

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**III. SELİM'İN İSTANBUL'U: SİYÂSÎ VE ASKERÎ DÖNÜŞÜMLER IŞIĞINDA
İMAR FAALİYETLERİ**

DOKTORA TEZİ

Ayşe Hilâl UĞURLU

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi Programı

TEMMUZ 2012

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**III. SELİM'İN İSTANBUL'U: SİYÂSÎ VE ASKERÎ DÖNÜŞÜMLER IŞIĞINDA
İMAR FAALİYETLERİ**

DOKTORA TEZİ

**Ayşe Hilâl UĞURLU
(502042104)**

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Filiz ÖZER

TEMMUZ 2012

İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü'nün 502042104 numaralı Doktora Öğrencisi **Ayşe Hilal UĞURLU**, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “**III. Selim'in İstanbul'u: Siyâsî ve Askerî Dönüşümler Işığında İmar Faaliyetleri**” başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : **Prof. Dr. Filiz ÖZER**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Prof. Dr. Turgut SANER**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN
Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. İlknur KOLAY
İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Cemal KAFADAR
Harvard Üniversitesi

Teslim Tarihi : **16 Aralık 2011**
Savunma Tarihi : **03 Temmuz 2012**

*Annem, Babam, Kardeşim,
Kutay
ve gökten düşen üç elmama...*

ÖNSÖZ

Yedi yıl önce başladığım bu çalışmanın, bugünkü şeklini almasında pek çok kişinin emeği ve yardımı oldu. Siz olmasaydınız yapamazdım...

Tez danışmanım Prof.Dr.Filiz Özer'e, beni Selim'e yönlendirdiği ve hep desteklediği için çok teşekkür ediyorum. Değerli yorumlarıyla katkılarını esirgemeyen Prof.Dr. Nuran Kara Pilehvarian, Prof.Dr. Turgut Saner ve Prof.Dr. İlknur Kolay'a da çok teşekkürler.

Prof.Cemal Kafadar ve Prof.Gülru Necipoğlu'na; öncelikle bana inandıkları, bir sene boyunca öğrencileri olmama fırsat tanıdıkları, her ihtiyacım olduğunda destek oldukları, cesaretlendirdikleri ve öğrettikleri herşey için sonsuz şükranlarımı sunuyorum. İyi ki varsınız!

Prof.Tülay Artan ve Prof.Kemal Beydilli'ye de konuyla ilgili derin bilgilerinden faydalanmama izin verdikleri ve bana ayırdıkları değerli vakitleri için teşekkür ediyorum.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin güleryüzlü çalışanlarına her tür yardımları için, Sevgili Himmet Taşkömür'e, Aras Neftçi'ye ve Fuat Recep'e de belgelerle her başım derde girdiğinde yardımlarını esirgemedikleri için çok teşekkürler.

Sevgili arkadaşlarım Aslıhan Gürbüz, Ezgi Dikici, Deniz Türker, Meredith Quinn, Melis Taner, Aysel Yıldız, Banu Garip, Çağır Yurdakul, Demet Dinçay, Müge Belek, Selin Kosa, Özge Bükey ve küçük kuzenim Halet Uluant; hepinize bu uzun süreçte yanımda olduğunuz, hiçbir konuda yardımlarınızı esirgemediğiniz, destek olduğunuz, moral verdiğiniz için çok teşekkür ediyorum. Özellikle, doktoranın zaman zaman insanı ağlama krizlerine sokmasının "normal" olduğuna beni ikna ederek, çalışmaya devam etmemi sağlayan, Aslıhan ile Aysel'e ve acımasız eleştirileri, yorumları, önerileri ile tezimin son aşamalarında hep yanımda olan Ezgi'ye borçluyum...

Hatırlayabildiğim en erken zamandan bu yana beni her konuda maddi mânevî destekleyen ve bana güvenen annem Gülşah ve babam Tarık Akçal ile kardeşim Cemal'e; bu uzun ve yorucu çalışma sürecinde de hep yanımda oldukları ve her konuda yardım ettikleri için ne kadar teşekkür etsem az... Her sıkıntıda, her ihtiyacımda yanımda olan Sasit'in de hakkını ödeyemem.

Eşim Kutay'a; içerisine iki hamilelik ve üç çocuğun sığıdığı bu uzun süreçte bitmez tükenmez çalışmalarına sabırla katlandığı ve kızından bir sene ayrı kalmak pahasına beni Amerika konusunda desteklediği için sonsuz teşekkürler.

Son olarak; Bir arkadaşım tezinin önsözünde kızından, onu bir doktora teziyle büyüttüğü için özür diliyordu. Benim de özür dileyeceğim üç kişi var; Neslihan, Ali ve Selim☺...

Temmuz 2012

Ayşe Hilâl UĞURLU

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
ŞEKİL LİSTESİ	xiii
ÖZET	xix
SUMMARY	xxi
1. GİRİŞ	1
1.1. Kullanılan Kaynaklar	4
1.2. Literatür İrdelemesi	5
2. ONSEKİZİNCİ YÜZYILDA İSTANBUL; DEĞİŞEN MİMÂRÎ HASSASİYETLER	11
3. İİİ.SELİM; HAYATI VE HEDEFLERİ	23
3.1. Şehzadelik Dönemi.....	23
3.2. Sultan" III. Selim; Saltanatının İlk Yılları ve Ardından Zayıflayan İmajı	26
3.3. İmparatorluk İçerisinde ve Uluslararası Platformda Zedelenen İtibârını Güçlendirme Çabaları	27
3.3.1. Ordusunun başındaki komutan; "cihangir" pâdişah imajının yeniden tesis edilmesi çabaları.....	28
3.3.2. Dînî liderlik vasfının ön plana çıkartılması.....	32
3.3.3. Uluslararası platformda oluşturulmak istenen "yeni" ve "güçlü" Osmanlı İmparatorluğu/ sultanı/ başkenti imgesi.....	37
3.3.4. Yeni Düzene Karşı Yoğunlaşan Tepkiler; Sebepleri ve Sonuçları	45
4. İİİ.SELİM'İN İSTANBUL'U	49
4.1. Askerî Yapılar	56
4.1.1. Humbaracı ve lağımcı kışlası	63
4.1.2. Mühendishâne-i berr-i hümayûn	78
4.1.3. Topçu ve top arabacıları kışlaları	86
4.1.3.1. Topçu ve top arabacıları Kışlası, Tophane.....	86
4.1.3.2. Topçu ve top arabacıları kışlası, Taksim.....	94
4.1.4. Azadlu baruthanesi.....	98
4.1.5. Levend çiftliği	107
4.1.6. Selimiye kışlası	112
4.1.7. Tersane-i âmire'de yapılan genişleme ve ekler.....	136
4.1.8. Varolan askerî yapılara yapılan mimârî müdahaleler	143
4.1.8.1. Boğazdaki kale ve tabyalar	144
4.1.8.2. Cebehâne-i âmire kışlası	153
4.1.8.3. Yeniçeri kışlaları	156
4.2. Dînî Yapılar	157
4.2.1. Eyüp Sultan Câmii	160
4.2.2. Mihrişah Valide Sultan İmâreti	177

4.2.3. Şah Sultan Külliyesi	201
4.3. Saraylar, Kasırlar, Köşkler	215
4.3.1. Suriçinde bulunan saraylara yapılan mimarî müdahaleler	217
4.3.2. Haliç'te yapılan saraylar ve mevcut saraylara yapılan mimarî müdahaleler	235
4.3.3. Boğaziçi'nde yapılan saraylar ve mevcut saraylara yapılan mimarî müdahaleler	255
4.4. Su Yapıları.....	270
4.4.1. Şehre su sağlama amaçlı çalışmalar, su yolları ve bendler	272
4.4.2. Çeşmeler.....	277
5. SONUÇLAR	305
KAYNAKLAR.....	315
EKLER.....	329
ÖZGEÇMİŞ.....	381

KISALTMALAR

B	: Receb
bkz.	: bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: cilt
C	: Cemaziyelâhir
C.AS.	: Cevdet Askerî
C.BH.	: Cevdet Bahriye
C.BLD.	: Cevdet Belediye
C.EV	: Cevdet Evkaf
C.SM.	: Cevdet Saray
CA	: Cemaziyelevvel
DBİA	: Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
D.BŞM.BNE.d	: Bab-1 Defterî Başmuhassebe Bina Eminliği Defterleri
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: hicri
HAT	: Hatt-ı Hümâyûn
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
L	: Şevval
M	: Muharrem
MAD.d	: Maliyeden Müdevver Defter
N	: Ramazan
R	: Rebiülâhir
RA	: Rebiülevvel
S	: Safer
s.	: sayfa
Ş	: Şaban
TSMA E.	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi - Evrak
TSMA D.	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi - Defter
V.G.M.A.	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Z	: Zilhicce
ZA	: Zilkade

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 2.1: Solda Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi (1732), sağda Silahdar Yahya Efendi Çeşmesi (1788).....	16
Şekil 2.2: Solda Büyük Yeni Han, Sağda Taş Han.....	20
Şekil 3.1: III. Selim'in Hırka-i Şerif Dairesine vaz ettirdiği tuğrası.	37
Şekil 3.2: Vaka-i Mısriyye Madalyaları.	40
Şekil 3.3: Sultan III. Selim'in Mührü.	40
Şekil 3.4: Sultan III. Selim'in Mührü.	41
Şekil 3.5: 1799 yapım tarihli kılıç	42
Şekil 4.1: III. Selim tarafından yaptırılan askerî, dînî yapılar, saraylar ve su yapıları (mavi: su yapıları, yeşil: dini yapılar, kırmızı: askeri yapılar, sarı: saraylar).....	55
Şekil 4.2: Mühendishane mezunlarından Kapıkuleli Mühendis Hasan tarafından 1815-17 yılları arasında hazırlanmış Beyazıt suyolu haritası.	60
Şekil 4.3: Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye'sinin farklı nüshalarında Tersanenin 16.yy. sonlarındaki görüntüleri	61
Şekil 4.4: Humbaracı ve lağımcı kışlaları deniz cephesinden görünümü.....	73
Şekil 4.5: Humbaracı ve lağımcı kışlaları'nın Eyüp sırtlarından görünümü.	73
Şekil 4.6: Mihrişah Valide Sultan Camii – kesit.	74
Şekil 4.7: Mihrişah Valide Sultan Camii - plan.....	75
Şekil 4.8: Mihrişah Valide Sultan Camii, yan cephe görünüşü.	75
Şekil 4.9: Mihrişah Valide Sultan Camii, harim kısmı yan cephesi.	76
Şekil 4.10: Aşir Efendi'ye ait arsanın ve mühendishanede bulunması planlanan mahallerin krokisi.....	80
Şekil 4.11: Mühendishane-i Berri Hümâyun.	83
Şekil 4.12: Mühendishane-i Berri Hümâyun Binasının bulunduğu konum.	83
Şekil 4.13: Topçu ve Top arabacıları Kışlası, Tophane.....	92
Şekil 4.14: Tophane Kışlası, detay.	92
Şekil 4.15: Tophane Kışlası, detay.	93
Şekil 4.16: Tophane Kışlası.	93
Şekil 4.17: Güngörmez Kilisesi'nin 1490'da yıldırımla tahribini tasvir eden, Hartmann Schedel'in 1493'te yayınlanmış Nuremberg Chronicle'inde bir tahtabaskı.....	100
Şekil 4.18: Azadlu Baruthanesi.	105
Şekil 4.19: Azadlu Baruthanesi.	106
Şekil 4.20: Azadlu Baruthanesi, 20.yy.	106
Şekil 4.21: Azadlu Baruthanesi, 20.yy.	106
Şekil 4.22: Levend Çiftliği'ni gösterir detay.	109
Şekil 4.23: Levend Çiftliği (1798 öncesi durumu).	110
Şekil 4.24: Levend Çiftliği'ni gösteren detay.....	110
Şekil 4.25: Üsküdar Kışlasının genel yerleşimini gösterir harita.	119
Şekil 4.26: Üsküdar Kışlasının genel yerleşimini gösterir harita.	121
Şekil 4.27: Üsküdar Kışlası ile Selimiye Camii'nin bugünkü konumları.	121

Şekil 4.28: Selimiye Câmii'nin yerleşimi.....	125
Şekil 4.29: Selimiye Câmii, avlu'nun kuzeyinde yer alan ana giriş kapısı.	125
Şekil 4.30: Selimiye Câmii Avlusunun Doğu Sınırında bulunan yapılardan bir kısmı ve muvakkithane.....	126
Şekil 4.31: Selimiye Camii plan ve kesiti.....	127
Şekil 4.32: Selimiye Câmii ana giriş kapısı.	128
Şekil 4.33: Selimiye Câmii harîminden kuzey cephesindeki galerinin görünümü..	129
Şekil 4.34: Harîm bölümünün iç batı cephesinde galeri uzantısı.	129
Şekil 4.35: Selimiye Câmii harîminden kuzey cephesindeki galerinin görünümü..	131
Şekil 4.36: Selimiye Câmii, konut kütleleri – planı.	132
Şekil 4.37: Selimiye Câmii, konut kütleleri - güney cephesi.	132
Şekil 4.38: Selimiye Câmii, konut kütleleri - kuzey cephesi.	133
Şekil 4.39: Selimiye Câmii'nin batı cephesinin bugünkü durumu.	134
Şekil 4.40: Selimiye Câmii'nin batı cephesi - Thomas Allom tarafından hazırlanmış gravür.....	135
Şekil 4.41: Selimiye Câmii, doğu cephesi harîm kısmı.	135
Şekil 4.42: Tersâne-i Âmire'nin III. Selim devrindeki genel görünümü.	139
Şekil 4.43: Divanhane'yi gösteren detay.	140
Şekil 4.44: Mühimmat ambarları'nı gösteren detay.	141
Şekil 4.45: Kaptân-ı Deryâ Sarayı'nı gösteren detay.	141
Şekil 4.46: Tersane'nin 1840 yılındaki ana yapılarının görülebileceği harita.	142
Şekil 4.47: Mahmud Raif Efendi'den 1798'de tersane görünümü.	143
Şekil 4.48: Tersane'nin 1812'deki görünümü.	143
Şekil 4.49: Boğaz'da III. Selim devrinde müdahale edilen/yaptırılan savunma yapıları.....	145
Şekil 4.50: Telli Tabya, vaziyet planı.	148
Şekil 4.51: solda Anadolu Kavağı Kalesi, sağda Rumeli Kavağı kalesi, vaziyet planı	149
Şekil 4.52: solda Karipce Kalesi, sağda Poyraz Kalesi, vaziyet planı.	150
Şekil 4.53: Solda Köybaşı Tabyası, Sağda Kireçburnu Tabyası vaziyet planı.....	152
Şekil 4.54: Cebehane ve Arslanhane'nin konumunu gösteren harita	154
Şekil 4.55: a. Eyüp Sultan Câmii'nin 1459 yılındaki durumu için E.H.Ayverdi tarafından çizilmiş restitüsyon, b.Câminin 1800 yılında ikinci defa inşa edildiği halinin planı.....	162
Şekil 4.56: Eyüp Sultan Külliyesi Yerleşim Durumu.....	163
Şekil 4.57: Eyüp Sultan Câmii, iç mekân görünümü.....	164
Şekil 4.58: Eyüp Sultan Câmii, iç mekân görünümü.....	165
Şekil 4.59: Eyüp Sultan Câmii, mahfil.	165
Şekil 4.60: Eyüp Sultan Câmii, hünkar mahfili.	166
Şekil 4.61: Eyüp Sultan Câmii, hünkar kasrının alt katı.....	166
Şekil 4.62: Eyüp Sultan Câmii, mihrap duvarı iç görünüşü.	167
Şekil 4.63: Eyüp Sultan Câmii, yarım kubbe iç görünüşü.	167
Şekil 4.64: Eyüp Sultan Câmii, kubbe iç görünüşü.	168
Şekil 4.65: Eyüp Sultan Câmii, mahfillerin alt kat tavanları.	168
Şekil 4.66: Eyüp Sultan Câmii, iç mekân detay.	169
Şekil 4.67: Eyüp Sultan Câmii, ana giriş kapısı.	170
Şekil 4.68: Eyüp Sultan Câmii, ana giriş cephesi.	171
Şekil 4.69: Eyüp Sultan Câmii, mükebbire.....	172
Şekil 4.70: Eyüp Sultan Câmii, minare.....	172

Şekil 4.71: Eyüp Sultan Câmii, kubbeli ağırlık kuleleri.	173
Şekil 4.72: Eyüp Sultan Câmii, hacet / kısmet çeşmesi (detay).	174
Şekil 4.73: Eyüp Sultan Câmii, iç avlu kapıları.	175
Şekil 4.74: Eyüp Sultan Câmii, çarşı kapısı a-avludan dışarı b-dışarıdan içeri.	176
Şekil 4.75: Eyüp Sultan Câmii, musalla kapısı a-avlu içinden b-dışarıdan.	176
Şekil 4.76: Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, vaziyet planı.	178
Şekil 4.77: Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, güney duvarı.	179
Şekil 4.78: Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, ana giriş kapısı.	179
Şekil 4.79: Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, ana giriş kapısı detay.	180
Şekil 4.80: Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, ana giriş kapısı kitabe bölümü.	181
Şekil 4.81: Mihrişah Valide Sultan İmarethanesi, kuzey kanadı.	182
Şekil 4.82: Mihrişah Valide Sultan İmarethanesi, avlular arası iç geçit.	183
Şekil 4.83: Mihrişah Valide Sultan İmarethanesi, ikinci avlunun doğusundaki revak.	183
Şekil 4.84: İkinci avlunun doğusundaki revağın sonunda bulunan mermer çeşme.	184
Şekil 4.85: Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, İkincil Giriş Kapısı.	185
Şekil 4.86: Mihrişah Valide Sultan Türbesi Planı.	187
Şekil 4.87: Mihrişah Valide Sultan Türbesi girişi detay.	187
Şekil 4.88: Mihrişah Valide Sultan Türbesi girişi detay2.	188
Şekil 4.89: Mihrişah Valide Sultan Türbesi.	188
Şekil 4.90: Mihrişah Valide Sultan Türbesi girişi detay3.	189
Şekil 4.91: Mihrişah Valide Sultan Türbesi Giriş Kapısı.	189
Şekil 4.92: Mihrişah Valide Sultan Türbesi Giriş Kapısı, detay.	191
Şekil 4.93: Mihrişah Valide Sultan Türbesi Giriş Cephesi, detay.	191
Şekil 4.94: Mihrişah Valide Sultan Türbesi, iç mekânı.	192
Şekil 4.95: Mihrişah Valide Sultan Türbesi.	194
Şekil 4.96: Mihrişah Valide Sultan Sebili ve Çeşmeleri.	196
Şekil 4.97: Mihrişah Valide Sultan Sebili, detay1.	196
Şekil 4.98: Mihrişah Valide Sultan Sebili, detay2.	197
Şekil 4.99: Mihrişah Valide Sultan Sebili, detay3.	197
Şekil 4.100: Mihrişah Valide Sultan Sebili, detay4.	198
Şekil 4.101: Mihrişah Valide Sultan Sultan Çeşmelerinden Sebilin Doğuda Yer Alanı.	200
Şekil 4.102: Mihrişah Valide Sultan Çeşmeleri, detay2.	200
Şekil 4.103: Şah Sultan Külliyesi, genel görünüm.	201
Şekil 4.104: Şah Sultan Külliyesi, Haliç Cephesinden Kapının Görünüşü.	203
Şekil 4.105: Şah Sultan Külliyesi, Haliç Cephesinden Kapının Görünüşü.	203
Şekil 4.106: Şah Sultan Türbesi, Planı.	204
Şekil 4.107: Şah Sultan Türbesi, Cephe detay1.	205
Şekil 4.108: Şah Sultan Türbesi, Giriş kapısı.	206
Şekil 4.109: Şah Sultan Türbesi, Giriş kapısı bezeme detay1.	206
Şekil 4.110: Şah Sultan Türbesi, İç mekân görünümü.	207
Şekil 4.111: Şah Sultan Türbesi, İç mekân, kubbe görünümü.	207
Şekil 4.112: Şah Sultan Türbesi, avludan görünüş.	208
Şekil 4.113: Şah Sultan Türbesi, haliç cephesinden görünüş.	209
Şekil 4.114: Şah Sultan Külliyesi, Avludan Kapının Görünüşü.	210
Şekil 4.115: Şah Sultan Külliyesi, Abdest mahallindeki özgün aynataşı.	210
Şekil 4.116: Şah Sultan Külliyesi, kuşevi.	211
Şekil 4.117: Şah Sultan Külliyesi, Sebil - solda 1930, sağda 2009 görüntüleri. ...	212

Şekil 4.118: Şah Sultan Külliyesi, avluda yer alan çeşme.	213
Şekil 4.119: Şah Sultan Külliyesi, avluda yer alan çeşme.	214
Şekil 4.120: III. Selim’e ait iki odanın diğer harem yapıları arasındaki yerleri.	218
Şekil 4.121: III. Selim Odası, plan.	218
Şekil 4.122: III. Selim Odası, İç Mekan Görünümü (1).	219
Şekil 4.123: III. Selim Odası, İç Mekan Görünümü (2).	220
Şekil 4.124: III. Selim Odası, iç cepheyi gösteren kesit.	221
Şekil 4.125: III. Selim tarafından kullanılan üst kattaki odanın III.Osman taşlığından görünüşü.	222
Şekil 4.126: III. Selim Dairesi, Üst Kattaki Odanın Planı.	223
Şekil 4.127: III. Selim Dairesi, Üst Kattaki Odanın İç Görünüşü.	223
Şekil 4.128: Yenisaray Harem 1.Kat Planı üzerinde; 1- III. Selim Odası (Eski sakal-ı şerif odası), 2- III. Selim odası, 3- Mihrişah Valide Sultan Sofası, 4- Mihrişah Valide Sultan Odası, 5- III.Osman Taşlığı.	225
Şekil 4.129: Yeni Saray Harem; Mihrişah Valide Sultan Dairesi.	225
Şekil 4.130: Mihrişah Valide Sultan Sofası, güneydoğu iç cephesi.	226
Şekil 4.131: Mihrişah Valide Sultan Odası Planı.	227
Şekil 4.132: Mihrişah Valide Sultan Dairesi, Oda bölümünden iç görünüm.	227
Şekil 4.133: Mihrişah Valide Sultan Odası, güneydoğu iç cephe görünüşü.	228
Şekil 4.134: Yeni Saray’ın Ondokuzuncu Yüzyıldaki Durumuna Dair Rekonstrüksiyon Denemesi	231
Şekil 4.135: Kauffer tarafından çizilmiş Topkapı Sarayı vaziyet planı.	232
Şekil 4.136: Eyüp Tepelerinden Haliç Görünümü – detay.	238
Şekil 4.137: Tersane (Aynalıkavak) Sâhilsarayı.	245
Şekil 4.138: Tersane (Aynalıkavak) Sâhilsarayı restitüsyonu.	245
Şekil 4.139: Tersane Sarayı’dan günümüze ulaşabilmiş yapılar ve sarayın bugünkü sınırları.	246
Şekil 4.140: Tersane Sarayı’nın günümüzde esas giriş için kullanılan kapısı-detay	247
Şekil 4.141: Aynalıkavak Kasrı, ana giriş.	247
Şekil 4.142: Hasbahçe Köşkü zemin kat planı a-giriş holü b-giriş ve binek taşı c-divanhane d- havuzlu taşlık e- arz odası f- sofa g-alt kata inen merdiven h-odalar i-helâlar.	248
Şekil 4.143: Aynalıkavak Kasrı, Divanhane tavan detayı,1.	249
Şekil 4.144: Aynalıkavak Kasrı, Divanhane önündeki yarı kapalı mekân.	250
Şekil 4.145: Aynalıkavak Kasrı, Divanhane tavan detayı,2.	250
Şekil 4.146: Aynalıkavak Kasrı, Divanhane Bölümü İç Mekân 1.	251
Şekil 4.147: Aynalıkavak Kasrı, Divanhane Bölümü İç Mekân, 2.	251
Şekil 4.148: Aynalıkavak Kasrı, Divanhane Bölümü İç Mekân, 3.	252
Şekil 4.149: Aynalıkavak Kasrı, Divanhane Bölümü İç Mekân, 4.	252
Şekil 4.150: Aynalıkavak Kasrı, arz odasının güney duvarından detay.	254
Şekil 4.151: Beşiktaş Sâhil Sarayı’nın I.A.Melling tarafından çizilmiş gravürü. ...	256
Şekil 4.152: Beşiktaş Sâhil Sarayı, detay (resmin en sağından başlayarak, galeri, III. Selim dairesi, galeri, Mihrişah Valide Sultan Dairesi görülebilir).	257
Şekil 4.153: Hatice Sultan Sâhilsarayı, Defterdarburnu.	262
Şekil 4.154: Hatice Sultan Sâhilsarayı, Defterdarburnu, ana yapıyı gösterir detay.	263
Şekil 4.155: Hatice Sultan Sâhilsarayı, Hatice Sultan’ın eşine ait yapı.	263
Şekil 4.156: Hatice Sultan Sâhilsarayı, Melling’in tasarladığı köşkü gösteren detay	264

Şekil 4.157: 1836 yılında Beyhan Sultan Sâhilsarayı'nın durumunu gösteren Bartlett imzalı gravür	269
Şekil 4.158: III. Selim döneminde Taksim ve Üsküdar Suyollarına yapılan ekler ve inşa edilen çeşmeler	271
Şekil 4.159: Valide Bendi.....	274
Şekil 4.160: Valide Bendi-2.	274
Şekil 4.161: Valide Bendi gövde duvarında bulunan III.Selim tuğrası.....	275
Şekil 4.162: Valide Bendi Kitabesi.	275
Şekil 4.163: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, genel görünüm.	280
Şekil 4.164: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, ön cephe görünüşü.	280
Şekil 4.165: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Fındıklı, ön görünüm.	283
Şekil 4.166: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Fındıklı, kitabe.....	283
Şekil 4.167: III. Selim Han Çeşmesi, yan cephesi.....	284
Şekil 4.168: III. Selim Han Çeşmesi, ön cephesi.	285
Şekil 4.169: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Yeniköy, 1940'lı yıllardaki durumu	287
Şekil 4.170: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Yeniköy, kitabe detayı.....	288
Şekil 4.171: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Yeniköy, ön görünüş.	288
Şekil 4.172: Beyhan Sultan Çeşmesi, Akıntı Burnu, ön cephe görünümü.	290
Şekil 4.173: Beyhan Sultan Çeşmesi, Akıntı Burnu, ön cephe bezeme detayı.	291
Şekil 4.174: Beyhan Sultan Çeşmesi, Akıntı Burnu, yan cephe görünümü.	291
Şekil 4.175: III. Selim Çeşmesi, Beşiktaş, 2009 senesindeki durumu.	293
Şekil 4.176: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Kurtuluş.	294
Şekil 4.177: Şah Sultan Çeşmesi, Bab-ı Âlî.	295
Şekil 4.178: III. Selim Çeşmesi, Kumkapı.	296
Şekil 4.179: III. Selim Çeşmesi, Kumkapı, detay.	297
Şekil 4.180: Hatice Sultan Çeşmesi, Eminönü.	299
Şekil 4.181: sol: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, kasır cephesi, sağ: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, hisar cephesi.....	301
Şekil 4.182: sol: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, deniz cephesi, sağ: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, cadde cephesi.	301
Şekil 4.183: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, cephe detayları.....	302
Şekil 4.184: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, saçak genel görünümü.	303

ÜÇÜNCÜ SELİM'İN İSTANBUL'U: SİYÂSÎ VE ASKERÎ DÖNÜŞÜMLER IŞIĞINDA İMAR FAALİYETLERİ

ÖZET

Bu doktora tezi, 1789-1807 seneleri arasında, III. Selim ve hanedan üyelerinin başkentteki imar faaliyetleri üzerine bir çalışmadır.

Onsekizinci yüzyıl başında sarayın İstanbul'a dönüşü ile başlayan ve yavaşlayarak devam eden başkentteki fiziksel dönüşüm süreci, yüzyıl sonunda farklı boyutlar kazanarak yeniden hızlanır. Osmanlı-Rus savaşlarının maddî-mânevî yıpratıldığı imparatorlukta, merkezî otoritenin ve hükümdarlık imajının günden güne zayıfladığı bir dönemde tahta çıkan III. Selim'in, pek çok konuda programlı bir ıslahat projesi yürüttüğü görülür. Hem merkeze rakip olabilecek iç güçlerin, hem de uluslararası arenada muadil kabul edilen Avrupa devletlerinin karşısına “yeni”, “güçlü” ve “modern” bir imparatorluk olarak çıkılması şeklinde özetlenebilecek olan bu proje, fizikselleşmiş yansımasını sarayın başkentte yürüttüğü imar faaliyetlerinde bulur. Bu çalışmanın temel hedeflerinden biri, sarayın yüzyıl sonundaki imar faaliyetleri ile dönemin iç ve dış dinamikleri arasındaki ilişkileri ortaya koymaktır.

Tez kapsamında öncelikle III.Selim döneminde başkentte var olan mimarî hassasiyetleri anlayabilmek amacıyla, on sekizinci yüzyıl boyunca İstanbul'da yaşanan mimari değişimler, bunların sebepleri ve İstanbullular tarafından algılanışı ele alınmıştır. Daha sonra Selim'in hayatı ve hedefleri incelenmiş, şehzadelik döneminde kendisine büyük umutlar bağlanan “cihangir” şehzadenin, tahta çıkışının ardından bu imajını devam ettiremediği görülmüştür. İmparatorluk içerisinde ve uluslar arası platformda itibarını tazelemek ve meşruiyetini güçlendirmek amacıyla yoğun çaba gösteren Selim'in bu çabaları, tezin üçüncü bölümünde ortaya koyulmuş, bu şekilde sultanın başkentteki imar faaliyetlerinin -pratik nedenler dışındaki- sebepleri incelenmiştir. Sarayın başkentteki imar faaliyetlerinin incelendiği “III.Selim'in İstanbul'u” başlıklı bölümde, yapılar “askerî yapılar, dînî yapılar, saraylar ve su yapıları” şeklinde kategorize edilmiştir.

Bu yapı grupları içerisinde en büyük yeri tutan “askerî yapılar” grubudur. Hem pratik ihtiyaç ve zorunlulukların beraberinde getirdiği ıslahatlar, hem de III.Selim'in “ordusunun başındaki muzaffer komutan” imajını tekrar canlandırma hedefinin bir gerekliliği olarak İstanbul'da Humbaracı ve Lağımcı Kışlası, Tophane ve Taksim'de Topçu ve Top arabacı kışlaları, Levend Çiftliği, Selimiye kışlası gibi pek çok büyük cüsseli, azametli askerî yapı inşa edilmiş, bu yapılar şehrin askerî niteliği yüksek bir yapıya bürünmesine neden olmuştur. Hem var olan ocaklar, hem de yeni kurulan nizam-ı cedid birlikleri için yaptırılan ve/veya değişik büyüklüklerde mimari müdahalelerde bulunulan kışla külliyesi, sürecin mimari üzerinden de rahatlıkla okunabildiğini ortaya koyar. Her iki gruba eşit mesafede durulmaya çalışıldığı fikri verilse de, nizam-ı cedid'e verilen önem âşikardır. Bunun en açık örneklerinden biri, Sultanın kendi adına yaptırdığı cami'nin, yeni düzeni bütün yönleri ile temsil eden ve anıtsal yapısı ile başkentte merkezî otoritenin hâkimiyetini vurgulayan Selimiye kışla külliyesi dahilinde yer almasıdır. Gereklilikler ve iç dengelerin sağlanması

abalarının yanı sıra, kışla yapılarının temsîlî önem taşıyan cephelerinde Avrupalı devletlerle iletişim kurma çabası dikkat çeker. Sultanın, kurduğu ordusunun komutanı olarak tüm kente yayılmış güçlü varlığı, Avrupalı rakipleri ile ortak bir mimari lugat kullanılarak vurgulanmıştır.

Askerî yapılar dışında kalan diğer yapı gruplarında, ihtiyaı takip eden en önemli kriter meşruiyet kaygısıdır. Yaptırılan dînî yapılarda hanedanın dindarlığının, su yapılarında ise hayırseverliğinin ortaya konması, hanedan yeleri için inşa ettirilen sahilсарay, kasır ve köşklerde ise hanedanın şehir hayatındaki grnrlğının arttırılması gibi düşünceler rol oynamıştır. Bu yönüyle onsekizinci yüzyılın genel eğilimleri devam ettirilmiştir. Ancak rneğin başta çeşmeler olmak üzere yapı cephelerinde sıklıkla kullanılmaya başlanan tuğra, ay yıldız gibi bezeme öğeleriyle, eskiye nazaran yapıların hanedanla ilişkisinin daha direkt ve görsel olarak kurulduğu ve bu şekilde istenen mesajın daha net olarak verildiği de görülür.

Çalışma kapsamında, mümkün olduğunca arşiv belgelerinden ve birincil kaynaklar faydalanılmıştır. Bu bağlamda öncelikle Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’nde ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde geniş çaplı bir tarama yapılmıştır. Bu iki arşivde bulunan konu ile doğrudan alâkalı beş yüze yakın evrak, defter ve haritadan elde edilen bilgilere, tezin ilgili bölümlerinde yer verilmiştir. Arşiv belgelerinin yanı sıra ruznâmeler, bostancıbaşı defterleri, dönem tarihçilerinin kayıtları, dönem şairlerine ait dıvanlar, haritalar gibi birincil kaynaklar üzerinden, yapıların tüm mimârî süreçleri takip edilmeye ve bânilerin bu yapıları yaptırmadaki hedefleri, dönemin sosyo-politik olayları ile ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Bu süreçte ortaya çıkan önemli bulgulardan bir diğeri ise III.Selim’in konum seçimi, tasarım ve uygulama gibi mimari süreçlerin tümüne doğrudan müdahil olduğudur. Çok sayıda hatt-ı hümâyunda, III. Selim’in kendi ağzından, yaptırdığı yapıların mimârî kararları ile birebir ilişkisini ortaya koyan ifadeler yer alır. Bunlara ilgili yapıların incelendiği bölümlerde detaylı olarak yer verilmiştir.

Yapıların mimari niteliklerinden ziyade süreçleri önplanda tutan bu yaklaşım sayesinde III. Selim’in siyâsî hedeflerini gerçekleştirmede mimariyi önemli bir propaganda aracı olarak kullandığı ortaya konurken, bir yandan da yirminci yüzyıl mimarlık tarihi yazınının sorgulamadan kabul ettiği bazı meseleler tekrar gözden geçirilmemiştir. Örneğin III. Selim döneminde, batıya öykünme temelli bir mimârî taklitten söz etmenin tam olarak gerçeği yansıtmadığı grlmştır. Bunun yerine yaptırdığı temsîlî özelliği yüksek yapılar için, rakipleri ile aynı dili konuşmayı hedefleyen yeni bir mimârî üslûp sentezini benimsediği söylenebilir.

SELIM III'S ISTANBUL: BUILDING ACTIVITIES IN THE LIGHT OF POLITICAL AND MILITARY TRANSFORMATIONS

SUMMARY

This doctoral dissertation refers to the development activities carried out in the capital of the state by Selim III and the dynastic family.

The physical transformation process in the capital, starting with the return of the Court to Istanbul in early eighteenth century and decelerated in time, had accelerated again to the end of the same century by gaining different aspects. Selim III, acceding to the throne of an empire damaged both financially and emotionally by the Russo-Turkish war while the central authority and legality image were weakening had conducted deliberate reform and improvement projects in many fields. This project that can be summarized as facing domestic powers that might be an opponent as well as the European countries, competitors in the international arena, as a “new”, “powerful” and “modern” empire finds its physical reflections in the development activities carried out by the court in the capital of the empire. One of the essential aims of this study is to put forth the relationship between the development activities of the court in the late century and internal and external dynamics of that period.

Architectural historians studying on the Ottoman architecture in the eighteenth century, in general, have conceded the decline paradigm without any dispute until the last ten years of the twentieth century and characterized the architectural change in the eighteenth century with “European effect” and “Westernization”. These studies have been based, mainly, on Doğan Kuban’s “Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme” of 1954 and other secondary sources and foreign travellers accounts have been utilized. In the theses of Tülay Artan of 1989 and Shirine Hamadeh of 1999 the source of socio-cultural and architectural change had been mentioned to be the internal revolution process of the empire and archives and primary sources had been given priority. However, in all these studies the period of Selim III had been considered as “a period in which the westernization act was started and a transformation process undecided between the East and the West”. In 1990’s this period had been assessed by use of different aspects and with a new perspective. Many doctoral examinations had been issued in these years. However, it is hard to find a study among these studies that totally examined that period in terms of architectural culture and development activities.

Within the scope of this thesis, in order to be able to understand the architectural priorities in the capital of the empire in the period of Selim III, the architectural changes in İstanbul, reasons of these changes and perceptions of those living in İstanbul have been assessed. Then life and aims of Selim III have been examined and it has been understood that when Selim III was only the son of the sultan, the world conqueror, white hope, could not sustain his image after he acceded to the throne. Effort and attempts of Selim III, tried hard to refresh his reputation within the empire as well as in the international platforms, have been discusses in the third part of the thesis. By this way the reasons of the development activities of the sultan in the

capital – except practical reasons – have been examined. In the part “İstanbul of Selim III”, structures have been categorized as “military structures, religious structures, courts and hydraulic structures”.

Among these structure groups the most remarkable one is the “military structures”. Due to reforms resulted by both practical needs and necessities and the requirements posed by the target to refresh the image “victorious commander” of Selim III, many heroic and great military structures such as Humbaracı (Howitzer) and Lağımçı (Miner) Barracks, Tophane (Artillery School), Bombardier and Gun Carriage Barracks in Taksim, Levend Farm, Selimiye Barracks were built and these military structures resulted in a high military nature city. Barrack complexes both built for existing barracks and Nizam-ı Cedid (The New Order) troops newly established that time and/or other structures on which several architectural changes were made clearly show that the said process can be understood from architectural changes. Although a perception was tried to be established that both group had been treated equally it is obvious that the importance attached to Nizam-ı Cedid was greater. That can be epitomized by the fact that the mosque constructed for the sultan was located in the Selimiye Barrack that represents the new order with all its aspects and that underlines the dominance of the central authority with its monumental view. In addition to the requirements and the efforts to sustain the internal balance, it is invincible to communicate the European states on the fronts of the barracks that had representative importance. The powerful being of the sultan as the commander of his own army has been underscored by using a common architectural glossary with his European competitors.

The most important criteria after requirements for the other structural groups other than the military one is the legitimacy concern. It is clear that religious respect of the dynastic family had been tried to be shown to people by the religious structures built, humanitarianism and charity had been tried to be reflected by use of hydraulic structures and involvement of the dynastic family in the city life had been emphasized by the courts built on coasts, summer palaces and mansions constructed for the dynastic family. General trends of the eighteenth century were sustained in this way. However, it can be said that the relationship of the structures with the dynastic family had been established more directly and visually, in comparison with the past, by use of several elements such as sultan’s signature and crescent-star figures started to be used frequently on the new structures and particularly the fountains, making the statement more clear. Praising the sultan’s performance and activities in epigraph texts, regardless of which member of the dynastic family was the establisher of the relevant structure, can be tied to the target to strengthen the legality.

For this study archives and primary sources were utilized as much as possible. In this sense, a wise review had been conducted in the Archive of Topkapı Palace Museum and the Prime Ministry Ottoman Archives. Information gathered from approximately five hundred documents, books and maps directly referring to our subject in these archives has been given in relevant parts of this study. By use of primary sources such as Ottoman agendas and journals, books of chief of empire guard, books of historians, works of poets of that time and relevant maps in addition to archive documents it has been tried to pursue all the architectural processes of the structures and the purposes of that structures by connecting them with the socio-political events of that time period. Another important finding from this process is that Selim III directly involved in all the architectural processes such as location determination,

design and implementation. In many hatt-ı humayuns there are lots of statements of Selim III emphasizing the direct relationship between the sultan and the architectural decisions taken which has been discussed in details in relevant parts of this study.

Thanks to this approach that give particular importance to the processes rather than the architectural qualities of the structures it has been revealed that Selim III had utilized the architectures as a weapon to achieve his political targets while several issues that had been conceded by the eighteenth century architectural history literature without any dispute have been reviewed. For instance, it has been found that underlining an emulation of the West-based architectural imitation is far away from reflecting the truth. Instead, it can be stated for the structures whose representative natures were strong and that were constructed by the sultan that the sultan had adopted a new architectural style aiming at speaking the same language with his competitors.

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, 1789-1807 seneleri arasında, III. Selim ve hanedan üyelerinin başkentteki imar faaliyetlerini bütüncül biçimde ele almak ve bu imar faaliyetleri ile dönemin iç ve dış dinamikleri doğrultusunda geliştirilmiş politikaları arasındaki bağlantıları ortaya koymaktır.

III.Selim, onsekizinci yüzyılın ikinci yarısının büyük kısmında devam eden (1768-74, 1787-92) Osmanlı - Rus savaşlarının maddî-mânevî yıpratmış imparatorlukta, merkezî otoritenin ve hükümdarlık imajının günden güne zayıfladığı bir dönemde tahta çıkar. Bu dönemde sarayın "ulusunun târihî politik varlığını tekrar canlandırmak"¹ üzere programlı bir proje yürüttüğü görülür. Hem merkeze rakip olabilecek iç güçlerin, hem de uluslararası arenada muadil kabul edilen Avrupa devletlerinin karşısına "yeni", "güçlü" ve "modern" bir imparatorluk olarak çıkılması olarak özetlenebilecek olan bu proje devletin otoriteyi tekrar merkezde toplama çabasını ve buna bağlı olarak da pek çok farklı alanda yeni düzenlemeleri / ıslahatları beraberinde getirir. Bu ıslahatların en önemli cephesi hiç şüphesiz askerî alandaki düzenlemeler ve kurulan nizâm-ı cedid ordusudur. Vergi toplama, yerel düzen ve güvenliğin sağlanması ile sorumlu olmasının yanısıra onyedinci yüzyıldan başlayarak, devlet adına bölgelerinden asker toplama ve bu askere kumanda etme yetkilerini de elinde bulunduran ve giderek güçlenen âyânlara askerî anlamda artan bağımlılık², savaşlarda alınan yenilgiler ve kaybedilen topraklar, merkeze bağlı bu yeni ve modern askerî düzeni zorunlu kılar. Aynı zamanda, kendisiyle doğrudan ilişkili olmasa dahi özellikle sınırlarına yakın bölgelerdeki sosyal ve siyasal gelişmelerin Osmanlı'nın dünya görüşünü, siyasi kararlarını ve yol haritasını etkilediği de yadsınamaz. Örneğin Fransız devrimi, Napolyon'un Venediği işgali yahut Rusya'ya yaptığı sefer, Polonya'nın bölünmesi vb. pek çok olay Osmanlı

1 Pertusier, 1820, s. 46

2 Ayanlarla ilgili detaylı bilgi için bkz.: McGowan, 2004; Akdağ, 1975; Uzunçarşılı, 1942; Yayıoğlu, 2008; Yeşil, 2009; Mert, 1999

yönetiminin olduğu kadar halkının da gündeminde yer almıştır. Dolayısıyla içinde bulundukları kadar, çevresinde gelişen olayların da etkisiyle başta askeri olmak üzere her konuda çağı yakalamak pratik bir ihtiyaç halini alır. İktisat, ticaret, siyaset, diplomasi gibi pek çok diğer alanda da merkezi güçlendirecek, uluslararası ortamda imparatorluğun elini kuvvetlendirecek düzenlemelere gidilir.³

Yeni bir düzen kurmaya yönelik tüm faaliyet ve düzenlemeleri finansal olarak desteklemek amacıyla, “irâd-ı cedid” adı altında yeni bir hazine kurulur. Bu hazinenin gelirleri temel olarak üç kalemden oluşturulmuştur. Bunlardan ilki senelik değeri beli bir miktarı aşan ve mâlikâne/esham sahipleri ölmüş olan gelir birimlerinin, mâlikâne sahibinin mirasçısına yeniden kiralanması yahut farklı birine hissesinin satılması yerine irad-ı cedid hazinesine aktarılmasıdır⁴. İkinci ana gelir, 1792 senesinden itibaren, eski tımarların hazineye devredilmesi, yeniden değerlendirilmesi ve sonra ya “eminler” aracılığıyla işletilmesi ya da “güvenilir” âyânlara iltizama verilmesi şeklindedir. Üçüncü gelir kalemini ise yapılan yeni düzenlemeler doğrultusunda belli ürün ve hayvanlardan alınmaya başlanan vergiler oluşturur.

İrad-ı Cedid Hazinesinin bu gelirleri incelendiğinde, aslında bu hazinenin Nizam-ı Cedid’i finanse etmenin yanı sıra, onyedinci yüzyıl sonlarından itibaren giderek güçlenen yerel güçlere vergi ve güvenlik konularında verilen yetkilerin yeniden merkezde -toplanması amaçlandığı da anlaşılır.

3 Çeşitli alanlarda yapılan yenilik ve düzenlemelerle ilgili detaylı bilgi için bkz.: Karal, 1970; Karal, 1988; Özcan, 2000; Kuran, 2001

4 Âyânın elindeki yerel gücün temelinde “iltizam” ve “mâlikâne” sistemi vardır. Mâlikâne sistemi, vergi ve gelir birimlerinin uzun süreli mukata’alaştırılması işlemidir. 1695’ten sonra oluşturulan ve toprakların denetimini ömür boyu elde tutma hakkını veren mâlikâneler, onsekizinci yüzyılda zaman zaman fiilen miras yoluyla devredilir hale gelir. Mâlikâne sisteminde amaç mâlikâne sahibi ile yerel halkın çıkarları arasında bir uyum ve birlik yakalamak, mâlikâne sahibinin “sömürücü” değil “koruyucu” olmasını sağlamak iken bu sistemden beklenen performans elde edilmez. Mâlikâne sahiplerinin, mukata’a sahipleri gibi bölgelerinden kopuk oluşu, haklarını genellikle o bölgenin âyânına delege etmeleri ya da tam tersine yönettikleri bölgede kökleşmeleri gibi sebepler ve daha da önemlisi 1774 senesinde başlayan Rus Savaşının getirdiği maddi ihtiyaçlar sonunda 1775’ten itibaren devlet, gelir birimlerinin kontrolünü yeniden ele geçirmeye, doğrudan yerel idarecileri atamaya ve bu şekilde mâlikâne sahiplerini aradan çıkartmaya başlar. Bu yeni sistemde yerel yöneticiler topladıkları vergi ve geliri doğrudan devlet hazinesine aktarır, devlet de bu geliri mâlikâne sahiplerine yeniden bölüşür. Bu düzenleme zamanla evrilerek esham (ortaklık) usûlüne dönüştürülür. Esham usulünün temelinde gelir birimlerinin hisselerle ayrılması ve bu hisselerin özel finansörlere hayat boyu devletten alacakları sabit bir gelir karşılığında satılması vardır. Onyedinci yüzyıl sonundan itibaren yaşanan idari dönüşüm, maliye sistemindeki değişimler, malikane ve esham sistemleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Genç, 2009; Cezar, 1986; Özkaya, 1979; Özvar, 2003

Açıkça görüldüğü üzere yapılan ıslahat ve düzenlemelerin en önemli hedeflerinin başında, imparatorluğu her alanda güçlendirmek, gücü tekrar merkezde toplamak ve son yüzyılda çok defa tartışılan Osmanlı hanedanının meşruiyeti konusunu bir soru(n) olmaktan çıkartmak gelir. Bu hedeflerin özellikle başkentteki fiziksel yansıması niteliği taşıyan sarayın başkentte yürüttüğü imar faaliyetleri, bu tezin kapsamını tanımlar. Bu faaliyetlerin öncelikli amacının pratik ihtiyaçları karşılamak olduğunun bilincinde olarak, bu çalışmada sarayın başkentteki imar faaliyetinin prestij ve meşruiyet boyutu ele alınmıştır.

Tezin amacı, kapsamı, yöntemi ile kullanılan kaynakların açıklandığı ve konu ile ilgili literatürün irdelendiği **birinci bölümü**, III. Selim döneminin mimârî hassâsiyetlerinin meydana çıkıp geliştiği sürecin incelendiği “Onsekizinci yüzyılda İstanbul; Değişen Mimârî Hassâsiyetler” başlıklı **ikinci bölüm** takip eder. Sarayın 1703 senesinde İstanbul’a dönüşünü müteakip başkent mimârîsinde gözlenmeye başlayan değişimlerin yeni gelişen mimârî hassasiyetler bağlamında ele alındığı bu bölüm, onsekizinci yüzyıl Osmanlı mimârîsinin kronolojik gelişimini ortaya koymak yahut bu dönemde yaptırılan yapıların bir envanterini oluşturmak gibi bir iddiaya sahip değildir.

Üçüncü bölüm, yapılan imar faaliyetlerinin, verilen mimârî kararların altında yatan esas nedenlerin anlaşılabilmesi için dönemin sosyopolitik şartları ve bu ortamda III. Selim’in duruşunu konu alır. Bu bölümde, öncelikle III. Selim’in şehzadelikinden itibaren kendisine yüklenen beklenti ve umutlar ile genç şehzadenin babası III. Mustafa ve amcası I. Abdülhamid’in saltanatları dönemlerindeki durumu kısaca ele alınmıştır. Devam eden savaş ortamında tahta çıkışı, yaşanan hayal kırıklıkları ve olumsuz siyasal-sosyopolitik ortamın zayıflattığı imajına değinildikten sonra, Selim’in imparatorluk içerisinde ve uluslararası platformda zedelenen itibârını güçlendirme çabaları, iç ve dış arenadaki çalışmaların incelendiği iki ayrı alt başlıkta incelenmiştir. Bu bölümde son olarak yeni düzene karşı yoğunlaşan tepkiler; sebepleri ve sonuçları ile ortaya konmuştur.

Tezin “III. Selim’in İstanbul’u” başlıklı **dördüncü bölümünde** ise 1789-1807 seneleri arasında hanedan tarafından yaptırılan yapılar; “askerî yapılar, dînî yapılar, saraylar ve su yapıları” olmak üzere dört ana kategori altında incelenmiştir. Her grup, hem kendi içerisinde bir bütün, hem münferit yapılar/yapı grupları olarak ele alınmış ve konum seçimleri, mimârî kararları ve uygulamalarına dair bilgiler derlenerek,

bunların her birine ilişkin seçimlerin altında yatan nedenler irdelenmiştir. Selim ve ailesinin tüm karar ve uygulama aşamalarında etkin biçimde rol oynadıkları görülen imar faaliyetlerinde yapılan bilinçli seçimler, çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınan siyâsî ve sosyopolitik hedeflerle olan ilişkileri de ortaya koymaktadır.

Yapı ve yapı gruplarının incelendiği bu bölüm, III. Selim ve ailesinin yaptırdığı küçük büyük her yapının ve mimari müdahalenin ele alındığı bir katalog niteliği taşımamaktadır. III. Selim'in "Büyük İstanbul Projesi"'ni destekleyen yapılar seçilmiş, bir kısım ufak çaplı ikincil yapılar ve yenileme-onarım gibi müdahaleler çalışma kapsamı dışarısında bırakılmıştır.

Tezin **beşinci bölümü** ise önceki bölümlerde ortaya konan bilgiler ışığında III. Selim'in imar faaliyetlerinin ve bunlarla politik hedefleri arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesine ayrılmıştır.

1.1. Kullanılan Kaynaklar

Çalışma sırasında mümkün olduğunca arşiv belgelerinden ve birincil kaynaklar faydalanılmıştır. Bu bağlamda öncelikle Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde geniş çaplı bir tarama yapılmıştır. Bu iki arşivde bulunan konu ile doğrudan alâkalı beşyüze yakın evrak, defter ve haritadan elde edilen bilgilere, tezin ilgili bölümlerinde yer verilmiştir. Özellikle, bulunan çok sayıda hatt-ı hümayunda, III. Selim'in kendi ağzından, yaptırdığı yapıların mimârî kararları ile birebir ilişkisini ortaya koyan ifadelerin yer alması, çalışmanın ana argümanını desteklemektedir.

İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nden alınan üç farklı bostancıbaşı defteri, Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan Süheyl Ünver tarafından istinsah edilmiş bir bostancıbaşı defteri ve daha önce Reşad Ekrem Koçu ve Şevket Rado tarafından yayınlanmış olan diğer iki bostancıbaşı defteri de, III. Selim döneminde Haliç ve Boğaz sâhillerinde yer alan yapılar, sahipleri ve bunların el değiştirmesi hakkında detaylı bilgiye ulaşılabilmesini mümkün kılmıştır. Bostancıbaşı defterlerinden ve çeşitli arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler, başta I.A.Melling tarafından hazırlananlar olmak üzere çeşitli sanatçılara ait gravürlerle karşılaştırılıp, belli nirengi noktaları esas alınarak, bugüne ulaşamamış çeşitli mîrî yapıların mimari özellikleri hakkında daha detaylı bilgiye ulaşılması hedeflenmiştir. Ayrıca Mahmud

Raif Efendi'nin "Tableaux des Nouveaux Réglements de l'Empire Ottoman" isimli eserinde bulunan gravürler ve yapılara dair açıklamalar da aynı amaçla kullanılmıştır. Kullanılan bir diğer birincil kaynak da dönemi ele alan resmî ve gayriresmî tarihlerdir. Onsekizinci yüzyıl İstanbul'u ve halkı ile ilgili çok detaylı bilgiler sunan Şemdanîzâde, Taylesanîzâde gibi tarihçilerin eserleri ve III. Selim devrini tamamıyla kapsayan Câbi Ömer Efendi, Mütercim Asım Efendi ve Cevdet Paşa gibi tarihçilerin eserleri taranarak, şehrin sosyal ve fiziksel dokusu ile ilgili değişimler ve bunların farklı gruplar tarafından nasıl algılandığı gibi sorulara cevaplar bulunmaya çalışılmıştır. Aynı soruların cevapları, daha verimli bir kaynak türü olarak da değerlendirilebilecek olan dîvanlarda da aranmış, bunun için Enderunlu Fâzıl, Şeyh Gâlib, Surûrî, Enderunlu Vâsıf, Sümbülzâde Vehbî gibi dönem şairlerinin dîvanları taranmıştır. Özellikle bu gibi edebî eserlerde yapılar için düşülen târihler, yahut yapıların bânileri için yazılan methiyeler, dönemin mimârîye yönelik algılarını ortaya koymaları bakımından önemlidir.

III. Selim döneminde İstanbul'da yaşamış ve İstanbul'u gayrimüslim bir İstanbullu gözüyle anlatmış olan İncicyan'ın "Boğaziçi Sayfiyeleri" ve "Onsekizinci Asırda İstanbul" ile Sarraf Sarkis Hovhannesyan'ın "Pâyitaht İstanbul'un Tarihçesi" isimli eserleri de dönemin mimari gelişmelerini farklı bir perspektiften görmeyi sağlamıştır.

Dönem yapılarını yabancı bir gözle değerlendirmiş ve genellikle ondokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul'u ziyaret etmiş olan Pouqueville, C.Pertusier, J.Pardoe, T.Allom ve R.Walsh gibi yabancı seyyahların kayıtlarındaki İstanbul'un fiziksel dokusuna dair bölümlerden de faydalanılmıştır.

1.2. Literatür İrdelemesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü paradigması, Osmanlı tarihi yazımında 1980'li yıllara kadar tartışmasız kabul gören baskın söylemdir. Ancak son otuz senedir bu konuda yapılan akademik çalışmalar, onyedinci yüzyıl sonrasındaki gelişmelerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun ideal normlarını kaybetmesi yahut batıyı takip etmekteki başarısızlığından ziyade, Osmanlı Devletinin sosyal ve ekonomik açıdan sürekli bir dönüşüm süreci içerisinde olması ile açıklanabileceğini ortaya koymuştur. Yirminci yüzyılın son on yılına kadar, onsekizinci yüzyıl Osmanlı mimârîsi üzerinde çalışan mimarlık tarihçileri de bu genel kabulün etkisinde kalarak, onsekizinci yüzyıldaki

mimârî değişimi “Avrupa etkisi” ve” batılılaşma” ile açıklamışlar ve çoğunlukla Doğan Kuban’ın 1954 tarihli “Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme” adlı çalışmasını temel almışlardır. Bu çalışmalara; Ayda Arel’in “Onsekizinci Yüzyıl Mimarisinde Batılılaşma Süreci” (1975), Aptullah Kuran’ın “Eighteenth Century Ottoman Architecture” (1977), Ülkü Bates’in “The European Influence on Ottoman Architecture” (1979), Semavi Eyice’nin “XVIII.Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Üslubu” (1980), Serim Denel’in “Batılılaşma Sürecinde İstanbul’da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişimin Nedenleri” (1982), Filiz Yenişhırlıoğlu’nun “Western Influences on Ottoman Architecture in the Eighteenth Century” (1983), Afife Batur’un “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı” (1985) isimli çalışmaları örnek gösterilebilir.

Onsekizinci Yüzyıl’da İstanbul’daki mimârî faaliyetleri ele alan ve “çöküş paradigması”nın tartışılır hale geldiği 1990’lı yıllara tarihlenebilecek iki çalışma, Tülay Artan’ın “The Theatre of Life: Profile of the Eighteenth Century Bosphorus” (1989) ve Shirine Hamadeh’in “The City’s Pleasures: Architectural Sensibility in the Eighteenth Century İstanbul” (1999), aynı dönemi farklı bir perspektif ile ele almaları bakımından yukarıda adı geçen çalışmalardan ayrılır. Bu çalışmalarda, sosyokültürel ve mimari değişimlerin kaynağı olarak imparatorluk içerisindeki iç dönüşüm süreci önplanda tutulmuştur. Her ikisinde de Avrupalı seyyahların yazdıkları ile ikincil kaynaklar yerine öncelik birincil Osmanlı kaynakları ve arşiv belgelerine verilmiş, böylece olaylar ve değişimler İstanbullu’nun gözünden irdelenmeye çalışılmıştır. Ancak her iki çalışmada da III. Selim dönemi kapsam dışında bırakılmış ve dönemle ilgili genel kanıların tekrarlanması ile yetinilmiştir.

1970’li yıllardan itibaren, III. Selim devri araştırmacıların ilgisini çekmeye başlamış, bu yıllardan itibaren Selim’in reformist yönüne odaklanan ve daha çok ıslahatları konu alan çalışmalar yapılmıştır. Genellikle “çöküş paradigması”nın etkisinde olan, “batılılaşma” kavramı çevresinde şekillenen bu eserlerde III. Selim devrinin eski ile yeni arasında bir geçiş dönemi olarak ele alındığı görülür. Stanford Shaw’un “Between Old and New: Ottoman Empire Under Selim III, 1789-1807” isimli, 1971

tarihli eseri bu çalışmaların öncülü niteliğindedir.⁵ Aynı bakış açısı ile III. Selim'in reformlarına ve nizam-ı cedid'e odaklanan diğer çalışmalar arasında Enver Ziya Karal'ın "Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları- Nizam-ı Cedid- 1789-1807" (1988), Ergin Çağman'ın "III. Selim'e sunulan ıslahat lâyhaları", Kemal Beydilli'nin "Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)" (1995), Adil Şen'in "Osmanlı'da Dönüm Noktası, (III. Selim Hayatı ve Islahatları)" (2003) isimli çalışmaları sayılabilir.

Ancak daha önce de belirtildiği üzere 1990'lı yıllarda onsekizinci yüzyılı konu alan çalışmalara getirilen farklı perspektifler, III. Selim devri ile ilgilenen araştırmacıların da bu dönemi değişik açılardan ele almaları ile sonuçlanmıştır. Örneğin Lynne Marie Thornton Şaşmazer "Provisioning İstanbul: Bread Production, Power, And Political Ideology In The Ottoman Empire, 1789-1807" (2000) ve Betül Başaran "Remaking The Gate of Felicity: Policing, Social Control and Migration in Istanbul At The End of The Eighteenth Century, 1789-1793" (2006) başlıklı doktora tezleri ile şehrin iâşesi sorunu ve sosyal kontroller gibi konuları; Fatih Yeşil "Nizam-ı Cedid'den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim (1793-1826)" (2009) başlıklı doktora tezi ile 1793-1826 seneleri arasında Osmanlı ordu yapısındaki değişimi ve söz konusu değişimin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik alanlardaki yansımalarını; Kahraman Şakul "An Ottoman Global Moment: War of Second Coalition in The Levant (1798-1802)" (2009) isimli doktora tezi ile Mısır seferi, Osmanlı'nın Napolyon tehlikesine karşı tarihî rakibi Rusya'yla kurduğu ittifak, ittifak filosunun İtalya çıkartması gibi birtakım önemli olaylar bağlamında reform çağındaki Osmanlı'nın dünyadaki konumunu; Tolga Esmer "A Culture of Rebellion: Networks of Violence and Competing Discourses of Justice in the Ottoman Empire, 1790-1808" (2009) isimli tezinde Kara Feyzi konulu bir saha çalışması aracılığıyla III. Selim dönemi politik kültürünü; Ali Yayıoğlu "The Provincial Challenge: Regionalism, Crisis, and Integration In The Late Ottoman Empire (1792-1812)" (2008) başlıklı doktora tezi ile dönemin merkez ile eyaletler arasında gelişen ilişkilerini; ve Aysel Yıldız "Vaka-yi Selimiyye Or The Selimiyye Incident: A Study

5 Türkçe çevirisi; III. Selim Eski ve Yeni Arasında: Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789 - 1807), 2008

Of The May 1807 Rebellion" (2008) isimli çalışması ile Mayıs 1807'de meydana gelen askerî isyanı ön planda tutarak III. Selim dönemini farklı açılardan aydınlatmaya çalışmışlardır.

Vefatının ikiyüzüncü senesi olması sebebiyle, 2008 senesinden itibaren III. Selim devrini konu alan üç kitap peşisıra yayınlanmıştır. Bunlardan ilki, Topkapı Sarayı Müzesi'nde 24 Aralık 2008 - 24 Mart 2009 tarihleri arasında yapılan "Vefatının 200.Yılında Bir Reformcu, Şair ve Müzisyen: Sultan III. Selim Han" isimli serginin kataloğu niteliğindedir. Bu kataloğa ek olarak dönemi askerî ıslahatlar, müzik, mimârî, resim, hat ve cam sanatlarındaki gelişmeler gibi açılardan ele alan dokuz adet makale bulunmaktaysa da bu makalelerin genel olarak dönemi ve III. Selim'i "reform ve batılılaşma" klişeleri bağlamında ele aldıkları söylenebilir.

Yukarıda bahsi geçen kitaplardan ikincisi, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Projesi kapsamında yayınlanan "III. Selim; İki Asrın Dönemecinde İstanbul" başlıklı çalışmadır (Yılmaz, 2010). Öncülüne göre akademik ağırlıklı çalışmaların yoğun olduğu bu kitapta dönem; sosyopolitik ve siyasi olaylar, edebiyat, mimârî, mûsikî gibi sanatlar vb. farklı cephelerden ele alınmıştır. Ancak bazı makalelerde dönem daha geleneksel bir tavırla modernleşme, batılılaşma, ıslahatlar gibi kavramlarla ve nizam-ı cedid odaklı olarak ele alınırken⁶, bazılarında sosyal dengelerin ve iç etkenlerin ön planda tutulduğu farklı bir perspektifin ağırlıklı olduğu⁷ görülür.

"III. Selim ve Dönemi; Nizam-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedid'e " başlığını taşıyan, 2010 senesinin Aralık ayında yayınlanan üçüncü kitap ise ilk ikisinden daha detaylı ve daha akademik nitelikli bir çalışmadır. Dönemin; "III. Selim ve Islahat", "İktisat ve Teknoloji", "Siyaset ve Diplomasi", "Yeniçeriler ve Nizam-ı Cedid", "Sultânın İlk Dâimi Sefirleri", "Sanat ve Müzik" ve "Dönemin Sonu:Sened-i İttifak" başlıkları altında incelendiği çalışmada, ekseriyetle 2000'li yılların başlarında konu ile ilgili doktora tezlerini tamamlamış genç araştırmacıların tez konularına yakın yeni incelemelerine yer verildiği, bu şekilde dönemi kapsamlı bir biçimde açıklamaya

6 Kemal Beydilli, "III. Selim'in bastırıldığı kitaplar ve Atlas-ı Kebir"; Mehmed İpşirli, "Ulema ve III. Selim", Nuran Yıldırım, "Tıpta Modernleşme ve III. Selim"; Gözde Ramazanoğlu, "Nizam-ı Cedid Kenti: Selimiye"; Erhan Afyoncu "III. Selim Dönemi İç ve Dış Olayları"

7 Fatih Yeşil, "Nizam-ı Cedid"; Aysel Yıldız, "Kabakçı İsyanı ve III. Selim'in Katli"

yönelik bir çabanın ağırlıklı olduğu görülür. Bu çalışma kapsamında dönem mimarisi ve sarayın imar faaliyetleri ile ilgili herhangi bir çalışmaya yer verilmemiştir.

Bugüne kadar III. Selim dönemini ele alan çalışmalar arasında dönemi, mimarlık kültürü ve imar faaliyetleri açısından bütüncül bir biçimde değerlendiren bir çalışma bulunmamaktadır. Gözde Ramazanoğlu tarafından hazırlanmış “Osmanlı Yenileşme Hareketleri İçerisinde Selimiye Kışlası ve Yerleşim Alanı” (2003) isimli doktora tezi yahut diğer münferit yapıları ele alan çeşitli makaleler⁸ mevcutsa da bunlar inceledikleri yapı/yapı gruplarını hep ıslahatlar ve nizam-ı cedid bağlamında münferit olarak ele almakta, yahut yapıların mimarî nitelikleri ile sınırlı kalmaktadır. Bu çalışmaların aksine, bu tezde dönemin iç ve dış sosyo-politik, siyasi gelişmeleri ve bunların III. Selim’in siyasi yol haritasındaki izleri gözönünde tutulmaya çalışılmış, imar faaliyetleri tüm bunların fiziksel bir yansıması olarak ele alınarak farklı bir perspektifle değerlendirilmeye çalışılmıştır.

8 Batur, 1976; İnan, 2004; Cantay, 2000; Önkal, 2001; vd.

2. ONSEKİZİNCİ YÜZYILDA İSTANBUL; DEĞİŞEN MİMÂRÎ HASSASİYETLER

1703 senesi, yarım yüzyıla yakın süre Osmanlı hanedanının fiziksel varlığından ve bu varlığın getirdiği nimetlerden yoksun kalmış İstanbul ve İstanbullu için önemli bir senedir. II.Mustafa'nın, 1656'da başlayan vezir ve paşa kapılarının devlet yönetiminde etkisinin artarak iktidar paylaşımına katılmaları sürecini kendi (padişah) lehine çevirme politikası, devrin şeyhülislamı Feyzullah Efendi'nin olağanüstü nüfuzu ve tahtgâhın dâimi olarak Edirne'ye taşınacağına yönelik kaygılar, 1703 senesinde büyük bir isyana neden olur.⁹ II. Mustafa'nın politikalarından rahatsız olan asker, saray ve kapılı bürokratlar, Feyzullah Efendinin yetkilerinden ve taraflı atamalarından rahatsız olan ulemâ ve sarayın Edirne'de ikâmet etmesinden büyük zarar gören İstanbul esnafı ve ahalisi bu isyanın en önemli aktörleridir (Uğur, 2003, s. 585-599). Öncelikli ve temel istekleri Feyzullah Efendinin azli ve tahtın beş gün içinde İstanbul'a geri taşınmasıdır. Ancak olayların gelişimi sonunda isyancılar dönemin sadrazamı, şeyhülislamı ve yeniçeri ağası yerine kendi uygun gördükleri kimseleri atayarak padişahın meşrûiyetini tanımadıklarını ortaya koyarlar ve daha sonra Edirne'ye yürüyerek II.Mustafa'yı hal' edip, III.Ahmed'i tahta geçirirler. Kapıların ve alt grupların, devletin karar alma sürecindeki pozisyonlarının yine güçlendiği bu olayın en önemli sonuçlarından biri de Osmanlı hânedânının kırkyedi senelik Edirne ikâmetinin sonlanmasıdır.¹⁰

Sarayın yokluğu süresince, dış çeperindeki boğaz kıyılarına doğru genişlemiş olan İstanbul'un surdışı bölümünde, fiziksel olarak rical, ayan ve eşrafın hâkim olduğu, sarayın mevcudiyetinin şehirde eskisine nazaran çok daha az hissedildiği düşünülebilir. Onyedinci yüzyılın ilk yarısında yeni saray sınırları dahilinde inşa edilen Bağdad ve Revan Köşkleri ile; korunaklı bir kale'den, köşkler topluluğu

9 1703 isyanı ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Kazancıgil, 2000; Mustafa Nuri Paşa, 1979; Abou-el-Haj,1984

10 1703 Edirne Olayı ve III.Ahmed'in İstanbul'a dönüşünün ardından şehirde hakim olan genel hava ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ozcan, 2000; Şefik Mehmed Efendi, 1866

mantığına yaklaşan saray mimarisi, elit İstanbullular tarafından da benimsenmiş ve sarayın şehirdeki yokluğu sırasında bu mantıktaki köşkler/yalılar çoğalmıştır (Avcıoğlu, 2008). Nitekim Evliya Çelebi ve Eremya Çelebi de onyedinci yüzyılın ikinci yarısında boğaz kıyısında çoğunluğu ayan ve eşrafa ait pek çok yalı bulunduğundan bahsederler (Evliya Çelebi, 2006, s. 223; Kömürciyan, 1952, s. 45) Örneğin divanhânesi günümüze kadar ulaşabilmiş en erken tarihli (1699) yalı olan Köprülü Hüseyin Paşa (Amcazâde) Yalısı, Bağdad ve Revan köşklerinin yunan haçı şemalı planını tekrarlayan, Osmanlı saray tipinin varyasyonu olan yalılardan biridir (Avcıoğlu, 2008).

III.Ahmed'in İstanbul'a dönüşünü takip eden ilk yıllarda, öncelikle şehrin eskiyen yüzünün yenilenmesi ve sarayın İstanbul'daki varlığının hissettirilmesine yönelik projelere girilir. Öncelikle has bahçelerin bir envanteri çıkartılır ve bu bahçelerde yer alan kasır ve köşkler restore ettirilir. 1704 senesi yazından itibaren saray halkının yazlık saraylara göç etmesinin bir rutin haline gelişi sonucunda, şehirdeki Aynalıkavak, Beşiktaş, Karaağaç gibi tüm sâhilsaraylar hızla tadil edilir, ayrıca Yenisaray sınırlarında, Sarayburnu'nda, yeni bir sâhilsarayı yaptırılır. 1708-10 seneleri arasında ise Üsküdar'da Emetullah Ra'biâ Gülnûş Valide Sultan tarafından, hanedanın hayırseverliği ve dindarlığının vurgulandığı, büyük bir külliye inşa ettirilir. III.Ahmed'in, büyük bir gerginlikle başlayan saltanatının ilk yarısında büyük harcamalar gerektirecek kapsamlı imar faaliyetlerine girişmekten sakındığı gözlenir. Ancak 1719 senesinde yaşanan deprem ve bunun ardından İstanbul'da büyük fiziksel kayıplara yol açan büyük yangın, III.Ahmed ve ricaline, benzerine II.Mehmed döneminden beri rastlanmamış büyüklükte bir imar faaliyeti ve mimârî yenileme programı başlatması için bir fırsat yaratır. Bu tarihten itibaren bir yandan önceden başlanan tâdilât/yenileme projelerine devam edilirken, bir yandan da büyük bir hızla, (sâhil)saraylar, sebiller ve çeşmelerin büyük çoğunluğunu oluşturduğu projelerin yapımına girilir. 1719-1730 seneleri arasında; Beşiktaş Sâhilsarayı, Hümâyûnâbad, Neşatâbad, Şerefâbad gibi pek çok yeni sâhilsaray; başta Üsküdar, Sâdâbad ve Bâbüs saade önünde bulunan III.Ahmed adına yaptırılmış meydan çeşmeleri olmak üzere pek çok çeşme ve sebil yaptırılır. Yüzyıllardır İstanbullu'nun mesîre yeri olarak benimsediği Kağıthâne mevkiinde; Hüsrevâbad bahçesi, havuzlar, Şevkâbad, Kasr-ı Neş'at, Kasr-ı Cihan, Hürremâbad, Hayrâbad, Nev-Peydâ Kasırları inşa edilerek ve "cetvel-i sîm" isimli kanal düzenlenerek bölge imar edilir.

Onsekizinci yüzyılın ilk otuz senesine yayılan bu yoğun imar faaliyeti, onsekizinci yüzyıl Osmanlı mimârîsi ile ilgili pek çok akademik çalışmada, "kenti bütünüyle ilgilendiren bir imar hareketi olmaktan çok, padişahın lüks ve değişiklik isteklerini karşılamaya ve "lale devrini" belirleyen eğlence düşkünlüğüne uygun bir dekor hazırlamaya yönelik bir faaliyet" olarak tanımlanır (Arel, 1975, s. 35). Ancak bir Osmanlı padişahının, pek çok farklı sosyal grubun ittifakı ve hareketi sonucunda tahttan indirilmesinin üzerinden henüz otuz sene bile geçmediği unutulmamalıdır. III.Ahmed'in çok yakından şahit olduğu ve saltanatının ilk yıllarında oldukça temkinli yaklaştığı bilinen bu güçler dengesini, yüzeysel bir lüks/zevk düşkünlüğü yahut değişiklik isteği sebebiyle bozmak isteyeceği düşünülemez. Nitekim 1703 senesinde isyancıların belirlediği sadrazam, şeyhülislam ve yeniçeri ağasını uzunca bir süre değiştir(e)memesi, meşrûiyetinin ne denli sarsıldığına ve ne kadar temkinli hareket ettiğine gösterilebilecek en basit ve açık örnektir. 1703 isyanının aktörlerinin de aralarında bulunduğu İstanbul halkının, son derece büyük harcamaları berâberinde getiren bu büyük imar faaliyetine karşı gösterebilecekleri tepkiler yadsınmış olamaz. Dolayısıyla III.Ahmed dönemi yenileme çalışmaları ve imar faaliyetleri, bir yandan şehrin pratik ihtiyaçlarını karşılarken, bir yandan da hanedan ve ricalin şehri –ve belki de daha önemlisi şehir halkını- yeniden fethetme çabası olarak algılanmalıdır.

Büyük kısmı sultan ve hanedan üyeleri tarafından yahut onlar için yaptırılan bu geniş çaplı imar faaliyeti, Boğaz kıyılarında yoğunlaşır. Onsekizinci yüzyılın ikinci çeyreğinde (1728-1741), Fransa'nın Osmanlı sarayı nezdindeki elçisi olarak başkentte bulunan Marquis de Villeneuve, Boğaziçi kıyılarının yavaş yavaş "aceleyle inşa edilmiş, emprovize-plansız-tasarlanmamış görünen ve o etkiyi yaratmayı amaçlayan hafif ve karışık tarzda yapılarla" donandığından bahsettiği hâtîrâtında;

... bütün ülkelerden gelen mimarlar – batıdan çağırılanlar ve doğu'dan çekime kapılıp gelenler – bu eserlerde en çeşitli tarzları bağdaştırıyor ve kah Versailles'ı kah Isfahan'ı kendilerine model alıyorlardı....¹¹

11 ... des architectes venus de tous les pays, les uns appeles d'Occident, les autres attires de l'Asie, associent dans ces edifices les styles les plus divers et prennent leurs modeles tantot a Versailles, tantot a Isfahan... Vandal, 1887, s. 84-85

diyerek, âdetâ başkentte II.Mehmed döneminde -bilinçli olarak- oluşturulan kozmopolit sanat ve mimarlık ortamına benzer bir ortamın varlığına işaret eder. Ancak bu kozmopolitliğin nedeni, onbeşinci yüzyıl ortalarında olduğu gibi evrensel bir imparatorluk sanatı/mimarisi/başkenti yaratmak hedefinden ziyade¹², onsekizinci yüzyıl'da Avrupa'dan Hindistan'a uzanan geniş bir coğrafyayı hızla ve aşağı yukarı eş zamanlı olarak etkisi altına almaya başlayan "yenilik/özgünlük" arayışı olmalıdır (Saner, 2003).

Sosyal yaşamdan başlayarak pek çok sanat dalı ve mimârîde etkileri görülen bu arayış, şiir ve minyatür sanatında "bireysellikten ve gerçekçilikten doğan bir tarzla mahremiyetin daha rahat bir şekilde ifade edilmesi" şeklinde tezahür eder (Bulut, 2001, s. 35). Örneğin bu iki sanat dalının eş zamanlı iki temsilcisi olan Nedim ve Levnî, hem kullandıkları daha dünyevî temalar ile bahsedilen yenilik arayışını, hem de onsekizinci yüzyıl başında İstanbul'da hakim olan sosyal yapıyı yansıtır. ¹³

Onsekizinci yüzyılda "yeni"ye olan düşkünlük seviyesindeki ilginin İstanbul'un fiziksel dokusundaki etkileri ise, hem bu döneme ait mimârî eserler üzerinden, hem de bu mimârî eserlere dair yazılmış resmî belge, tarih, şiirler gibi çeşitli literatürden takip edilebilir. Bu literatürde şehrin mimari dokusu ve yapılar anlatılırken oldukça bilinçli ve tanımlayıcı bir lûgat kullanıldığı görülür. Meselâ "resm" kelimesi bugün anladığımız mânâda "mimârî plan"a, "tarh" kelimesi ise "vaziyet planı"na karşılık olarak kullanılmıştır. ¹⁴ Yapıları yahut mimârî üslûplarını anlatırken "hoş", "lâtîf", "nev", "cedid", "ihtira", "hayal", "bedi", "ibda" gibi tanımlamalara oldukça sık rastlanır. ¹⁵ Dolayısıyla bu literatürde "hoş tarh, hoş nigâr, hoş binâ", resm-i lâtîf, nev tarh, nev icâd, nev peydâ, hüsn-ü diğêr, hüsn-ü ferid" ¹⁶ gibi görsel niteliği yüksek

12 Necipoğlu,2010; Necipoğlu, 2007; Kafesçioğlu, 2010

13 Onsekizinci yüzyıl şiir ve minyatür sanatları hk. bilgi için bkz: Gibb,1999; Öztekin, 2006; And, 2002

14 "Vefatının 200.Yılında Bir Reformcu, Şair ve Müzisyen: Sultan III. Selim Han" isimli çalışmada yer alan Aysel Çötelioglu'na ait "Sultan III. Selim Dönemi Resim Etkinliği" isimli makalede, portre, duvar resmi gibi döneme has sanat uygulamalarının ele alınmasının yanısıra mimârî proje mânâsında da kullanılan "resim" kelimesinin sehven bugün anladığımız mânâda algılandığı ve makalenin bir bölümünün bu hata üzerine bina edildiği görülür.

15 **lâtîf**:güzel, şirin, hoş giden - **nev**:yeni - **cedid**:yeni - **ihтира**:evvelce keşf olunmamış - **bedi**':eşi benzeri olmayan - **ibda**:benzeri olmayan bir eser ortaya koymak

16 **hoş tarh**: güzel, hoş gidecek şekilde düzenlenmiş - **hoş nigâr**:güzel, hoş gidecek şekilde nakşedilmiş, resmedilmiş - **hoş binâ**':güzel, hoş gidecek şekilde inşa edilmiş - **resm-i lâtîf**:güzel

tamlamalar son derece yoğundur. Aynı zamanda “zîbâ”, “muhallâ”, “musannâ”¹⁷ gibi kelimeler kullanılarak yapıların ne denli süslü/bezemeli/sanatlı olduğu da sıklıkla dile getirilmiş, “tarz-ı mukaddimin”¹⁸ ile aralarında çeşitli karşılaştırmalar yapılmıştır.¹⁹

“Yeni”ye olan alâka, literatürde çoğu zaman “yeni olanın övülmesi” şeklinde tezahür etse de, bazı diğer örneklerle rastlamak da mümkündür. 1745 (h. 1158) senesinde Tersane-i Âmire’de bulunan bir kurşun mahzeninin (mahzen-i sürb) yenilenmesi üzerine, yakınında bulunan bir çöp deposunun da “mahzûn olmasûn deyû” yıkılarak yeniden inşa edilmesi de, bu tip bir örnek olabilir (Şemdanizade, 1980a, s. 124)

Onsekizinci yüzyılda İstanbullu’nun mimârîye yönelik algısına dair kuvvetli bir ipucu veren bu literatürde en dikkat çekici özellik İstanbullu tarihçi ve/veya şairlerin politik eğilimleri ne olursa olsun, mimârî konusunda ya tarafsız kalmaları ya da şehirlerinde var olan mimârî dokuyu -eski/yeni, klasik/batılı gibi bir takım ayırımlar yapmadan- benimseyen ve takdir eden bir tavır takınmalarıdır. Buna en çarpıcı örneklerden biri, 1777 senesinde tamamladığı Mür’it Tevârih adlı eseri ile Şemdanîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi olabilir. III.Ahmed devrindeki sosyal değişimlere karşı tepkisini her fırsatta en şiddetli şekilde dile getirmesine rağmen, III.Ahmed devrinin tetiklediği imparatorluğun fiziksel temsilindeki değişmelere karşı takındığı tutumun son derece olumlu olması ilginçtir. Süleyman Efendi’nin muhafazakar dünya görüşünü, mimârî konusunda da devam ettirmesi ve klasik mimârîye olan özlemini belirtmesi yahut bir takım “yeni” üslûp denemelerine karşı daha olumsuz tepkiler vermesi beklenirken, o, şehrindeki mimârî faaliyetleri ayırım yapmadan benimseyerek takdir eder. Bugün bir çelişki olarak algılanabilecek olan bu farklılık; Süleyman Efendi’nin kafasında, daha önce okudukları, duydukları ve tecrübeleri doğrultusunda var olan bir ideal sosyal düzen kavramı bulunmasına

planlanmış - **nev tarh**:yeni düzenleme - **nev peydâ**:yeni ortaya çıkmış, **hüsn-ü diğer**:farklı bir güzellik, **hüsn-ü ferid**:eşsiz bir üslup/güzellik

17 **zîbâ**:güzel, süslü – **muhallâ**:süslenmiş - **musannâ**:sanatkârane yapılmış

18 **tarz-ı mukaddimin**: eski üsluplar, burada klasik Osmanlı üslubu

19 Bu tür tanımlayıcı kelimelere Nedim, Vasıf, Fazıl, Şeyh Galib, Sururi gibi dönem şairlerinin divanlarında, yapılar için yazdıkları kitabe metinlerinde, Şemdanizade, Taylesanizade, Cabi, Vasıf gibi tarihçilerin kayıtlarında vd. sıklıkla rastlanır. Shirine Hamadeh’nin, “City of Pleasures” isimli kitabında bu tanımlamaların bazıları ile ilgili detaylı bilgi bulunmaktadır.

rağmen, mimârî temsil için bu tür bir "olmazsa olmaz"ının var olmayışı ile açıklanabilir. İkinci bir muhtemel sebep de; yirminci yüzyıldan itibaren akademisyenlerin sürekli olarak vurguladıkları mimârî değişimin İstanbullu tarafından bu denli abartılı bir dönüşüm olarak algılanmadığı olabilir. Boğaziçi Sayfiyeleri adlı 1794 tarihli eserinde İncicyan'ın Kabataş'ta bulunan Silahdar Yahya Efendi (1788) ve Hekimoğlu Ali Paşa (1732) çeşmelerini;

İki çeşme vardır burada
Kıyıdaki yeni, öbürü eski
Hangisi güzel dersiniz
Güçtür birbirinden ayırması²⁰

şeklinde tanımlaması ve iki farklı mimârî üslûp arasında tercih yapmaması da bu ikinci düşüncüyü destekler niteliktedir. (Şekil 2.1)

Şekil 2.1: Solda Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi (1732), sağda Silahdar Yahya Efendi Çeşmesi (1788).²¹

Osmanlıların mimârî konusundaki bu rahat/farklı yaklaşımları yabancı seyyahların da dikkatini çekmiştir. Charles Pertusier tesbitini; "kıyafetlerinin şekil ve renkleri konusunda çok sıkı ve değişmez kuralları olan Türkler, yaşadıkları fiziksel ortam konusunda değişikliklere ve yeni tarzlara son derece açıktır." sözleriyle ortaya koyar (Pertusier, 1820, s. 47).

Yirminci yüzyıldan itibaren gerileme ve çöküşü paradigması ile bağlantılı olarak Osmanlının "batılılaştığı" dönem olarak anılan onsekizinci yüzyılda, önceki

²⁰ İncicyan, 1976, s. 99

²¹ Aksi belirtilmedikçe Fotoğraflar A.Hilal Uğurlu arşivindendir.

yüzyıllara nazaran batı ile daha yoğun bir diplomatik ilişkinin gündeme geldiği, dolayısıyla İstanbul'a politik ve coğrafi (haritalar, Avrupa atlaslarının tercümeleri, elçilik raporları vb.) bilgi akışının arttığı bir gerçektir (Aksan, 2004, s. 13-25). Ancak bu dönem Osmanlı sarayı ve insanının, batının maddi kültürü ve düşünce yapısı ile ilk defa karşılaştığı bir dönem de değildir. Yüzyıllardır süregelen ticarî / diplomatik ilişkiler ve savaşlar sayesinde zaten varolan bir etkileşim sözkonusudur. Dolayısıyla 1720 senesinde Fransa'ya gönderilen Yirmisekiz Mehmed Çelebi'ye ait Sefaretnâme'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun batı kültürü ve mimarisi ile tanışması için âdeta bir milâd kabul edilmesi doğru değildir. Nitekim Peç seferinde esir düşen ve hasbelkader savaşı izlemek için orada bulunan genç bir Fransız'a verilerek on yılını Fransa'da geçiren yeniçeri Süleyman'ın Fransa'da başından geçenleri anlattığı onyedinci yüzyıl sonuna ait kayıtlar²², Fransız kültürünün, sarayının, alışkanlıklarının, askeri sistemi ve gelişmişliğinin vb. pek çok niteliklerinin, belli çevrelerde zaten bilindiğine bir delildir.

Onyedinci yüzyıl ortalarında Şah Cihan'ın daveti üzerine Hindistan'a giden bir grup Osmanlı mimarının onsekizinci yüzyıl başında başkente dönmüş olmaları ihtimali (Saner, 1999) ve 1700-1774 tarihleri arasında Osmanlı sarayının İran'a onsekiz elçi gönderdiği –dolayısıyla İran'la yoğun diplomatik ve kültürel ilişki içinde bulunduğu gözönüne alındığında ise, doğu ile olan ilişkilerin de oldukça aktif olduğu yadsınamaz.²³ Dolayısıyla bu dönemde pek çok büyük Avrupa kentinde "turquerie" popülerleşirken, Osmanlı başkentinde de hem batı, hem doğu mimarisine ait detay ve elemanların mimârîye yeni yorumlar getirmede kullanılması, etkileşimin iki taraflı olduğuna işaret eder.²⁴ Ayrıca özellikle onsekizinci yüzyıl başı için dış etkileşimlerin yanı sıra, Edirne'de yarım yüzyıla yakın ikâmetin kazandırdığı alışkanlıkların da

22 Mısırdaki Kasr-ı Ayn olarak bilinen yerde bir gezi sırasında karşılaştıkları Ahmed Ağa ile yeniçeri Süleyman arasında geçen, Süleyman'ın diyalog şeklinde anlatılmış Fransa tecrübesi ile Biblioth que Nationale'de suppl. turc. 221 numara altında bulunan belge Prof.Cemal Kafadar tarafından neşre hazırlanmaktadır.

23 Onsekizinci yüzyılın ilk yarısında Osmanlı- Safavi ilişkileri hk. bilgi için bkz.: Quataert, 2005; Tucker, 1996

24 Onsekizinci yüzyılda Osmanlı'nın batılılaşması ve bunun Osmanlı Mimarisindeki yansımaları ile ilgili literatüre eleştirel bir bakış ve değerlendirme için bkz.: Hamadeh, 2007; Ayrıca III.Ahmed döneminde Osmanlı mimarisinde görülen doğu (Hint-Babür) etkisi hk. bkz. Saner, 1999; Saner, 2003

etkisi olduğu düşünölebilir. III.Ahmed döneminde yürütölen imar faaliyetleri, bütün bu etkileri fiziksel olarak başkentte ortaya koyan ilk örneklerdir.

III.Ahmed'in 1730 senesinde hal' edilmesi ile sonuçlanan Patrona Halil isyânının ardından, tahta I.Mahmud çıkar. Tahta çıkışını müteakip, 1732-3 senesinde, III.Ahmed devrinde başlanan Bahçeköy-Tophane su yolunu tamamlar. Tophane su yolu'nun ve meydan çeşmesinin açılış törenine dair kayıtlarında Şemdânîzâde; padişahın, hanedan üyelerinin, ricalin ve genişleyen sosyal skalasıyla diğér bânilerin yaptırdıkları kırka yakın çeşmeden bahseder (Şemdanizade, 1980a, s. 30-31). I.Mahmud'un saltanatı döneminde halk için yaptırılan son derece görkemli "kasır benzeri", anıtsal meydan çeşmeleri yoğundur. Bunun sebebi muhtemelen, son otuz sene içerisinde babası ve amcasının tahtlarını kaybetmelerine sebep olan isyanların verdiğı tedirginlik olabilir. İsyancıların kişilerle imar faaliyetlerini özdeşleştirerek, isyanlar sırasında bu yapıları da yakıp yıkması, I.Mahmud'u öncelikli olarak halkın günlük hayatında önemli bir yer tutan su yapıları yaptırmaya yönlendirmiş olmalıdır. I.Mahmud'un boğaz kıyısında yeni sâhilsaraylar yaptırmak yerine Yeni Saray sınırları dahilinde çeşitli yazlık köşk, kasır ve bahçeler yaptırtmasının sebebi de bu olabilir.

Saltanatının uzun bir dönemi İran, Rusya ve Avusturya ile harp halinde geçen I.Mahmud devrinde Ağa Kapısı, Tophane, Cebehâne kapısı ve kışlası tamir ettirilerek askere özel îtinâ gösterilmiş, bunun yanısıra Topçu ve humbaracı ocakları yeniden düzenlenmiştir. 1739 senesinde Rusya ve Avusturya ile, 1746 senesinde ise İran ile yapılan barış antlaşmalarının ardından, İstanbul'da –özellikle de Boğaz kenarında- imar faaliyetlerindeki artış göze çarpar.

Barış döneminin ilk büyük eseri; 29 Aralık 1748 tarihinde yapımına başlanan ve hanedanın hayırsever-dindar kimliğini önplana koymayı hedefleyen Nur-u Osmaniye camiidir. Yapı, 5 Aralık 1755 tarihinde, I.Mahmud'un vefatından sonra tamamlanır. Dönem tarihçilerinden Şemdânîzâde, külliyeinin açılışına dair düştüğü kayıтта, caminin boyutlarını vererek tasvir ettikten sonra, "cennet mekân Mahmud Han hazretlerinin tab'ı mi'mârisi olmağla hoş resm ve lâtif tarh etmiştir Hakk budur ki, yerinde bir hayrattır ve musanna'dır ve latifdir" şeklinde tanımlar (Şemdanizade,

1980b, s. 5). Yirminci yüzyıldan itibaren, mimarlık tarihi yazınında "Osmanlı barok mimarisinin kendini gösterdiği ilk büyük eser"²⁵, "Barok üslubun gerçek yerel bir yorumu / yenileşmenin doruğu"²⁶, "benzerleri arasında arkitektonik özellikleri bakımından barok nitelenmesine hak kazanan ilk yapı"²⁷ gibi "Osmanlı baroku"nın bir nevi ikonu olarak gösterilen bu yapı (grubu) hakkında, onsekizinci yüzyılda yaşamış bir İstanbullu tarihçinin çok daha ilginç yorumlar yapacağı beklense de mimarideki değişiklikler, avlunun şekli vb. "barok" özelliklerin Şemânîzâde tarafından pek de yadırganmadığı, ilginç bulunmadığı ve yabancı etkilerle özdeşleştirilmediği görülür.

1751 senesinde ise Asya yakasındaki iki Boğaz köyü ile ilgili imar faaliyetleri gündeme gelir. Bunlardan ilki, Küçüksu'da I.Mahmud için bir kasır, divanhâne, havuzlar ve fiskiyeler inşa edilerek bölgenin "şenlendirilmesi"dir. Diğeri ise Kandilli'de bulunan has bahçe arazisinin, artık kullanılmadığı gerekçesiyle evkâf-ı hümâyuna devredilerek halka açılması ve burada yalılar, hamam ve dükkanlar inşa edilerek yeni bir Boğaz köyü oluşturulmasıdır. Bu faaliyetler, aynı zamanda bir semtin moda olup diğeri bir semtin gözden düşüşünün görülmesi açısından da ilgi çekicidir.

III.Osman'ın üç sene kadar kısa süren saltanatı, anıtsal mimari açısından onsekizinci yüzyılın diğeri Osmanlı padişahlarının saltanatları kadar verimli geçmemiştir. I.Mahmud devrinde başlanan ancak III.Osman devrinde tamamlandığı için Nur-u Osmaniye ismi verilen büyük cami dışındaki en önemli imar faaliyeti, II.Selim döneminden sonra yaşanan en büyük İstanbul yangını'nın ardından gerçekleştirilir. 26 Haziran 1757 tarihinde Cibali'den başlayarak çok geniş bir alanın 48 saat boyunca yandığı ve 130 medrese, 335 değirmen, 150 cami ve mescid, 77400 menzil, 34200 dükkan ve 36 hamamın harab olduğu bu yangın sonrasında şehir neredeyse yeniden inşa edilir (Şemdanizade, 1980b, s. 9).

1757 senesinin 30 Ekim günü III.Osman'ın vefatı üzerine, tahta III.Mustafa geçer. Tahta çıktığı sene, annesi Mihrişah Emine Sultan adına Üsküdar'da Ayazma Camii

25 Aslanapa, 2004, s. 455

26 Kuban, 2007, s. 505

27 Arel, 1975, s. 59

ve külliyesini yaptırmaya başlar. Onyedı seneye sürecek saltanatının barış ortamında geçen ilk on senesinde, sultanın devleti ve askerine dair çeşitli ıslahatlar yapma arzusunun yanı sıra, başkentte geniş çaplı bir imar faaliyetine girişmeyi planladığının ilk sinyalleri, 1759 senesinde ortaya atılan –ve belli bir aşamaya kadar da gerçekleştirilen- İzmit körfezine kazılacak bir kanalla Sapanca’yı Marmara denizine bağlama projesinde gizlidir. İstanbul’un ahşap ihtiyacını uzun süreli olarak çözeceği düşünülen bu proje, keşfinin yapılmasına ve hatta Anadolu’daki âyânın askerleri toplanıp bu işte kullanılarak kanal kazılmaya başlanmasına rağmen, çeşitli politik nedenlerle tamamlanamaz.²⁸

1761 senesinde tamamlanan Ayazma Camii ve 1764 senesinde tamamlanan Laleli Camii başkentte III.Mustafa’nın yaptırdığı ilk büyük eserlerdir. Bu yapıların her ikisinde de gözlenen yenilik denemeleri ve alışılmış kalıplardan kurtulma çabaları, III.Mustafa devri mimarisinin yoğun yapı faaliyetinin genel üslûp anlayışıdır (Özer, 1995). Bu anlayışa devrin; Büyük Yeni Han (1761), Taş Han (1763), Ayvat Bendi (1765) gibi diğer büyük projelerinde de rastlanır. (Şekil 2.2)

Şekil 2.2: Solda Büyük Yeni Han, Sağda Taş Han.

22 Mayıs 1766 tarihinde yaşanan büyük İstanbul depremi -ve bunu 1767 senesi Ocak ayına kadar takip eden üç büyük artçı deprem- III.Mustafa devri imar faaliyetleri açısından bir milâd oluşturur. Depremde Fatih Camii, Beyazıt Camii ve Edirnekapı’daki Mihrimah Camii yıkılmaya yakın tahrip olurken daha pek çok

28 Şemdanizade, projenin iptali konusunda Sadrazam Ragıp Paşa’nın etkili olduğunu, Anadolu ayanının askerinin İstanbul’un bu kadar yakınına getirilmesini ve harcanan paranın çokluğunu gerekçe göstererek III.Mustafa’yı projeden vazgeçirdiğini kaydeder. Şemdanizade, 1980b, s. 33-34

yapıda da büyük hasar meydana gelir.²⁹ Depremden iki sene kadar sonra 1768 senesinde başlayan ve 1774 senesine dek süren Osmanlı-Rus harbinin getirdiği mâli yüke rağmen, beş sene içerisinde Fatih Camii yıkılıp yeniden inşa edilir ve hasar gören tüm yapılara gerekli onarımlar yapılır. Deprem sonrası dönemde hassa mimarbaşı olan Mehmed Tahir Ağa'nın, Fatih Camii'nin yeniden yapımı sırasında özgün yapı ile uyumlu olarak klasik normları gözetirken, Zeyneb Sultan Camii, Ragıp Paşa Kitaplığı gibi hasar gören onsekizinci yüzyıl yapıları sözkonusu olduğunda çok daha yaratıcı, yenilikçi ve hareketli bir üslûp benimsediği görülür.

III.Mustafa'nın 21 Ocak 1774 tarihinde vefatını müteakip tahta kardeşi I. Abdülhamid geçer.³⁰ Altı senedir devam etmekte olan Osmanlı-Rus savaşı, Abdülhamid'in tahta çıkışından altı ay kadar sonra, Osmanlı aleyhine imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması (17 Temmuz 1774) ile sonlanır. Savaşın yarattığı ekonomik sıkıntının en şiddetli hissedildiği ve Rus tehdidinin güncelliğini koruduğu bu dönemde, bir yandan hazineyi güçlendirmeye çalışan, bir yandan da seleflerinin başlatmış olduğu askerî ıslahatları devam ettirerek muhtemel yeni savaflara hazırlık yapmaya çalışan pâdişâhın, başkentte büyük çaplı imar faaliyetlerine giriş(e)memesi doğaldır. Askerî ıslahatlarla bağlantılı olarak bu devirde inşa ettirilen en önemli yapı; şehirdeki ilk büyük kütleli kışla yapısı olması sebebiyle Kalyoncu Kışlası'dır.

I. Abdülhamid devrinde daha çok, Zeyneb Sultan'ın Alay Köşkü karşısında yaptırdığı ve Abdülhamid'in Bahçekapı'da, Beylerbeyi ve Emirgan'da inşa ettirdiği cami külliyesi gibi dînî yapı gruplarına ağırlık verildiği görülür. Diğer yandan su yapıları da popülaritesini kaybetmemiş, pek çok sebîl ve çeşme inşa ettirilmiştir. Tüm bu yapılarda onsekizinci yüzyılın hareketli ve yenilikçi mimârî üslûbunun devam ettiği söylenebilir.

I. Abdülhamid'in ardından 1789'da tahta geçen III. Selim'in bânilîği, birçok açıdan bu yüzyılın yeniliklere açık mimarî kültürünün bir devamı olsa da, mimariyi açıkça siyasî propagandanın bir aracı olarak kullanmasıyla farklı bir yönelimi simgeler. İleride görüleceği gibi, Selim'in döneminde inşa edilen veya yenilenen sahilsaraylar,

29 Mür'it Tevârih'te 1766 depreminde hasar gören yapılarla ilgili detaylı bir liste yer almaktadır. Şemdanizade, 1980b,s. 85-87

30 I.Abdülhamid devri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Sarıcaoğlu, 2001; Taylesânizâde Hafız Abdullah Efendi, 2003

kasırlar, camiler ve su yapıları, hem gelenekselleşmiş formları, hem de Avrupa kökenli dekoratif unsurların kullanımı nedeniyle, bu bölümde özetlenen onsekizinci yüzyılın mimarî birikimiyle büyük bir süreklilik gösterir. Aynı zamanda da, kendi otoritesini arttırmak ve gerekli askerî reformları yapabilmek için toplumsal meşruiyetini güçlendirmeye ihtiyacı olan padişahın şehre damgasını vurma girişiminin araçları olarak işlev görürler. Sonuçta, Selim'in inşa ettirdiği büyük askerî yapılarla imparatorluktaki merkezî önemi daha da vurgulanan İstanbul, dünyevîlik, zevk ve estetikle anılan onsekizinci yüzyıldaki mimarî serüvenini, bu hükümdarın ortaya koyduğu bambaşka bir vizyonla tamamlayacaktır.

3. III.SELİM; HAYATI VE HEDEFLERİ

III. Selim, özellikle yirminci yüzyıl ortalarından itibaren "reformcu/ilerici" ve hatta bazen "batı hayrânı" kimliği ile ön plana çıkartılmış, başkentteki imar faaliyetleri de hep bu reformcu kişiliği ile özdeşleştirilerek ele alınmıştır. Bu literatürde "Eski ile Yeni"nin arasında sıkışmış, biraz doğulu, biraz batılı, sanatkâr kimliği nedeniyle hiçbir zaman yeterince güçlü ve keskin kararlar verememiş ve bunun sonucunda önce tahtını sonra canını kaybetmiş bir sultan olarak nitelendirilen III. Selim'in, doğumundan itibaren içerisinde bulunduğu sosyo-politik ortam, düşünce yapısı ve ulaşmak istediği hedefler biraz daha yakından incelendiğinde, bu klişelerin aslında pek de gerçeği yansıtmadığı görülür.

Bu bölümde III. Selim'in şehzadeliklerinden itibaren kendisine yüklenen beklentiler; bu dönemde tahta çıktıktan sonraki icraatı için yaptığı fikrî altyapı çalışmaları; tahta çıktıktan sonra çeşitli sebeplerle kendisinden beklenenleri karşılayamayışı ve imajının zedelenmesi ile bu imajı hem imparatorluk içerisinde hem de uluslararası arenada güçlendirme çabası detaylı olarak ele alınacaktır.

3.1. Şehzadelik Dönemi

24 Aralık 1761 (h. 27 CA 1175) tarihinde, Sultan III.Mustafa'nın bir oğlu olduğu ve küçük şehzadeye "Selim" ismi verildiği haberi İstanbul'a yayılır. Otuzaltı seneden beri dünyaya bir Osmanlı şehzadesi gelmediği için bu haber başkentte sevinçle karşılanır. Daha önce doğan iki sultan için iki defa şehrâyin³¹ yapılmış ve sultanın çocuk sahibi olabildiği halka bu şekilde dolaylı bir yolla duyurulmuştur. Ancak dönem tarihçileri, Şehzade Selim'in doğumu haberinin halkta farklı bir heyecan ve ümit yarattığını dile getirirler (Şemdanizade, 1980b, s. 41). Şehzade'nin doğumu

31 **Şehrâyin:** Herhangi bir hadisenin hatırlanması için yapılan donanma ve şenlik

şehirde yedi gün yedi gece şehrayin ve üç gece derya donanması yapılarak şenliklerle kutlanır.

Doğduğu günden itibaren başta babası III. Mustafa olmak üzere pek çokları tarafından cihangir olacağı beklenen şehzade, kafeste bulunan amcası I. Abdülhamid'de de merak uyandırır. İsim vermeden "ى ل س م" harfleriyle kodladığı Selim'in doğum tarihini ve saatini yazarak "Bakalım tâli'i mevlûddan istidlâl olunan nedir?" sorusuyla, sadrazamdan bu tarihin, kendisinin güvendiği ikinci müneccim Yakub'a gösterilmesini ister (Sarıcaoğlu, 2001, s. 86). Ancak bu araştırmanın meraktan öteye gittiğine dair bir delil yoktur.

Babası III. Mustafa'nın saltanatı süresince oldukça serbest bir kafes hayatı yaşayan şehzade Selim iyi bir eğitim almasının yanı sıra, babası ile birlikte çeşitli tebdil gezilere katılarak devlet işlerini takip eder. 1774 senesinde III. Mustafa'nın ölümünün ardından I. Abdülhamid'in tahta çıkışı ile kafes hayatı ile tanışan Selim'e amcasının uzunca müddet oldukça toleranslı davrandığı söylenebilir. Cülûsunda Selim'in annesi Mihrişah'ı Eskisaray'a nakl ettirmemesi, bu toleransın en güzel örneklerinden biri kabul edilebilir (Sarıcaoğlu, 2001, s. 73). Şehzadenin, babası döneminden beri çevresinde bulunan Ağazâde el-Hac Şakir ağa, Osman Efendi, Defterîzâde İzzet Bey, Sırrı Selim Paşa ve Safiye Sultan'ın üvey oğlu İshak Bey gibi, daha sonra nizam-ı cedid ricali içerisinde yer alacak olan kimselerle görüşmesine, yazışmasına ve devletin durumu hakkında bilgi almasına göz yuman amcası, kimi zaman - Tipu sultanının gönderdiği eğitilmiş askerlerin talimlerini seyretmeye giderken olduğu gibi (Câbî Ömer Efendi, 2003, s. 8) - binişlere ve tebdillere de yeğenini yanında götürür. Bu müsamahakâr hava, 1785 senesinde Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın genç şehzadeyi tahta çıkartma teşebbüsünün öğrenilmesi üzerine bir miktar sertleşse de bu olaydan bir sene sonra, 1786 senesinde Şehzade Selim'in İshak Bey aracılığıyla Fransız imparatoru XVI. Louis'ye bir mektup gönderebilmesi³², hâlâ nispeten rahat bir kafes hayatı yaşadığına işaret eder.

1774 senesinde Kaynarca Muahdesi ile son bulan Osmanlı-Rus harbinin ardından 1783 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak edişi, saray'da ve halkta olduğu kadar Şehzade

32 III. Selim'in XVI. Louis ile mektuplaşması konusunda detaylı bilgi için bkz: Uzunçarşılı, 1938, Öz, 1941

Selim üzerinde de hayal kırıklığı, üzüntü ve kin yaratır. Kafesteyken yazdığı pek çok şiirinde Kırım'ın Ruslar tarafından ilhak edilişine duyduğu tepkiyi ve ceddinin âhını bu şekilde karşılıksız bırakmayacağını dile getiren³³ Selim'in, tahta çıkmasının ardından askerini çağdaş standartlara çıkartarak bir nizama sokma uğraşısının en temel sebeplerinden biri bu çaresizlik hissi ve kin olsa gerektir.

Şehzade Selim, I. Abdülhamid zamanından itibaren çağdaş ordu ve savaş düzenine uyum sağlanmasının gerekliliğinin farkına varmış durumdadır. 1780 yılının ikinci yarısında (h. B 1194) Tipu Mayor Sultanı tarafından yollanan nâmede sultan;

“Osmanlı İmparatorluğu’nun Rus Devleti ile 30 seneye yakın süredir savaşmakta olduğunu ancak bir türlü bu devletle başa çıkamadığını, Rusların Müslüman halka zulmettiğini, onları esir aldığını biliyorum. Bulunduğum yer Osmanlı topraklarına çok uzak, askerlerim ise Rus soğuşuna mukavim değildir. Ancak, Allah ve din uğruna ve senin bu kâfir devlete galip gelmen için her ne kadar istersen malım emrindedir.”

demekte, Ruslara karşı yeni askerî donanım ve taktiklerin kullanılıp kullanılmadığını sormakta ve kendi devletinin İngilizlerle yaşadığı benzer durumlardan bahsetmektedir. Rusların da İngilizler gibi modern teknoloji ile donanmış orduları ve talimli askeri olduğu ve bu sebeple Osmanlı’nın da “mukabele-i bi’l misl” esasınca ordusunu yenilemesi ve Ruslarla onların dengi olarak savaşması yönünde nasihat veren sultan, Osmanlı’ya yardım mahiyetinde sekiz kasa altın ve daha birçok hediyelerin yanı sıra, Osmanlı ordusunu eğitmesi için kendi talimli askerlerinden bir grup gönderir. Abdülhamid Han, Tipu sultanının gönderdiği askerlerin talimini, Şehzade III. Selim, ricali ve askerleri ile birlikte izler ve onlara ihsanlar dağıtır. Ancak yeniçerilerin bu tip bir talime yanaşmamaları ve devam etmekte olan savaş sebepleriyle bu askerler memleketlerine geri gönderilirler (Câbi Ömer Efendi, 2003, s. 4-7).

33 Gazaya gidelim oldur mukadder
Ya mağlub oluruz ya gâlip eyler
İdüb İlhâmi âhi öyle söyler
Ki ceddîm âhi hiç kalsın mı böyle

3.2. "Sultan" III. Selim; Saltanatının İlk Yılları ve Ardından Zayıflayan İmajı

I. Abdülhamid'in 8 Nisan 1789 (h. 12 B 1203) tarihinde aniden vefat etmesinin ardından III. Selim'in tahta çıkışı, Avusturya ve Rusya ile Osmanlı imparatorluğu arasında devam etmekte olan harbin yarattığı olumsuz hava içerisinde, halk üzerinde Selim'in doğumundakine benzer bir heyecan, ümit ve beklenti yaratır.³⁴ Ancak Selim'in tahta çıkışını izleyen Ağustos ayından itibaren Ruslara karşı ağır kayıplar verilmesi, Fokşan, Akkirman, Belgrad, Semendire gibi önemli kalelerin ve son olarak da özellikle başkentin erzak ikmalinde çok önemli bir yeri olan Eflâk'ın kaybedilmesi, büyük oranda başkentteki bu olumlu havanın dağılmasına neden olur. Kaybedilen toprakları geri alabilmek üzere Prusya ve İngiltere ile ittifak arayışına gitmesi de, genç sultanın olumlu imajını zedeler. Ulemâdan bir kesimin Prusya ile yapılması düşünülen ittifaka, kâfirlerle yapılacak ittifakın şeriate uygun olmadığı gerekçesiyle karşı çıkmaları başkentteki gerilimi tırmandırsa da, Prusya ile 31 Ocak 1790 (h. 15 C 1204) tarihinde ittifak antlaşması imzalanır (Shaw, 1971, s. 46).

1790 yılının ilerleyen aylarında başkentte, genç sultanın sefere ordusunun başında katılacağı haberi yayılır. Avrupalı devletler, elçilikleri vasıtasıyla öğrendikleri bu haber karşısında Selim'e çeşitli mesajlar gönderirler. Selim, kaimmakam paşa tarafından kendisine yapılan bu emrivâki karşısında sefere katılmaya ve Edirne'ye kadar olsun ordunun başında gideceğini açıklamaya mecbur kalır. Gerekli hazırlıkların yapılmasını emrettiği ve "eğer bir mani' çıkarıverib beni men' ederseniz ve beni bu kadar alemin ve Avrupa beyninde rezil ederseniz o meşverette bulunanların cümlesin zayi vallah rezil ederim sonra kendiniz bilirsiniz..." şeklinde açıkça bu emrivâkiyi yapanları tehdit ettiği hatt-ı hümayunu³⁵, Selim'in ricalin yönetimdeki ve karar sürecindeki baskın rolüne olan tepkisi, siyasi arenada Avrupa devletlerini muhatap aldığı ve onlar indindeki prestijine ne derece önem verdiği gibi çok önemli detayları da ortaya koymaktadır. Ancak bu olayın başka bir cephesi de

34 "1203 senesi Recebinin onikinci günü Sultan Abdülhamid-i evvel 66 yaşında âzim-i semt-i bekâ oldu. Sultan Mustafa Han-ı Salis'in oğlu Selim Han-ı Salis cülûs edüb bir genç ve gayyur pâdişah olmağla kulüb-ü ammeye yeniden ümit doğdu" Elgin, 1959, s. 30

35 BOA HAT 192-9335

Selim'in sefere ordusunun başında katılmamasının, halk üzerindeki olumlu imajını tamamen kaybetmesine sebep olduğudur.

1791 senesinin Aralık ayı ortalarında (h. 20 R 1206) Ayasofya Camii'nde yapılan bir cumâ selamlığında sultâna düzenlenen suikast girişimi, Selim'in başkent halkı gözündeki prestijine yönelik bir diğer darbe olarak kabul edilebilir. Her ne kadar suikastin düzenlenme sebebi tam olarak bilinmese de, bu olayın ardından başkentte serseri ve bekarlara karşı bir temizlik operasyonu başlatılır ve boş gezen kimselerin şehirden uzaklaştırılması sağlanarak şehirde yeniden asayiş sağlanmaya çalışılır. Bunun dışında han, medrese, hamam ve mahallelerde tek tek arama yapılması, bulunan şüphelilerin şehir dışına gönderilmesi de suikast olayının ne kadar ciddiye alındığının bir delili kabul edilebilir (Uzunçarşılı, 1973).

1791 yılı, aynı zamanda sultan'ın çocuğunun olmadığı yönünde dedikoduların halk arasında iyice ayyuka çıktığı bir sene olması bakımından da önemlidir. 3 Aralık 1791 (h. 6 R 1206) tarihinde Selim'in bir çocuğu olacağı haberi duyurulmasına rağmen, halk arasında bunun pek inandırıcı bulunmaması ve bir kaç ay sonra da bu hamileliğin gerçek olmadığının duyurulması halk indinde hanedanın soyunun sürekliliğinin sorgulanması ve pâdişaha olan inancın azalması şeklinde sonuçları da beraberinde getirir (Uzunçarşılı, 1973).

3.3. İmparatorluk İçerisinde ve Uluslararası Platformda Zedelenen İtibârını Güçlendirme Çabaları

1792 senesi'nin Ocak ayında, beş senedir sürmekte olan savaş sona erdiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun ve III. Selim'in itibârı hem imparatorluk içerisinde, hem de uluslararası platformda zedelenmiş durumdadır. 1792 senesi sonlarında başkentte, Haremeyn-i Şerifeyn'in zaptı amacıyla Vahhabîlerin kutsal topraklarda çıkarttığı duyulan isyanların da Selim'in yıpranan imajına katkıda bulunduğu söylenemez.

Selim, 1792 senesinden itibaren imparatorluğu içerisinde meşrûiyetini pekiştirerek askerî ve idârî hâkimiyeti yeniden merkezde toplamak ve zayıflayan prestijini güçlendirerek Avrupa devletlerine onlarla her bakımdan boy ölçüşebilecek seviyede güçlü bir imparatorluğa sahip olduğunu ispat etmek için tasarladığı projelerini hayata geçirmeye başlar.

3.3.1. Ordusunun başındaki komutan; "cihangir" pâdişah imajının yeniden tesis edilmesi çabaları

Savaşa ordusu'nun başında katılmamış ve imparatorluğu'nun Rumeli'deki iç karışıklıklarına bizzat müdahale edebilmek için tahtgâhını Edirne'ye taşıma önerilerini kabul etmemiş olsa da (Shaw, 1971, s. 42 ; Yıldız, 2008, s. 204) Selim, Avrupa'da oluşan yeni ordu ve ordu bürokrasisinin farkındadır. Daimî ve merkezî orduların kurulması, kışladaki neferlere sürekli talim yaptırılmaya başlanması, mühendisler aracılığı ile muhtemel savaş senaryolarına dair planlar yapılarak lojistik hesaplamalara girilmesi, hatta gelecekte çıkması muhtemel savaşlarda kullanılmak üzere yiyecek ve mühimmat depolanması, ordu finansmanı için gereken gelirlerin dolaylı değil, doğrudan vergiler aracılığı ile toplanmaya başlanması ve tıpkı neferler gibi merkezî ve her zaman göreve hazır bir bürokrasinin oluşumu XVIII. yüzyıl Avrupası'na damgasını vuran gelişmeler arasındadır (Yeşil, 2009, s. 122). Osmanlıların kahramanlığa ve ganimete dayalı hücum taktiğini etkisiz kılan, savunmayı önplana çıkartan bu yeni organizasyon ve savaş düzeninin, Osmanlı ordusunu yeniden eski şanlı günlerine döndürmenin tek yolu olduğunu düşünen genç sultanın, onyedinci yüzyıldan itibaren mutlak otoritesi zayıflamaya başlayan sultanlardan, cihangir pâdişah imajını ordusunun başında sefere giderek canlandırmayı deneyen III.Mehmed (1595-1603), II.Osman (1618-1622), IV.Murad (1623-1640) ve II.Mustafa (1695-1703) gibi pâdişahların aksine, oluşturmak istediği bu imajı farklı araçlar kullanarak yeniden yaratması gerekir. Biat zemininde şekillenen nimet-hizmet ilişkisini güçlendirmek ve askerini kendi iktidarının nesnesine dönüştürmek olarak özetlenebilecek (Yeşil, 2009, s. 50) bu hedefleri gerçekleştirebilmek için Selim'in seçtiği yol, başkenti imparatorluğun askerî aktivitesinin merkezi hâline getirmek ve askerine yeni savaş düzeninde savaşabilecek şekilde yeniden nizam vermektir. Selim bunları reel olarak hayata geçirmek için devam etmekte olan savaşların sona ermesini beklese de, aslında tahta çıktığı günden itibaren bazı ön adımları atmaya ve karar aşamasındaki girişimleri için gerekli hazırlıkları yapmaya başlamış olduğu da görülür.

1790 yılı baharında, artık hazinenin başa çıkamayacağı boyutlara ulaşmış olan esame usulsüzlüklerine çözüm bulmak ve yeniçerilere talim yaptırmak için harekete geçilir. Kendi nizamlarını kendileri bozan yeniçerilerden tufengci adıyla seçilen neferata

talim yaptırılmaya başlanır. Sırkâtibi Ahmed Efendi tarafından tutulan ruznamedeki 1791 sonlarına tarihli ilk kayıtlardan itibaren Selim'in Levend Çiftliği'ni sık sık ziyaret ettiği ve çiftlikte bulunan tûfengciyan'a talim yaptırdığı ve atıyyeler dağıttığı takip edilebilir.

3 Nisan 1792 (h. 10 Ş 1206) tarihinde başkente ulaşan orduyu Davud Paşa'da karşılayan Selim, mûtaad teşrîfat yerine getirildikten sonra Sadrazam Koca Yusuf Paşa ve erkan ile birlikte, ordunun başında yürüyerek Topkapı'dan şehre girer. Yolun iki tarafında sıralanmış olan kalabalık kadın, erkek, yaşlı, genç halk büyük tezahüratla ordunun başkente girişini kutlar (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 66). Aynı ayın ondokuzunda ise Yusuf Paşa'nın sefer dönüşünde yanında getirdiği ve Davud Paşa Sarayında alıkonan talimli askerlerden onaltı tanesi ağayeri meydanına getirilir ve yeni harp kaideleri çerçevesinde "yeknesak hareketler, kullandıkları techizat ve tûfek atışları" izlenir. Selim, bu denli düzenli savaşılan talimli ve teknolojik silahlarla teçhiz edilmiş askerin karşısında kendi idman, savaş görmemiş askerinin şansı olmadığını; "bu tür hareket üzere ceng eyleyüp yirmi otuz bin askerin şiddet-i muhâceme ve yek reng-i yeknesaklarından mukâbelesinde olan birbirinden haberi yok ve zâbit ve müdîrden hâlî herbiri bir dürlü silâh ile üftân ü hizân derme ve çatma perîşân ceng ü savaş görmemiş ve idmân-ı azmâyiş eylememiş bir alay derd-mendânın hâl u keyfiyyetleri neye müncerr olacağı celî ü âşikâr ve bu kadar zemandan berû âsâkir-i islâma ârız olan hezîmet ve mağlûbiyyetin sırr-u hikmeti kalb'ü-l hâm-ı intimâ-yı mülûkânelerine kel-şems fî vastü'n-nihâd zâhir-i bedîdâr olup düşmenlerimizin fenn ü harbde bu kadar mehareti ve bizim bu bâbda külliye tekâsül ve cehl-i gafletimiz nümâyân iken yine câ be câ nusret birle memâlik-i mahrûsemizi cenâb-ı hakkın hıfz-u vikâyeti ancak muğcîzât-ı kesîrû'l-berekât-ı peygamberî ve teveccühât-ı eshâb-ı kulûb-ı asârî olduğuna şekk ü gümânum kalmadı." sözleriyle ortaya koyar (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 70). Şehzadeliği sırasında da bu tip tâlimleri izlemiş ve daha o dönemden beri Osmanlı ordusunun yeni savaş taktik ve sistemlerini benimseyerek günün koşullarına uygun hale getirilmesinin gerekliliğine inanmış olan Selim, bunun ardından devletin ileri gelenlerinden, devletin askerî, iktisâdî, mâlî, dînî ve ilmî durumu ile bunların ıslahatına dair görüşlerini alır. Verilen lâyihalarda, genellikle askerî problemlerin ve

bunlara dair çözüm önerilerinin ağırlıklı olması, içinde bulunulan yoğun savaş ortamı düşünüldüğünde doğaldır.³⁶

Selim'in, kendisine sunulan lâyhâları dikkatle incelediği ve hepsinden belli önerileri, hayata geçirmekte olduğu projelerinde kullandığı görülür. İlk iş olarak 21 Mayıs 1792 (h. 29 N 1206) tarihinde, Yusuf Paşa'nın beraberinde getirdiği askerlerin tâliminin izlenmesinin üzerinden bir ay gibi kısa bir süre geçtikten sonra, Selim "küffara mukabele-i bilmisl lâzım" diyerek bu onaltı askeri ve Karadeniz sâhili sakinlerinden, hevesli olan 25-30 yaş arası yüz elli kadar genç erkeği talimli asker olarak kaydettirir ve Levend Çiftliği'nde iskan ettirir (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 77; Uzunçarşılı 1973). "Nev müselle-i muallem neferat" (birliğine yeni teslim olmuş talimli askerler) adı altında asker kaydedilen bu gençler, "sınıf-ı sâireden fark ve imtiyazlarına" vesîle olmak için giydirilen, fakat aynı zamanda kendilerini ötekilerden ayırdeden üniformalarıyla kışlanın dışındakilerden ayrılırlar da kışla içinde ilk bakışta hepsi birbirinin aynıdır (Yeşil, 2009, s. 71). Bu yeni toparlanan talimli birlik, yeni ordu bürokrasisinin Osmanlı askerine uygulanmaya çalışılmasına ilk örnek sayılabilir.

1793 senesi başlarında Selim'in, humbaracı, lağımçı, topçu, toparabacı gibi diğer ocakları da yeni nizamnameler çıkartarak düzenlemeye çalıştığı, savaşlarda gündeme gelen barut problemini çözmek için bizzat faaliyete geçtiği görülür. Aynı senenin Mart ayında, İrâd-ı Cedîd adında yeni bir hazine oluşturulur. Hotin ve Bender gibi önemli sınır kalelerinin "düşman eline geçmesine sebep olan" Anadolu'daki sipahilerin tımarları ref edilerek, yeni ordunun ve kısmen de muhtemel savaşların finansmanı için kurulan bu yeni hazinenin gelir hanesine kaydedilir. Geliri on keseden fazla olan mahlûl (mirasçısı bulunmayıp hükümete kalan) mukataaların mirîden zapt olunması ise aslında tamamen ayanların ekonomik dayanaklarından birisini ellerinden almaya yönelik bir girişim olarak algılanabilir (Yeşil, 2009, s. 13). Merkezin kaybettiği gelirleri yeniden merkezde toplama hedefi, nizam-ı cedit hareketinin askeri merkezîleştirme ve özellikle Rumeli ayanlarının gittikçe artan nüfuz ve hâkimiyetini bu şekilde azaltma gibi amaçları ile de bağlantılıdır.

36 III. Selim'e sunulan layihalarla ilgili bilgi için bkz: Ahmed Cevdet Paşa, 1891, c.6, s. 10; Karal, 1942-3; Öğreten, 1989

III. Selim'in yaptırmayı planladığı, ancak büyük harcamalarla meydana getirilebilecek ve savaş ortamından henüz çıkmış olan halka ve ricalle ek mâli yükler bindirmesi muhtemel olan, askerî ıslahatın fiziksel yansıması niteliği taşıyacak imar faaliyetlerinin başlangıcından itibaren yoğun bir propaganda kampanyasına girilir. Çoğu zaman sultanın ve/veya sultana yakın ricalden kimselerin katıldığı sık sık yapılan meşveret meclislerinde, imar faaliyetleri özelinde yeni düzenin ulema ve kibar (yüksek rütbeliler) gözünde meşrulaştırılmasına ve uygulanmak istenen fikirlerin benimsetilmesi/ beğendirilmesine çalışılır. Örneğin humbaracı ve lağımcı ocağı kışlasının yapımına başlanmasının ardından, 18 R 1207 tarihinde toplanan bir meşveret meclisinin esas toplanma amacı "Humbara binasını teslim, tasdik ve reylerini beğendirmeye ve hîn-i iktizâsında hilâfına kâdir olmasunlar deyû" şeklinde açıklanmıştır (Uzunçarşılı, 1973). Aynı mecliste humbaracı kışlasının yapılması konusunda belirtilen olumsuz bir görüşe dönemin darphane nâzırı ve Valide Sultan Kethüdası olan Yusuf Ağa'nın sert şekilde karşılık verdiği ve bu kişinin daha önce humbaranın önemini savunduğu halde fikirlerinden dönmesinin onursuzca/akılsızca birşey olduğunu söyleyerek mecliste bulunanlara tesir etmesini engellemeye çalıştığı görülür. İki gün sonrasında Şeyhülislam konağında yapılan ve Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın da bilhassa davet edildiği bir diğer meşverette ise yine benzer şekilde "müceddeden bina olunacak ocaklar sohbeti" açılır. Genel havanın pek olumlu olmadığı anlaşılan bu meclis sonunda Tatarcık Abdullah Molla Efendi "Üç seneden beri kışlalar binası memduh idi, bu mecliste mi fena oldu!" diyerek infial eder. İstenen desteğin elde edilememesi sonucunda, bu meclislerden iki hafta kadar sonra bir "azîm meşveret meclisi" toplanır. Kibar ve ulema toplanarak nizam-ı cedid ile ilgili bütün konular madde madde okunur, iyi ve kötü (nik ü bed), faydalı ve zararlı bulunabilecek her tür konu açıklanır. 1791-92 senelerine ait olayları anlatan dış ruznamenin 23 Ekim 1792 (h. 7 RA 1207) tarihli maddesinde, mecliste bulunan herkesin nizam-ı cedid maddelerini kabul etmesi sonunda, sultanın istek ve görüşlerine muhalif kimse kalmadığı kaydedilmiştir (Uzunçarşılı, 1973). Ancak bu, ricalin ve özellikle halkın içerisindeki muhalif kanadın tamamen yok olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Kahvehanelerde, günlük şehir hayatından, nizam-ı cedid ricalinin yaptırdıkları görkemli konak ve yalılardan yahut diğer savurganlıklarından, yaptıkları yolsuzluklardan, talim yapan yeni askerlerden ve başka pek çok konudan sohbet

eden, devlet gözünde ise "devlet sohbeti" yapan ve "sözü ayağa düşüren" bu muhalif kanadın varlığı sürmektedir. Döneme ait tarihlerin yanısıra bostancıbaşı defterleri de incelendiğinde yeniçeriler tarafından işletilen yahut müdavimlerini bu grubun oluşturduğu kahvehanelerin sıklığı ve çokluğu dikkat çekicidir.

III. Selim, Osmanlı hânedânının meşrûiyetini sorgulamaya kadar varabilecek bu muhalefeti, başkentte dolaşmakta olan Nizam-ı cedit aleyhtarı dedikodulara karşı Koca Sekbanbaşı Risalesi (Uçman, 1976) gibi karşı propaganda niteliği taşıyan risaleleri destekleyerek bertaraf etmeye, en azından belli bir seviyede tutmaya çalışırken, bir yandan da tüm ocaklara eşit mesafede yer aldığı ve aynı derecede özen gösterdiği mesajını vermek için çabalar. Bu çabasında en büyük destekçisinin, annesi Mihrişah Valide Sultan olduğunu söylemek mümkündür. Selim kendisinden önceki Osmanlı sultanları gibi Yeniçerilerin mutad törenlerine, müsabakalarına katılmaya, kışlalarını ziyaret etmeye devam eder (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993; Uzunçarşılı, 1973; Beyhan, 2007). Yeniden nizam verdiği Humbaracı, Lağımcı, Topçu, Top Arabacıları ocaklarına mensup askerlerin ve Levend Çiftliği muallem neferatının talimlerini izleyerek, atıyyeler dağıttığı gibi, yeniçerilere de, eski usûl talim yaptırarak yahut yeniçeri tûfengendazlarına kurşun attırarak seyredip ihsanlarda bulunur. Aynı şekilde Mihrişah Valide Sultan da diğer ocaklara mensup askerlere olduğu gibi çeşitli vesilelerle yeniçeri zabıtları ve neferatına hediyeler dağıtır. Daha sonraki bölümlerde de değinileceği üzere, farklı ocaklar için kışlalar yaptırıldığında yeniçeri ve cebeci ocakları gibi kadim ocakların kışlalarında da yenilemeler, tâdilâtlar yapılarak sarayın ocaklara eşit mesafede bulunduğu mesajı vurgulanır.

Kendi ve ailesinin bânisi olduğu yapıları hem inşaat aşamasındayken, hem de kullanıma açıldıktan sonra sık sık gezmesi ve bu yapılarla ilgili çıkarttığı çok sayıdaki hat ve fermanlar da; Selim'in kendi icraatı ve dolayısıyla imar faaliyetleri için kamuoyu oluşturma çabasının bir başka örneğidir.

3.3.2. Dînî liderlik vasfının ön plana çıkartılması

III. Selim döneminde peşisıra yaşanan; Kırımın tekrar alınması hedeflenirken elden çıkışının kesinleşmesi, 1798'de Fransızlar'ın Mısır'ı işgal etmesi ve bunun karşısında ikinci defa kâfir memleketlerle (Rusya ve İngiltere) ittifak yapılması, 1807 yılında İngiliz donanmasının Prenses Adaları önüne demirleyerek İstanbul'u fiziksel olarak

tehdit etmesi gibi çeşitli askeri/politik başarısızlıklar ve şanssızlıklar, Selim'in ve hânedânın siyâsî meşrûiyetini olduğu gibi aynı zamanda sultanın "İslam topraklarının koruyucusu" imajını da zayıflatır. Ancak, Osmanlı pâdişahlarının yüzyıllardır İslam âleminin "halîfesi" olarak taşıdıkları dînî otoritesini en çok yıpratın, 1798 yılında Vahhabîlerin Mekke Şerifinin güçlerine galip gelmesi ve Mekke'ye hac için girmelerine izin veren bir antlaşma imzalatmalarıyla başlayan olaylar olur (Ahmed Cevdet Paşa, 1891, c.7, s. 197). Vahhabîlerin, 1802 yılında Şiiilerin kutsal hac mekanlarından biri olan Kerbela'yı basıp, iki binden fazla Şii'yi öldürmeleri, 1803 yılında bir ay süreyle Mekke'yi işgal etmeleri, 1805 yılında Medine'yi, 1806 yılında Mekke'yi ele geçirmeleri ve en nihayet 1807 yılında hac yollarını kapatmaları, bu olaylar dizisinin en önemli başlıklarıdır (Çağatay, 1966).

Kendinden önceki tüm pâdişahlar gibi III. Selim de pâyitahtta, hanedanın dindarlığını ve hayırseverliğini ortaya koyacak, dînî otoritesini meşrûlaştıracak camiler, imaretler yaptırır. Ancak "hâdimü'l-Haremeyni'-Şerifeyn" olarak sorumluluklarını yerine getirememesi, sultanın dînî ve siyâsî meşrûiyetini tamamen reddeden Vahhabî hareketi ve buna bağlı Suudi Hanedanı'nın yarattığı sorunlar (Quataert, 2005, s. 50); bunları çözmek için çeşitli tedbirler almaya çalışmasının yanı sıra, halkın gözünde zedelenen dînî liderlik itibârını yeniden güçlendirmek için çabalamasını da gerektirir. Dönemin resmî belgelerinde Selim'in "hilâfet, imâm-ı Müslimîn, hâdimü'l-Haremeyni'-Şerifeyn, halîfe-i â'zam, emîrü'l-mü'minîn ve imâmü'l-muvahhidîn" gibi ünvanlarının kullanımındaki artışın bu kanıyı destekler mahiyette olduğu düşünülebilir (Buzpınar, 2005). Ayrıca Selim'in ve hanedanın diğer üyelerinin, Sümbül Efendi, Merkez Efendi, Yahya Efendi gibi İstanbul'un manevi büyükleri kabul edilen zâtların mekânlarını sık sık ziyaret etmeleri³⁷, bu mekânlardaki yapıların kiminin ufak çaplı müdahalelerle, kiminin ise tamamen yenilenerek ele alınması da aynı çaba ile ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda, Rusya ile devam eden savaşların en şiddetli ve son döneminde Selim'in Hâlid bin Zeyd Ebû Eyyub el-Ensârî'nin türbesini tamir ettirmesi ve Vahhabîlerin Çağatay, 1966şiddet içeren çabalarının, kendi lehlerinde ilk sonuçlarını vermeye başladığı 1798 yılının

37 Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 179,193; Beyhan, 2007, s. 377

Mayıs ayında, İstanbul'da Eyüp Sultan Camii'nin yıkılıp yeniden yaptırılmasına karar verilmesi arasında bir ilişki kurulabilir. 1798 senesi başlarında Eyüp Sultan türbesini ziyarete giden Selim, tâmîrinin mümkün olmaması sebebiyle temellerinden yıktırılarak yeniden inşa ettirilmesini emrettiği caminin tüm masrafını kendi hazinesinden karşılar. (22 Mayıs 1766 tarihinde gerçekleşen büyük depremde Fatih Camii, Beyazıt Camii ve Edirnekapı'daki Mihrimah Sultan Camii gibi yıkılmaya yakın tahrip olmuş camilerin dört beş sene gibi kısa sürelerde yeniden inşa yahut tamir ettirildiği gözönüne alındığında (Şemdânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, 1980b, s. 85), Eyüp Sultan Camii gibi şehrin dînî hayatında çok önemli ve sembolik bir yeri olan bir yapının ta'miri mümkün olmadığı halde 1798 senesine kadar o halde bırakılmış olması pek inandırıcı değildir.) Aynı senenin Mayıs ayı sonlarında yıkım başlar ve Selim bu yıkımdan itibaren caminin inşaatı ile ilgili gelişmeleri yakından takip eder.³⁸ 16 Ekim 1800 tarihinde tamamlanan ve Selim'in ziyaret ettiği camide açılışı müteakip ilk Cuma günü selamlık yapılır.

Selim'in, yaptırdığı kışlaları ve yeni talimli askerleri kontrole gittiği binişlerinin pek çoğunu Okmeydanı ve Eyüp Sultan ziyaretleri ile birleştirmesi, güzergahın uygunluğunun yanısıra, sultanın askerî ve dînî lîder kimliklerini birarada vurgulama isteği ile de ilişkilendirilebilir. Eyüp Sultan türbesi gibi Okmeydanı da İstanbul'un mânevî önemi olan mekânlarından biridir. Evliya Çelebi, II.Mehmed'in ordularının İstanbul'un muhasarası sırasında çadırlarını Okmeydanında kurduklarını, ayrıca muhasaranın onuncu gününde yüzelli pâre geminin bu güzargahtan çekilerek Haliç'te Şahkulu İskelesinden denize indirildiğini detaylı biçimde anlatır (Evliya Çelebi, 2006, s. 41). İstanbul'u zaptetmek için Edirne'den geldikleri vakit Türklerin burada namaz kıldıklarını ve Okmeydanının ilk duâ mahalli olduğunu kaydeden Kömürcüyan ise Türklerin harbe giderken burada dua etmelerinin âdetten olduğunu belirterek meydanın mânevî önemini vurgular (Kömürcüyan, 1952, s. 36). Pâdişahların, ricâlin ve askerlerin yüzyıllarca ok atışı yapmak için kullandıkları, Hasköy ile Kasımpaşa arasında tepede yer alan Okmeydanı'nda II.Mehmed

38 8 Z 1212 - ...tebdil zevrakçesiyle Hazret-i Hâlidî ziyarete teveccüh ve cami-i şerîfin ta'miri dahi mümkün olmadığından esâsında hedm birle müceddeden bina ü inşâsına ve cümle mesârifâtı taraf-ı şâhânelerinden olarak kemâl-i hâhiş ile tecdidine bu günlerde irâde-i kerâmet-ifâde-i mülûkâneleri taalluk eyleyüp hedme mübâşeret olunmuş olmağla ba'de'z-ziyâret câmi'-i şerifin suret-i hedmi muâyene... Sirkâtîbi Ahmed Efendi, 1993, s. 277

tarafından yaptırılmış ve zaman zaman çeşitli onarımlar geçirmiş olan Okçular tekkesi yer alır. III. Selim bu tekke külliyesini tamir ettirip, külliye içerisinde yer alan camiye yeniden yaptırır. Ayrıca tekke ile bağlantılı bir hünkâr kasrı yaptırması da sık sık yaptığı ziyaretlerin fizikselleştirilmesi şeklinde de algılanabilir. Bu kasrın yaptırılmasına dair Şeyh Gâlib'in düştüğü tarihten³⁹ kasrın mimârî niteliklerinin beğeni topladığı ve -onsekizinci yüzyıl şairlerinin özellikle bu devirde gündeme gelmiş olan barok özellikler gösteren mimârî yapıları tasvir ederken kullandıkları "nev-icâd, nev-tarh, nev-resm" gibi tanımlar düşünüldüğünde- yapının Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı mimârisinin alışkanlıklarını devam ettirdiği izlenimi edinilir.

Osmanlı sultanlarının bir diğer önemli dînî vâzîfesi de kutsal emânetlerin korunması ve özel günlerde ziyaret edilmesidir. Bu kutsal emânetlerin en önemlilerinden biri Hz. Muhammed'e ait olan iki adet hırkadır. Kaynaklarda "hırka-i şerif" ve "hırka-i saadet" olarak geçen ve çoğunlukla birbirine karışan bu kutsal emanetlere Osmanlı sultanları tarafından hilafet alâmeti olarak ayrı bir değer verilmiştir (Kömürçüyan, 1952, s. 36). Örneğin II. Mustafa hırka-i saadeti özel bir arabayla Ramazan için gittiği Çatalca'ya götürmüş ve özel bir odada muhafaza ederek Ramazanın on beşinde törenle ziyaret etmiştir. Saltanatına son veren ayaklanma meydana geldiğinde Edirne'ye giderken hırka-i saadeti yanına almayı ihmal etmemiştir (Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, 1966, s. 45, s. 183). Benzer şekilde III. Ahmed de hırka-i saadeti beraberinde bulundurmaya özen göstermiş, yaz aylarını geçirmek üzere Tersane Bahçesi'ne, kış aylarını geçirmek için Valide Sultan Sâhilsarayı'na gittiğinde ve oğullarından birinin sünnet merasiminde hırka-i saadeti de yanında bulundurmuştur (Uzunçarşılı, 1988d, s. 213, 338-339, 397). Meşrûiyetin pekiştirilmesinin dışında bu kutsal emanetlerin savaş dönemlerinde de önem taşıdığı görülür. Bunun en kayda değer örneği III. Mehmed'in Eğri seferinde (1596) yaşan-

39 Husûsa işte bu kasr-ı mu'alla tâk-ı ra'nâyı
Edip izhâr-ı kudret bir nefesle eyledi âbâd
Ne kasr ammâ ki hayret-bahş-ı nuzzâr-ı hayal-endiş
Eğer reng-i bahârı sürse tasvir edemez Bihzâd
Ne kasr ammâ ki heft evreng-i Hüsrev nakş-ı divân
Nizâm u intizâmı dâstân-ı huldu eyler yâd
Dedim tarihin Okmeydânını hulyâ ile Gâlib
Mübârek pâdişah-ı âleme bu kasr-ı nev icâd
Galib, 1994, s. 115

mış, savaş Osmanlılar aleyhine gelişmekte iken Hoca Sâdeddin Efendi etkili sözlerle padişahı yerinde tutmuş ve ona hırka-i saadeti giydirerek muhtemel bir hezimet zafere dönüştürmüştür. II. Mustafa'nın da bütün seferlerinde ordunun cesaretini arttırmak için hırka-i saadeti beraberinde taşıdığı bilinir (Atasoy, 1998).

Hırka-i Saadet, I. Selim devrinde İstanbul'a getirilmiş ve Topkapı sarayında Hırka-i Saadet Dairesinde muhafaza edilmiştir. Hırka-i Şerif olarak anılan diğer hırka ise, I. Ahmed devrinde başkente getirilmiş ve Fatih civarındaki Yavuzselim'de kiralanan bir evde İstanbul halkının hırka-i şerifi ziyaret etmesi sağlanmıştır. Bu ziyaretlerin her yıl artması üzerine I. Abdülhamid Fatih semtinde tek odadan ibaret bir hırka-i şerif dairesi yaptırır.

İstanbul halkı, ordu ve rical üzerindeki manevi tesirinden kısaca bahsedilen bu kutsal emanetlere III. Selim'in de ilgisi büyüktür. Avusturya-Rus savaşının sonlarına doğru, 1791 senesi Nisan ayında "Hırka-i şerife odası hürmeten ta'mir ve tezyin üzere olduğundan" kutsal emânetler Bağdad kasrı'na nakledilir. 1802 senesi Nisan ayında ise Selim'in "taşradaki Hırka-i Şerif'i" ziyaret ettiği, Sırkatibi Ahmed Efendi tarafından tutulan ruznâmede kaydedilmiştir. Vahhabîlerin şiddet içeren eylemlerinin tırmanmakta olduğu bir dönemde amcasının yaptırmış olduğu bu tek odalı hırka-i şerif dairesine (Sarıcaoğlu, 2001, s. 31) kendi tuğrasının yerleştirilmesi de mânidardır. (Şekil 3.1) Enderunlu Vasıf tarafından yazılmış tuğranın sağ alt köşesine yer alan ;

Derûn-u hırka-i pâk-i Resûl'e vaz-ı tuğradan
Murâdı ol Şeh'ün deryûze-i nakd-i şefâatdır

şeklindeki beyite rağmen, bu faaliyetten Selim'in tek beklentisinin şefa'at olmadığı düşünülebilir.

Selim ve ailesinin Sümbül Sinan, Yahya Efendi ve Merkez Efendi gibi İstanbul'un ruhâni büyüklerine ait türbeleri yenilemeleri ve bu gibi ziyaretgâhları sık sık ziyaret etmeleri de yine benzer bir hedefe yönelik faaliyetler olarak algılanabilir.

Şekil 3.1: III. Selim'in Hırka-i Şerif Dairesine vaz ettirdiği tuğrası.⁴⁰

3.3.3. Uluslararası platformda oluşturulmak istenen "yeni" ve "güçlü" Osmanlı İmparatorluğu/ sultanı/ başkenti imgesi

Selim'in, bir yandan imparatorluğu'nun iç dengelerini kendi lehine değiştirecek bir takım girişimlerde bulunurken, bir yandan da Avrupa devletlerinin yakın zamanda kanıtlanmış askerî üstünlüklerinin karşısında, ordularını onların ordularıyla aynı seviyede güçlü ve modern bir duruma getirmek ve gelecekteki muhtemel savaşlarda olumlu sonuçlar elde etmek gibi hedefleri gerçekleştirmeye çalıştığı görülür. Bu konu, öncelikli ve en pragmatik amaç olsa da bunun tek hedef olduğu söylenemez. Avrupa devletleri ile ilişkileri güçlendirerek, uluslararası gündemi daha yakından takip edebilmek, uluslararası platformda yeniden söz sahibi olmak ve "yeni" ve "güçlü" bir Osmanlı İmparatorluğu/ Sultanı/ Başkenti imgesi yaratmak Selim'in diğer önemli amaçları arasındadır.

40 TSM 8-180, Ortaylı ve diğ., 2009, s. 186

Öncelikle 1793 senesinden itibaren bütün önemli Avrupa başkentlerinde daimi elçiliklerin kurulduğu ve ardından yazdırılan sefâretnâmeler sayesinde bu ülkelerin bilim-teknik, sosyo-ekonomik, siyasi, ulaşım, iletişim, sağlık, eğitim ve kültürel özellikleri hakkında detaylı bilgi edinilmeye çalışıldığı görülür. Bu bilgilerin yakından teşhis edildiği ve çeşitli kıyaslamalar yapılarak Osmanlı İmparatorluğunun ihtiyacı olan gelişmelerin tespit edildiği bu sefâretnâmeler, aynı dönemde toplanan lâyhâlara nazaran açıktan reform önerisinde bulunmaktan ziyade yenileşme için ilham kaynağı ve somut modeller sağlar.⁴¹ Selim'in 1793-1797 seneleri arası Londra'da mukim elçisi Yusuf Agah Efendi'nin raporlarına düştüğü derkenarlardan sadece askeri meselelere değil aynı zamanda Britanya'nın devlet idaresi, ekonomisi, ve siyaseti konularına da özel ilgi gösterdiği anlaşılır (Yalçinkaya, 2010).

Lâyhâların olduğu gibi, sefâretnâmelerin de revaçtaki konusu olan Osmanlı ve Avusturya askerleri arasında yapılan kıyaslamalarda, Osmanlı ordusunun temel problemi; tektipleşen bir emir-komuta zincirini, piyade, topçu ve süvariler arasında, eş zamanlı kullanıma bağlı olarak oluşan dengeyi ve kişisel güç ve cesaretin yerini alan disiplini simgeleyen Avusturya ordusunun karşısında yeni tarz savaş usullerini kullan(a)maması olarak tanımlanır (Yeşil, 2009, s. 37).

Daimî elçiliklerin kurulmasının yanısıra, Selim döneminin bir diğer dikkat çekici özelliği, Avrupa Devletleri ile kurulan her tür ilişkide (diplomatik, askerî, mimârî vb.) onlarla aynı "dilin" konuşulmasına gösterilen özendir. Karşı tarafın beğenilerinin, alışkanlıklarının, âdetlerinin gözönüne alınması ve bunlara uyularak iletişimin yürütülmesi, Selim'in Avrupa özentisinden yahut güçlü medeniyetleri taklit etme ihtiyacından ziyâde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'nın güçlü devletleri ile aynı platformda yer aldığını vurgulamayı amaçlar.

Diplomatik alanda bu özenin en iyi örneği gönderilen hediyelerde görülebilir. Daha önceki yüzyıllarda uluslararası hediyeleşmelerde rastlanan mücevherler, saatler vb. değerli hediyelerin yanısıra Selim döneminde özellikle Avrupa'nın alışmış olduğu "imparatorluk imgelerinin" yoğun olarak kullanıldığı objeler tercih edilir. Örneğin III. Selim'in ressam Kapıdağlı Kostantin'e sipariş ettiği ve daha sonra Londra'da

41 Sefâretnâmelerle ilgili bilgi için bkz: Unat, 1968, Uçman, 1999; Karal, 1939; Yalçinkaya, 2010; vd.

gravürlenen, 1815 senesinde John Young tarafından basılan ve "Young Albümü" olarak da bilinen pâdişah portreleri, Selim'in bu tercihini yansıtır (Renda ve İnankur, 2005, s. 15). Sultan'ın, kendisini hem sûreti, hem de o sûret üzerinde somutlaşan güçlü varlığı ile temsil eden, Avrupa resminin perspektif, ışık-gölge gibi teknikleri kullanılarak yağlı boya ile kanvas tual üzerine yaptırılmış bu portreleri, Osmanlı'nın Avrupa'daki muadilleri olarak görülen muhtelif ülkelerin yöneticilerine hediye edilir.⁴² Hediyeleşmelerde, hediye edilecek objelerin, hem Osmanlı anlayışını, zevkini ve prestijini yansıtmaya, hem de gönderilecek ülke tarafından nasıl algılanacağına önem verildiği görülür.

Bir diğer hediye çeşidi de, yapılan ittifaklar sonucunda kazanılan zaferlerde, başarı gösteren müttefik komutanlara gönderilen madalya niteliğindeki objelerdir. İstanbul'da Mısır seferi için hazırlıklar yapılırken, 1 Ağustos 1798 de Ebukır'da bulunan Fransız donanmasına âni bir hücum yaparak Fransız harp gemilerini tahrip eden ve Napolyon'un Fransa ile irtibatının kesilmesini sağlayan İngiliz amirali Nelson'a Selim tarafından gönderilen kıymetli taşlarla işlenmiş bir çeleng ve yine Amiral Nelson'a 1801 senesinde gönderdiği "Hilal" adı verilen ve bir tarafında III. Selim'in tuğrasının, diğer tarafında ise bir ay yıldız figürünün yer aldığı madalya bu tip hediyelere bir örnektir (Eren, 1964, s. 43).

Benzeri bir örneğe, 28 Eylül 1803 (h. 11 C 1218) tarihinde, İskenderiyye'nin "fethi" haberi alındıktan sonra rastlanır (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 353). Osmanlı kaptanlarından Ahmed Kaptan ile İngiliz Kaptan Anchef'in kardeş oldukları öğrenilince, bu kaptanlar huzur-u hümayûn'da kabul edilerek kendilerine kürkler ve diğer bazı hediyeler verilir. Ayrıca şapkalarına "mücevher çeleng" takılan kaptanlardan Anchef'e bir de nişan-ı hümayun verilir. Bu nişan, Osmanlı tarafından Mısır seferinde görev yapmış olan İngiliz zâbitlerine verilmek üzere tasarlanarak darbhânedede bastırılan altın bir madalyadır. (Şekil 3.2) Daha öncesinde madalya vermek gibi bir geleneğe sahip olunmamasına rağmen, müttefik Avrupa devletlerinin bu âdetinin bizzat uygulanması, Osmanlı İmparatorluğunun aynı diplomatik kural ve gelenekleri kullanarak muadili olarak gördüğü ülkelerle iletişim kurmaya çalıştığının

42 Renda ve İnankur, 2005; Ayrıca Padişah Portreleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Renda, G., (2000), s. 187-97, Renda, G., (2000b), s. 440-543

en açık göstergelerindendir. Bu çabanın bir diğer göstergesi genellikle II.Mahmud devrine atfedilen ancak öncüllerine III. Selim devrinde sıklıkla rastlanan sancak ve armalarda görülür. Şekil 3.3'de görülen, pâdişahın tuğrasının etrafında dairesel olarak istiflenmiş Osmanlı'nın geleneksel ve yeni benimsediği savaş ekipmanının, bir ay-yıldız ve bunun üzerinde Avrupa usulü bir kraliyet tacının bulunduğu III. Selim'e ait mühürde devlet armasının oluşum safhasında olduğu görülür. Şekil 3.4'de görülen bir diğer mühr-ü hümayunda ise farklı bir arma benzeri motif kullanılmıştır.

Şekil 3.2: Vaka-i Mısriyye Madalyaları.⁴³

Şekil 3.3: Sultan III. Selim'in Mührü.⁴⁴

43 TSMA 2-4215; Ortaylı ve diğ., 2009, s. 141

Şekil 3.4: Sultan III. Selim'in Mührü.⁴⁵

Selim döneminde tuğra, ay-yıldız, zülfikar gibi eski sembollerin, Avrupalı güçler ve modernite bağlamında saltanatın yeniden tanımlanması ve meşrulaştırılması adına yeni bir görsel tertip içerisinde kullanımının yoğunlaştığı görülür (Artan ve Berktaş, 2003). Yukarıda da belirtildiği üzere, Avrupalı devletlere gönderilen hediyelerde, yaptırılan portrelerde ve Avrupalı askerlere verilen madalyalarda olduğu gibi, mimârî eserlerde ve askerî mühimmatta da özellikle tuğra ve ay-yıldız kullanımı artmıştır. Kabzasında hilal motiflerinin birleştirilmesi ile oluşturulmuş bölümü, bu bölümün ortasında bulunan yıldız ve gövdesinde yer alan tuğrası ile 1799 (h. 1214) yapım tarihli kılıç, mühimmatta tuğra, ay-yıldız ve diğer bezemelerin kullanımına güzel bir örnek teşkil eder. (Şekil 3.5)

44 TSMA 47-28; Ortaylı ve diğ., 2009, s. 122

45 TSMA 47-29; Ortaylı ve diğ., 2009, s. 123

Şekil 3.5: 1799 yapım tarihli kılıç⁴⁶

Ayrıca mimârîde olduğu gibi, silah, top ve mühimmatta da sağlamlık ve ihtişam öncelik ve önem verilen niteliklerdir. III. Selim'in, top ve mühimmatın "âlâ, metîn ve Avrupakârî misillû" imal edilmesini istediği, hepsinin sağlam ve süslü (masnû) olmasını emrettiği 1793-94 (h. 1208) tarihli bir belge⁴⁷ buna açık bir örnektir. Burada Avrupakârî ile kastedilen, Avrupa ülkelerinin kullandığı top ve mühimmat teknolojisi ve tasarımları olmalıdır. Selim'in imal edilen bu top ve mühimmatın her türünü görüp kontrol edeceğini, beğenmezse sorumluları cezalandıracağını söylemesi, bu işi ne kadar ciddiye aldığına işaret eder.

Selim'in vezirine hitaben yazdığı; "Takrir mucebince françekârî misillû ısığa oluna ve üzerlerine ... ağzına karib mahalle hilal şekli ile bir yıldız resm oluna arabaları dahi mukaddem virdiğimiz nizam gibi resmi ve rengi gayet iltizamla olsun ... ile boyansun ve topların ikisi gayet ince olub cilaları altun gibi parlasın"⁴⁸ şeklindeki hattında da topların bezemelerinin ne şekilde olmasını istediğini detaylı biçimde tarif etmektedir. Topların teknik özellikleri bakımından Fransız topları gibi dökülmesi istense de bezemede ve renk seçiminde özgün tercihler yapıldığı görülür.

25 Haziran 1797 (h. 29 Z 1211) tarihli bir takrir (rapor) ise⁴⁹, askerî binaların yanı sıra, askerî mühimmat ve araç-gereç'te de sağlamlığa olduğu kadar bezeme ve gösterişe ne denli önem verildiğine işaret eden bir diğer örnektir. Takrire göre, Azadlu Baruthanesi'nde Arakel isimli bir zımminin inşâ ettiği çarkı, önce (kethüda-i

46 TSMA 1-499; Ortaylı ve diğ.,2009, s. 146

47 BOA HAT 1404-56784

48 BOA HAT 255-14553

49 BOA HAT 205-10701

çâkerî) Şerif Efendi, daha sonra defterdar efendi, Reşid Efendi ve son olarak da bu takrirî yazan kişi gidip yerinde görür. Hepsinin ortak fikrini özetleyen bu belgede çark, eşi benzeri görülmemiş (misli meşhud ve mesmu' olmamış), yeni (nev-icad), süslü (musanna), kullanımı kolay ve faydası çok şeklinde tanımlanmıştır. Bunlardan daha da dikkate şâyân olanı ise; "zamanın akran-ı pâd-şâhânelerinde reaya-i devlet-i aliyyelerinden olan kullarının böyle bir kesirü'l-menâfi' çarh icad ve ihtira' etmesi cümle indinde ma'lum ve aşikardır." şeklindeki ifadelerle bu yeni icadın uluslararası arenada dikkat çektiği ve bilindiğinin dile getirilmesidir. Özellikle "Avrupa üstadlarından hiç birinin hayal ve hatırında deveran etmemiş" olduğunun vurgulanması ise, Osmanlı'nın, kendisine muhattap olarak dönemin en güçlü devletleri olan Avrupa devletlerini aldığına ve onların askerî ve teknolojik gelişmelerini sadece takip etmekle kalmayıp, onlarla rekabet edebilecek seviyede bulunduğunu düşündüğüne işaret etmektedir.

Avrupa devletlerinin karşısına modern ve güçlü bir Osmanlı İmparatorluğu olarak çıkılması ve zayıflayan meşrûiyetin güçlendirilmesi için kullanılan önemli bir diğer araç ise, imparatorluğun bu yeni yüzünü tanıtmak amacıyla yazdırılmış risalelerdir. Bu risâlelerin Avrupa'da en geniş çevreye ulaştırılabileni, Mahmud Raif Efendi'ye yazdırılan "Numûne-i Menâzım-ı Cedîd-i Selim Hânî" isimli eserdir. Tek kopya ve yazma olarak korunan bu eser, Fransızca'ya çevrilerek "Tableau des Nouveaux Reglements de L'Empire Ottoman" ismi ile 1798-99 tarihinde Mühendishâne matbaasında bastırılmış ve iki yüz civarında kopyası yabancı büyükelçilere gönderilmek üzere Reisül-küttab Atıf Efendi'ye teslim edilmiştir (Beydilli, 2001, s. 36). Daha sonra 1802 senesinde Almanca'ya da çevrilen eserde; başkent silüetinde artık baskın bir yeri olan, heybetli ve Avrupa'nın imparatorluk sembolleri ile bezeli askerî yapıları gravürlerle tanıtılır ve ordunun modern askerî bürokrasisi, talim ve techizâtı hakkında bilgi verilir (Mahmud Raif Efendi, 1789, Mahmud Raif Efendi, 1988, Beydilli ve Şahin, 2001). Mahmud Raif Efendi'nin eserinin esas hedefi ise, yeni nizâmı ve "yenilenmiş, güçlü, askerî nitelikli" başkenti ile "güçlü ve modern" Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupalılara bir "Osmanlı" tarafından tanıtılmasıdır. İstanbul'da gördüğü askeri yapılardan bahsederken, bunların büyük çoğunluğunun III. Selim döneminde yaptırılmış olduğundan bahseden Pertusier'nin, Selim'in bu

yapıları yaptırmadaki amacını "ulusunun târihî politik varlığını tekrar canlandırmak" olarak tanımlaması da bu düşünceyi destekler (Pertusier, 1820, s. 46).

Aynı hedefe hizmet eden bir diğer risale ise 1803 senesinde Küçük Seyyid Mustafa Efendi'ye yazdırılan "Diatribes de L'Ingénieur Séid Moustapha sur L'État Actuel de L'Art Militaire, du Génie, et des Sciences à Constantinople" isimli eserdir. Seyyid Mustafa'nın bu eseri Üsküdar Matbaası'nda 1803 senesinde basıldıktan sonra, Fransız Oryantalist L. Langles'in önsözüyle Paris'te 1807 ve 1810 tarihlerinde iki baskısı daha yapılır. Tıpkı Mahmud Raif'in eseri gibi bu eser de büyükelçilikler kanalıyla Avrupa'ya ulaştırılır (Beydilli, 1987).

Selim'in Avrupa devletleri karşısına güçlü bir ordu ve güçlü bir merkezî otoriteyi içeren yeni bir imaj ile çıkma yolunda kullandığı en etkin araç ise İstanbul'un değişen çehresi olmuştur. Bu yeni ve güçlü çehre bir yandan, III. Selim döneminde başkent İstanbul'un yenilenen anıtsal askerî yapılarının da eklendiği Mühendis Kauffer'e sipariş edilen harita ve Melling'in büyük İstanbul albümü gibi çalışmalarla Avrupa'da tanıtılır. Her ne kadar saray tarafından sipariş edildiğine dair bir kanıt henüz bulunmuş değilse de, Melling'in gravür albümünün saray tarafından desteklenmiş olması ihtimal dahilindedir. Desteklenmemiş olsa dahi, III. Selim'in tanıtım hedefleri ile bu projenin birebir örtüştüğünü söylemek mümkündür. Bir yandan da, İstanbul'un çehresini, askerlerine kimin "kulu" olduklarını her an hissedebilecekleri, sultanın büyüklüğü ve gösterişliliği ile orantılı niteliklere sahip kışla binaları yaptırarak değiştiren, kıyı şeridindeki hanedana ait sarayların neredeyse tamamını yenileterek sarayın şehirdeki hâkimiyetini daha da belirgin kılan ve bütün bu yapılarda Avrupa'nın alışık olduğu imparatorluk imgelerine de yer vererek rakiplerine istediği mesajları vermeyi amaçlayan III. Selim'in, İstanbul'a gelen Avrupa'lı elçilerin şehri gezmeleri, çeşitli sâhilsarayları ziyaret etmelerini teşvik ettiği görülür. 1800-01 (h. 1215) senesinde Rus generallerinden birine has bahçeleri, Çırağan ve Beşiktaş Sarayları'nı, 1803-04 (h. 1218) senesinde Fransız elçisine çeşitli sarayları, 1804-05 (h. 1219) senesinde İstanbul'a gelen İngiliz Elçisine Topkapı ve Çırağan saraylarını ve 1805-06 (h. 1220) senesinde Fransa'dan gelen mebusa Beşiktaş sâhilsarayı, Topkapı sarayı ve sultanların sâhilhanelerinden birini gezmesi

için saraydan izin verilmesi doğrudan tanıtım hedefine yönelik çabalara örnek gösterilebilir.⁵⁰

3.3.4. Yeni Düzene Karşı Yoğunlaşan Tepkiler; Sebepleri ve Sonuçları

III. Selim'in genelde devletini, özelde askerini modernleştirme ve dolayısıyla itibârını güçlendirme projesi olarak tanımlanabilecek "nizam-ı cedid"'e karşı iç tepkiler iki evrede incelenebilir. 1793-1805 seneleri arasındaki ilk evre, yeniçerilerin nizam-ı cedid askerilerine karşı varolan husûmetlerinin berber dükkânı, kahvehane gibi popüler buluşma mekânlarında dolaşan dedikodular şeklinde ortaya konarak kamuoyu oluşturulan, tepkilerin daha kişisel nitelik taşıdığı bir dönemdir. Nizam-ı Cedid'e karşı tepkilerin bu denli hafif olması ise muhtemel birkaç sebepten ileri gelebilir. Bunlardan birincisi, ordunun 7 Ağustos 1791 (h. 6 Z 1205) tarihindeki Maçin yenilgisinin ardından yaptığı boykot sonrasında içlerinde yeniçeri ağalarının da bulunduğu birçok askeri yöneticinin ordunun yetersizliğini ve yeni, talimli bir ordunun savaş kazanmak için elzem olduğu düşüncelerini yazılı olarak ifade etmiş olmasıdır. Bir diğer sebep ise yeniçerilerin ve diğer eski askeri grupların, nizam-ı cedid hareketini ve muhtemel sonuçlarını gözlemlemesi ve tartması olabilir. Yukarıda belirtilen sarayın nizam-ı cedid askerleri ile kadîm ocaklar arasında kurmaya çalıştığı dengenin de tepkilerin büyümemesinde rol oynadığı düşünülebilir (Yıldız, 2008).

Bu evre bir yandan, Selim'in ordunun her katmanıya yoğun ilişkide olduğu, çıkan nizamname ve zeyllerinin birbirini takip ettiği, askerî yapı inşaatının en yoğun olduğu dönem iken, bir yandan da uluslararası arenada ve imparatorluk sınırlarında pek çok olumsuzluğun yaşandığı bir süreçtir. Meselâ 1798 senesi Temmuz ayının başında, Fransa, İskenderiye civarına asker çıkartarak Mısır'ı istilaya başlar ve aynı ayın 25'inde de Kahire'yi işgal eder. Gittikçe güçlenen ve kontrolden çıkmaya başlayarak vergilerini ödemeyen ve gerekli sayıda asker göndermeyen Mısır'ın bir nevî yeniden fethedilebilmesi için Osmanlı tarafından bilinçli olarak göz yumulduğu da söylenen bu istilânın sonuçlarının tahmin edilenden çok daha olumsuz olduğu söylenebilir (Câbî Ömer Efendi, 2003, s. 40-44). Bunun üzerinden bir hafta geçtikten

50 BOA HAT 167-7002, BOA HAT 168-7136, BOA HAT 167-7065, BOA HAT 262-15103

sonra ise Amiral Nelson İskenderiye civarında bulunan Fransız donanmasına âni bir hücum düzenleyerek büyük tahribat verir ve Napolyon'un Fransa ile irtibatını keser. Bu zaferin ardından, önce 4 Eylül 1798 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu tarafından Fransa'ya resmen harp ilan edilir, daha sonra da İngiltere ve Rusya ile ittifak yapılır. Osmanlı İmparatorluğunun kadim dostu olarak görülen Fransa'dan gelen bu saldırı ve neticesinde "kâfir devletlerle" yapılan ittifak, her ne kadar Selim'in uluslararası güç dengelerini kullanarak kendi yararına olabilecek hamleler yapmayı planladığını düşündürse de, bir yandan îtibârını sarsan talihsiz gelişmelerden biri olarak da kabul edilebilir.

28 Haziran 1801'de Fransızlarla Osmanlı İmparatorluğu lehine yapılan antlaşma ve ardından Fransızların Mısır'ı tahliye etmesi, başkente büyük bir zafer olarak yansıtılır. Dört gün dört gece süren şenliklerin ardından III. Selim'in "gazi" ünvanını kullanmaya başlaması ve bunun imparatorluğun dört yanında hutbelerde tekrarlanması muhtemelen, iki Hristiyan devletle yapılan ittifakın, nizam-ı cedit askerinin de bu savaşta kullanılmasının ve bu süreçte yaşanan çeşitli başarısızlıkların çekebileceği tepkileri en aza indirmek ve bir yandan da halkın gözünde Selim'in îtibârını güçlendirmek amacını gütmektedir. Nitekim bu sözde büyük zaferin tam manasıyla başkent halkına sunulduğu gibi büyük bir zafer olmadığı, İngilizlerin Mısır'da sonraki iki yıl boyunca Osmanlı'nın başına büyük dert olması ve ancak 9 Ocak 1803'te yapılan bir antlaşma ile Mısır'ı tahliye etmesinden de anlaşılabilir.

Ordusuyla birlikte seferlere katılmadığı halde, "gazi" ünvanını kullanarak, ordusunun başında seferlere katılan muzaffer kumandan ataları gibi kendisinin de ordusu ile birebir ilgili olduğu imajını yansıtmak ve bunu meşrûiyetini güçlendirmek amacıyla kullanmak isteyen ilk sultan III. Selim değildir. Buna en yakın örnekler babası III. Mustafa ve amcası I. Abdülhamid olabilir. 1769 senesi Mayıs ayı ortalarında, kuşatması devam eden Hotin kalesi yakınlarında kazanılan büyük bir çarpışma ve zaferin sonucunda, babası III. Mustafa'nın adı da "gazi" ünvanı eklenerek hutbede okunmuş ancak Osmanlı tarihinde ender rastlanan bir itirazla karşılaşılmış, iki Mevlevi dervişi "yalandır, gazi değildir" diyerek hatibe karşı çıkmıştır (Sarıcaoğlu, 2001, s. 83, Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, 1976, sf 23). Başarısız giden sefere rağmen ilan edilen gazilik ünvanına gösterilen bu tepki, daha sonra benzer bir konumdayken "gazi" ilân edilen I. Abdülhamid'in bu ünvanı kabul etmede yaşadığı

tereddüde olduğu kadar, Selim'in benzer bir konuma düşmemek için alacağı tedbirlere de temel olmuş olmalıdır.

1805-1807 yılları arası, Nizam-ı cedid'e karşı bireysel tepkilerin başkentte, Anadolu'da ve Rumeli'de yavaş yavaş toplu bir hal almaya başladığı bir dönem olarak tanımlanabilir (Yıldız, 2008, s. 121). Bu ikinci evreyi ilk olarak, Selimiye Camii'nde yapılacak olan ilk cuma selamlığında Nizam-ı cedid askerlerinin teşrifatta yeniçerilerin bulunduğu konumda yer almaları tetikler. Bunu haber alan yeniçerilerin silahlanarak Üsküdar'a gelmesi ve devlet adamları ile orada hazır bulunanların üzerine ateş açmaları üzerine olaylar büyüse de, zamanında -padişahın cuma selamlığının iki hafta sonraya ertelenmesi ve yeniçerilerin yapılacak olan cuma selamlığında her zamanki konumlarını koruyacakları sözü verilmesi gibi- tedbirler alınarak bunun bir isyana dönüşmesi engellenir. Ancak padişah ile yüzyıllardır imtiyazlı bir konumda bulunan kulları arasındaki ilişkinin, yeniçeriler aleyhine değiştiğinin somut olarak ortaya konmuş olmasının yarattığı etkiler devam edecektir.

Anadolu'da 1805 yılı sonlarında yaşanan Tayyar Paşa Ayaklanması, Rumeli'de 1806 yılında yaşanan Edirne Olayı ve 1806 senesi sonlarında Rus, 1807 senesi başında İngiliz donanmasının Karadeniz Boğazı'nın kuzey ve güney girişlerine kadar gelmeleri ve bunun sonucu başkent in fiziksel olarak tehdit altına girmesi, 1807 isyanına giden süreçteki diğer önemli iç ve dış etkenlerdir.

4. III.SELİM'İN İSTANBUL'U

Vermiş mi kimse mülke bu rütbe hayât-ı nev
Sultan Selîm-i Sâlis-i Osmâniyân gibi
Bilmek dilerse akl-ı rasîn-i mehâbetin
Yapdırdığı binâları gör âsumân gibi
Şeyh Galib⁵¹

İstanbul'a ilk olarak 1776 yılında Fransız diplomat Choiseul Gouffier'in maiyyetinde gelen Fransız mühendis François Kauffer'in, kendisine Gouffier tarafından sipariş edilmiş olan ve 1786 tarihinde tamamladığı İstanbul haritası, İstanbul'un suriçi ve boğazın tamamını kapsayan, detaylı ve doğru biçimde gösteren en erken haritalardan biridir (Melling, 2003). Pek çok araştırmacı tarafından sıklıkla kullanılan bu haritanın kartografı Kauffer hakkındaki bilgiler ise, III. Selim'in hizmetinde çalıştığı, çeşitli kalelerin inşasında görev aldığı, ancak 1798 Temmuz'unda Fransızların Mısır'ı işgalinin ardından, kendisine ihale edilmesi düşünülen diğer görevlerden vazgeçildiği ve ülkesine gönderildiği (ya da gittiği) ile sınırlıdır. Araştırmacılar, onsekizinci yüzyıla -özellikle de son çeyreğine- has geliştirdikleri bir refleksle Fransız mühendisi derhal Osmanlı batılılaşması söyleminin içine yerleştirirler. Halbuki Kauffer ile ilgili arşiv belgeleri, Selim'in bu çalışmanın üçüncü bölümünde detaylı olarak incelenmiş ve ortaya konmuş olan hedeflerine uygun olarak kullanılan aracı kişilerden biri olduğuna işaret etmektedir.

Selim, 1793-94 (h. 1208) tarihli bir hatt-ı hümayununda vezirine Kauffer'in neden boğazın resmini yapmadığını sorar.⁵² 1795-96 (h. 1210) yılları arasında yazılmış birkaç belge⁵³, Kauffer'in o yıl İstanbul'da bulunduğu ve yeni kurulmuş olan kara mühendishanesinin talebelerinin kale mimarisi konusundaki çalışmalarını denetleyip desteklediği anlaşılmaktadır. Esas ilginç ve çarpıcı olan ise, 12 Nisan 1797 (h. 14 L

51 Galib, 1994, s. 66

52 BOA HAT 183-8423

53 BOA HAT 210-10331, HAT 201-10369A, HAT 202-10413

1211) tarihli bir hatt-ı hümayundur.⁵⁴ Bu belgeden Kauffer'in bir müddet başka devletlerin hizmetine girmesinin engellemesinin istendiği, bu konunun III. Selim'in de mevcut olduğu birkaç meşveret meclisinde görüşüldüğü, ancak bu isteğin kendisine açıkça söylenmesinin münâsib olmayacağı düşünüldüğünden, daha önce resmini (projesini) çizdiği ve inşa ettiği Kili kalesinin tamamlanması işini kendisine ihale ederek bir müddet daha Osmanlı topraklarında bulunmasının sağlandığı anlaşılmaktadır. Selim'in Kauffer'i bir müddet daha Osmanlı hizmetinde tutabilmeyi, kendisine iş icat edecek derecede fazla isteğini, sadece Selim'in batıya ve batılı mühendislerle olan hayranlığı (ya da güveni/güvensizliği) ile açıklamak mümkün ya da doğru mudur? "Bir müddet" ile kastedilen, Selim'in İstanbul'un çehresinde yapmaya başladığı radikal değişimin tamamlanması için gerekli olan süre olması kuvvetle muhtemeldir. Harita konusunda yeteneği tecrübe edilmiş, Avrupa devletleri indinde itibarlı bir mühendis ve onbir yıl gibi kısa bir süre önce tamamlanmış bir harita mevcutken sipariş edildiği bilinen yeni/revize edilmiş bir İstanbul haritası söz konusu olunca, Kauffer'in bir müddet daha "el altında" tutulmak istenmesi akla, Selim'in Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yeni ve her bakımdan güçlü imajı ile temsil edilmesini istediğini getirir.

Selim, iç ve dış pek çok cephede uğraşmak zorunda kaldığı sorunların karşısında gün geçtikçe yıpranan prestijini, pek çok alanda, ama yoğun olarak askeriyede uygulamaya koyduğu yeni düzenlemelerle birlikte, imparatorluğun başkentinde giriştiği geniş çaplı imar faaliyetleri ile güçlendirmeye çalışır. Sultanın ve ailesinin, İstanbul'daki imar faaliyetleri bütün olarak incelendiğinde, Selim'in siyasî hedeflerine uygun olarak, İstanbul'un sur içi ve sur dışındaki bütün meskun mahallerine hâkim bir dağılım sergilediği görülebilir.

Osmanlı padişahları, imar faaliyetleri için yer seçimi konusunda genellikle pek çok kriteri göz önüne almıştır. Bu kriterlerden önemli bir tanesi de halkı rencide etmeyecek, meskun alanlara çok fazla müdahale gerektirmeyecek ve mümkün oldukça ihtilafli durumlar doğurmayacak konumların tercih edilmesidir. Örneğin I. Ahmed kendi adına inşa ettirmeyi planladığı cami için yer seçerken, kendisine ilk

54 BOA HAT 185-8605

önerilen sabık sadrazam Rüstem Paşa'nın Mahmudpaşa'daki sarayının yerini, konumu Haliç'e hakim, yüksek ve havadar olmasına rağmen, yoğun bir yerleşim bölgesi içerisinde yer alması ve büyük çaplı istimlak gerektirmesi sebebiyle geri çevirmiş, bunun yerine sadece iki büyük sarayın yıkımına gerek duyulan hipodrom yanındaki alanı seçmiştir (Necipoğlu, 2005, s. 514). On altıncı yüzyıl sonunda yaptırmayı tasarladığı külliye için "Emin İskeleyi" (Eminönü) yanındaki yoğun olarak Yahudi konutlarının yer aldığı bölgeyi istimlak ettiren Safiye Sultan ise hanedan üyelerinin bu hassasiyeti konusunda bir istisna kabul edilebilir. İstimlak edilen konut ve vakıf yapılarının gerekli bedellerin ödenmemesi, yıkılan bir kilise ve sinagogun yerine, uygun görülen yerlerde yenilerinin yapılması konusunda engel çıkarılması gibi sorunlar, Valide Sultan'ın yaptırmakta olduğu bu külliyenin kanunlara uymadığı hükmüne varılmasına ve "zulmiye" olarak isimlendirilmesine sebep olmuş, inşaatı tamamlanamamıştır (Thyss Şenocak, 2009). I. Ahmed'e yeni bir cami yaptırmak yerine bu camiyi kendi adına tamamlatması fikri sunulduğunda ise bu olumsuz çağrışımlar sebebiyle teklifi geri çevirmiştir (Necipoğlu, 2007, s. 511).

III. Selim'in, özellikle yaptıracığı büyük yapıların yer seçimlerindeki özenli ve dikkatli tutumu, kendinden önceki Osmanlı padişahlarının aynı konudaki genel hassasiyetleriyle çelişmez. Örneğin, yaptıracığı yeni baruthane için seçilen uygun konumun meskun bir mahal içerisinde yer almasının, Selim'in kararını diğer pek çok kriterle birlikte etkilediği görülür. 1210 senesinde, tersane-i âmirede gemiler için yeterli alan bulunmaması sebebiyle Karaağaç Sâhilsarayı ile İbrahim Hanzade sâhilhanesi arasındaki arsada "gözler" inşa edilmesine karar verildiğinde, bu arsa için verileceği belirtilen parayı beğenmeyip; "Benim vezirim, arsanın vesiine nazaran bahası pek azdır, gadr olduğunu istemem. bir mikdar zamm olunsun ve keşf üzere yapılsın" diyerek duruma müdahale etmesi de, Selim'in bu konudaki hassasiyetine bir diğer örnektir.⁵⁵

Selim'in başkentteki yoğun imar faaliyetinden, padişahın dînî liderlik sıfatını ve hanedanın dindarlık ve hayırseverliğini ön plana çıkartan cami, imaret, tekke vb. hayır eserleri ve halkın günlük hayatında sürekli sultânî imajla içiçe olmasını sağlayarak meşrûiyetini pekiştiren su yapıları gibi onsekizinci yüzyıl İstanbul'u için

55 BOA HAT 202-10391

alışılmış yapı tipleri, padişahın, tebasının fedakarlıkları ve itaati karşılığında kendisinin de halka hizmet etmeyi istediğini göstermesi bakımından tipik ama önemlidir (Faroqhi , 2006, s. 15). Bunların yanısıra sultanın ve hanedanın gösteriş ve ihtişamını gözler önüne seren saraylar, sembolik önemi olan dînî yapılar ve belki de Selim dönemi imar faaliyetlerinin en ağırlıklı bölümünü kapsayan, sultanın “ordusunun başındaki lider” vasfını, yani cihangirlik -ve daha sonra gazilik-sıfatlarını vurgulayan ve büyük kütleleri ile İstanbul’un çehresini önemli ölçüde değiştiren askerî nitelikli yapı külliyeleri de dönemin imar faaliyetlerindendir.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan, onsekizinci yüzyılda İstanbul’da mimârînin algılanışı konusundaki temayülün, III. Selim devrinde tutarlı biçimde devam ettiği görülse de aynı şeyi meslek pratiği konusunda kesin ve net olarak söylemek mümkün değildir. Hakkındaki en eski bilinen kayıtlar II. Bayezid (1481-1512) dönemine ait olsa da, ana yapısının İstanbul’un fethi sonrasındaki imar faaliyetleri sırasında oluşturulduğu düşünülen “Mi’mârân-ı Hassa Teşkilâtı”, III. Selim devrinde de varlığını sürdürür (Necipoğlu, 2005, s. 153).⁵⁶ Ancak bu dönemde teşkilat yapısında önemli bir değişiklik yapılır ve 1801 senesinde Mi’mârân-ı Hassa Teşkilâtı ile Mühendishâne-i Berr-i Hümâyûn arasında organik bir ilişki kurulur. Buna göre, bu tarihten itibaren hassa mimarbaşılık görevi mühendishânenin baş halifeleri, mimar halîfeliği görevi ise mühendishâne mülâzımları tarafından yürütülecektir (Beydilli, 1995, s. 80). Bu şekilde, kuruluşundan beri aynı zamanda bir eğitim kurumu niteliği de taşıyan Mi’mârân-ı Hassa Teşkilâtı, bu özelliğini, hendese, hesap, coğrafya, teknik resim, harp bilimleri ve Fransızca gibi farklı alanlarda eğitim verilen Mühendishâne-i Berri Hümâyûn’a devrederek daha modern bir eğitim sistemine geçiş yapar.

Mi’mârân-ı Hassa Teşkilâtı dahilinde çalışan meslek adamlarının iş tanımlarında / kapsamalarında süreklilikler görüldüğü gibi, bazı önemli değişikliklere de rastlanır. Örneğin teşkilât içerisinde kalıcı bir mevkîi olmamasına rağmen meslek pratiğinin önemli bir üyesi olan bina eminlerinin bu dönemde de mûtaad görevlerini yürütmekte olduğu, hatta içinde bulunulan sıkıntılı ekonomik şartlar sebebiyle önemlerinin

56 Mi’mârân-ı Hassa Teşkilâtı hk. bilgi için bkz: Turan, 1963; Necipoğlu, 2005

giderek arttığı söylenebilir. Güvenilir ve tecrübeli kimselerin binâ emîni yapılması konusunda gösterilen aşırı hassâsiyet bunun en açık göstergesidir. Ancak teşkilatın belkemiğini oluşturan mimarların (mimar ağa, ser mimar, diğer mimarlar ve halîfeler) tasarım işlerinden ziyâde daha çok keşif ve kontrol işleri ile ilgilendiği, kalfaların ise mimârî tasarımda rol oynadıkları göze çarpar.⁵⁷ III. Selim döneminde çeşitli yapıların mimârî tasarımlarında ve kısmî olarak uygulamalarında I.A.Melling ve çeşitli dış problemler nedeniyle gerçekleşemeyen bir takım projelerde F.Kauffer gibi yabancı mimarların kullanılması yahut kullanılmasının planlandığı da görülür. Ancak Avrupa devletleri ile bürokraside aynı dilin kullanılmasına gösterilen özenin mimârî konusundaki muâdili kabul edilebilecek bu durumlar, bu dönem için bir genelleme yapılamayacak kadar istisnâîdir. III. Selim'in Sarıyer ve Büyükdere'de yazlık ikâmetgâhları bulunan yabancı devlet elçiliklerinin binâlarını ilgiyle incelediği bilinir. Boğazın Karadeniz'e açılan bölümünde inşa edilen veya yenilenen tabya ve kaleleri kontrol ettiği 21 Haziran 1792 (h. 1 ZA 1206) tarihindeki gezinin dönüşünde Sarıyer'e doğru gidişi ve Büyükdere önünden "Frenk sâhilhanelerini seyr ederek kenâr sıra avdet buyurması" bu ilgiye bir örnek olarak gösterilebilir (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 78). İncicyan'ın 1794 tarihli Boğaziçi Sayfiyeleri adlı eserinde, Sarıyer için yazdığı;

Yazlıkların son durağı
Yapıları süslü bezeli
Avrupa işi yapımcıları⁵⁸

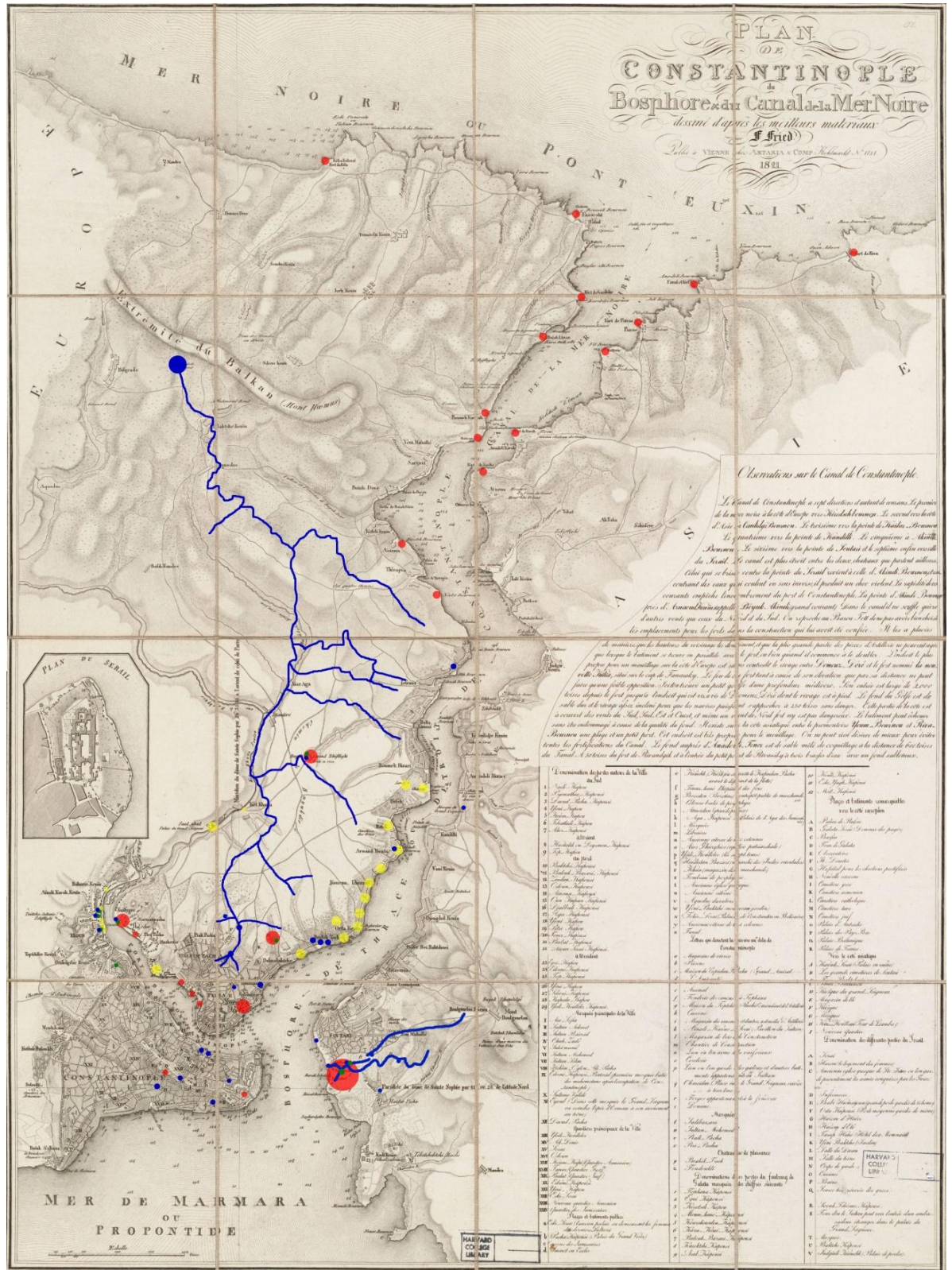
dizelerinden ve Melling'in Büyükdere ve Sarıyer'in on sekizinci yüzyıl sonundaki durumunu gösteren gravürlerinden de anlaşılabileceği üzere (Melling, 2003), batılı mimârî üslûplara sahip bu yapıları gören sultanın, Avrupalı mimârî zevklerden haberdâr olduğu düşünülebilir. Bunun yanısıra, Selim'in Avrupa sanatı ve mimârîsini tanınmaya yönelik başka girişimleri olduğu da görülür. Örneğin bir İtalyan sanatçı tarafından yapılmış on kadar balmumundan kadın ve çocuk heykelinin, Büyükdere'de bir evde halka para kaşılığında sergilendiğini duyan sultan, bu heykelleri saray cerrahı Lorançe vasıtasıyla Tırnakçı Sâhilsarayı'na getirtmiş ve

57 Yapıların detaylı olarak incelendiği dördüncü bölümde, görev dağılımındaki bu değişimlerle ilgili daha detaylı bilgilere yer verilmiştir.

58 İncicyan, 2000, s. 139

bunları dikkatle incelemiştir (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 95). III. Selim'in yanısıra, Mihrişah Valide Sultan, Beyhan Sultan ve Şah Sultan'ın da Topkapı sâhilsarayında bulunduğu bir gecede, Ağa yerinde frenk eğlenceleri'nin (frenk melabeleri) seyredilmiş olması da buna bir diğer örnek olabilir. Ancak Avrupa sanatına ve mimârîsine gösterilen bu ilgi, batılılaşma kapsamında yahut batıya özenme olarak anlaşılamayacak kadar küçük çaplıdır. Daha çok düşmanını her yönüyle anlama ve kendisini farklı bir platformda etkili bir biçimde temsil edebilmek için bilgilenme çabası olarak görülmelidir.

Aşağıda Selim ve ailesinin imar faaliyetleri, askerî yapılar; saraylar (kasırlar ve sâhilsaraylar), dini yapılar ve su yapıları olmak üzere dört ana kategori altında incelenecek ve tüm yapılar hem tek tek mimârî özellikleri, hem de toplu olarak III. Selim'in yukarıdaki bölümlerde anlatılan hedefleri, ve dönemin mimârî eğilimleri ile ilişkileri açısından irdelenecektir. (Şekil 4.1)

Şekil 4.1: III. Selim tarafından yaptırılan askerî, dînî yapılar, saraylar ve su yapıları
(mavi: su yapıları, yeşil: dini yapılar, kırmızı: askeri yapılar, sarı: saraylar)

4.1. Askeri Yapılar

Edip tertîb-i asker zabt-ı defter bezl-i sîm ü zer
Olup tevfiğe mazhar çok eserler eyledi bünyâd
Şeyh Galib⁵⁹

1730-1777 tarihleri arasındaki siyasal olayları olduğu kadar, onsekizinci yüzyıl İstanbul'unun şehir hayatı ve sosyal kültürü ile ilgili detayları da kendi muhafazakar perspektifinden oldukça ayrıntılı biçimde ortaya koyan tarihçi Şemdânîzâde Süleyman Efendi, Mür'it Tevarih adlı eserinde, 20 Temmuz 1751 (h. 26 Ş 1164) tarihinde etmeydanını, orta camiini ve Yeniodalar'daki 162 orta kışlasını tamamen yakıp yokeden büyük yangını anlattıktan sonra, yangında münhedim olan kışlaların yeniden yapılma sürecini anlatırken orta malı (ortak mal/mülk) bulunan ortaların, kendilerine kışlalarını yeniden yapmaları için verilen paraya bu orta malından para eklediklerini ve kışlalarını “mükellef” (mükemmel) ve “muhalla” (süslenmiş) biçimde inşa ettiklerini hatta bazı ortaların daha da fazla para ekleyerek kışlalarını “altun hâll ile tezyîn” eylediklerini söyler.⁶⁰

Şemdânîzâde Süleyman Efendi'nin yazdıklarından, belki de yazıldığı dönem için çok alışıldık, çok sıradan bir bilgi olan, yeniçerilerin kışlalarının mimârî ve dekorasyonuna gösterdikleri ihtimam ve önemi açıkça anlamak mümkündür.

1807 isyanında, âsîlerin on kişilik “başı istenenler” listesinde ismi yer almasına rağmen, öldürülmekten kurtulabilmiş yegâne kişi olan dönemin şikk-ı sâni defterdârı Ahmed Bey'in kurtulma sebebinin, daha önce İstanbul'daki yeniçeri kışlalarının bina

59 Galib, 1994, s. 123

60 Şemdânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi, 1980a, s. 158; Bu defa her bir bölük kışlasına 1966şar buçuk ve ikişerbin yüzer gurus cemâ'atlere ve ikişer biner gurus Sekbanlara verilüp her biri müceddeden kışlalar bina eyledi. Ba'zı kışlanın orta malı olmağla, orta malından dahi akçe zamm edüp, mükellef ve muhâllâ binâ eyledi. Ba'zı orta oldu ki 30 kise akçe zamm edüp, kışlayı altun hâll ile tezyîn eyledi ve bu binalar için hisâb-ı mezbûr üzere mecmû'una Hazîne-i hümayûn'dan ihrac olunan 689 kiseyi, ulûfe kiseleri gibi Yeniçeri alay ile saraydan alıp götürdüler. Meblâğ-ı mezbûr kışlalar ta'mirine kifayet etmeyüb ve orta akçesi olmamağla za'if ortaların istidâne ettikleri ma'lûm-ı pâdişâhî olmağla düyûnları Defterdar ma'rifetile hisâb olundukda zuhûr eden 261kise deynleri altmışbeş (1752) sâli âhirinde Hazîne-i âmireden edâ olunmağla 950 kiseye in'am-ı hümayûn bâliğ oldu....

eminliğini yapması ve kışlaların güzel biçimde inşa edilmesini temin etmesi oluşu da kışlaların fiziksel özelliklerinin asker gözündeki önemine işaret eder.⁶¹

Bir yabancınn gözünden bakıldığında ise Osmanlı askerî yapıları ile Avrupa’da bulunan muadilleri arasındaki fiziksel ve mimârî anlayışa dair farklılıklar daha da açık olarak görülebilir. 1812-14 yılları arasında İstanbul’da yaşamış, Fransız Elçiliğinde görev yapmış ve İstanbul çevresinde yaptığı gezilerden edindiği gözlemleri 1815 yılında Paris’te yayımlanan *Atlas des promenades pittoresques dans Constantinople et sur les rives du Bosphore* isimli kitabında toplamış olan Charles Pertusier, “son derece kapsamlı ve görkemli planları ile İstanbul silüetini donattığını” söylediği -Tophane Kışlası dışında tamamı dörtgen, iç avlulu plan tipinde inşa edilmiş olan- kışlaların, “neredeyse savurganlık denebilecek bollukta bezeme kullanılan mimarisinin asil görüntüsünden” hayranlıkla bahseder. Osmanlı başkentinde gördüğü, kışlalardan mahzen, depo gibi servis yapılarına kadar her tür askerî yapıda, kullanım rahatlığına olduğu kadar görselliğe ve yapıların dekorasyonuna da aynı derece önem verildiğini anlatan Pertusier, Avrupadaki askeri yapıların özellikle de servis yapılarının tamamen dayanıklılık ve ekonomiklik ilkeleri gözetilerek inşa edildiğini söyleyerek bu iki kültürün askerî yapılarını kıyaslar (Pertusier, 1820, s. 46). İstanbul’da uzun süre ikamet etmiş, Osmanlı askerî ıslahat çalışmalarında bizâtihi etkisi olmuş ve gözlemlerini hâtırâtında dile getirmiş bir diğer Avrupalı; François Tott ise yeniçerilerin nizamının neden ve nasıl bozulduğuna dair düşüncelerini yazdığı bölümde, yeniçeri kışlalarının revaklı girişlerinin tavanlarında bulunan “muhteşem altın yaldızlı bezemeler”den bahsetmeden geçemez (Tott, 1786, s. 133-134).

Günümüzde; askerlik ile askeri yapılar arasındaki ilişki ve çağdaş askeri yapıların minimal, bezemesiz, hatta çoğu zaman herhangi bir estetik kaygı taşımayan üslûpları düşünüldüğünde anlaşılması zor olan bu yaklaşım, Selim’in yeni yaptırdığı kışlaların

61 BOA HAT 53006 (tarihsiz, katalogda 1222-1807 olarak tarihlenmiş): “Şikk-ı Sâni defterdârı Ahmed Bey ahz ile el-yevm dergâh-ı alî yeniçeri kışlalarında mahbûs olub ancak mîr-i mûmâ-ileyh mukaddemâ ocak-ı âmirelerinin kışlaları binâ’ emânetine memur olmak hasebiyle kışlalarımız güzel binâ ve ihyâ eyledi afv ve itlâkına müsaade-i seniyye buyurulmasını...”, Yıldız, 2008, s. 437, (4.7.1. Survival of Ahmed Bey bölümü)

mimarileri ile neden şahsen ilgilendiğini ve neden olabilecek en görkemli ve şââalı şekilde yapılması için uğraştığını daha iyi anlamamızı sağlar.

Kışlanın fiziksel gösterişi, büyüklüğü, bezemesinin zenginliği gibi unsurların, askerin gücünü ve büyük ihtimalle prestijini simgelediği bir devirde, Selim'in yeniden organize etmeye çalıştığı askerlerin İstanbul'daki en güzel, büyük ve ihtişamlı kışlalara sahip olmasını istemesinin ana sebeplerinden biri, askerlerine kendilerini büyük ve güçlü bir yöneticinin kulu, eski askerî gruplardan daha prestijli yeni bir ordunun parçası olduğunu hissettirmek olsa gerek. Bunların yanısıra, sürekli bir insan gücü ihtiyacı içerisinde bulunulduğu da unutulmamalıdır. Onsekizinci yüzyıl sonlarında yaşamış İstanbullu yazar İncicyan'ın Boğaziçi Sayfiyeleri adlı kitabında Tophane semtindeki kışla inşaatı ve Tophane meydanında oluşturulan talim alanı ile ilgili bölümde yer alan "... bir bölümü eğitim yeri oldu askerlere, gençler de hemen merak saldı güzel silah ve elbiselere ..." şeklindeki yorumu, işin diğer bir cephesini gösterir (İncicyan, 2000, s. 96). Zamanının son teknolojisini edinmek, savaşlarda düşmanları ile aynı teknik imkan ve donanımına sahip olmanın yanında genç erkekleri askerliğe, özellikle de kurulan yeni, düzenli, talim yapan ve farklı bir bürokrasiye sahip bir orduya heveslendirmek muhtemelen önceliklerden biri olmuştur.

Osmanlı padişahlarının kendi güçlerini, zenginliklerini, hayırseverlik, dindarlık ve zevklerini temsil edecek, meşrûyetlerini pekiştirecek nitelikteki yapıların mimari karar süreçlerine dahil olmaları olağandır. Meselâ II.Selim'in, Edirne'de kendi adına inşa ettirdiği caminin bezeme ve yazılara ilişkin programına, pencere üst hizasına kadar çini kaplanması ve pencere üzerinde Fatıha suresi yazılı bir çini bant bulunması şeklindeki isteklerini dile getirerek, doğrudan müdahale ettiği bilinmektedir (Necipoğlu, 2007, s. 242-243). Bunun yanısıra Mimar Sinan'ın 1573 yılının Nisan ayında II.Selim'e gönderdiği, kubbe inşaatı, ön avluda kullanılacak olan malzeme seçimi ve yeni yapılan caminin çevresini canlandırma (ma'mur etme) amacıyla gelir getirecek yapılar inşa edilmesi önerileri gibi konuların yer aldığı inşaat gelişim raporuna cevaben, uygun görülen malzemeler kullanılarak inşaata devam edilmesi ve çevre için önerilen yapıların da inşa edilmesi emrinin verilmesi ise padişahın aslında sadece inşaat süreçlerini sadece takip etmekle kalmayıp bizzat müdahil olduğunu ortaya koyar.

Osmanlı padişahlarının, yaptırdıkları büyük dîni içerikli imar faaliyetlerinin yanısıra, kendi sarayları ile ilgili değişik büyüklüklerdeki mimari müdahaleleri de takip ettikleri, değişiklikler yapılmadan önce projeleri (resimleri) görüp onayladıkları da bilinmektedir. Buna bir örnek, yine II.Selim zamanından verilebilir. Topkapı Sarayı'nda Matbah-ı Âmire ardında 7-8 zira eb'adında bir oda inşa ettirilmek istendiği Şehremini ve Mimarbaşına bildirilince, Mimar Sinan "odanın resmini idüp" Saray-ı Âmire Ağası vasıtasıyla padişaha takdim eder. II.Selim "resmi" beğendiğinden dolayı, derhal inşaata başlanması için Divan'dan hassa baş mimarına hüküm yazılır (Altınay, 1935, s. 3).

III.Ahmed'in, kızı Fatma Sultan için 1725 (h. 1137) yılında Salı Pazarı-Fındıklı'da inşa ettirdiği Emnâbâd yazlık sarayı hakkında dâmâdı İbrahim Paşa ile yazışmaları da, padişahların yaptırdıkları yapıların mimari sürecine dahil olmasına diğer bir örnek olarak gösterilebilir. III.Ahmed'in, inşa edilen yalıya gittiği, tamire muhtaç yerlerin tamir edilmesi için gerekli emirleri bizzat verdiği bu yazışmadan açıkça anlaşılabilmektedir.⁶²

Yukarıdaki örneklerle ve daha pek çoklarına dayanarak, padişahların, yaptırdıkları hayır eserlerinin ve bunlara ek olarak özellikle onsekizinci yüzyılda sâhilsarayların mimari süreçlerinde aktif olarak rol oynayabildikleri söylenebilir. III. Selim de özellikle İstanbul'daki imar faaliyetlerini yakından takip etmiş ve her tür mimari sürece katılmış bir padişah olmasına rağmen, kendinden önce gelen padişahlardan, ilgilendiği yapı türü itibarıyla ayrılır. Selim'in ağırlıklı olarak konsantre olduğu, müdahale ettiği ve yapım süreçlerine birebir dahil olduğu yapı türü III. Selim'in "Büyük İstanbul Projesi" kapsamında başkentin silüetini en fazla değiştiren yapı grubu olan askeri yapılardır. Sultanın gücünü, ihtişamını ve ordusuna olan yakın ilgisini simgeleyen anıtsal kışla külliyesi sayesinde bir yandan askerin her tür pratik ihtiyacı karşılanmakta, günlük hayatlarına nüfuz edilmekte ve padişahın ordusu ile bağının gücü ortaya konarken, bir yandan da Avrupa devletlerine ve imparatorluk içerisindeki muhtemel rakip güçlere ordunun yeni dünya düzenine uygun, güçlü ve

62 Artan, 1989, s. 46 - "bugün ta'mir olunan yalıya vardım gümrük emini anda idi bilcümle tenbih olundu güzel say ediyor kızım yalısı biraz tamire muhtacdır ağaya gösterdim yarın ağa gider her kime sipariş olunursa kaleme alup tamiri tenbih olunmak ..."

her yönden yenilenmiş bir ordu olarak başkentin emrinde olduğu mesajı verilmektedir.

Şehir içerisinde büyük kütleli, bir orta avlu etrafını çevreleyen ve çevresinde hamam, cami, çeşme gibi servis hizmetlerini barındıran kışla tipinin İstanbul'daki ilk örnekleri muhtemelen “eski ve yeni odalar”dır. Fiziksel özellikleri hakkında günümüze pek fazla tutarlı bilgi ulaşmamış olsa da, ondokuzuncu yüzyıl başlarında Mühendishâne öğrencileri tarafından hazırlanmış bir su yolu haritasında eski ve yeni odalar'ın benzer özelliklere sahip olduğu görülebilir. (Şekil 4.2) II. Mehmed'in ve Kanuni Süleyman'ın bu kışlaları şehir içerisinde yaptırmalarının, askerlerin şehir içinde istihdam edilebilir sayıda oluşu, şehrin güvenliğinin sağlanması, yangınlara zamanında müdahale edilebilmesi ve aynı zamanda askerin kontrolünün sağlanması gibi pratik sebepleri olabileceği gibi, halka, padişah ve kulları arasındaki bütünlük mesajının verilmesi, askerin bir takım ritüelleşmiş törenlerle şehir hayatına dahil edilmesi ve bu sayede halk ile asker arasındaki bağın güçlendirilmesi gibi amaçlar hedeflediği de düşünülebilir.

Eski ve yeni odalar dışında, sur içinde cebeciyân ve mehteran gibi gruplara mahsus yapılar bulunduğu da bilinmektedir.⁶³

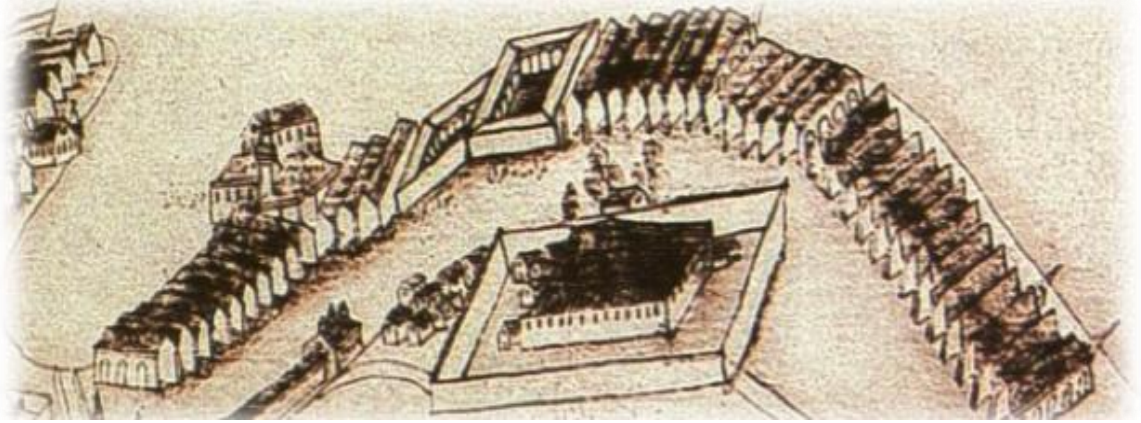
Şekil 4.2: Mühendishane mezunlarından Kapıkuleli Mühendis Hasan tarafından 1815-17 yılları arasında hazırlanmış Beyazıt su yolu haritası.⁶⁴

İstanbul'un fethini izleyen yıllarda, sur içindeki askerî yapıların yanısıra sur dışında da bir takım askerî yapılar yaptırılır. Örneğin Haliç kıyısında, Tersane-i Amire

⁶³ Osmanlı askerî teşkilatı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, 1988a, Uzunçarşılı, 1988b, Uzunçarşılı, 1988c

⁶⁴ Çeçen, 2000

sınırları içerisinde, en azından onaltıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren tersane hizmetlileri ile görevli azaplara ait bir kışla (Ünlü, 2005) ve on sekizinci yüzyılda da tulumbacı sınıfına ait bir diğer kışla (Tott, 1786, s. 105) bulunduğu bilinmektedir. (Şekil 4.3)

Şekil 4.3: Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye'sinin farklı nüshalarında Tersanenin 16.yy. sonlarındaki görüntüleri.⁶⁵

Bir diğer önemli askerî yapı grubu ise Boğaz'ın hemen girişinde Tophane semtinde konumlandırılmıştır. II. Mehmed zamanında yaptırılan top dökümhanesi, bunun yanına II. Bayezid tarafından eklenen kışla ve Kanuni Süleyman zamanında bu kışlanın büyük tesisler haline getirilmesi için bu konumun seçilmesi, muhtemelen içerdiği tehlikeli fonksiyonu meskun mahallerden mümkün olduğunca uzak ancak yine de kontrol edilebilir bir noktada tutma isteğinden kaynaklanmaktadır.

65 Ünlü, 2005

Yukarıda zikredilen bu kışlaların inşâ edilmelerinden, onsekizinci yüzyıl ortalarına kadar geçen sürede, İstanbul’da herhangi bir kışla inşa edilmemiştir. Bu uzun dönem, 1734 yılında Humbaracılar⁶⁶ için Üsküdar’da Ayazma Sarayı dâhilinde inşa edilen kışla ile sona ermiş, onsekizinci yüzyılın son on yılına kadar geçen süre içerisinde pek çok küçük boyutlu ve tamamen ihtiyaçları karşılamaya yönelik askeri yapının yanısıra iki tane de daha büyük boyutlu kışla inşa edilmiştir.

Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmese de onbeşinci yüzyıl sonu yada onaltıncı yüzyıl başı olarak tahmin edilen Humbaracılar ocağı, onsekizinci yüzyılın ikinci çeyreğinden önce, bir kısmı cebeci, bir kısmı topçu ocağına bağlı bir askeri gruptur. Humbaracıların, onyedinci yüzyılda ordu sistemi hakkında detaylı bilgi veren başlıca kaynaklarda ayrı bir birim olarak yer almaması, onyedinci yüzyılda hâlâ ayrı bir birim olmadığına işaret etmektedir (Ágoston, 2005, s. 39). Humbaracılar cebeci, topçu ve tımarlı olarak üç kısma ayrılır (Uzunçarşılı, 1988b). Humbaracıların çok büyük kısmı tımarlı olup, eyaletlerde, kalelerde hizmet etmişler, onyedinci yüzyıl sonundan itibaren önemlerini yitirmişler, ancak I.Mahmud döneminde (1730-1754) tekrar gündeme gelerek "Humbaracı Ocağı" isimli müstakil bir ocak halini almışlardır.

Sadrazam Topal Osman Paşa (ö.1736) humbaracı sınıfını ıslah etmesi için, aslen Fransız olup, 1729 (h. 1142) senesinde Osmanlı İmparatorluğu’na iltica eden ve daha sonra Müslüman olarak Humbaracı Ahmed Paşa ismini alan Claude Alexandre Comte de Bonneval’i görevlendirmiş, Osman Paşa’nın azlinden sonra sadrazam olan halefi Hekimoğlu Ali Paşa da (ö.1758) Humbaracı Ahmed Paşa’yı destekleyerek, 1733 (h. 1146) yılında humbaracı ocağı adı altında müstakil bir ocak haline getirmiş ve humbaracı yetiştirilmesini sağlamıştır (Uzunçarşılı, 1988b, s. 130). Bu ocak için Üsküdar’da, Ayazma Sarayı’nda, bir imalâthane, hendesehane ve kışla inşa edilmiş, (1734 – h. 1147) ancak Humbaracı Ahmed Paşa’nın vefatından sonra tekrar önemini

66 humbara: Farsça hum-i parden (içine para konan küp) bozma olan humbara (kumbara) askerî terim olarak demirden yapılmış, içine patlayıcı madde doldurulan yuvarlak bir çeşit merminin adıdır. Farklı ağırlıklarda ve büyüklükte olan humbaraların el ile atılanlarına "humbara-i dest" (humbara-i ma'den-i dest), havanla atılanlarına "humbara-i kebîr" adı verilirdi. Bu mermiyi havan topu vasıtasıyla kullanan topçuya humbaracı (kumbaracı), bunu yapan ve kullananların bağlı bulunduğu ocağa da Humbaracı Ocağı denirdi. Bkz. Halaçoğlu, 1998

kaybeden Humbaracılar ocağı ve Üsküdar'daki kışlaları, III. Selim dönemine kadar muhtelif münferit çabalar dışında ihmal edilmiştir.

Karaağaç Bahçesi civarında yer alan "atik humbarahanenin" yerine inşa ettirilmesi istenen has matbah, nöbet ahır ve sair binaların keşiflerinin yer aldığı 1745-6 (h. 1158) tarihli bir belgeden⁶⁷, bu civarda daha önce de humbara yapımı ile ilgili bir faaliyetin yer aldığı anlaşılr. Bu "atik humbarahane" büyük ihtimalle Humbaracı Ahmed Paşa'nın Humbara ocağını düzenleme çalışmaları ile ilişkili olarak kullanılmış bir imalathanedir. Bunun dışında Sultan I. Abdülhamid'in 30 Ocak 1771 (h. 13 L 1184) tarihinde, Hasköy ile Karaağaç arasında bulunan kiremithanelerin yerine bir humbarahane ve demirhane inşa edilmesini emrettiği de bilinmektedir (Göksu, 2007, s. 16).

Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında, İstanbul'da inşa ettirilen iki kışla külliyesinden ilki III. Mustafa zamanında yaptırılan, her topçu ortasına bir kışla ile orta sofası ve matbah (mutfak) ve bir de topçulara mahsus bir mescidi muhtevi Tophane'deki Topçular kışlasıdır (Uzunçarşılı, 1988b, s. 35-113). İkincisi ise 1783 yılında, I. Abdülhamid devrinin güçlü sîması Kaptan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Kasımpaşa'da inşa ettirdiği Kalyoncu Kışlasıdır. 20 Eylül 1789 (h. 29 Z 1203) tarihli bir belgede⁶⁸ Cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından müceddeden inşa ettirildiği belirtilen Kalyoncu Kışlası'nın yerinde, daha önceleri tersane azapları için yaptırılmış olan kışlanın yer aldığı ve Hasan Paşa'nın yaptırdığı kışladan çok daha mütevazı bir yapı olduğu tahmin edilebilir. Geniş orta avlulu, dikdörtgen kütlesi ve ortasında camisi ile Kalyoncu kışlası, İstanbul'da inşa edilmiş ilk anıtsal kışla binası olması sebebiyle önemlidir.

4.1.1. Humbaracı ve lağımıcı kışlası

Çağdaş savaş düzeninde en aktif rollerden birine sahip ocaklardan humbaracı ve lağımıcı ocaklarının ıslah edilmesi mecburiyeti, yukarıda da değinildiği üzere onsekizinci yüzyılın ikinci çeyreğinden bu yana hissedilmektedir. Muhtemelen daha önce de modernleştirmeye yönelik bir takım çalışmaların yapılmış olması, askerin

67 BOA C.SM.3603

68 BOA HAT 183-8495

düşünülen yeni programlara daha yatkın olabileceği fikrini doğurduğu için humbaracı ocağı ilk ele alınan askeri birimlerden biri olur.

Humbaracılar gibi lağımıcılar⁶⁹ da kuruluşundan itibaren müstakil bir ocak olmayan, ulûfeli ve tımarlı olmak üzere iki sınıfa ayrılan ve seferlerde kaleleri yıkmak için yer altında tüneller kazıp, fitil ve barutla kale bedenlerini yıkmak veya lağım atarak berhava etmek gibi önemli görevlere sahip bir askeri gruptur (Uzunçarşılı, 1988b, s. 117). Onyedinci yüzyıl ortalarından itibaren ihmal edilmiş ve sayıları onsekizinci asrın sonlarına doğru ikiyüz civarına kadar gerilemiştir. Savaşlarda humbaracılarla birlikte çalışan ve aslında humbaracı ocağı kadar gerekli olan bu birim, III. Selim döneminde tekrar önem kazanır. Selim humbaracı ve lağımıcı ocaklarını hızla modern dünyanın dayattığı askerî düzene adapte etmeye çalışırken, "bir taraftan kovmalı, bir taraftan boğmalı, bu harisler tebdil olmalı"⁷⁰ diyerek iktidarına rakip olup huzuru bozan ocaktaki söz sahiplerine ya da saray açısından "devlet sohbeti yaparak sözü ayağa düşürenlere" karşı stratejisini de ortaya koyar (Yeşil, 2009, s. 8).

Humbaracı ve Lağımıcı ocaklarının ortak olarak kullanması planlanan kışlanın yer seçimi konusu oldukça çetrefillidir. Humbaracı ve Lağımıcı Ocakları kışlası için, eğitim ve talimlerinin gerektirdiği patlayıcı madde kullanımı gözönünde bulundurulduğunda, meskun bölgelerden mümkün olduğunca uzak bir mevkiin seçilmek isteneceği âşikardır. Selim'in tahta çıktıktan bir buçuk ay kadar sonra yaşadığı bir tecrübenin, bu konuda daha da dikkatli davranmasına sebep olduğu da düşünülebilir. Taylesânizâde'nin 25 Mayıs 1789 (h. 29 Şaban 1203) gününe tarihlediği kaydına göre, III. Selim Topkapı sâhilsarayına biniş ile gitmiş ve orada bulunan eski topları tamir ve tecrübe ettirmek istemiştir. Bunun üzerine Boğaz'daki deniz trafiği bir süre için men edilmiş ve Selim topları kendi eliyle doldurarak atış denemelerini başlatmıştır. Karşı kıyıda, Ayazma tarafında olan yalılarda ve bunların önlerinde, bu top atışlarını seyretmek için toplanan halk (ricâl ve nisvân ve sıbyân), toplardan birinin Üsküdar Ayazma İskeleyi civarındaki Nefeszâde Efendi'nin yalısının yakınına isabet ederek yalının yanmasına sebep olması ile paniğe kapılarak

69 LAĞIM: Yer altı tüneli manasına gelmektedir. Genellikle kale surlarını yıkmak için yer altından tünel açma işine "lağım bağlama", barut koyarak ateşlemeye ise "lağım atma" denir. Özcan, 1998, s. 48

70 BOA HAT 12506

kaçışmış, daha sonra bu hadiseyi duyan sultan, atışları sonlandırmış, topların bakımının yapılmasını ve üstlerindeki koruyucu saçakların yenilenmesini emretmiştir (Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi, 2003, s. 51). Şehirdeki âsâyişe âzamî önem veren pâdişahın, bir daha böyle bir kargaşa yaratmak istemeyeceği açıktır.

Humbaracı ve lağımcı ocakları kışlasının yer seçimi sürecinde, Okmeydanı ve Kağıthâne gibi yerler ilk olarak akla gelmişse de (Beydilli, 1995, s. 26) bunlar uygun görülmemiş, son olarak kışlanın Hasköy’de inşa edilmesine karar verilmiştir.

Tüm bu etkenlerin yanısıra, düşünülen ve seçilen mevkilerin hepsinin Haliç sâhilinde olması, humbaracı ve lağımcıların talim ve eğitimleri için kullanılacak malzemelerin taşınmasında deniz ulaşımından faydalanabilmek gibi pratik bir ihtiyacın yanında Haliç’in, tersane, Kalyoncu kışlası, Kağıthâne’deki talim yerleri ve Okmeydanı ile gittikçe daha da artan askerî karakterinden de kaynaklanmış olmalıdır.

III. Selim’in Kalyoncu kışlasına yakın ve iki yapının denizden ve İstanbul tarafından birbirleriyle kıyaslanabileceği bir mevkii bilhassa seçmiş ve baskın bir otorite ve güce sahip sadrazamlar döneminin kapandığı mesajını vermek istemiş olduğu da düşünülebilir. Cezayirli Gazi Hasan Paşa’nın III. Selim ile arasında bir husumet bulunması aslında Hasan Paşa’nın Halil Hamid Paşa’ya atfedilen III. Selim’i tahta geçirme girişiminde oynadığı rolden çok, I. Abdülhamid devrinin mutlak güç odaklarından birisi olması ile alakalıdır. Dolayısıyla bu husumetin kişisel bir mücadeleden ziyade, bir iktidar mücadelesi olarak algılanması doğru olur.

Bu iktidar mücadelesi, dönemin anlatımsal (narrative) kaynaklarından olduğu kadar pek çok arşiv belgesinden de rahatlıkla anlaşılabilmektedir. Selim’in, Hasan Paşa’ya ait olan ancak azledildiği vakit mülknamesi kendisine bırakılan Levend Çiftliği’nin havass-ı hümayuna eklenmesini emrettiği hatt-ı hümayunu, bu konuya bir örnek olabilir.⁷¹

Kasımpaşa’daki Kalyoncu Kışlası içindeki caminin ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa’nın sâir hayratının masrafı ile alâkalı bir diğer belgede de bu güç mücadelesi hissedilmektedir. Belgede, Hasan Paşa hayattayken, bu yapıların masraflarının ve Kalyoncu Kışlasındaki asker ve hizmetlilerin pirinç. ihtiyaçlarının kendi gelirinden

71 BOA HAT.239-13336

karşılandığı detaylı biçimde anlatılarak vefatından sonra bu masrafların karşılanmasında sıkıntı yaşandığı ve buna bir çözüm bulunmaya çalışıldığı anlatılır. Hasan Paşanın vefatını müteakip, cami ve hayratın masraflarının karşılandığı mallarının Mihrişah Valide Sultan idaresine geçtiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, bu tür, askerin nizâmını ilgilendiren konularda oldukça hızlı ve yaratıcı çözümler ürettiği bilinen III. Selim'in, bu belgede yer alan çözüm tekliflerine verdiği; "şimdilik te'hîr olunsun. İnşallah benim dahi kalyoncu neferâtını bir nizâma rabt itmek meramımdır." şeklindeki cevabı da, muhtemel bir takım pratik sebeplerden ziyâde Selim'in donanmaya yeni bir düzen getirerek, kendi gücünü ispat etme arzusunu akla getirir.

III. Selim'in önemli devlet meseleleri ve bilhassa İstanbul'daki asayişin sağlanması ile olduğu kadar, inşa ettirdiği bütün askeri yapıların mimari kararları ve inşaat süreçleri ile de birebir ilgilendiği arşiv belgelerinden kolaylıkla takip edilebilmektedir. Bu belgelerden humbaracı ve lağımcı kışlaları ile ilgili olan 28 Temmuz 1794 tarihli üç hatt-ı hümayun, hem bu şahsî ilgiyi, hem de humbaracı ve lağımcı kışlaları ile kalyoncu kışlası arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bahsi geçen hatt-ı hümayunlardan ilkinde Selim, Kağıthâne'ye gittiğini, Hasköy kışlalarını gördüğünü ve inşa halinde gördüğü yapıların hoşuna gitmediğini şu şekilde ifade etmektedir:

"benim vezirim, bugün tebdîlen kağıthâneye vardım. yapılar bir acayip, bu mîrî ebniyesine dikkat olunmuyor. geçer iken hasköy kışlasını [humbaracı ve lağımcı kışlalarıdır] gördüm, bütün ahşab, bayağı bir konak gibi yapılıyor. ben ise tersâne kışlası gibi tenbîh eylemiş idim. keşf defterinde nısf kârgir yazılmış idi nısf kârgir buna mı derler? mimar ağaya tenbih eyle, tersâne kışlasına bakıp anın gibi midür, takrîr etsün."⁷²

Vezirine yazmış olduğu bu nottan, Selim'in yapının inşaat aşamalarını zaman zaman yerinde müşahade ettiği ve mimari özelliklerinin seçimi ile doğrudan ilgilendiği ve hatta müdahale ettiği anlaşılmaktadır. Yapıların, çevredeki ahşap konut dokusundan farklı olmasını istemesi, yangın, rutubet gibi doğal faktörlerden korunma amaçlı

72 BOA HAT.240-13414

pragmatik sebeplerden kaynaklandığı kadar, yapının bir sultan yapısı olarak diğer yapılardan farklı olması arzusuyla da ilişkili olmalıdır.

Aynı gün içerisinde bu hatt-ı hümayuna cevap mâhiyetinde yazılmış bir diğer belgede Hasköy kışlasının bina emini Mehmed Efendi ve mimar ağaya kışlanın neden tamamen ahşap olarak inşa edildiğinin sorulduğu, cevaben görülen o ahşapların kaplanacağı ve kâgir duvarların içerisinde kalacağının belirtildiği ve mimar ağanın bu konuyu bir takrir yazarak detaylı olarak açıklayacağı belirtilmiştir.⁷³

Mimar ağa, aynı gün içerisinde, durumu mimari detaylarına inerek açıkladığı bir takrir yazar.⁷⁴ Buna göre Kasımpaşa'daki kalyoncu kışlasında olduğu gibi Hasköy'de yapılmakta olan humbaracı ve lağımcı kışlasında da yarı kâgir olarak adlandırılan sistem uygulanmaktadır. Bu sistemde binanın temelinde bulunan sütunların etrafları horasan harcı ve tuğla ile kaplanmakta, sütunların arasına kâgir duvar inşa edilmekte ve üzerleri kâgir kemerlerle bağlanmakta büyük tabanlar ve kirişler üzerine oturtulan tuğla döşemeler üzerinde de kâgir taş çevre ve bölme duvarları bulunmakta, pencereler taş çerçevelerle çevrelenmektedir. Mimar ağanın detaylı mimari tanımlarını, yeni yapılan kışlanın Kasımpaşa kışlasına üstün gelen mimari özellikleri takip eder. Hasköy kışlasının, tamamlandığı zaman, Kasımpaşa'daki kalyoncu kışlasından daha "metin ve rasin" olacağını açık biçimde vurgulanmıştır. Kalyoncu kışlasının değişik özelliklerini aşacak nitelikte bir kışla inşa etme çabasına girilmesi ancak bir yandan da model olarak bu kışlanın alınması, Osmanlı mimari geleneğindeki mimari hiyerarşi gözönüne alındığında, çok da yadırganacak bir durum değildir. Selâtin camilerde olduğu gibi, sultana ait aynı tipteki yapıların rical yapılarından büyük ve görkemli yapılması durumunun kışlalar için de geçerli olması tabiidir.

Humbaracı ve lağımcı kışlasının inşâ süreci ile ilgili ilk somut adımlar 1792 yılı sonlarında, seçilen konumda bulunan kiremithanelerin satın alınması ve bu mahallerin tahliye olunarak istimlak edilmesi şeklindedir (Uzunçarşılı, 1973). Yapının temel hafriyatına 20 Ekim 1792 (h. 4 R 1207) tarihinde başlanır. 1793'ün

73 BOA HAT.255-14517

74 BOA HAT.263-15177

Şubat ayında, inşa edilmekte olan humbaracı ve lağımçı kışlalarının çevresinde bulunan ve birçoğu Abdüsselam vakfına ait olan arsa ve yapılar satın alınarak kışla arsası genişletilir⁷⁵. Buna göre kışla inşaatının 1792 senesi sonlarında, humbaracı ve lağımçı ocaklarını nizam sokmak üzere çıkarılan kanunnameleri müteakip başlatıldığı düşünülebilir. Aynı zamanda, yevmiyeli ve tımarlı bütün humbaracıların İstanbul'da toplanması ve üç sene müddetle eğitim görerek mezun olmaları kararının, imparatorluğun dört yanına fermanlar gönderilerek duyurulması⁷⁶ da, yakın zamanda başkente gelmesi beklenen askerlerin barınma sorununa bir çözüm bulunmasını zorunlu kılmış olsa gerektir.

1793 senesinin Haziran ayı sonlarında inşaat halen devam etmekteyken, kışlanın arkasında bulunan iki hâne ile bir arsa sahiplerinden satın alınarak kışlaya meydan olması öngörülen alan genişletilir.⁷⁷ Büyük kütleli kışla binasının yanısıra bu binanın çevresinde bir timurhâne (demirhane), kâlhâne (metalin eritildiği, tasfiye edildiği ve döküldüğü tesis), dökümhâne, siyah barut cebehanesi, harp oyunları yapmaya müsait talim yerleri, hamam, hastane, ambarlar, ahırlar, mutfak, iskeleler ve dükkanlar inşa edilmesi de planlanmıştır.⁷⁸ İnşaatın tamamlanmasına kadar geçen iki sene içerisinde, Selim pek çok defalar şantiyeyi yerinde inceler, gidişatla ilgili (genellikle olumsuz) görüşlerini vezirleri aracılığıyla gerekli kişilere iletir. Binalar 1794 senesi başında tamamlanarak 17 Şubat 1794 (h. 16 B 1208) tarihinde kışlaya asker alınmaya başlanır (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 158). O gün Selim bizzat giderek kışlanın iç ve dış mahallerini kontrol eder. Muhtemelen bu tarihten birkaç gün önce de padişaha kışlanın tamamlandığını ve anahtarlarının kendisine takdim edileceğini bildiren bir takrir sunulmuştur. Bu takrire cevâben yazılmış bir hatt-ı hümayûnda Selim, çıkartılan kanunnamelerin dikkatle uygulanmasını emrettikten sonra bir an evvel bu kışla neferatının eğitimi için bir mühendishane yapılmasının gerekliliğini; "...kanunnâmede mühendishâne olmak ve lağımçılar ilm-i hendese bilmek ve öğrenmek şartları vardır Mehmed Efendi'ye suâl eyle mühendishâne yaptı

75 BOA HAT C.AS. 3671

76 BOA C.AS. 895-38509, HAT 225-12534, HAT 225-12534-A, HAT 225-12534-B, C.AS. 435-18095, C.AS. 79-3724, C.AS. 272-11278, C.AS. 289-11973,

77 BOA C.AS. 4303

78 BOA.C.AS. 2986; BOA.C.AS. 4238; BOA.C.AS. 12694; Ayvansarâyî ve diğ., 2001, s. 394; Mahmud Raif Efendi, 1988, s. 52-54, 72-75

mı üstâdlar buldu mu işte kışla tamâm olmuş, şimdi bakalım fenn-i ma‘rifet tahsîline.” şeklinde ifade eder.⁷⁹

Kışlanın açılışından yedi ay sonra, 26 Eylül 1794 (h. 1 R 1209) tarihinde kışlanın avlusunda bulunan ve Mihrişah Valide Sultan tarafından yaptırılan caminin inşaatı tamamlanır (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 177). Padişah ve valide sultan kışlaya giderek kasr-ı hümayunda bir miktar dinlenirler ve sonrasında da inşaatla çalışanlara atıyyeler ihsan ederek caminin açılışını yaparlar. Dönemin pek çok ünlü şairinin caminin inşâsı için düştüğü tarihlerde, caminin yaptırılması ile kışlanın şan ve şeref bulunduğu, Selim ve Mihrişah’ın büyük gayretlerle hem maddî, hem mânevî anlamda askeri ma’mur eyledikleri gibi temalar ağırlıklıdır.⁸⁰

1794 senesinin Ekim ayında Hasköy’de Piri Paşa çarşısında çıkan bir yangın, humbaracı kışlasına ait tophane, demirhane ve çevresinde büyük tahribata sebep olur. Bu yapıların tekrar yapıldığı ve bu süreçte Selim’in sık sık şantiyeyi ziyaret ve kontrol ettiği, III. Selim’in sırkatibi Ahmed Efendi’nin tuttuğu ruznâmedeki kayıtlardan kolaylıkla takibedilebilir (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 197, 223, 242).

25 Şubat 1795 (h. 6 Ş 1209) tarihli bir keşif defterinden anlaşıldığına göre, hamam ve önündeki camekân, nâzır dairesi, mühimmat ambarı, kereste depolamak için kullanılacak bir sundurma, siyah barut cebehanesi, demirhâne, amele koğuşları ve kışla haricinde yer alan dükkanların inşaatları bitmiş, son kontrolleri Sermimar el-Hac Ahmed Nurullah Ağa ve Yani Kalfa tarafından yapılmıştır (Beydilli, 1995, s. 44). Ancak Ekim 1794’teki yangının ardından yenilenen, tamir edilen yapılar bunlarla sınırlı değildir. Tophane, lengerhâne ve humbarahâne binaları da bahsedilen yangında zarar görmüş, bunların, eski bulundukları yerlerde yeniden inşa edilmesine karar verilmiştir. Selim’e sunulan bir projeye göre inşaatların -muhtemelen 1795 senesi Şubat ayında- başlatılmasının hemen ardından, Tophane arsasının ileride ihtiyaç duyulabilecek ek bir fırının inşasına müsaade etmeyecek kadar dar, humbarahane arsasının ise sadece üç ocaktan ibaret olan humbara esnafına fazla geniş gelmesi sebebiyle, bu binaların birbiri arsaları üzerinde inşa edilmesi için izin

79 BOA HAT 240-13418

80 Galib, 1994, s. 106, 123, 125, 132; Fâzıl (Enderûnî), 1842, s. 123; Uslu, Ş., 2008, s. 56, 58

istendiği görülür.⁸¹ Bu izin istenirken, ısrarla projenin değişmeyeceği ve iki bina arasına örülecek kâgir duvarın masrafı dışında hiçbir ek masraf çıkmayacağı vurgulanmıştır. "Resmlere hâlel gelmemesi" şartının üzerinde ısrarla durulması, mâliyetleri arttırmama isteği gibi pratik bir sebepten kaynaklanabilecek olsa da, Selim'in projelerdeki seçiciliği ve kararlılığını da yansıtır.

"Târih-i Humbarahane" başlığıyla Enderunlu Fâzıl'ın düştüğü tarihte yangında mezbeleliğe dönüşen binanın, eskiden mütevazı ve sıradan olan bu binanın, şâhâne ve zarîfâne bir biçimde görenlerde hayret uyandıracak mükemmellikte yeniden inşa ettirildiği ve şan-şöhret kazandığı kaydedilir.⁸² 1796 yılı Temmuz ayında Selim'in demirhane, tophane ve humbarahane binalarını ziyaret ederek, bina emini İbiş Ağa'ya kalan binaların bir an önce tamamlanmasını tenbihlemesi (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 223), ya henüz Tophane ve/veya demirhane binalarının tamamlanamamış durumda olduğuna yahut yakın çevrede bu üç binadan başka binaların da [muhtemelen servis binaları?] inşa ediliyor durumda olduğuna işaret eder.

1796'da, humbaracı ve lağımcı kışlasının arkasında inşa edilen ahır yapılarının denizden görünmesini (ya da deniz cephesinin görünüşünü?) beğenmeyen Selim, iki kışla ilavesiyle bu yapıların uzatılmasını ve inşaatın bir an evvel bitirilmesini emreder. Kışladaki mimari faaliyetler 1797 senesinde tamamlanır ancak padişahın;

81 BOA C.AS. 36529

82 Fâzıl (Enderûnî), 1842, s. 123

Târih-i Humbara-hâne

O dil-i Hazret-i Sultan Selim Han-ı zemâne
Kim himmet-i şâhânesi tevîka nişâne
Ez-cümle bu nev Humbara-hâne ki niçe dem
İhrakla olmuş idi bir mezbele-hâne
Sâbıkda dahî muhtesar u teng idi gâyet
İhsân u kerem koydı anı şöhret ü şâne
Şâhâne zarîfâne binâsı aceb oldu
Evvelde meger yandığı tâmîre behâne
Hakk âteş-i kahr ile ide düşmeni ber-bâd
Çok humbara üftâde ola zill ü hevâne
Bu beyti didi fikr-i mühendis ile Fâzıl
Heb sâde olan harfle târih-i yegâne
Bu âteş-i reşk ile hemân patlasun adâ
Döndi küre-i nâra bu nev-Humbara-hâne = 1209

"Benim vezirim, dün Hasköy kârhanesine vardım. İki miskin çukadardan gayri kimse yok. Mahud Frenk dahi lisan bilmez ve ne yapacağını bilmez, üzerinde bir kimesne yok ve meydanda paralanmış top yatıyor. Bu nasıl dikkat ve sadakat ve nezarettir. Böyle devlet maslahatı mı olur? Bir gidişte dahi kârhanenin içini Tophane kârhanesi gibi göreyim! Yoksa kimse cevaba kadir olamaz."⁸³

şeklindeki hatt-ı hümayunundan kışladaki mimari faaliyet tamamlanmış olsa bile istenen şekilde işlemeye başlamadığı sonucuna varılabilir.

1799 (h. 1213) yılına gelindiğinde, kışlanın Aynalıkavak ve Karaağaç yönlerinde, iki yanındaki yerleşim yerleri ile arasında oldukça geniş, "ellişer ziradan mütecâviz" meydanlar bulunduğu, fakat arkasındaki yerleşim yerleri ile arasındaki boş alanın ancak bu mesafenin beşte biri genişliğinde olduğu anlaşılır.⁸⁴ Muhtemelen kışlanın çevresindeki yerleşim alanının popülaritesinin artmasına bağlı olarak gün geçtikçe kalabalıklaşması sonucunda civardaki sivil yapıların kışla binaları ile fazla içiçe olmaya başlaması sebebiyle, kışlanın çevresinden pek çok ev ve arsa satın alınır, bunların üzerlerindeki yapılar yıkılarak, arsaları humbaracı ve lağımcı kışlasına dahil edilir. Aynı belgeden, humbaracı ve lağımcı kışlası civarında mühimmat depolanması için bir depo (mehazen), âletlerin depolanması için yarı kapalı bir mekân (sundurma) ve zanaat (san'at) icrası için çilingir, marangoz ve sair ehl-i hiref odaları inşa olunması için bir bostanın satın alındığı ve bu projenin başlamak üzere olduğu bilgilerine de ulaşılmaktadır.

Kışlanın sınırları içerisinde yer alan Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un açılışından kısa süre sonra yakın civarda ehl-i hiref odaları için yeni bir bina yapılması, hassa mimarlık teşkilatı ile mühendishane arasında organik bir bağ kurulmak istendiğini akla getirmektedir.

1801 (h. 1216) yılı sonunda kışlaların bütün kiremitlerinin değiştirilmesi, önündeki iskelelerin bakım ve onarımı, arkasındaki ahırlara bitişik hastanenin yanında bulunan boş alanda "gasl-i meyyit" için bir mahal inşa edilmesi gibi tamir ve yenilemeleri

83 BOA HAT 239 -13399

84 BOA HAT 255-14580

içeren bir faaliyet başlar.⁸⁵ "Humbaracı ve lağımcı kışlasının küllî ta'miri ve bazı mahallerin dahî tecdidi" şeklinde tanımlanan bu görev,⁸⁶ önce hassa sermimarı el-Hac Ahmed Nurullah Ağa'ya, onun azli sonrasında ise hassa sermimarı olan İbrahim Kâmi Efendi'ye verilir. Bunların yanısıra aynı yılın Kasım ayında mühendishane binasının duvarına bitişik durumdaki barut deposu, patlama tehlikesine karşı tedbir olarak bulunduğu yerden kaldırılır ve lağımcı kışlasının arkasında bulunan ahır binasının arkasında seçilen boş bir arsa üzerine yeni bir cephane binası inşa edilir.

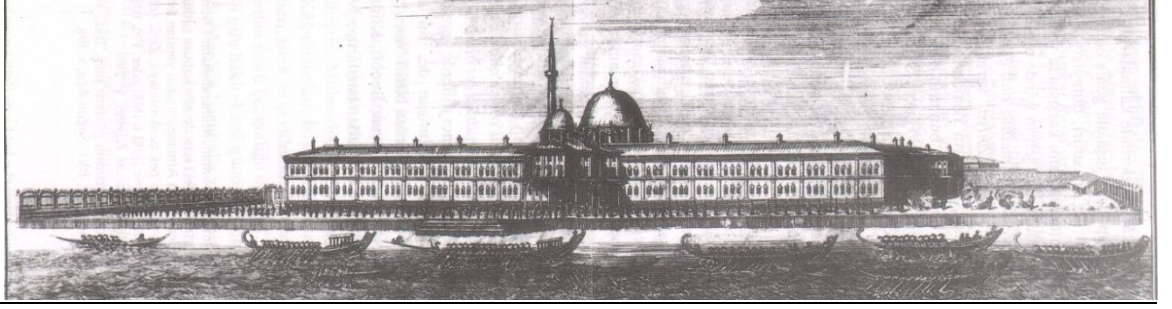
1805 yılında diğer kışla yapılarında da bir takım ufak tefek tâdilât yapılmış, kışlada bulunan kasrı hümayun da tamir edilmiştir. Yapımından III. Selim'in tahttan indirildiği tarihe kadar geçen onüç sene içerisinde kışla yapılarının sık sık tamir edilmesi, yeni yapılar eklenmesi, dönemin mimari kalıcılık anlayışına da ışık tutmaktadır. Kullanılan malzemelerin sık bakım ve onarıma ihtiyaç duymasının ve asker sayısının artması sonucu artan ihtiyaçlardan kaynaklanan pratik sebeplerin yanısıra, tüm onsekizinci yüzyıl boyunca etkili olan yapı modalarının takip edilmesi ve "yeni" olana duyulan ilgi de bu sık yapılan değişim ve yenilemelerde etkili olsa gerektir.

Sütlüce tarafı lağımcı ocağına, Hasköy tarafı ise humbaracı ocağına ayrılmış olan kışlanın yapımı tamamlandıktan hemen sonra çizilmiş gravürlerin günümüze ulaşmış olması, bugüne büyük değişikliklerle çok küçük bir kısmı ulaşabilen kışla külliyesinin özgün mimârî özelliklerini anlayabilmemiz açısından büyük şanstır. (Şekil 4.4, Şekil 4.5) Bu gravürlerde, iki katlı anıtsal büyüklükteki yapının orta avlulu dikdörtgen plan şemasına sahip olduğu görülür. Yapının cephelerinde katlar bir korniş ile ayrılmış, saçak altında ise nispeten daha zengin ve bezemeli bir silme kullanılmıştır. Kendi içerisinde simetrik bir düzen gösteren üçlü pencere grupları pilastırlar ile bölünerek belirginleştirilmiş, böylece cephedeki yatay etki dengelenmeye çalışılmıştır. Pencere üstlerinde yer alan alınlıklar, sütun formu pilastırların kaide ve başlıkları neoklasik bir anlayışı çağırıştırır. Yapının cepheleri bir deniz cephesinin ortasında sütunlarla yükseltilmiş büyük ve üç kademeli bir hünkar kasrı, yan cephelerinin ortalarında ise yine sütunlar üzerinde yükseltilmiş, yüksek

85 BOA C.AS. 2986

86 BOA C.AS. 7396

kıdemli askerlerin kullanımına ayrılmış, daha mütevazı birer odanın bulunduğu görülür.

Şekil 4.4: Humbaracı ve lağımcı kışlaları deniz cephesinden görünümü.⁸⁷

Şekil 4.5: Humbaracı ve lağımcı kışlaları'nın Eyüp sırtlarından görünümü.⁸⁸

Yükseltilmiş kubbeli bir orta mekâna sahip olan kademeli hünkar kasrı ile yan çıkmalarda Osmanlı konut mimarisinin özellikleri ön planda tutulmuş, üslûp olarak daha klasik bir cephe düzeni ve malzeme olarak da ahşap tercih edilmiştir.

Antısal kışla binasının orta avlusunda bulunan yüksek bir bodrumun üzerine oturacak şekilde yükseltilmiş olan cami, iki küttleden teşekkül eder. (Şekil 4.6, Şekil 4.7) Bunlardan ilki, caminin tek ana kubbesi altındaki kare formlu harim kısmı, diğeri ise caminin kuzeyindeki dar ve üzeri örtülü giriş holünü takip eden iki katlı, üzeri kurşun kaplı bir beşik çatı ile örtülü, harim kısmından daha geniş dikdörtgen küttedir. Bu kütle bir nevi son cemaat yeri olarak düşünülebileceği gibi aynı zamanda, on dokuzuncu yüzyılda hünkar dairesi cephesinin egemen olduğu yeni cami planlarının ilkel bir öncülü olduğu da düşünülebilir. Camiyi oluşturan bu iki kütle, cephe

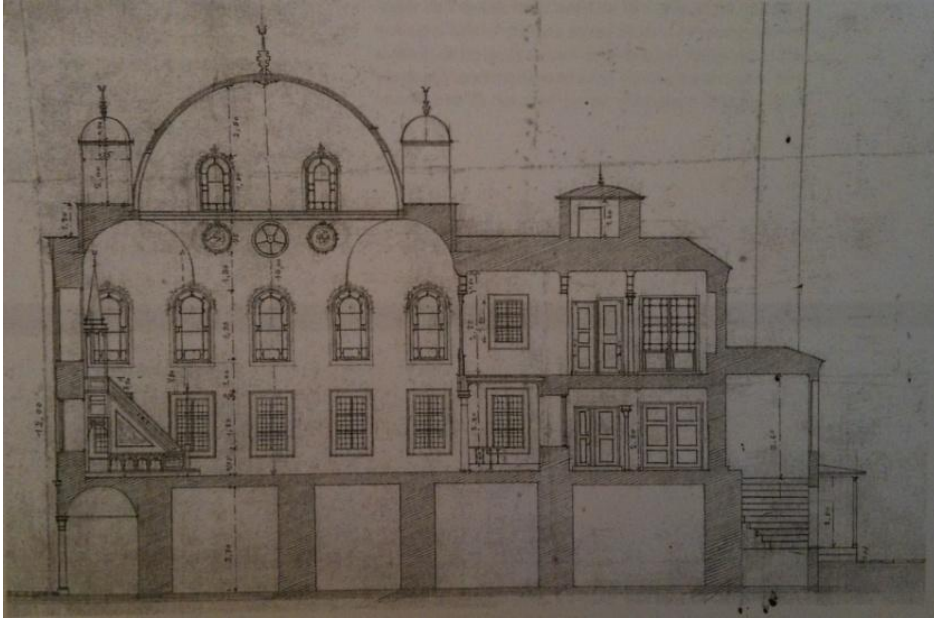
⁸⁷ Mahmud Raif Efendi, 1789

⁸⁸ Melling, 2003

düzenleri ile birbirlerinden ayrılrsa da geniş saçak altı silmesinin sürekliliği ile görsel bütünlükleri sağlanmıştır. (Şekil 4.8)

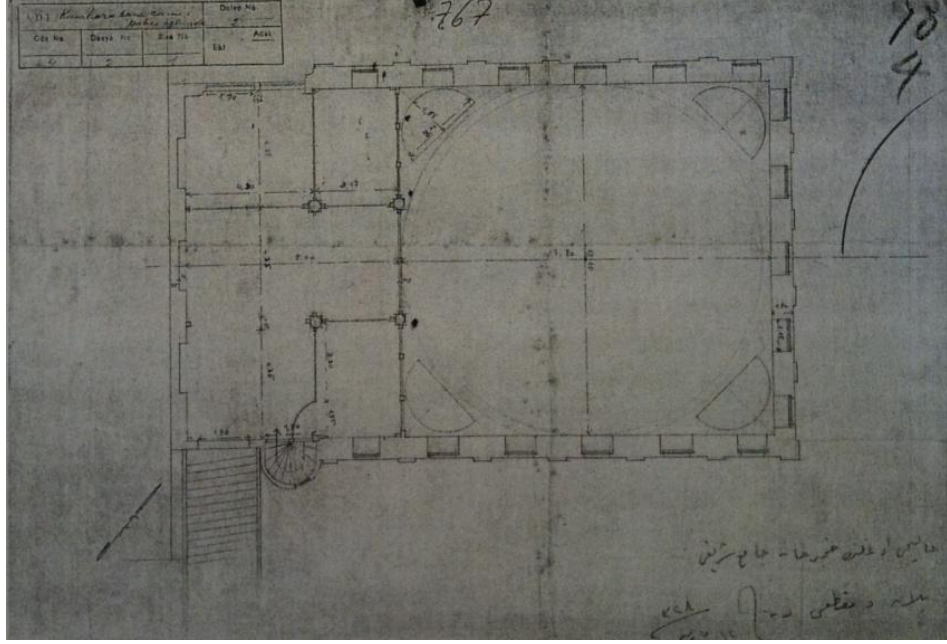
Caminin kuzeyinde bulunan ve merdivenlerle ulaşılan giriş kısmının cephesinde üç adet sivri kemerli açıklık bulunur. Ortadaki kemerin altında, bodrum katına açılan bir kapı yer alır. Giriş merdivenlerinin iki yanında bulunan, iki küçük kapının caminin bodruma açılan kapıları olması, özgün durumda ortadaki kemerin de giriş açıklığı olarak kullanıldığını düşündürür.

Cephedeki üç sivri kemerli açıklıktan iki yanda bulunanlar giriş açıklıklarını oluşturur. Bu açıklıklardan girilen holde, iki taraftan çıkılan çift kollu bir merdiven bulunur. Bu merdivenler bir sahanlıkta birleşir ve kenarları iç ve dış bükey kıvrımlarla yuvarlatılmış kemerli, mermer söveli bir kapıdan geçilerek dikdörtgen formlu son cemaat yerine girilir. Son cemaat yerinin batısındaki dönel ahşap merdivenlerle mahfile çıkılır. Minare kapıları da burada yer alır.

Şekil 4.6: Mihrişah Valide Sultan Camii – kesit.⁸⁹

89 (İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden bulunan kesit çizimi) Göncüoğlu, 2005

Şekil 4.7: Mihrişah Valide Sultan Camii - plan⁹⁰

Şekil 4.8: Mihrişah Valide Sultan Camii, yan cephe görünüşü.

Harime, yuvarlak kemerli mermerden yapılmış bir kapıdan girilir. Kemerin üzerinde caminin Şeyh Galib'e ait "Hazret-i valide sultan Mihrişâh-ı 'âlem / Yapdı çün lutfile

90 (İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden bulunan plan çizimi) Göncüoğlu, 2005

bir ca'mi-i gerdûn" şeklindeki, ta'lik hatla yazılmış kitabesi yer alır. Harime girildiğinde doğu ve batı duvarlarında iki sıra halinde altışar, güneyde bulunan mihrap duvarında altta dört, üstte beş, kuzeydeki giriş cephesinde ise yalnızca dört adet pencere görülür. Caminin mihrabı mermerden olup, yarım daire niş şeklinde ve dışarı taşkındır.

Harim kısmı, dışarıdan mermer sütunlu ve basık kemerli galeriler ile çevrilmiştir. Bu galeriler, öndeki dikdörtgen kütlenin duvarına saplanarak sonlanır. Taş-tuğla almasıık duvarları bugün sıvalı durumda olan yapının cephelerinde iki sıra pencere dizisi yer alır. Alt sıradaki dikdörtgen formlu pencerelerin etrafında mermer söveler, üzerlerinde demir şebekeler vardır. Üst sıradaki pencereler ise alt sıradan farklı olarak sivri kemerli ve alçı şebekelidir. İki dizi halinde enine bir etkiyi güçlendiren pencerelerin herbirinin aralarına yerleştirilmiş sütun formlu iki kat yüksekliğindeki pilastırlar, cephedeki bu enine etkiyi dengeler. (Şekil 4.9)

Şekil 4.9: Mihrişah Valide Sultan Camii, harim kısmı yan cephesi.

Caminin özgün tasarımında bir şerefeli tek bir minaresi bulunur ve bu şekilde inşa edilir. Ancak caminin yapımından bir süre sonra Mihrişah Valide Sultan camiye bir minare daha eklenmesini arzu eder. Mimari hiyerarşinin (decorum) hanedan üyeleri için de ne derece önemli olduğu, Selim'in valide kethüdasına yazmış olduğu bir hatt-ı hümayununda açıkça görülebilmektedir.⁹¹ Sultan, annesi ile aralarında geçen;

"... senin câmiine gıpta idem ve sair valideler dahi iki minarelidir. Benim Hasköydeki camiim ah bir minare dahi yapılsa, didi. Ben de kethüdanıza yazın yaptırır, didim. Yok ben hicab iderim, sen yaz yaptırın, yaptırır ise pek haz iderim deyu söylersin..."

şeklindeki özel konuşmayı naklederek, annesinin Hasköy'deki kışlada bulunan camiine ikinci bir minare eklenmesini ister. Aslında bunun Mihrişah Valide Sultan'ın isteği olduğu, ancak valide sultanın bu isteğini kethüdası Yusuf Ağa'ya kendisi doğrudan iletebilecekken, oğlunu aracı kıldığı görülür. Bunun arzusunun gerçekleşmesi için en garantili yol olduğunu düşündüğü tahmin edilebilir.

Mihrişah Valide Sultan'ın oğluna, Üsküdar'da yaptırmış olduğu Selimiye Camii'ne gıpta ettiğini, diğer valide camilerinin hepsinin iki minareli olduğunu söylemesi, hanedan üyesi olan kadın bâniler arasındaki temsili rekabet ve mimarideki hiyerarşik biçimlenmenin bâniler gözündeki önemine dikkat çekmektedir. Zaman içerisinde farklılaşmak ve az sayıda istisnaya sahip olmakla birlikte, mimari hiyerarşi kuralları, Osmanlı mimarisinde klasik dönemden itibaren çok önemli bir role sahip olmuştur. Örneğin Mimar Sinan tarafından yapılan camiler arasında tek şerefeli iki minareye sahip olan camilerin bânileri sadece Kırım hanları ve nadiren bazı hanedan üyeleri ile sınırlıdır. Başkentteki az sayıdaki tek şerefeli iki minareli camiler, bu statü belirleyici sınırlamanın sultan tarafından kendi kanbağı olan hanedan üyelerine imtiyaz olarak ihsan edilmesini yansıtır. Haseki Hürrem Sultan (ö.1558) gibi çok güçlü bir hanım sultanın camiinin bile (Mimar Sinan tarafından yapılan Avratpazarı'ndaki camii) tek şerefeli ve tek minareli olarak yapılmasına müsaade edilmiştir. Benzer şekilde Hürrem Sultan'ın Edirne yakınlarında Çoban Mustafa Paşa köprüsü yanında yaptırdığı cami

91 BOA HAT 1487-63 (Bu tarihsiz hatt-ı hümayun'un katalog tarihi 29 Z 1218 olarak verilmiş olsa da Selimiye Camii'nin yapım tarihleri gözönüne alındığında 1219 senesi sonları yahut 1220 senesi başlarına tarihlenmesi daha doğru olacaktır.)

de özgün projesinde iki minareli tasarlanmış olmasına rağmen, Edirne kadısına 1559 yılında gönderilen ve resimde gösterilen iki minarenin bire indirilmesini emreden bir hükümle tek minareli olarak yaptırılmıştır (Necipoğlu, 2005, s. 121-122).

Selim'in, annesinin -muhtemelen kendi temsîlî konumu ile ilgili kaygılarından kaynaklanan- bu arzusunu gerçekleştirmek ve onu bu imtiyazdan faydalandırmak istediği, valide kethüdası'na hitaben; "... hasılı humbarahane camiine bir minare dahi yapılmak arzu ideyorsan valideme yazasın ki şevketlü efendimiz talebi ile sizin humbarahaneli camiine bir minare dahi ısmarladım deyu yazasın, haz ider", yazmasından anlaşılrsa da, bunun (en azından görünüşte) mutlak bir emir olmadığı, son kararın valide kethüdasına bırakıldığı da görülür.⁹² Netice olarak 1805 senesi başlarında Hasköy'deki kışlada bulunan Mihrişah Valide Sultan Camiine ikinci bir minare eklenir ancak aynı senenin Temmuz ve Ağustos aylarında şiddetli rahatsızlıklar geçirdiği ve 16 Ekim 1805 tarihinde vefat ettiği bilinen Valide Sultan'ın ikinci minarenin tamamlandığını görmüş olması düşük bir ihtimaldir (Beyhan, 2007, s. 176, 178, 181).

4.1.2. Mühendishâne-i berr-i hümâyûn

1792 (h. 1206) yılında humbaracı ve lağımçı ocaklarını ihya ve ıslah etmek maksadıyla çıkan ilk kanunnameler ve 1793 senesinde bunu takip eden zeyllerden⁹³, bu ocaklara bağlı bir eğitim birimi, yani mühendishane ile ona hizmet edecek bir matbaanın yapılması gerektiğine önceden karar verildiği anlaşılır (Beydilli, 1995, s. 37). Zaten humbaracı ve lağımçı kışlasının öncülü olan Üsküdar Ayazma Sarayı'ndaki humbaracı kışlasında da bir hendesehane bulunması, bu kararı bir gelişim sürecinin parçası olarak görmemizi gerektirir. 1792 yılı içerisinde Sultan III. Selim'e sunulan layihalarda mühendishanenin ne şekilde ve hangi örneklerden esinlenerek kurulması gerektiği sorusuna cevaplar arandığı da görülür. Meselâ Ebu Bekir Râtib Efendi'nin, 1791'de, Zîştovi antlaşması ile ilgili işlemler için gittiği Avusturya'nın, başta askerî kurum ve sistemleri olmak üzere sosyal ve siyasi yapısı

92 Bu belge, bütün bu önemli bilgiler dışında, anne-oğul arasındaki günlük bir konuşmanın bütün samimiyeti ile aktarılması açısından da son derece önemlidir.

93 Humbaracı ve Lağımçı Ocakları'na ait yeni kanunname ve buna yapılan zeyller için bkz.: BOA HAT 1426-58411, BOA HAT 275-16188, İÜ Nadir Eserler, 5981, v.115a-136b

ile ilgili detaylı bilgi verdiği büyük lâyhâsında, askerî eğitime dair detaylı bilgiler mevcuttur (Arıkan, 1996). Askerî eğitimde Fransız ekolünü savunan Mouradgea D'ohsson'ın sunduğu, kurulacak mühendishanenin konumundan işleyişine kadar pek çok konuda çok detaylı önerileri de içeren layihası da sayılabilecek pek çok örnekten sadece biridir.⁹⁴

Humbaracı ve lağımcı kışlası ile ilişkili olarak kurulması ve kışla neferatına eğitim vermesi planlanan mühendishanenin yer seçiminde pek çok konum değerlendirilir. Gündeme gelen Sâdâbâd'ın, III. Selim tarafından "Sâdâbada olamaz" şeklinde baştan ve kesin olarak reddedilmesi, Selim'in askerî faaliyetleri, en geç onaltıncı yüzyıldan beri İstanbullu'nun hayatında mesîre yeri olarak önemli bir yer tutmuş (Latifi, 1977, s. 59-60) ve özellikle 18.yy. başlarından itibaren de zevke yönelik "yenilikler" ile âdeta özdeşleşmiş bir rekreasyon alanı olan Sâdâbad'ın içine sokmak istemediğini düşündürmektedir. III. Selim'in büyükbabası III.Ahmed'in hâlline sebep olan isyanın üzerinden yalnızca altmış üç sene geçmiş olduğu ve Sâdâbâd'ın bu isyan ile özdeşleşmesi sebebiyle negatif çağrışımlar taşıdığı da gözardı edilemez.

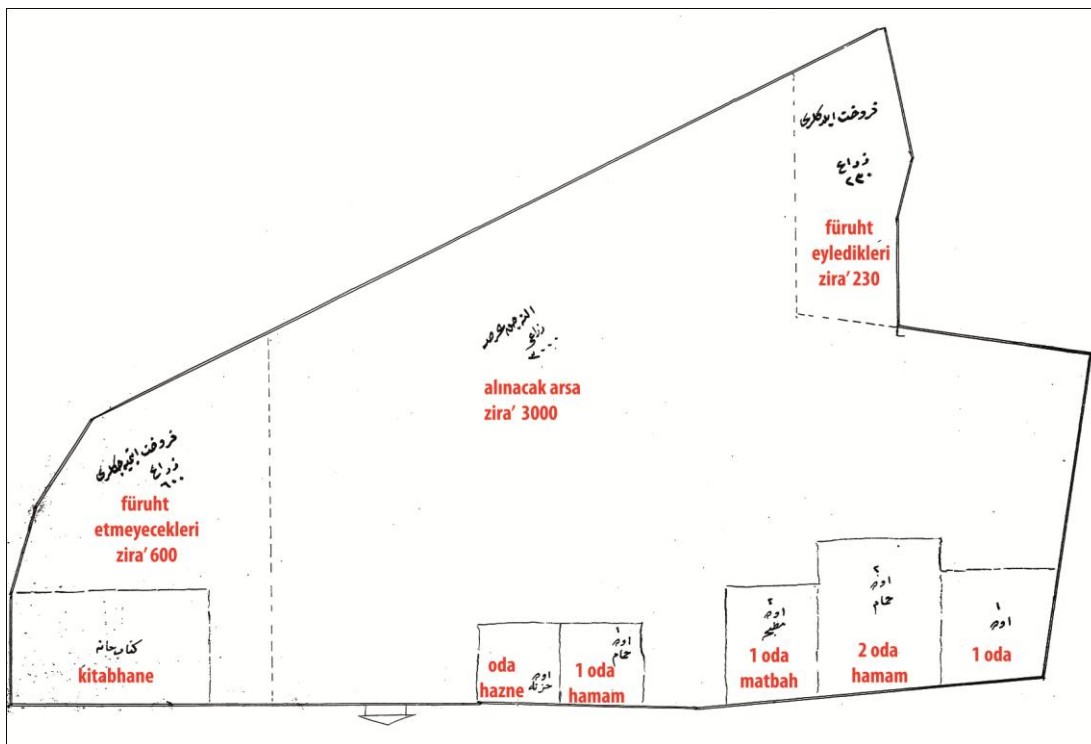
Ciddi olarak değerlendirilen bir diğer konum ise Aşir Efendi'nin Bahçekapı civarındaki Sultanhamamı karşısında bulunan arsasıdır. Bu arsa üzerinde birçok kâgir odanın yer aldığı belirtilen bir hatt-ı hümayun'da, bunlara ek olarak tuğla duvarlı, döşeme ve sakıfları ahşaptan "dîvanhane ve dolab odaları" inşa edileceği, arsanın sol tarafında bulunan köşe parsel de alınabilirse, köşebaşında kâgir bir kütüphane odası yer alabileceği, bu şekilde mühendishane, basmahane ve kütüphane'nin aynı mahalde bulunabileceği kaydedilmiştir.⁹⁵ Çıkarılan arsanın krokisinde, mevcut odalara hamam, mutfak, hazine gibi fonksiyonlar yüklendiği, yapılması planlanan kütüphanenin yerinin tanımlandığı ve alınacak arsa büyüklüklerinin yazıldığı görülür. (Şekil 4.10)

94 D'Ohsson'ın Sadrazam Melek Mehmed Paşa tarafından III. Selim'e takdimi, kendisinden "fünun-u harbe müteallik ve nizâm ve idâre-i askere dair" tavsiyeler istenmesi ve sunduğu layiha ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Beydilli, 1984, s. 247-314, Beydilli, 1995, s. 29

95 BOA HAT 196-9783A

Ancak, yeni kurulacak mühendishane şehre fazla yakın mesafede olursa, "hatıra gelmeyecek bazı kimselerin" mühendishaneye devam edebilecekleri gerekçesiyle bu konum da kabul edilmez.

Önerilen bir diğer konum ise D'Ohsson'ın layihasında mühendishane için ideal bulunduğu Kağıthâne'dir. Yapılan değerlendirmede Kağıthâne'nin şehre fazla uzak olduğuna karar verilir. Uzak mesafenin öğrencilerin fazla masraf yapmasını gerektireceği ve bu sebeple eğitimden zamanla soğuyabilecekleri hatta vazgeçebilecekleri düşünülerek bu konum da uygun bulunmaz.

Şekil 4.10: Aşir Efendi'ye ait arsanın ve mühendishanede bulunması planlanan mahallerin krokisi.⁹⁶

İstanbul'un münasip bir yerinde inşa olunursa hem öğrencilere kolaylık sağlayacağı, hem de heveslilerinin fazla olabileceği düşünülen mühendishanenin, yer seçimi ile ilgili seçenekler değerlendirilirken, kurum işleyiş düzenine dair hazırlıklara da devam edilir. Bir yandan bir an evvel mühendishanede eğitim için kullanılacak ders

96 BOA HAT 196-9783C

kitaplarının tercüme edilerek bastırılması ve uygulamalı dersler için "mâhir üstadların celbine" başlanması emredilirken, bir yandan da D'ohsson'ın layihasında önerdiği üzere tabhane ile mühendishanenin aynı mekânda bulunması, derslik mekânlarının geniş ve büyük olması, yatılı okuyacak öğrencilerin konaklamaları için büyük mekânlar ayrılması gibi ön mimari kararlar da verilmektedir.⁹⁷

Mühendishane'nin yer seçimi ile ilgili değerlendirmeler, Hasköy'de yeni yapılmış olan humbaracı ve lağımcı kışlalarının yakınında yer almasına karar verilmesi ile sonlanır. Tahminen 1794 yılı sonlarında başlanan mühendishane binasının inşaatı, binâ emîni Cânib Efendi ve Yani Kalfa'nın beyânları doğrultusunda 1795 senesi Ekim ayı sonu-Kasım ayı başında tamamlanır. Ancak son yapılan keşfinde 10X50 zira² taban alanına oturduğu ve 32 zira² çıkması bulunduğu belirtilen binanın, kullanılmaya başlandıktan hemen sonra dar olması ile ilgili şikayetler gündeme gelir. Bunun üzerine III. Selim mühendishanenin genişletilmesini emreder. Binanın gerekli şekilde genişletilebilmesi için uygun projeler hazırlanır ve padişaha sunulur. Selim bu projeyi hayata geçirme görevini İrad-ı Cedid defterdarı Mustafa Reşid Efendi ve humbaracılar nâzırı Mustafa Bey Efendi'ye havale eder. Mustafa Reşid Efendi ve Mustafa Bey'in mühendishane hocalarından Abdurrahman Efendi ile genişlemenin ne şekilde ve hangi yönde olması gerektiği hakkında yaptıkları müzakerelerin ardından, mühendishanenin genişletilmesinin mümkün olmadığına karar verilir. Bunun üzerine "nâzırhâne havalisinden cebahaneye karib 2500 zira'" boş arsa incelenerek yeni mühendishanenin burada yapılması uygun bulunur. Gerekli projeler çizilip Mustafa Reşid Efendi ve Mustafa Bey tarafından yazılmış bir takrir eşliğinde Selim'e takdim edilir ve ayrıca yeni mühendishanenin yapımının 15000 gurusu gibi bir meblağa mâl olacağı hakkında bilgi verilir. Selim sunulan raporu, projeyi ve önkeşfi uygun bularak yeni mühendishanenin inşa edilmesi emrini verir.⁹⁸ Tamamlanan yapı günümüze ulaşmamışsa da, Mahmud Raif Efendi'nin "Tableaux des nouveaux reglements de l'Empire Ottoman" adlı eserinde yer alan gravürden yapının bazı mimari özellikleri görülebilmektedir.

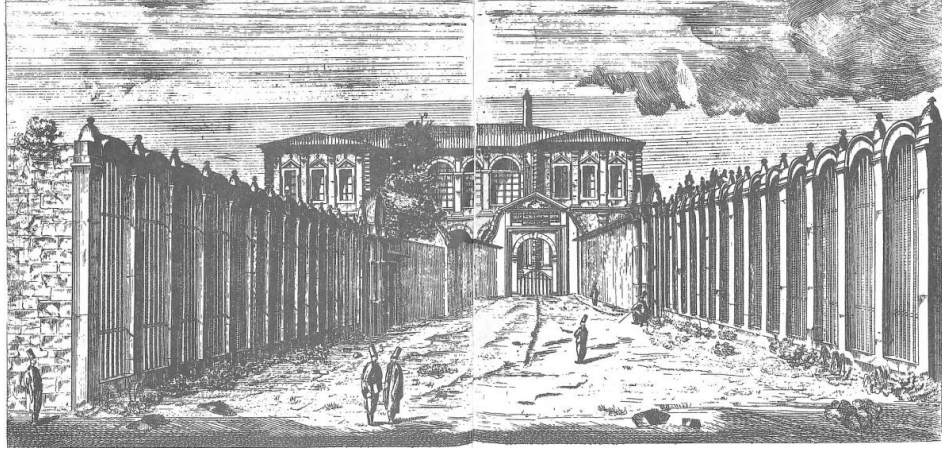
97 BOA HAT 196-9783B

98 BOA HAT 182-8394

Yüksek bir subasmana oturan bir zemin kat, bir üst kat ve muhtemelen bir bodrum kata sahip olduğu görülen yapının, üst katında hoca ve halife odaları olarak kullanılan iki oda, iki derslik ve bir dîvanhâne , zemin katında ise iki oda, iki derslik ve bir talimhane odası yer alır (Mehmed Es'ad, 1894, s. 45). Alt kattaki odalardan biri hendese aletlerinin muhafaza edildiği "âlât odası", üst kattaki büyük dersliklerden biri ise "kütüphane odası" olarak adlandırılır. Derslik ve odalarda kütüphaneler, bazısı kilitli olan dolaplar, rahle ve çekmeceler bulunduğu, odanın niteliğine ve kullanıcının rütbesinin artışına göre kalitesi de artan kumaşların kullanıldığı çeşitli boylarda yastıklar, minderlerin yer aldığı bilinmektedir (Beydilli, 1995, s. 45-48).

Gravürden görülebildiği üzere girişe giden uzunca yolun iki yanında üstlerinde dairesel başlıkları bulunan ve birbirlerine kemerlerle birleştirilmiş babalar ve bunlar arasında yer alan parmaklıklar/kafesler ile oluşturulmuş duvarlar yer alır. Bu duvarların ortalarında kemerli kapılar mevcuttur. Bunlardan birinin humbaracı ve lağımcı kışlasının talim meydanına açılan kapı olduğu düşünülebilir. Yolun bitiminde, iki sade ve sığ sütunçeye oturtulmuş bir kemerin tanımladığı açıklıktan içeri girilir. Bu ana kapı zengin profillerle çevrelenmiş, üzerine kitabenin bulunduğu bir dikdörtgen bölüm ve bunun üzerinde de ortasında muhtemelen III. Selim'in tuğrasının da bulunduğu bezemeli bir üçgen alınlık yerleştirilmiştir. Mühendishane binasını çevreleyen duvarlara barok bir s kıvrım ile birleştirildiği görülen ana kapının ardında mühendishane binasının giriş cephesi görülür. Orta kısmı geri çekilmiş yapının cephesinde neoklasik bir üslûp tercih edilmiştir. İki yanda kalan kısımlarda dikdörtgen biçimli pencere boşlukları, sığ ve sade sütun görünümlü pilastırlarla birbirinden ayrılmış ve pencere üstlerinde üçgen alınlıklar ve bunlarında üzerlerine de organik formlu küçük bezemeler yerleştirilmiştir. İki kat arasında zengin bir silme kullanılmıştır. Ortada, geride kalan cephede de benzer bir tutumla pencere boşlukları benzer formu pilastırlarla sınırlandırılmışsa da bu cephede pencere boşlukları yarım daire kemerlerle tamamlanmıştır. (Şekil 4.11)

Yapının planına yahut diğer cephelerine dair bir görsele bugüne kadar rastlanmamıştır. Melling'in Eyüp sırtlarından çizdiği gravüründe humbaracı ve lağımcı kışlası açıkça görülse de mühendishanenin tam olarak nerede olduğu görülememekte ancak konumu yaklaşık olarak tahmin edilebilmektedir. (Şekil 4.12)

Şekil 4.11: Mühendishane-i Berri Hümayun.⁹⁹

Şekil 4.12: Mühendishane-i Berri Hümayun Binasının bulunduğu konum.¹⁰⁰

Dönemin ünlü şairlerinden Galata Mevlevihânesi şeyhi Mehmed Es'ad Galib Dede, "Humbarahane derununda müceddeden inşa buyurulan hendesehane" için yazdığı kitabede, mühendishane'nin savaşlarda kullanılacak bütün bilimlerin öğretileceği çağdaş bir kurum niteliğinde olduğunu vurgularken, bir yandan da yapının mimari özelliklerinin insanda uyandırdığı hayret ve hayranlıktan bahseder. Yapının iri ve gösterişli bezemelerinin görenlerde hayranlık uyandırdığını ve güzelliği ile seyredenler için bir ölçü oluşturduğunu söyleyen Şeyh Galib'in mühendishaneyi "nev-resm-i vâlâ" olarak tanımlaması da, yapının mimarisinin -daha da akla yatkın

99 Mahmud Raif Efendi, 1789

100 Melling, 2003

olanı, cephelerde kullanılan mimari üslûbunun- İstanbullu'ya yeni ve güzel geldiğini düşündürür¹⁰¹.

1804 yılının Aralık ayı ortalarında mühendishane binasının, büyük çaplı bir yenileme ve tâdilât işini gerektirecek kadar yıprandığı anlaşılmaktadır. Sermimâr İbrahim Kami Efendi, yoğun yağışlar sonrasında, harab olan humbaracı ve lağımçı kışlalarının arkasında bulunan büyük ahırda ve sokak kaldırım döşemelerinde yaptığı tâdilât çalışmaları ile ilgili verdiği son keşfe ek olarak mühendishanede yapılması gereken yenileme ve tâdilâtlara ait ilk keşfini de sunar.¹⁰² Bu keşfe göre mühendishanenin çatısında ve saçaklarında ciddi onarımlar gereklidir. Kiremitlerinin aktarılması, çatı merteklerinin yenilenmesi, mahyasına horasan harcı uygulanması ve saçaklarının tamiri bu onarımları tanımlar. Bir diğer yenileme ise derslikler için önerilir. Dershanelere ait tavanların tamamen yıkılarak kirişlerinin tümüyle yenilenmesi, "şeş boyalı" yeni bir tavan inşa edilmesi, odanın dört köşesine mermer sütunlar inşa edilmesi, gerekli nakşların (bezemelerin) tamamlanması ve tuğla döşemenin de yenilenmesi yapılması planlanan tâdilât kalemleridir. Bu sayılan kalemler, aynı zamanda iç mekânda da cephede kullanılan mimârî üslûbun devâm ettirildiğine işaret eder. Diğer odalarda ve divânîhânedeki bulunan şeşhane tuğlasından¹⁰³ döşemelerin tamiri ve yenilenmesi, alt ve üst katlarda bulunan abdestliklerin ta'miri, kuyu üzerindeki damın aktarılması ve lağımın tamiri gibi tâdilâtlar da bu yenilemenin bir parçasıdır.

1806 yılının ortalarında, mühendishane ile humbaracı ve lağımçı ocakları arasındaki organik ilişkinin istenen gelişmelere izin vermediği anlaşılarak mühendishanenin müstakil bir hâle getirilmesi üzerinde düşünölmeye başlanır (Beydilli, 1995, s. 76). Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa'nın yeni hazırlanan kanunnameye göre hoca, halife ve öğrencilerin maaş, ulûfe, ta'yinat ve diğer masraflarının hangi kaynaktan karşılanacağını sorduğu bir takririnin içerisinde bulunan hatt-ı hümayun suretine göre

101 O sûretde musanna' kim görenler
Olur hayretle çün nakş-ı heyûlâ
Kılıp te'sis-i eşkâl-i mahâret
Binâsı oldu kıstâs-ı temâşâ
Bu mısra' geldi ber-târih-i Gâlib
Mühendishâne-i nev-resm-i vâlâ
102 BOA C.AS. 36976

103 şeşhane tuğlası: altıgen şekilli tuğla döşeme malzemesi

mühendishanenin müstakil yeni durumu için Hançerli Sultan Sarayı tahsis edilir.¹⁰⁴ Sadrazamın sorusunu "bu masrafın münasibi olan mahal irad-ı cedid hazinesidir" şeklinde cevapladığı ancak devamında bu hazinenin iyi muhafaza (ve idare) edilemediğinden bahsederek bu hususa dikkat edilmesini emrettiği görülen Selim, Hançerli Sultan Yalısının tahsisi konusundaki görüşünü de tekrarlayarak, şimdilik mümkün mertebe ta'mir olunup kullanılmaya başlanmasını, zaman içerisinde "pek a'lâ yaptıracağını" belirtir. Saltanatının sonlarına doğru ideallerini gerçekleştirmek üzere kullandığı yeni oluşturduğu hazinesinin durumunun, Selim'in, projelerini tam olarak istediği ihtişamla tamamlamasına yetmediği görülmektedir. 1794-1800 yılları arasında hazırlandığı düşünülebilecek olan bir bostancıbaşı defterinde Hançerli Yalısında Mustafa Paşa'nın sakin olduğu¹⁰⁵ notu yer almakta iken, 1815 yılına tarihlenen diğer bir bostancıbaşı defterinde¹⁰⁶ ise Hançerli Yalısı "hâlî" (boş) olarak kayıtlıdır. Buna göre, mühendishanenin Hançerli Yalısına taşınmasını takip eden altı yedi ay içerisinde III. Selim'in tahttan indirilmesi sonrasında yeni bir yapı yaptırılmamış ve yalı bir süre sonra boşaltılmış olmalıdır.

Mühendishâne'nin Hançerli Yalısı'na taşınmasının ardından, 22 Kasım 1806 (h. 11 N 1221) tarihinde, mühendishâne olarak tasarlanan ve uzun süre bu fonksiyona hizmet eden yapının, hassa sermimarı İbrahim Kâmi tarafından mühimmat ambarına dönüştürülmesi işine başlanır.¹⁰⁷ Yapılan ilk keşiflere göre; mühendishanenin birinci ve ikinci katındaki pencerelerin yağmurdan korunması için ahşap kepenkler (kapak) takılması, birinci katta yer alan talimhânedeki koşum ve sair mühimmâtın muhafazası için merdivenli bir çardak inşa edilmesi, zemin kattaki iki odada depolanan çadırların rutûbetten korunması için iki adet kerevet inşası gibi yeni fonksiyonun daha rahat çalışmasını sağlayacak bir takım küçük çaplı mekân düzenlemeleri yapılır.¹⁰⁸ Bir seneden kısa bir müddet mühimmat ambarı olarak kullanılan yapı, 1808 senesi başlarında yeniden özgün fonksiyonunu kazanarak mühendishâne olarak kullanılmaya başlanır.

104 BOA HAT 255-14572

105 İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi T8865 s. 13

106 Kayra ve Üyepazarcı, 1992

107 BOA C.AS 26245

108 BOA MAD.d 8956: keşf-i evvel, s. 166; keşf-i sâni, s. 177

4.1.3. Topçu ve top arabacıları kışlaları

Topçu ve top arabacıları ocağı, en geç onbeşinci asır başlarından itibaren Osmanlı ordusunun maaşlı yaya kapıkulu askerleri arasında yer almıştır. Topçuların esas görevleri top dökmek ve muharebede top kullanmak, top arabacılarınınki ise büyük topların nakillerini sağlamaktır (Uzunçarşılı, 1988b, s. 35-113).

Evliya Çelebi'nin kaydına göre, Galata suru haricinde, Kılıç Ali Paşa Camii civarında, şimdi Tophane denilen mevkide bulunan top dökümhanesini, Fatih Sultan Mehmed yaptırır. Öncülünü II.Bayezid'in, genişletilmiş halini ise II.Süleyman'ın yaptırdığı Topçular kışlasının deniz kenarında büyük ve müzeyyen bir kapısı, kuzey cephesinde ise diğer bir kapısı bulunur (Evliya Çelebi, 2006).

1745'te Tophane'ye "resm-i lâîf" bir top kârhanesi inşa edilir ve topçubaşı ve mimar Kara Mustafa Ağa tarafından Tophane meydanı "50 zira' mikdar deryaya kazıklar ile çekilib doldurularak" genişletilir (Şemânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, 1980a, s. 115). 1764 yılındaki büyük Tophane yangınında harap olan kışla, III.Mustafa zamanında her topçu ortasına bir kışla, orta sofası ve mutfak (matbah) olacak şekilde yenilenir ve bu meyanda bir de topçulara mahsus bir mescid yaptırılır (Uzunçarşılı, 1988b, s. 35-113).

III. Selim zamanında, topçu ocağı'nda, humbaracı, lağımcı ve top arabacıları ocakları gibi diğer ocaklarda olduğu üzere, çıkartılan nizamnameler aracılığıyla askerlerin yaşayışı, talimi ve organizasyonuna dair bazı düzenlemeler yapılır. Bu nizamnamelerin akabinde de; önce Tophane'deki kışlalarının yeni binalar eklenerek genişletilmesi ve eskilerinin tamir ve yenilenmesi daha sonra da Beyoğlu'nda yeni bir ek kışla yapılması suretiyle ocağın fiziksel imkanları iyileştirilir.

4.1.3.1. Topçu ve top arabacıları Kışlası, Tophane

İstanbullu yazar P.Ğ.İnciyan, Tophane'deki meydan yerinin eskiden ağaçlı küçük bir yer olduğundan ancak Türkler buraya gelince her yerin ev ve dükkan olduğundan, 1794'te yeşillik kalmamacasına yapılarla dolu olduğundan bahseder

(İncicyan, 2000, s. 96) . Dîvanında yenilemelere ve yeni kışla binalarının yapımına üç farklı tarih düşen dönem şairlerinden Enderunlu Fazıl ise;

Fermân buyurdı der-‘akab ta’ mîre şâh-ı mûntehab
Evvelden a’lâ oldu heb reşk itdürür kâşâne¹⁰⁹

diyerek Selim tarafından yaptırılan yenileme ve tamirlerden sonra kışlaların sarayları kışkandıracak kadar “â’lâ” duruma geldiğini söyler (Fazıl Enderûnî, 1842, s. 119-120). Tophane ile Salıpazarı arasında bulunan Topçular Kışlasına onsekizinci yüzyıl boyunca çeşitli zamanlarda, tâdilât ve ekler yapılsa da, bunların en kapsamlısı III. Selim döneminde yapılanıdır.

Selim’in tahta çıkışı ile Avusturya-Rus savaşının sonlanması arasında geçen sürede Tophane-i Âmire’de bulunan yapılara muhtelif müdahalelerde bulunulsa da bunlarda genellikle en az masrafla ve en pratik şekilde yapım esasının gözetildiği görülür. Örneğin 1790-91 (h. 1205) senesinde Tophane-i Âmire’de bulunan, gayet eski olduğu ve altında ve içerisinde “eğeci, burmacı ve fişenkçi ‘ameleleri” istihdam edildiği belirtilen daire-i hümâyûn “’ale’l-gafle” (dalgınlık, yanlışlık sonucu) yıkılır. Bunun üzerine konu ile ilgili bilgilendirilen pâdişâha yapının özgün fonksiyonuyla yeniden yapılmasının mı, yoksa tamamen yıkılıp bahsi geçen amele’ler için sadece basit bir “sundurma sakfının” inşa edilmesinin mi uygun olacağı sorulduğunda, Selim’in öncelikle yeniden yapım işinin mâliyetini öğrenmek istediği, mâliyetin sundurma sakfı inşâsından çok daha fazla olduğunu öğrendiğinde ise bu seçeneği seçerek “inşaallah sefer hitâmında kadîmi üzre yapılır” dediği görülür.¹¹⁰ Savaş esnasındaki mimârî kararları ile savaş sonrasındakiler arasındaki büyük fark, Selim’in imar faaliyetlerini pek çok farklı politik hedefine araç olarak kullandığının da bir ispatıdır.

Avusturya ve Rusya savaşlarının sona ermesini takip eden süreçteki müdahalelerde öncelik, imalathaneleri Tophane’de olsa bile, III. Selim dönemine kadar kışlaları Şehremini’nde (Uzunçarşılı, 1988b, s. 110) ve ahırları Ahurkapı’da (Cabi Ömer Efendi, 2003, s. 20) yer alan top arabacıları için bir kışla binası inşasına verilir. Bunun yanı sıra pek çok tamir, yenileme ve düzenleme de proje dahilindedir.

109 **Der-‘akab**: hemen sonrasında; **mûntehab**: seçilmiş, güzide; **reşk ettirmek**: kışkandırmak

110 BOA HAT 197-9890, HAT 200-10156

3 Şubat 1793 (h. 21 Ca 1207) tarihli bir belgeden,¹¹¹ bu tarihten önce kışlada yapılması düşünülen değişikliklerin planlanıp, bir proje haline getirilerek padişaha sunulduğu anlaşılır. Topçu ve arabacı kışlalarının bina ve inşası ile görevli Tophane bina emini Mustafa Bey, takririnde; muhtemelen 1792 senesinin son aylarında yapılan ilk keşifte öngörülenden başka ihtiyaçların da ortaya çıktığını, gerekli bulunan bazı dükkan, iskele ve tabya gibi mahallerin inşa edildiği ve bundan sonra inşa olunacak binalarda "tefavüt-ü külliye" (büyük çaplı değişiklikler) bulunduğunu belirterek, yeni bir keşif yapılması ihtiyacını gündeme getirir. Bu keşfin de tophane-i âmire nâzırı ve şikk-ı sâni defterdarı Mustafa Reşid Efendi nezaretinde ve mimar ağa tarafından, yapı işleri konusunda tecrübeli ve bilgili kimselerden seçilerek oluşturulacak bir ekip yardımıyla yapılması gerektiğini belirtir. Yapılan bu yeni keşfe göre proje, tophane-i âmire kışlasının genişletilmesi ve tamiri, top arabacıları için yeni bir kışla inşası ve top meydanının boşaltılıp, temizlenerek yeniden düzenlenmesi şeklinde tanımlanabilir.

Projenin kapsamı, inşaatlar devam etmekte iken neredeyse bir buçuk katına çıkar. Top arabacıları kışlasının inşaatı için kullanılan tüm paraya yakın bir miktar ödenerek,¹¹² çevredeki ev ve dükkanlar satın alınır, bunlar yıkılarak kışla arsası genişletilir. Yapılacak yeni binaların masrafı, yapılan ikinci keşifte 98000 kuruş olarak hesaplanmış olsa da, bu maliyet, yıkımın kolaylığı ile de ilişkili olduğu için, yıkımdan hemen sonra yeni bir keşif yapılır ve maliyetin azaldığı sermimar Mehmed Arif Efendi tarafından padişaha iletilir. Bununla birlikte, projenin yeni hâline ait resimler de pâdişaha sunulur. Selim "resmi beğendim, böylece münâsibdir, yapıla" diyerek projeyi onaylar. Padişahın "arabacılar kışlası bir mikdâr yukarı doğru tevsî oluna ve kebîrce binâ olunsun ve arabacılar kışlası için ne kadar hâne iştirâ idileceği ve bahâları hazîne-i aliyye'den virile..." şeklindeki direktifleriyle, arabacılar kışlası için yapılacak olan bina veya binaların resmedilenden daha yüksek ve daha büyük yapılmasını istemesi, askerî yapıların sadece ihtiyaçtan dolayı bu denli büyük yapılmadığına, anıtsallığın ve gösterişin ön planda tutulduğuna bir delil kabul

111 BOA C.AS. 7784

112 İkinci keşfe göre topçular kışlası için 176250 guruş, top arabacılar kışlası için 98000 guruş, civar arsalar üzerindeki özel yapıların satın alınması için ise 85000 guruş harcanmıştır.

edilebilir. Ayrıca savaş esnasında mâliyetin ön planda tutulduğu yaklaşımdan çok farklı bir tutum içerisinde olduğu da açıktır.

Top arabacıları kışlasının inşaatı ile ilgili olarak yapılanlar, ikinci keşfi takip eden 10 Nisan 1793 (h. 28 Şaban 1207) tarihli bir belgede şu şekilde özetlenmiştir. Öncelikle proje arsası, tophane-i âmire nâzırı ve şikk-ı sâni defterdarı olan Mustafa Reşid Efendi, bina emini Mustafa Bey ve mimar Mehmed Arif Efendi tarafından kontrol edilir. Daha sonra "resm-i ahırlar ile arabacılar kışlası içerisinde beş adet büyük kışlaklar, ağalara mahsus daire ve zâbitân mahalli ve etrafında münasib mahallere büyük ahırlar ve mühimmat imali için sundurma, büyük bir depo (hazne-i kebir) ve sair müstemilatlar" olarak tanımlanan binaların inşaatı tamamlanır. Bu tanımdan top arabacıları kışlasının, askerî yöneticiler için özel mekânları bulunan beş büyük kışla yapısını, büyük ahırları, mühimmat imali için kapalı bir mekânı, büyük bir depo ve bir takım servis binalarını kapsadığı anlaşılabılır.

Topçular kışlasının genişletilmesi ve yenilenmesi konusunda da, III. Selim'in emri üzerine, satın alınan hane arsalarına iki katlı olarak sağlam binalar yaptırılır. Bunların ilk keşfinde 260250 kuruşa mâl olacağı öngörülürken, 176202 kuruş harcanır. Aradaki bu fark, 27 Nisan 1793 (h. 16 N 1207) tarihli bir belgede, marangozlar (neccaran) tarafından gerçekleştirilen yıkımların tahmin edildiğinden daha kolay yapılması ve tekrar kullanılabilecek malzemenin beklenildiğinden fazla olması ile açıklanmıştır.

Projeye dair keşif belgeleri, bugüne yalnızca birkaç gravür aracılığıyla sınırlı görüntüleri ulaşabilmiş olan kışladaki yapıların fonksiyonları hakkında olduğu kadar, hangi mimari bileşenlere daha fazla önem verildiğine de ışık tutmaktadır. Dikkat çekici unsurlardan ilki, binalar tariflenirken, konumları, kaç katlı olduğu, mimari özellikleri gibi bilgilerin yanısıra hangi kattaki hangi mekânın kim tarafından kullanılacağına belirtilmekte oluşu ve bu mekânların iç dekorasyonu ve bezemesinin, kullanıcının rütbesi ile doğru orantılı olarak önem kazanmasıdır. Örneğin "toparabacılar için yapılan üç katlı kışla binasının kapısı yanından deniz tarafına doğru" olarak belirtilen konumda inşa edilen üç katlı binanın kullanıcıları, üst katı (ulyâsı) ağalara, orta katı (vüstâsı) kethüda ve zabıtlere ait olacak şekilde baştan belirtilmiştir. Sadece üst rütbeli askerlere ait olduğu anlaşılan ve kareye yakın dikdörtgen formlu olduğu, verilen en-boy ölçülerinden çıkartılabilen (19X16 zira²)

bu binanın, dış cephelere dair mimari özellikleri anlatıldıktan sonra, iç mekânları da olabildiğince detaylı olarak tanımlanmıştır. Yapının köşesinde bir büyük oda (bir bâb kebîr oda), içerisinde gösterişli ve süslü bir oda (tekellüflü ve muasanna oda), sofalar, kahve odası, koridor (dehliz) ve üstüste ocaklar bulunduğu ve bütün bu mekânların renkli (elvan) biçimde boyalı olduğu anlaşılır. Neferata ayrılan ve ince uzun dikdörtgen formu (135X19 zira²) binada ise iç mekânlardan ziyade yapının cephelerine önem verilmiş, iç düzenlemeye dair sadece üst ve orta katlarda koğuşlarda orta sofalar ve zabitan odaları bulunacağı şeklinde basit bir kullanıcıya yönelik mekân ayrımı yapılmıştır. İki yapıya yönelik bu iki farklı yaklaşım, muhtemelen yapıların kullanıcı profilindeki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Bunun yanısıra, neferat için yapılan anıtsal büyüklükteki binada esas önemin yapının daha görünür olan dış cephelerine, özellikle de hünkar kasrını da barındıran ve halk tarafından görülebileceği deniz tarafındaki cepheye verilmiş olması da tabiidir.

Cephelerde kullanılan sütunların yerleri, malzemesi (mermer, caye[??]) büyüklükleri (battal, kebir, sagir), taban ve başlıklarının bulunup bulunmadığı detaylı olarak kaydedilir. Bunun yanısıra kimi cephelerin sıvandığı ve elvân (renkli) boya ile boyandığı, "mülevven" (renk renk boyalı) ve "mükemmel" olduğunun ifade edildiği de görülür.

Keşif belgelerinde bir diğer dikkat çekici nokta ise kapılara verilen önemdir. Meydana ve ana yapılara ait kapıların; boyutları, hangi bileşenlere sahip oldukları, saçak şekli ve büyüklükleri ile saçak altı bezemesine dair özellikler detaylı olarak kaydedilmiştir. Genellikle tüm kapılar; taş çerçeveli, üzeri saçaklı ve kurşun kaplı, kapı kanatlarının iki tarafı halkalı ve kilitli olarak tariflenmiştir. Bazılarının iki tarafında oturma nişleri (nişimen) bulunur. Kapıların saçak özellikleri ise ayrı bir madde halinde ve çok daha detaylı olarak tanımlanmıştır. Kışlanın meydan tarafında inşa edilen duvar üzerinde yer alan kapının saçağının "kurşun pûşîde sakıflı bâlâsı yaldızlı alemli, oymacıkâri taş ile çökertme tavanlı, çıkma mermer sütûn ve ... etrâfına kurşun pûskül ve ... bi'l-cümle münakkaş ve yaldızlı" şeklindeki tarifi hem anlatımın detaylılığına, hem de kapı saçaklarında kullanılan yoğun ve gösterişli bezemeye bir örnek gösterilebilir.

III. Selim, inşaatın çok yavaş ilerlediğinden şikayet ettiği bir hatt-ı hümayyununda, yapıların 1795 senesi kışına kadar tamamlanmasını ve askerlerin bir an evvel

kışlalarında ikâmet etmeye başlamasını emreder.¹¹³ Sultanın genelde ihmalkârlığın bir sonucu olarak değerlendirdiği bu yavaşlık, çeşitli belgelerde inşaatın bitirilebilmesi için gerekli paraların ödenmesindeki gecikmelere bağlanmıştır.¹¹⁴ Ancak Selim'in bu cevapları tatminkâr bulmadığı, "bu tavır, iş görmek değil maslahatı gücüne çekmektir. gerek defterdâr ve gerek sâir me'mûrlara müsâade eyledikçe bu tavra başladılar. selefde bir binâya bin kese akça binâ emîni sarf eyleyüb on seneye dek nısfı eline geçmez idi. bunlar şimdi beş akça almayınca bir işe yapışmayorlar. tophâne binâları için bu kadar akça virildi. kırkbin gurus dahî iktizâ itdiği vakt bulunamamak ve matlûb zuhûr itdükde virilmez mi? lâkin sen tenbîh eylemeyorsun. elbette bütün mühimmât dahî defaten akçaya tevakkuf eylemeyüb bir taraftan tedârük olundukça irsâl ü celbe bakılsun. elbette iş görmek ve maslahat bitürmek böyle olur!" yâhut "lâ havle ve lâ kuvvete illâ bi'llâh! tez binâ emîninin matlûbı üzre akçayı şimdi defterdârdan alub viresin!" şeklindeki yorumlarından açıkça anlaşılmaktadır. Sultânın emrettiği tarihe yetiştirilememiş olan kışla yapıları 1797 senesi sonlarında tamamlanır.

Ondokuzuncu yüzyıl başlarında Tophane kışlasını gösteren pek çok gravür çizilmiştir. Bunlar arasında kışlayı ve yakın çevresini, özgün haliyle ve en ayrıntılı olarak gösterenlerinden biri, I. A. Melling'in, 1798 tarihinde, kışla inşaatının tamamlanmasının hemen ardından çizdiği'dir. (Şekil 4.13) Gravürde, Tophane tarafında denize ve birbirine paralel olarak uzanan ve kat sayıları geriye doğru artan üç kışla binası ve bunun solunda, etrafı duvar ve demir parmaklıklarla çevrilmiş geniş bir talim meydanı görülür. (Şekil 4.14) Talim meydanının sol köşesinde, üç adet tonozlu mühimmat deposu yer alır. Gravür dikkatle incelendiğinde, bu mühimmat depolarının deniz cephelerinde, İstanbul sâhillerinde birbiri ardına yükselen kışla yapılarının tasvirleri olması muhtemel bir takım duvar resimlerinin bulunduğu görülebilir. Boğaz hattını kullananların akıllarında, modernize edilmiş mimârîsi ve içerisinde yaşayan/tâlim yapan modern askerleri ile yer eden bu anıtsal

113 BOA HAT 255-14505; "göçden geleli on gündür beher gün tophâne binâlarına dikkat iderim. hâlâ bir pârça yer fark etmedi. beş on amele ancak var. bu binâların şitâya dek itmâmı ve neferâtın iskânı katı matlûbum. ve sana defaatle emrim iken bu keyfiyyet ve bu ihmâl nedür ve bunun sebebi kimdir? tez defterdârı ve nâzırı ve binâ emînini birbirine katub şimdi bunun sebebini bana arz eyle. neden iktiza itdigin bilemem. tamâm iş görülecek vakit iken böyle ihmâl niçündür?"

114 BOA HAT 255-14505, HAT 208-11004

kışlanın duvarlarında Avrupalı gözlerin alışık olduğu duvar resimleri ile İstanbul'un diğer modern askerî yapılarının tasvir edilmiş olması hedefin İstanbul sakinlerinden ziyade Avrupalı devletlerin elçileri olabileceğini düşündürür.

Şekil 4.13: Topçu ve Top arabacıları Kışlası, Tophane.¹¹⁵

Şekil 4.14: Tophane Kışlası, detay.

Deniz kenarındaki enine genişliği ve zemin üzerinde iki kat yüksekliği ile boğazın o güne kadarki alışılmış dokusundan farklılaşan ilk kışla binası, bahsi geçen top arabacılarına air kışla olsa gerektir. Kışlanın iki yanında yer alan, kışla binasından daha geniş ve denize doğru dik uzanan altı boşaltılarak kayıkthane haline getirilmiş bölümler, kimi kaynaklarda padişaha ait bir mahal olarak tanımlansa da (Kubilay, 1994, s. 279), muhtemelen keşiflerde bahsi geçen askeri yöneticilere tahsis edilmiş bölümlerdir. Birbirine simetrik ve aynı mimari özelliklere sahip iki kütlede birinin padişaha, diğerinin askeri yöneticilere ayrılması fikri Osmanlı mimârîsinde çok önem verilen mimârî hiyerarşi (decorum) ilkesine aykırıdır.

Bu iki kütle, dikdörtgen formlu, ahşap kepenkli pencerelerin tekrarı ile oluşturulmuş cepheleri itibariyle ana yapıdan ayrılrsa da, katları birbirinden ayıran ve ana kütlede yatay etkisini daha da belirginleştiren silmelerin sürekliliği sayesinde ana kütleyle

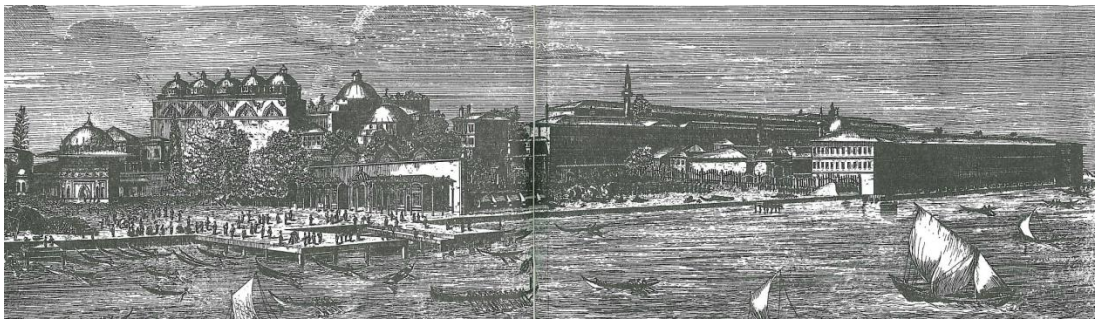
115 Melling, 2003

görsel bir bütünlük sergiler. Ana yapının cepheleri ise dikdörtgen formlu üzerlerinde üçgen alınlıklar bulunan pencerelerin tekrarı ile kurgulanmıştır. Zemin kat cephesinin bir miktar geri çekildiği ve önünde revaklı bir rıhtım bırakıldığı görülür. Kışlanın arkasından görülen tek minare ise muhtemelen Hadîka't-ül Cevâmî'de bahsi geçen top arabacıları kışlası dahilindeki küçük camiye aittir (Ayvansarâyî ve diğ., 2001, s. 461). (Şekil 4.15) Arkadaki topçu ocağına ait kışla binalarının cepheleri Melling'in gravüründe tam olarak okunamasa da, deniz cephesine oranla daha sade oldukları seçilebilmektedir.

Şekil 4.15: Tophane Kışlası, detay.¹¹⁶

Kışla yapılarını farklı bir perspektiften, yine oldukça detaylı olarak betimleyen bir diğer gravür ise Mahmud Raif Efendi'nin "Tableau Des Nouveaux Reglemens De L'empire Ottoman" adlı eserinde yer alır. (Şekil 4.16) Bu gravürde kışla yapılarının bütünü daha iyi algılanabilse de detaylar pek okunaklı değildir. Birbirine paralel olan üç bloğun geriye doğru gidildikçe kat sayısının arttığı ve deniz kenarındaki toparabacılar kışlasının bloğu ile ortadaki topçulara ait blok arasında yer alan ahır, depolar vb. servis mekânları bu gravürde görülebilmektedir.

Şekil 4.16: Tophane Kışlası.¹¹⁷

116 Melling, 2003

Melling'in tasviri ile aralarındaki bir diğer fark da Tophane meydanını çevreleyen duvarların yüksekliğindedir. Melling gravüründe talim meydanı neredeyse halka açık olan meydanla bütünleşecekmiş gibi daha alçak bir duvarla ayrılmış görünürken, diğer gravürde bir hayli yüksek duvarlarla halka açık mekânlardan ayrıldığı ve neredeyse izole edildiği şeklinde tasvir edilmiştir. Bunlardan akla daha yatkın ve keşif belgeleri ile desteklenebilecek olanı, askerî talim alanının yüksek duvarlarla izole edilmiş olmasıdır.

III. Selim'in sırkâtibi Ahmed Fâiz Bey, ruznâme'sinde, 3 Eylül 1804 (h. 27 CA1219) tarihli kayıta, Tophane'de, Çiviciburnu'ndaki bir çubukçu dükkanında çıkan yangının hızla çevreye yayılması sonucunda kışlanın tamamen tahrip olduğunu, III. Selim'in yangın haberini alır almaz Çırağan Sarayı'ndan sandal ile Tophane'ye gelerek yangının söndürülmesi sürecine bizzat nezaret ettiğini yazar (Beyhan, 2007, s. 154). Çevrede bulunan dört yüz kadar ev ve dükkanın da yandığı bu büyük yangının ardından kışlaların, dönem şairlerinden Surûrî'nin düşmüş olduğu tarihe göre "evvelkinden âlâ şekilde" yeniden yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Beyhan, 2007, s. 154). Bu inşaatın masrafları da irâd-ı cedid hazinesinden karşılanır.¹¹⁸

4.1.3.2. Topçu ve top arabacıları kışlası, Taksim

1802-03 (h. 1217) yılında, Tophane'de bulunan topçu ve top arabacıları kışlalarının "âsâkire vâfi olmaması" (mevcut askerlere yetmemesi) sebebiyle¹¹⁹, Taksim civarında bulunan "dut bağçesi mahalline" yeni bir kışla yapımına başlanır (Beyhan, 2007, s. 188). Topçuların yaz aylarında talim yaptıkları iki semtten biri oluşu (diğeri Kağıthâne) ve Tophane-i Âmire kışlasına ait hastane'nin burada bulunması sebebiyle Taksim-Beyoğlu bölgesinin, yapılacak olan ek ikinci kışlaya konum olarak seçilmiş olması doğaldır. Ayrıca bu konum seçiminde Tophane Meydanı'ndan Beyoğlu'ndaki talim meydanına kadar uzanan kaldırım taşı döşeli yol¹²⁰ ile kolaylaşan iki kışla arasındaki ulaşım da etkili olmuş olsa gerektir.

117 Mahmud Raif Efendi, 1789

118 BOA C.AS. 3519

119 BOA HAT 110-4399

120 BOA HAT CAS 4427

Yapılmakta olan kışlanın sağı, solu ve önünde bulunan boş arsaların, henüz inşaat devam ettiği sıralarda satılarak üzerlerine binalar inşa edilmeye başlaması, son on sene içerisinde yapılan büyük kışlaların çevresinde yarattığı rantı farkedene İstanbullu tüccarın/esnafın çıkacak fırsatları önceden değerlendirme çabası olarak yorumlanabilir. Ancak ateş tâlimi için geniş ve boş bir meydana sahip olması gereken kışlanın çevresindeki yapılaşma konusunda alınan tedbirler de gecikmez.¹²¹ Çevredeki boş arsaların üzerindeki yapılaşma yasaklanırken, bir yandan da şehir nüfusunun hızlı artışı ve bunun âsâyiş konusunda yaratabileceği sıkıntılar gözönüne alınarak civarda bekâr odaları ile han yapımı men edilir ve bu konudaki eski düzenlemelerin yeniden ele alınması ve derhal yürürlüğe konması emredilir.

13 Ocak 1806 (h. 22 L 1220) tarihinde Selim Tophane'deki askeri faaliyetleri inceledikten sonra Taksim'e de gelmiş ve yapılmakta olan kışlayı gezerek yakın zamanda tamamlanmasını tembih etmişse de (Beyhan, 2007, s. 188) aynı yılın Aralık ayına gelindiğinde kışlanın inşaatının halen devam etmekte olduğu anlaşılır¹²². 25 Ekim 1807 tarihli bir keşif defterinde, yapının büyük kısmının tamamlandığı ancak hâlâ bir takım eksiklerin bulunduğu görülür.

Bahsi geçen keşif defteri, yapının özgün mimari özelliklerine dair önemli ipuçları verir.¹²³ Öncelikle yapının bina emininin, hâcegan-ı dîvan-ı hümayundan Abdülhayy Efendi, mimarının ise, devrin pek çok askeri külliyesinin inşaatında ve bir kısmının tasarımında çalışmış olan Foti kalfa olduğu anlaşılır. Keşif defterini hazırlamak için, o tarihte bitmiş ve bitmek üzere olan yapıları kontrol eden "erbâb-ı vukuftan kimesne" (konu hakkında bilgili kimseler) olarak tanımlanan kimseler de, hulefâ-i mimarândan Ali Bey, Seyyid Mehmed Halife, Küçük Mehmed Halife, Mehmed Emin Halife, Mustafa Halife ve Neccâr kalfalarından yine Foti Kalfa gibi, dönem yapılarının mimari süreçlerinde isimlerine sıkça rastlanan Todori, Komyanos, Yorgi ve Karabet kalfalar'dır.

121 BOA HAT 253-14409

122 BOA CAS 10163

123 BOA D.BŞM.BNE.d 16132; (Bu belgeyi bana ileten Prof.Dr.Afife Batur hocama şükranlarımı sunuyorum.)

Keşif defterinde kışla binasının yanısıra, bânisi Mihrişah Valide Sultan olan bir cami, nâzır efendi ve topçu başı ağalara mahsus iki katlı bir daire, süvari beygirlerine ait iki ahır binası ve bunlarla ilişkili olarak inşa edilmiş, zabıtlara ait iki bina, süvari binbaşısı ağa için inşa edilen konak, su hazneleri, çeşmeler, set duvarları, kanalizasyonlar gibi kışla külliyesinin diğer yapılarına ve alt yapısına dair de oldukça detaylı bilgiler yer alır. Aynı zamanda kışla inşaatı dahilinde, daha önceden beri kışlanın bulunduğu bölge yakınında, Gümüşsuyu’nda, bulunan yeniçeri yetmiş bir Ortası’nın samson(cu)larına¹²⁴ ait kışlaların da “müceddeden” inşa edildiği ve burada yeni bir mahalle oluşturulduğu da bilinmektedir (Cabi Ömer Efendi, 2003, s. 825).

Dörtgen ve orta avlulu bir plana sahip olduğu anlaşılan ana kışla binası, köşelerde üç, bunların aralarında ikişer katlıdır. Köşelerde bulunan üç katlı bölümlerin üçüncü ve ikinci katlarında üçer oda, birinci katlarında ise ikişer oda ve birer de sofa bulunur. Bu köşe kulelerin taban alanı 25ziraX15 zira (yaklaşık 210 m²) dır. Ayrıca her kulenin en üst kotunda, yaklaşık 75 cm. genişliğinde saçaklar bulunur. Ana kışla yapısının ikişer katlı, uzun dört kanadında ise zabıtlara mahsus odalar, koğuşlar, odalar, sofalar, mutfaklar, tuvalet ve abdesthaneler yer alır.

Pek çok kapısı olduğu anlaşılan yapının ana kapılarından en büyüğü “sagir taksim”’e (bugün Taksim meydanının ve maksemin bulunduğu yöne) bakan cephesindedir. Tüm kapıların yekpâre söveli, kemerli, kanat, kilit ve kol demirli, mermerden ma’mul ve süslü kapılar olduğu anlaşılır.

Kışlanın Dolmabahçe tarafında, Mihrişah Valide Sultan’ın inşa ettirdiği cami bulunur. Yarı kapalı bir son cemaat yeri, bir geçiş mekanı ve tek kubbeli bir ana mekandan oluştuğu anlaşılan cami, muhtemelen Mihrişah Valide Sultan’ın Hasköy’de humbaracı ve lağımçı kışlası içerisinde inşa ettirdiği cami ile benzer özelliklere sahiptir. İç mekândaki geçiş bölümünde iki taraftan üst kottaki iki adet yaldızlı kafesli mahfil-i hümayun mahalline ulaşan geniş merdivenler, iki oda, abdesthâne ve tuvaletler yer alır. Üst katta bulunan hünkar mahfilinin altına denk gelen yerde dairesel sütunlar ve yaldızlı bilezikli ahşap kirişler bulunur. Bu kısmın “beyaz sıva ve nakş ve işleme ile elvan boyalı” olarak tanımlanan tavan döşemesinin

124 samsonhane: saksonhane, seksonhane olarak da geçen, padişahın savaşta ve avda kullandığı köpeklerin yetiştirilip bakıldığı mekan.

oldukça yoğun bezemeye sahip olduğu düşünölebilir. Geçiş bölümünden caminin tek kubbeli ana harim kısmına ulaşılır. İç mekanda çift sıra pencere kullanıldığı, alt sırada parmaklıklı düz camlar, üst sırada ise revzenli pencereler kullanıldığı anlaşılır. Cami-i şerifin içinde dokuz adet "müzehheb (altın yıldız) işlemeli çehar-ı yâr-i güzîn esmâ-i şerifleri levhası" bulunur. Keşfin yapıldığı tarihte henüz tezhibi eksik olduğu söylenen mihrap, yekpâre mermerden tabanlı ve iki tarafında ikişer dairesel sütunlu olarak tasarlanmıştır. Üst kısmında yine yekpâre bir mermerden mamul kabartma bitkisel motiflerle taçlandırılmış bölüm yer alır. Bu bölümde bir kitabe ile bir ayet-i kerimenin yazılı bulunduğu bir kısım da bulunur.

Külliyenin diğeri bir yapısı, keşif defterinde "nâzır efendi ve topçubaşı ağalara mahsus iki katlı bir daire" olarak geçen, kendisine ait -içinde tuvalet ve abdesthane bölümlerinin bulunduğu- bir müstemilatı da olan iki katlı yapıdır. Bu yapının üst katında altı oda, alt katında ise dört oda ile bir divanhane bulunur. Üst kattaki odalardan biri yaklaşık 108 metrekare (16 zira X 12 zira 2 parmak) büyüklüğündedir. "Kebir oda" (büyük oda) olarak tanımlanan bu oda, muhtemelen günümüzde bu tür binalarda toplantı odası mahiyetinde kullanılan bir mekân olmalıdır. Odanın dört cephesinde çepeçevre sedirler bulunması bu düşünceyi destekler. Odanın tekne tavanı, bağdadi olarak yapılan tavan üzerine alçı kaplanarak oluşturulmuştur. Tüm yapıda iç mekanların "mücessem (üç boyutlu-muhtemelen kabartmalı/oymalı) ve şükûfe (çiçek) işlemeli elvan boyalı" olduğu belirtildiğine göre bu odada da benzer bir bezeme anlayışının devam ettirildiği düşünölebilir.

Bu odanın iki yanında, yaklaşık 37 metrekare (11 zira X 6 zira 6 parmak) büyüklüğünde ince uzun planlı, "sagır (küçük) oda" olarak anılan birer oda bulunur. Alt katta yer alan divanhâne, merdiven, küçük oda ve sofalar için toplam olarak 130 metrekare gibi bir ölçü verilmesinden anlaşıldığına göre divanhane, üst kattaki büyük odadan ebat olarak küçüktür. Sonuç olarak yapının, 200 metrekare civarında bir tabanalanına oturan iki katlı bir yapı olduğu düşünölebilir.

Keşif defterinden, binanın meydana (talim meydanı) bakan cephesinde altı adet ayağa oturtulmuş bir çıkma bulunduğu anlaşılır. Bu payelerin aralarında; "derûnu ikişer adet giriş demirinden bağlamalı battal tuğladan üzeri taş kesme sıvalı kavisler" olarak tanımlanmış, devrin mimari zevkleri gözönüne alındığında muhtemelen c ve s

kıvrımlarla oluşturulmuş kıvrımlı/ dairesel hatlı kemerlerin bulunduğu düşünülebilir. Bu çıkmaya üst katta odalar ve sofa denk gelir.

Yapının ana kapısı, mermer söveli ve etrafı profilli, iki tarafında mermer kitabeleri bulunan büyük bir kapıdır. Keşif yapıldığı sırada boyası noksan olarak tanımlanmasından, kapı kanatlarının boyanacağı, kitabelerin boyanacağı, yazılara varak çekileceği, saçağı altına kalem işi bezeme yapılacağı gibi sonuçlardan biri yada birkaçı çıkarılabilir.

1807 (h. 1222) senesinde, Beyoğlu'nda inşa olunan topçu kışlalarının inşaatı, çevresindeki bir takım eksiklikler dışında tamamlanır ve anahtarları Selim'in emriyle bina emini Abdülhayy Efendi tarafından topçubaşı'na teslim edilir.¹²⁵ Sonrasında da topçu ocağından onbir orta bu kışlaya yerleştirilerek talime başlatılır.

Tamamlanmasının üzerinden beş-altı sene geçtikten sonra yapıyı görmüş olan Pertusier'nin "son derece zarif ve bol miktarda bezeme kullanılmış anıtsal bir yapı" olarak tanımladığı (Pertusier, 1820, s. 46) kışlanın özgün mimârî niteliklerini birebir yansıtacak bir görsel bulunmamaktadır.

4.1.4. Azadlı baruthanesi

Onsekizinci yüzyıl boyunca Osmanlı ordusu, barut konusunda kendi kendine yetebilmişse de 1768-74 Rus Osmanlı Savaşında yaşanan barut eksikliği ile ilgili sıkıntıların, Osmanlı ordusunun operasyonel kabiliyetinde belirgin bir etkisi olmuştur.¹²⁶ 1770'lerin başlarında bu sorunu gidermek amacıyla Avrupa'dan oldukça büyük miktarlarda barut ithal edilmeye başlanır. 1770'lerin sonlarına gelindiğinde İngiltere, İsviçre, İspanya gibi ülkelere ithal edilen barut miktarı imparatorluk üretiminin yüzde ellisi seviyelerine ulaşır. 1790'lara gelindiğinde ise yerli barut üretimi, ithal barut ile kıyaslanamayacak seviyelere gerilemiş durumdadır. Mevcut

125 BOA HAT 1354-52942, BOA HAT 1354-52907

126 Osmanlı'da barut üretiminin tarihi süreçleri ile ilgili olarak bkz: Ağoston, 2005; Gölen, 2006; Kütükoğlu, 1998; Erdoğan, 1956

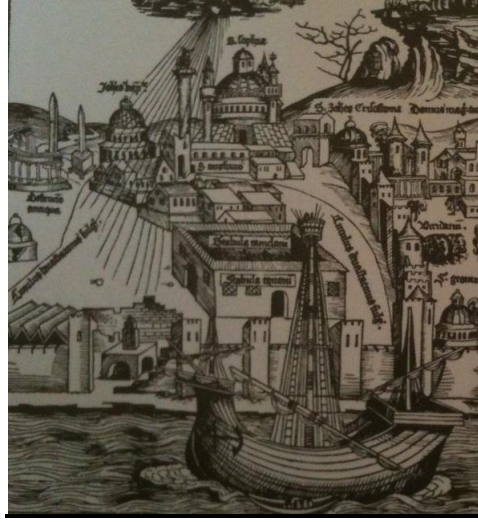
usullerle yapılan barutun savaşlarda yeterince etkili olamaması, üretim sistemlerini yenileme ve yerli barut kalitesini artırma ihtiyacını gündeme getirir.¹²⁷

1787-92 yılları arasında devam eden Avusturya-Rus Savaşlarında yaşanan olumsuz tecrübeler de gözönüne alınarak III. Selim döneminde, baruthanelerde yeni bir düzenlemeye gidilir. Mevcut baruthanelerde fiziksel yenilemeler yapılması ve yeni bir baruthanenin kurulmasının yanısıra, yönetim sisteminde de değişime gidilir. Cebehâne-i Âmire'ye bağlı olan baruthaneler başlangıçta birer nazır tarafından idare edilirken, III. Selim devrinde hepsi İstanbul baruthanesi nazırına bağlanmış ve diğerleri birer vekille idare olunmuştur. Bu değişim Selim'in, her tür mühimmat, silah ve top yapımının denetimini ve kontrolünü elinde tutmak istemesi gibi, barut imalatını da merkezileştirerek denetimini kolaylaştırmayı planladığını düşündürür. Azadlu Baruthanesi devreye girdikten dört sene sonra eski usulle çalışan Gelibolu ve Selanik baruthanelerinin artık ihtiyaç kalmadığından dolayı kapatılması da bu düşüncüyü destekler mahiyettedir.

Baruthane ve barut depoları en erken dönemden itibaren İstanbul'un içerisinde yer almış ve bu da çoğu zaman büyük felaketlere sebep olmuştur. Örneğin 1492 (h. 897) senesinde, barut deposu olarak kullanılan, bugün Sultan Ahmed Çeşmesi'nin bulunduğu yerin güneyinde yer alan Güngörmez Kilisesi, bir fırtına esnasında yıldırım isabet etmesi sonucunda infilak etmiş ve çevresinde büyük hasar yaratmıştır (Dirimtekin, 1993, s. 53; Hovhannesyan, 1996, s. 44). (Şekil 4.17) 1698 yılında ise, Şehremini'de bulunan baruthanede depolanmış barut infilak etmiş ve şehirde yine çok büyük hasar meydana getirmiştir (Erdoğan, 1956, s. 115-138). Bunun üzerine Makri Hori köyü (bugünkü Bakırköy) civarında bulunan İskender Çelebi Bahçesi isimli sâhil bahçesi, II. Mustafa zamanında baruthaneye dönüştürülür (Hovhannesyan, 1996, s. 31). Bu yeni baruthane'nin yer seçiminde önceki tecrübelerin unutulmadığı,

127 Kütükoğlu, 1998, s. 96. Kara barut, güherçile, kükürt ve söğüt kömürünün ayrı ayrı dibek veya çarhlarda ezilip perdahtlanmasından sonra belli oranlarda karıştırılması ile imal edilirdi. Bu oranlar 1793-1794' te İngiliz ve Felemenk perdahtı barut yapımına geçilerek değiştirilmiş, güherçile miktarı aynı kalırken kükürt 1/4 azaltılmış, kömür ise 1/2 arttırılmıştı. 6+1+1 formülü yerini 6 (güherçile) + 3/4 (kükürt) + 1.5 (kömür) formülüne bırakırken yerli barutun İngiliz barutu seviyesine çıkarılması için imalâtın her safhasının hakkının verilmesi yani kömürün yakılması, kükürdün ince ipek elekten geçirilmesi ve güherçilenin kal ve tasfiyesi ve hepsinin de çok iyi ezildikten sonra karıştırılıp perdahtlanması üzerinde durulmuştu. Hatta nazırın bu konudaki hassasiyetini arttırabilmek düşüncesiyle olacak, barutun İngiliz barutu seviyesini tutturamaması halinde devletçe makbul bulunmayan miktarını onun İngiliz barutu olarak tazmin etmesi şartı dahi getirilmişti.

şehirden uzak, muhtemel patlama ve yangın gibi tehlikelerden korunaklı bir bölgenin düşünüldüğü açıktır.

Şekil 4.17: Güngörmez Kilisesi'nin 1490'da yıldırım ile tahribini tasvir eden, Hartmann Schedel'in 1493'te yayınlanmış Nuremberg Chronicle'inde bir tahtabaskı.¹²⁸

III. Selim'in tahta çıkışını takip eden savaş yıllarında, barut üretimi ve kalitesinin belli bir seviyede tutulması büyük bir problemdir. 1790-91 (h.1205) yılına tarihli bir hatt-ı hümayununda¹²⁹ tebdilen baruthaneye gittiğini, kendisini tanımayan baruthane çalışanlarına neden az ve kalitesiz barut üretildiğini sorduğunda ise "Ağam bizim gündelik altışar paradır, altı para ile adam günde olabilir mi? Doğrudan doğruya nice eyü barut tabh olunabilir" şeklinde cevap aldığını anlatan Selim, kaimmakam paşaya çok defalar barut üretimini arttırmasını ve kaliteyi yükseltmesini emreder. Bugünkü Bakırköy'de bulunan İstanbul Baruthane-i Amiresi'ni sık sık kontrol ederek barut konusundaki sorunları çözmeye çalışır. Üretilen barutun kalitesinin arttırılması amacıyla önce 1790 senesinde kalhane'deki kal, mükerrer kazanı, havan, tas ve kepçe gibi ekipmanlar (Gölen, 2006), 1793 yılının ortalarında baruthanedeki sergi, kalhâne ve perdahthane gibi mekânlar, müteakip sene içerisinde ise çarklar tamamen yenilenir. Câbi Ömer Efendi baruthane-i kadim'in "ta'mir ve türlü kolaylıkla tez vakitde, az baha ile ma'mur-u âbâdân" edildiğini kaydeder (Câbi Ömer Efendi, 2003, s. 31). Baruthane'deki yeni çarkları, Eğin'in Gamaragab köyünden, Beryan

¹²⁸ Necipoğlu, 2010

¹²⁹ BOA HAT 180-8171

(Dadyan?) ailesinden olan ve kısaca Hacı Dad denilen Hacı Arakel (ö.1227) adında bir Ermeni usta ile kalfası Güllâbioğlu (Küllatioğlu?) Agob inşa ederler (Câbi Ömer Efendi, 2003, s. 31). Arakel ve Agob, bu hizmetlerinden dolayı vergiden muaf tutulurlar ve sarı mest ile pabuç giymelerine ruhsat verilir.¹³⁰ Bu inşaatların yanısıra 1207 yılında baruthane içerisinde bir kasr-ı hümayun inşa edilir (Galib, 1994, s. 130-131). Şeyh Galip'in bu kasr-ı hümayun için düşmüş olduğu tarihten isminin Sürur-âbad konduğu ve su (Bakırköy deresi) kenarında inşa edildiği gibi bilgilere ulaşılabilir (Usluer, 2008).

15 Kasım 1793 (h. 10 RA 1208) tarihinde Selim tebdil binişle bir av gezisine çıkar (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 149). Defterdar iskelesinden Maltepe, Ferhad Paşa çiftliği, Kaşıkçı çiftliği güzergahını izlediği bu gezi sırasında İstanbul Baruthane-i Amire'sine de gider. Burada tamir olunan mahalleri inceler ve üretimi kontrol eder. Daha sonra Veli Efendi çeşmesi, Maltepe, Davutpaşa iskelesi rotasını izleyerek geri döner. Bunun avlanma amaçlı bir gezi olmasının yanısıra, Bakırköy'deki baruthaneyi kontrol etme amaçlı bir gezi olarak planlanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu tebdil av gezisinden sonra, yaklaşık birer ay arayla, aynı bölgede farklı rotaların izlendiği iki av gezisine daha çıkılır. 22 Aralık 1793 (h. 18 C 1208) ve 26 Ocak 1794 (h. 23 CA 1208) tarihlerinde gerçekleşen bu av gezilerinin ilkinde Bakırköy baruthanesinin yakın çevresinde dolaşılır, ikincisinde ise "Büyük Halkalı ve Çekmece karyesi havalileri"ne kadar gidilir (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 153).

Yeni sona ermiş savaşlarda yaşanan barut sıkıntılarının yanısıra, düzenli talim yapmasını hedeflediği ve yeni bir nizam vermeye çalıştığı ordusunun kaliteli barut ihtiyacı, padişahı barut sorununu bir an evvel çözmeye yönlendirmiş olsa gerektir ki İstanbul baruthanesinde yapılan tüm yenileme çalışmalarının yanında yeni bir baruthane daha kurulmasına karar verilir. Yukarıda bahsi geçen iki -hatta belki ilki de sayılırsa üç- av gezisinin de, yapılması planlanan yeni baruthane için konum araştırmasını hedeflediği düşünülebilir.

Hem çarkların döndürülmesinde su kuvvetinin kullanılması planlandığı için, hem de taşımada kolaylık sağlama açısından, suya yakınlık yer seçiminde önemli bir rol

130 BOA. C.AS. 580-23802; Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 232

oynamış, neticede Terkos kazasında, Küçük Çekmece Gölü'nün kuzeyinde Azadlu köyünün bulunduğu yer uygun görülmüştür. Azadlu'nun, İstanbul efsanelerinde ismi su ile özdeşleşmiş bir yere sahip olması ilginçtir. Evliya Çelebi, seyahatnamesinin ilk cildinde, bir bir İstanbul'un bânilerini anlattığı bölümde, İstanbul'un yedinci bânisi olarak kaydettiği Kral Yanvan'ın türlü mühendislik dehaları göstererek Tuna nehrinin suyunu İstanbul yakınındaki Azadlu olarak anılan mevkie getirdiğini ve bu suyun getirildiği yere çok sağlam taş temelli bir bina inşa edip buna demirden bir kapı yaptırdığını kaydeder. Bu kapıyı üç defa gördüğünü belirten Evliya, ayrıca buraya halen Tuna Demirkapısı denildiğinden de bahseder (Evliya Çelebi, 2006, s. 19).

Selim 15 Haziran 1794 (h. 16 ZA1208) tarihinde, "Çekmece Gölü nihayetinde vaki' Azadlu nam karye'ye" giderek yeni bir baruthane inşa edilmesini emreder (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 169). İnşâsına karar verilen değirmen suyunun çarkları çevirmeye yetecek kuvvette olup olmadığını bizzat tahkik eden Selim, düşünülen mahalde bir köy olduğunu, suyun bir ark vasıtasıyla köyün kenarında bir yere çekilmesi durumunda köyün yerinden kaldırılması gerekmeyeceğini, yine de son kararın yapılacak mâlî değerlendirmeden sonra verilmesinin uygun olduğunu söyler.¹³¹ Bir diğer hatt-ı hümayununda ise "karar verildiği üzere karye derûnuna yapılsın" der.¹³² Açıkça isim belirtmese de Azadlu Baruthanesi'nden bahsedildiği açıktır. Sultanın yer seçimi konusundaki kararlarda önemli bir rol oynadığı ve karşılaşılabilecek problemlere çözüm önerileri getirdiği görülür.

Selim Azadlu Baruthanesi'nin arsasını sahiplerinden, tüm masrafını kendi şahsî parasından (ceyb-i hümayundan) ödemek suretiyle satın alır.¹³³ "İstanbul ve kaleler amelelerine muhtâc olmayarak taşradan amele celbi ile yapılması mümkün ise hemen şimdiden mübâşeret olunsun"¹³⁴ şeklindeki emrinden Selim'in projenin her aşamasını hesapladığı ve mümkün olduğu kadar çabuk ve kısa sürede bu yapıyı bitirmek istediği anlaşılabılır. Tüm inşaat ve barut imali için gerekli teçhizat, sultanın isteğine

131 BOA HAT 1433-58768

132 BOA HAT 1434-58903

133 BOA HAT 1433-58777

134 BOA HAT 1434-58903

uygun olarak iki yıla yakın kısa bir süre içerisinde tamamlanır.¹³⁵ 25 Ekim 1795 (h. 11 RA 1210) tarihinde Azadlu Baruthanesine giden Selim, bir süre kasr-ı hümayunda istirahat ettikten ve yemek yedikten sonra, önce çarhhanenin zemin ve üst katlarını gezer.¹³⁶ Burada yüzer tokmaklı iki çarkın su tarafından döndürülüşünü¹³⁷ ve nasıl barut imal edildiğini izleyen sultan, daha sonra perdahthâne ve kalhâneler ile diğer bölümleri tek tek gezip müşahade eder.¹³⁸

Barutçubaşı Arakel Usta ile içlerinde Arakel'in iki oğlunun da bulunduğu baruthane çalışanlarına bol bol atıyyeler dağıtan ve sonrasında "böyle bir eser-i celile ihdâsına muvaffak olduğuna hamd-ı firâvan buyurub cami-i şerifi" ziyaret ederek kasr-ı hümayuna dönen Selim'in Azadlu Baruthanesi'nin durumundan hoşnut olduğu anlaşılmaktadır. Dönemin baruthaneler nâzırı Zaim Ali Ağazâde Mehmed Şerif Paşa'nın da baruthanenin hızla inşa edilmesinde ve "günden güne mükemmelleştirilmesinde" büyük hizmeti görüldüğünden (Erdoğan, 1956), kendisi III. Selim tarafından bizzat tebrik ve taltif edilmiştir.¹³⁹

İstanbul Baruthanesi'nde olduğu gibi Azadlu Baruthanesi'ndeki çarkları, dolap ve diğer lüzumlu araç gereci Arakel Usta "icâd ve inşa" eder. Bu görevin kendisine verildiği sıralarda, Baruthane-i Âmire'de görevli zâbitan ve neferâtın 1794-97 (h. 1209-12) yılları arasında baş barutçu olan Barutçu Françesko'dan yana ve kendisine hasım olduklarını, Baruthane-i Âmire'de kullanılacak çarkın yapımı sırasında ve barut imâli ile ilgili diğer işlerde kendisine pek çok güçlük çıkarttıklarını detaylı olarak bir takririnde anlatan Arakel, bu çarkın tamamen kendi tasarımı olduğunu, "basma kitaplardan görüp yahud birinden öğrenip" yapmadığını, ancak yapımı sırasında yoğun baskı altında olduğu için çarkı bir an evvel bitirmeye mecbur kaldığını söyler. Baruthâne-i Âmire için inşa ettiği çark tamamlandıktan sonra

135 BOA HAT 195-9678; Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 232

136 Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 201. Sırkâtibi Ahmed Efendi'nin tuttuğu ruznamenin Arıkan edisyonunda çarhane, cerrahane olarak yanlış transkribe edilmiştir.

137 Hovhannesyan, 1996, s. 31; "Farklı bir usulde, makara bir tekerlek hazırlanmış olup, bu, bir at tarafından çevrilirken, barut, yukarı aşağı hareket ettirilen çok sayıda tokmakla dövülerek ufaltılırdı."

¹³⁸ Perdahthane: barutun parlatıldığı ve şekillendirildiği bölüm, Kalhane:ham maddelerin işlenerek mâmul hâline getirildiği tesis (baruthânelerde yer alan çeşitli bölümler hakkında detaylı bilgi için bkz. Gölen, 2006, s. 42-46)

139 BOA HAT 184-8530, BOA HAT 195-9678 (Mehmed Şerif Paşa bu dönemde baruthane nazırlığı dışında aynı zamanda sadaret kethüdasıdır)

kendisinin pek çok, farklı olsa daha iyi ve güzel olacağını düşündüğü detay olduğunu anlatan usta, Azadlu Baruthanesi için yapacağı çarkın bu çarktan farklı bir tasarıma sahip olacağını "Azadlunun çarhı bu resimde değil başka dürlü olacaktır ve bir küçük resmini dahî yapıyorum, elimdedir" sözleriyle dile getirir.¹⁴⁰

Arakel'in inşa ettiği çarkı ilk görenlerden baruthaneler nazırı Şerif Efendi, defterdar efendi ve Reşid Efendi çarkı, eşi benzeri görülmemiş (misli meşhud ve mesmu' olmamış), yeni (nev icad), süslü (musanna), kullanımı kolay ve faydası çok şeklinde tanımlamışlardır.¹⁴¹ Bunlardan daha da dikkate şayan olanı ise; "zamanın akran-ı pâd-şâhânelerinde reaya-i devlet-i aliyyelerinden olan kullarının böyle bir kesir-ül menâfi' çarh icad ve ihtira' etmesi cümle indinde ma'lum ve aşıkardır." şeklindeki ifadelerle bu yeni icadın uluslararası arenada dikkat çektiği ve bilindiğinin dile getirilmesidir. Özellikle "avrupa üstadlarından hiç birinin hayal ve hatırında deveran etmemiş" olduğunun vurgulanması ise, Osmanlı'nın, kendisine muhattap olarak dönemin en güçlü devletleri olan Avrupa devletlerini aldığına ve onların askeri ve teknolojik gelişmelerini sadece takip etmekle kalmayıp, onlarla rekabet edebilecek seviyede bulunduğuna işaret eder.

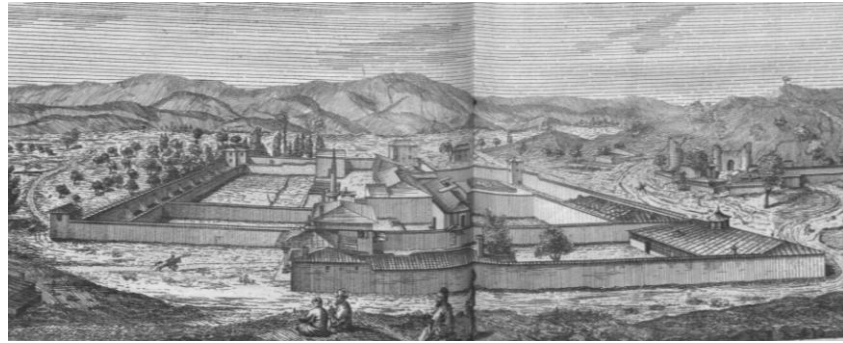
Azadlu Baruthânesi, imâlâta başladığı 1795-96 (h. 1210) senesinden sonra pek çok defa değişik çaplarda yenilemeler, tamirat ve tâdilâtlar geçirmiştir. Bu tâdilâtların ilki 1798 yılında, baruthâne nâzırı Mehmed Şerif ve baruthâne emini Seyyid Salih Efendi'ler zamanlarında, hassa baş mimarı Mehmed Arif Ağa'nın keşfi üzerine yapılır ve bu arada bazı özel âletler de yenilenir (Erdoğan, 1956). Bunu takip eden sene içerisinde 8 Ocak 1800 (h. 11 Şaban 1214) Çarşamba günü yapılmakta olan bir tamirat sırasında çıkan ve üç saat süren bir yangında, baruthanenin elek çarkı ve perdahthane binası yanar. Arakel usta ve diğer çalışanların uğraşları sonunda, yangın büyük çark ve diğer mekânlara sıçramadan söndürülür. Yangının detaylı olarak rapor edildiği belgede III. Selim'in, "Benim vezirim neden zuhur eylediyse gerek gibi tahkik ma'âzallah bir düşman işi olmasun muhterik olan mahaller yapılib tanzim

140 BOA C.AS. 24374

141 BOA HAT 205-10701

olunsun”¹⁴² şeklinde, yangının düşman tarafından çıkartılmış olma ihtimalinin de araştırılmasını isteyen ifadesi, içinde bulunulan savaş ortamındaki hassasiyetleri göstermesi bakımından önemlidir. Bu yangın sonrasında zarar gören elek çarkı ve perdahthane binası, hassa sermimarı Mehmed Arif Ağa tarafından yeniden inşa edildikten sonra,¹⁴³ Selim baruthane nazırının yazmış olduğu tarih kıtasının yazılı olduğu bir kitabenin, bina girişine bir tuğra ile birlikte konmasını emreder.¹⁴⁴ Daha sonraki yıllarda da ufak tefek tâdilâtlar yapıldığına dair arşiv belgeleri mevcutsa da, III. Selim döneminde köklü bir mimari değişiklik gerektiren başka bir müdahale olmamıştır.

Azadlu Baruthanesi’nden günümüze herhangi bir yapı ulaşmadığı için, yerleşim planı, yapıların mimari nitelikleri ve üslûpları, iç mekân düzenlemeleri ve dekorasyonu konularındaki görsel bilgiler, yurtdışında imparatorluğu yeni ve güçlü yüzüyle tanıtmak amacıyla Selim’in Mahmud Raif Efendi’ye hazırlattığı “Tableaux des Nouveaux Réglements de l'Empire Ottoman” isimli eserinde bulunan gravürleri (Şekil 4.18, Şekil 4.19) ve yapının yirminci yüzyılda ayakta kalabilmiş kısımlarına ait bir miktar fotoğraf ile sınırlıdır. (Şekil 4.20, Şekil 4.21) Ancak bu fotoğraflar gerek yapının yapımından sonra geçen ikiyüz yıl içerisinde geçirdiği mimârî değişimler, gerek harabe halinde oluşu sebebiyle yapının III. Selim devrindeki özgün mimârî karakterini anlamamıza yardımcı olmamaktadır.

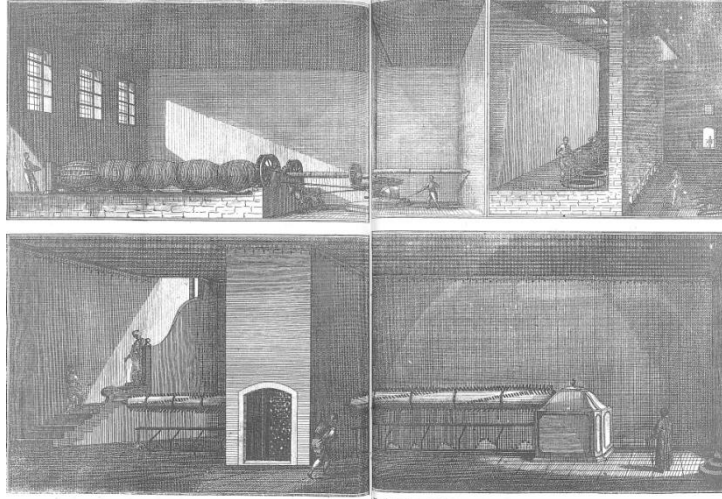
Şekil 4.18: Azadlu Baruthanesi.¹⁴⁵

142 BOA HAT 262-15142 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi kataloğunda 1218 şeklinde verilmiş tarih yanlıştır. Aslı 1214 olmalıdır.)

143 BOA C.AS. 32054

144 BOA HAT 1357-53241 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi kataloğunda 1222 şeklinde verilmiş tarih yanlıştır. Aslı 1214 olmalıdır.)

145 Mahmut Raif Efendi, 1789

Şekil 4.19: Azadlu Baruthanesi.¹⁴⁶

Şekil 4.20: Azadlu Baruthanesi, 20.yy.¹⁴⁷

Şekil 4.21: Azadlu Baruthanesi, 20.yy.

146 Mahmut Raif Efendi, 1789

147 Aras Neftçi kişisel arşivi

4.1.5. Levend çiftliği

1789 Fransız İhtilalinin Avrupa'daki politik dengeleri değiştirmesi, alınan yenilgilere rağmen Avusturya ile, Osmanlı açısından oldukça avantajlı ve çok az toprak kaybını getiren Zıştovi (4 Ağustos 1791) Antlaşmasının imzalanmasına sebep olur. Rusya ile yapılan Yaş (9 Ocak 1792) Antlaşması da, Osmanlı'nın ağır yenilgilerine rağmen avantajlı bir antlaşma olarak görülebilse bile Kırım'ın Ruslar tarafından ilhakını Osmanlı'nın tekrar kabul etmesi sebebiyle, Ruslara karşı olan nefret ve korkuyu körükler. 1792 (h. 1207) senesi sonlarında, Rusların Bender karşısında Turla (Dinyester) nehri kenarında, içerisinde Edirnekapıdaki Mihrimah Sultan Camii'ne benzer büyük bir cami, medrese, çifte hamam, mektep ve kütüphane bulunan büyük bir şehir inşa ettirdikleri, ellerinde bulunan esirlerden imam ve hocalığa kâdir olanları ve kadıları bu şehre ta'yin ettikleri ve eğer daha üst düzeyde ulemâ talep edilirse Maverâünehir ve Buhara'dan getirmeyi taahhüt ettikleri, esnafa, durumlarına göre sermaye verip 60.000 kadar müslümanı bu şehirde iskan ettikleri; hatta yavaş yavaş reayanın da gemilerle başkenti terk edip bu yeni şehre taşındıkları gibi söylentiler başkette yayılır (Uzunçarşılı, 1973). Levend Çiftliği'nin, İstanbul'a Karadenizden yapılması beklenen muhtemel bir saldırıya karşı savunma amacı ile daha yoğun askerî nitelik kazandığı ile ilgili muhtelif söylentiler de, var olan Rus korkusunun bir yansıması olarak görülebilir (Uçman, 1976, s. 37-43).

Onyedinci asırda yaşamış meşhur seyyah Evliya Çelebi, Levend Çiftliği'nin isminin kaynağını, II.Mehmed'in fetih sonrası bu bölgeyi ihsan eylediği azaplar (levendler) olarak gösterir.¹⁴⁸ Levendlerin bu bölgedeki varlığı uzun süre devam etse de onsekizinci yüzyılın üçüncü çeyreğinde çiftliğin oldukça harap halde olduğu bilinmektedir. Harap durumda bulunan Levend Çiftliği'ni Kaptan-ı Deryâ Cezayirli Gazi Hasan Paşa satın alarak ihya eder (Câbî Ömer Efendi, 2003, s. 27). Ramazanoğlu Levend teşkilatının I. Abdülhamid tarafından kaldırılmasının ardından arazinin yeniden mîrî araziye dönüştürüldüğü belirtse de (Ramazanoğlu, 2003, s. 42), 1791 senesi sonlarında III. Selim'in, "sabık kaptan paşanın uhdesinde olan Levend

148 "Andan şürefâya, andan ulemâyâ ve sülehâyâ, andan e'imme ve hutebâ ve meşâyihîne, andan molla ve kadılara, andan serdengeçti gazilere ve andan kırdâ gemi çeken azebistâna Levend Çiftliği nâm belîdeyi anlara ihsan edüp, anın için Levend Çiftliği ismiyle müsemmâdır" ; Evliya Çelebi, 2006, s. 50

çiftliğini adem-i idaresinden naşı hın-i azlinde mülknamesini taraf-ı hümâyunuma reddetmiş olmakla çiftlik-i mezkurun emlak kaydı terkip ve Havass-ı Hümâyun'uma ithal olmak için kaleme kayd ve iktiza eden mahalle ilmühaberleri verile"¹⁴⁹ şeklindeki ifadesinden bunun doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Selim'in Levend Çiftliğini kendi mülküne katarken, Hasan Paşa'nın çiftliği idare etmedeki yetersizliğinin sebep gösterilmesi eski kaptan-ı deryâ ile pâdişah arasındaki husûmeti de akla getirir.

1791 senesinin son aylarına ait ilk ruznâme kayıtlarından itibaren Selim'in Levend Çiftliği'ni sık sık ziyaret ettiği, çiftlikte bulunan yeniçeriler arasından seçilmiş tûfengçiyâna talim yaptırdığı ve atıyyeler dağıttığı görülür. 1792 senesi ortalarından itibaren ise Sadrâzam Koca Yusuf Paşa'nın sefer dönüşünde beraberinde getirdiği onaltı talimli asker ile Karadeniz sâhili sakinlerinden, hevesli olan 25-30 yaş arası 150 kadar genç erkeği talimli asker olarak kaydedilerek Levend Çiftliği'nde iskan ettirilir (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s.,77; Uzunçarşılı, 1973).

Sırkâtibi Ahmed Bey'in tuttuğu ruznâmede ilk defa Levend çiftliğinde kışlalar yaptırıldığı ile ilgili bir kayda 29 Mayıs 1793 (h. 18 L 1207) tarihinde "bina ve inşa olunmak üzere olan kışlaklar seyr ü temâşâ buyurulmuş" şeklinde rastlanır. Bu tarihten önce Selim'in Levend Çiftliği'nde var olan yapılara "kurşun menzili soffaları" ve "havuz başında bir kasır" eklettirdiği bilinse de, asıl 1793'te başlayan bu inşaatın Levend çiftliği'ne "bostancı-tûfengci ocağı" adı altında nizâm-ı cedid kışlası niteliğini kazandıran imar faaliyetinin başlangıcı olduğu düşünülebilir.

Beydilli, Levend Çiftliği'nin, şehirden ve dolayısıyla Yeniçerilerin gözünden uzak olması nedeniyle, yeni askerlerin eğitilmesi için özellikle seçilmiş olabileceğini öne sürer (Beydilli, 1995). Bir yandan da, yeni kurulmak istenen düzeni, yeni tâlimli askerî birliği ve kışlanın kuruluşunu tepkilere mâruz kalmadan meşrulâştırmak amacıyla, halkın Ruslara karşı olan korkusundan faydalanılarak, Rusların, İstanbul'un en savunmasız yerindeki bentleri alarak suyu kesmeleri durumunda, şehrin derhal düşeceğini gördükleri söylentisinin devlet tarafından süslenerek yaydığı

149 BOA HAT 239-13336

görülür (Uçman, 1976). Levend Çiftliği'ne yeni ve her an teyakkuz hâlinde bir birlik yerleştirilecek, böylece şehrin sularına yapılabilecek ani bir saldırı engellenecektir.

1793 yılında başlayan ilk inşâî faaliyet kapsamında bir kışla binası, subaylar için lojman niteliğinde konutlar (üç bâb hâne), hastane, hamam, kışlaya tüfek yapmak için bir kaynakçı, tabancacı, kundakçı, dökmeci, çilingir, aşçı, çamaşırcı ve berber dükkanları ile gerekli su yolları inşa ettirilir.¹⁵⁰ Bunların dışında Mihrişah Valide Sultan da kışla içinde bir mescit inşa ettirir. Bu mescit, daha sonra 1795-6 (h. 1210) senesinde camiye tahvil edildiğine göre, muhtemelen 1793'te çiftlikte süren imar faaliyetleri sırasında yaptırılmış olmalıdır (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 219).

Çeşitli kaynaklarda kışla içerisinde bir talim meydanı, bu meydana nâzır bir hünkâr kasrı ve bir büyük kasır bulunduğu dair bilgiler bulunsa da (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 334), bunların tam olarak hangi aşamada inşa edildiklerine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Melling'in "Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore" adlı eserinde yer alan İstanbul haritasında Levendi Çiftliği'nin yerleşimi olabildiğince detaylı biçimde gösterilmiştir. Burada kuzeydoğu yönünde "Kiosque pour le Grand Seigneur" şeklinde ifade edilen yapı Büyük Kasır, çiftliğin güney batısında sadece kiosque olarak işaretlenmiş ve önünde talim meydanı olabileceği düşünülebilecek şekilde sınırlandırılmış bir meydan bulunan yapı da bahsi geçen meydana nâzır hünkâr kasrı olmalıdır. (Şekil 4.22)

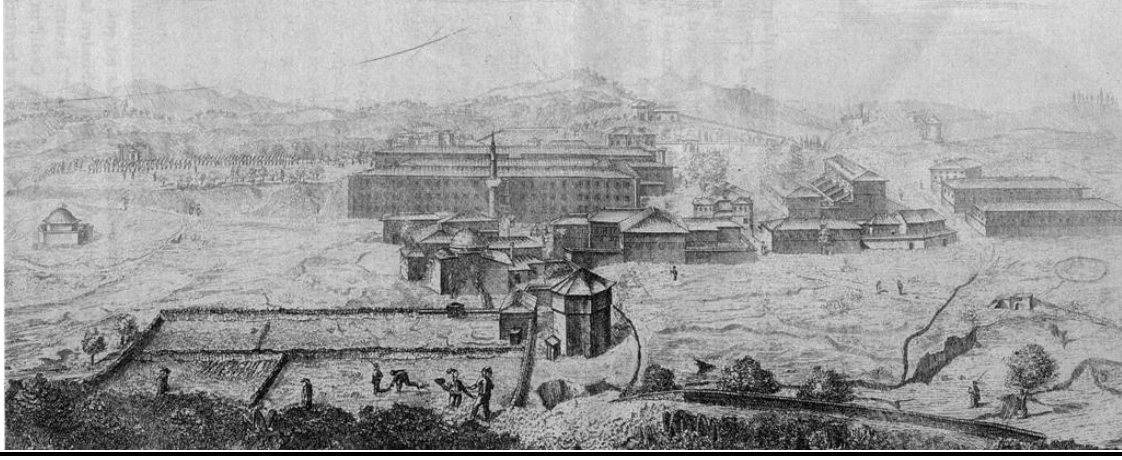

Şekil 4.22: Levend Çiftliği'ni gösterir detay.¹⁵¹

150 BOA HAT 1464-49; BOA CAS 17893; Mahmud Raif Efendi, 1789

151 Kauffer tarafından çizilmiş İstanbul haritası; Melling, 2003

Levend iftliği'nin 1798'den önceki fizikî durumu ile ilgili detaylı sayılabilecek nitelikte bilgi içeren ve Şimdiye dek ulaşılabilen tek üç boyutlu görsel Mahmud Raif Efendi'nin Tableau des nouveaux reglemens de l'Empire Ottoman adlı eserinde yer alan gravrdr. (Şekil 4.23) Bu gravürde aynı senelerde yapılmakta olan humbaracı ve lağımcı kışlasında olduğu gibi orta avlulu ve dikdörtgen bir ana kışla kütlesinin bulunduğu, buna paralel ek bir ince uzun kütlenin de hemen ana yapının yanında yer aldığı görülmektedir. Melling albümünde yer alan haritada da, F.Fried tarafından 1821 senesinde hazırlanmış İstanbül haritasında da (Şekil 4.24) kışlanın orta avlulu dikdörtgen ana kütlesi belirgin bir biçimde belirtilmiştir.

Şekil 4.23: Levend iftliği (1798 ncesi durumu).¹⁵²

Şekil 4.24: Levend iftliği'ni gösteren detay.¹⁵³

152 Mahmud Raif Efendi, 1789

153 Fried, 1821

Melling albümünde yer alan harita incelendiğinde, gravürün, talim meydanına bakan hünkar kasrının bulunduğu bölgeden bakılarak çizildiği düşünülebilir. Ana kütlenin sol tarafında geniş talim meydanları, diğer üç tarafında ise belgelerde bahsi geçen diğer yapılar görülür. Bunlardan Mihrişah Valide Sultan'ın yaptırmış olduğu kare planlı, kırma çatılı, tek şerefeli bir minâreye sahip [muhtemelen ahşap] cami ile bunun arkasında yer alan hamam en rahat tanımlanabilen yapılardır. Bunların arkasında da ayrı ve sınırları tanımlanmış bir talim meydanı daha yer alır.

1800'lü yılların başlarında oldukça yıprandığı ve tamire muhtaç durumda olduğu anlaşılan kışla binalarına, 1800 senesinin Haziran ayında (h. S 1215) bir eczacı dükkânı eklenir.¹⁵⁴ İrâd-ı Cedîd defterdarı Mustafa Reşid Efendi 1800 senesi sonlarında Levend Çiftliği'nde bulunan binalar, duvarlar ve kasırların tamiri için dönemin hassa sermimarına bir keşif yaptırır da Selim, muhtemelen devam etmekte olan Mısır seferini ve inşaatı başlamak üzere olan Selimiye Kışlası'nı göz önüne alarak "bu kadar iş var iken bu ne lazımdır" diyerek bu tâdilatı erteler. Ancak 1802 senesi başında yeni ve yoğun bir inşâî faaliyete girilir. Öncelikle Levend Çiftliği'ndeki muallem askerin oturduğu binalar Foti Kalfa tarafından tâmir edilir ve hassa başmimarı Ahmed Nurullah Efendi tarafından kontrol edilerek keşf-i sanisi yapılır.

Bu keşfe göre orta kapı civârında Foti kalfa tarafından ocak ağaları için bir konak ve bu konağın yanında fevkânî "dâhiliyye ve hâriciyye" binaları yapılır. Bu binâların yapımında kullanılan malzemeler detaylı biçimde sıralanmış, yapılara ait ölçüler ve içlerinde yer alan bazı fonksiyonların isimleri verilmiş olsa da, yapıların ne için kullanılacağı yahut mimârî biçimlenişleri hakkında bu keşif üzerinden fikir yürütmek zordur.

Levend Çiftliği'ne bu yeni eklenen yapılar dışında, mutfak ve gerekli müstemilâtın inşâ, tanzîm ve tamiri ile yenilenmesi gereken bazı mahallerin tamiri ve yenilenmesi gibi iş kalemleri de 1802 senesi sonunda tamamlanır ve keşif defteri 23 Aralık 1802 (h. 27 Şabân 1217) tarihinde Selim'e sunulur.¹⁵⁵

154 BOA C.SH. 228

155 BOA C.AS. 19609

Bu inşâî faaliyetin üzerinden yalnızca iki sene gibi kısa bir süre geçtiği halde, 1804 senesinin başlarında, Levend Çiftliği'nde bulunan "atik ve cedit" kışlaların "kâbil-i süknâ olmamak derecesinde mütevehhin ve mâ'il-i inhidâm" (oturulmaya imkân vermeyecek derecede yıpranmış ve yıkılmaya meyyal) olduğundan bahsedilmesi, yapıların yıpranma hızını da göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Mimar ağa tarafından keşif defteri hazırlandığı ve uygulamasının yine Foti Kalfa'ya ihâle olduğu anlaşılan bu yenileme işi 1804 yılı Nisan ayı ortalarında (3 M 1219) tamamlanarak son keşif defteri teslim edilir. Bu keşif defterine göre, eski ve yeni kışla binalarının yenilenmesinin yanı sıra, ilk keşifte yer almayan bir takım binalar da yaptırılmıştır. Bunlardan biri Levend Çiftliği'nde daha önceden mevcut olan hastane haricinde, dış ve yükseltilmiş (haric ve mürtefi) mahalde yapılan yeni hastane binasıdır. Diğer ise zabitler ve askerlerin toplanabilmeleri için, önceden mevcut olan hanelere ek olarak yapılan "yirmiyedi bâb hane"dir. Bu hastane binası ve neferat hanelerinin inşaatı da Foti Kalfa tarafından tamamlanır.¹⁵⁶

1804 senesinden sonra Levend Çiftliği'nde ufak çaplı bir takım tâdilâtlar dışında yeni ve büyük boyutlu bir inşâî faaliyete rastlanmaz. 1810 yılında İstanbul'a gelerek gözlemlerini kaleme alan J. C. Hobhouse'un kayıtlarından, genellikle 1807 Kabakçı isyanında yakıldığı gibi bir intibâ olan ancak 1808 senesinde yanan Levend Çiftliği'nin, ya tam anlamıyla tahrip olmadığı yahut II. Mahmud devrinde hızlı bir şekilde onarıldığı anlaşılır (Hobhouse Broughton, 1971, s. 380).

4.1.6. Selimiye kışlası

1800 senesinin Ağustos ayı sonlarında Üsküdar'da bulunan Kavak Sarayı arazisinde talimli bostancı tüfengçi neferâtı için yapılacak yeni kışlanın temelleri atılır (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 335). Sırkâtibi Ahmed Efendi temel atımından birkaç gün önce Selim'in bu kararı verdiğini belirtse de başkentte nizam-ı cedit askeri için yeni bir ortanın kurulması muhtemelen çok önceden beri düşünülen bir konu olmalıdır. Nizam-ı Cedit hareketinin, Osmanlı askerini ve ordusunu düşmanlarının standartlarına çıkartmanın ötesinde devletin iç güvenliğine dair zaafplarını da kontrol altına almayı hedeflediği düşünüldüğünde, Üsküdar'da yeni bir ortanın kurulmasına

156 BOA C.AS. 43473

farklı mânâlar da yüklenebilir. Ocağın kuruluşundan itibaren İrâd-ı Cedîd hazînesine bağlanan eyaletlerde, ondokuzuncu yüzyıl başlarından itibaren hızla Nizâm-ı Cedid kışlaları inşa edilir.¹⁵⁷ Daha da önemlisi Bolu sancağındaki tımarlı sipahiler aynen muhafaza edilerek Levend Çiftliği'ne, Hüdavendigâr Eyaleti'ndeki tımarlı sipahiler de Üsküdar Ocağı'na bağlanır. Bu şekilde ayanlara bağlı tımarlı askerlerin merkezde “asker-i şâhâne”ye dönüştürülme süreçlerine paralel olarak tımar sistemi tekrar kontrol altına alınarak merkezî idâre sistemi kurulmaya çalışılır (Yeşil, 2009, s. 14).

Başkentte yeni kurulan ortanın kışlasına konum olarak Üsküdar'ın seçilmesinin altında pek çok düşüncenin yattığı düşünülebilir. Bunların başında Levend Çiftliği'nde olduğu gibi gelebilecek dış tehditlere karşı şehrin savunması sayılabilir. Gözde Ramazanoğlu, Selimiye Kışlası ve yerleşim alanını araştırdığı doktora tezinde (Ramazanoğlu, 2003, s. 104), konum seçiminde Mühendishane-i Berr-î Hümâyûn'un konumunun belirlenmesi konusundaki öneri ve uyarıların göz önüne alınmasının kuvvetle muhtemel olduğunu ve Selimiye Kışlası için o zamana göre uzak sayılabilecek, aynı zamanda güvenli olduğu düşünülen bir yerin tercih edilmiş olabileceğini öne sürer. Bunun yanısıra hoşnutsuzluğunu isyan biçiminde gösterme eğilimindeki yeniçerilerin tepkisinden çekinen devletin, talimli askerini bu tepkilerden korumak için şehirden uzak bir konum olan Üsküdar'ı seçmiş olabileceğini dile getirir. Halbuki yeniçerilerin ve yeniçeri taslakçılarının kontrolünde olduğu bilinen Üsküdar gibi bir bölgenin, Yeniçerilerin tepkilerinden uzaklaşmak için kullanılmış olması pek akla yakın değildir. Aksine, bu bölgede bulunan yeniçeri taslakçısı kayıkçılar ve donanma gediklilerinin Tersane Nizamı'yla, gönüllü olan yeniçerilerin ise Üsküdar Kışlası marifetiyle tam manasıyla devlet kontrolüne sokulmaya ve bölgede yeniden huzur sağlanmaya çalışıldığı söylenebilir (Yeşil, 2009, s. 62). Aynı zamanda Üsküdar'ın, askerinin her daim esas komutanları olan sultanın varlığını ve ihtişamını gözlemleyebilecekleri bir noktada, Topkapı Sarayı'nın tam karşısında bulunması da konum seçiminde rol oynamış etkenlerden biri olabilir.

157 Anadolu'da; Aksaray, Ankara, Bolu, Çankırı, Çorum, Kastamonu, Kayseri, Kırşehir, Konya, Kütahya, Muğla, Niğde ve Sivas şehirlerinde kurulan Nizam-ı Cedid ortaları ve inşa edilen kışlalar ile ilgili bilgi için bkz: BOA C.AS 23025; Çataltepe, 1997; Yeşil, 2009, s. 66

III. Selim'in kendi mülkünden arazileri askerî amaçlar için kullanıma açışına Selimiye Kışlasında ilk defa rastlanmaz. Aynalıkavak Sarayı arazisini tersaneye, Levend Çiftliği'ni Nizam-ı Cedid kışlasına tahsis ettiği gibi, uzun süredir kullanılmayan Kavak Sarayı'nın arazisini de yeni bir kışla için tahsis etmekten geri durmaz. Kışlanın inşaatı başladıktan kısa süre sonra Kavak Sarayı arazisi emlak-ı hümâyûndan çıkartılarak Selimiye Vakfına devredilir.¹⁵⁸ Selim'in 1800 (h. 1215) tarihli vakfiyesinde bu saraya ait sınırlar :

önceden batı sınırını oluşturan deniz kenarındaki Harem İskelesi denen yerde bulunan su kuyusundan sâhil boyunca 375 zira ilerideki Şekerkaya Burnu'na; oradan 570 zira. ötedeki Kavak İskelesi'nde bulunan çeşmeye; oradan Haydarpaşa tarafında, deniz kenarında bulunan yıkılmış yere doğru ilerlendiğinde 360 zira uzaklıktaki Kirişhane Burnu'na; buradan koyu dönerek 360 zira ilerideki bağa ulaşmaktadır.

Bu noktada üç büyük kavak ağacının yanındaki nişan taşına, oradan güneyde Haydarpaşa'dan gelen yola kadar olan 87 zira mesafe; oradan kuzeye doğru 335 zira ilerleyerek Haydarpaşa tarafındaki taş minberin batı tarafındaki nişan taşına; oradan Haydarpaşa'dan gelen yolun batı tarafından ilerlemeye devam edildiğinde 453 zira ötedeki, yolun batı tarafındaki selvi ağaçlarından yeni nişantaşına kadar; buradan yine aynı doğrultuda ilerlendiğinde, mezarlık duvarının doğusundan geçip 400 zira uzaklıktaki Miskinler Camisi'nin karşısındaki nişantaşına; oradan 545 zira ileride, kuzeydeki KaracaAhmed Türbesi'nin karşısındaki yaya yolunun başında yer alan su terazisine; buradan aynı doğrultuda, 325 zira ileride solda ve doğuda bulunan mezarlık duvarının batısındaki yaya yolu ile eskiden beri var olan dut ağaçları sırasının önünden devam edildiğinde ulaşılan, Harem Kapısı adı verilen yerdeki Nuri Bey Kapısı'nın önündeki yolun başında yapılan nişantaşına; oradan yol boyunca ilerlendiğinde, 500 zira ileride Tunus Bağı'na giden yolun başına kadar; buradan yol güzergahı üzerinde batıya doğru ilerlendiğinde, yine sınırda bulunan Karlık Çukuru isimli yerin yakınındaki nişan taşına; yine yol ile 420 zira uzaklıkta, batı tarafında, deniz kenarındaki deve sırtı biçimli yerdeki yaya yoluyla, Harem İskelesi'ne kadar olan 13 yük 62.467 zira arazi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No.634'dan nakleden Ramazanoğlu, 2003, s. 55);

158 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No.634

Ancak bahsi geçen nirengi noktalarının günümüzde hangi noktalara isabet ettiği bilinmediği için arazinin gerçek sınırı tam olarak saptanamamaktadır (Ramazanoğlu,2003, s. 55).

Kavak Sarayı, daha önce I.Abdülhamit devrinde geçirdiği bir yangında tahrip olmuş ve 1794'te III. Selim tarafından kısmen yıktırılarak mermerleri Topkapı Sarayı'nın çeşitli mahallerinde ve devam etmekte olan kışla inşaatlarında kullanılmıştır (Hobhouse,1817, s. 277; Dallaway, 1797, s. 22). Ancak 1800 yılının Ağustos ayı sonlarında başlayan kışla inşaatı sırasında sağlam olan bâzı binalardan ve altyapıdan faydalanıldığı anlaşılır. "Nefs-i hümayûn için biniş mahalli olmak üzere ta'mir olunan" Mehmed Paşa Köşkü yeniden işlevlendirilerek kullanılan binalardan yalnızca biridir (Câbî Tarihi, s. 34).

Hassa sermimarı Mehmed Arif tarafından kışla ile ilgili hazırlanan ilk keşif 1800 yılının Temmuz ayı başında Selim'e sunulur.¹⁵⁹ Bu keşfe göre Üsküdar Kavak Sarayı Hümayunu sınırlarında inşâ edilmesi emredilmiş olan yeni kışla, bin altıyüzden fazla muallem (talimli) askerin yatılı olarak kalabileceği büyüklüktedir. Yapının Selim tarafından verilen inşaat emri için "icâd" ve "ibdâ" (benzeri görülmemiş bir eser meydana koymak) kelimelerinin seçilmiş olmasını Ramazanoğlu "binanın mekân organizasyonu ile kütle biçimlenişinin, önceki kışlaların düzenlerinden çok farklı yapılmasının özellikle istendiği" şeklinde değerlendirse de, (Ramazanoğlu tez, s. 59) önceki kışlalarla benzer bir organizasyon şeması ve vaziyet planının uygulanmış olması bu değerlendirmenin doğru olamayacağına işaret eder. Onsekizinci yüzyıl boyunca özellikle mimârî alanında yeninin ne kadar revaçta olduğu ve yapıların tanımlarında çoğunlukla "icâd, ibdâ, nev-tarh, nev-resm, nev" gibi yenilik, görülmemişlik mânâları içeren kelimelerin tercih edildiği gözönüne alındığında, Selim'in bu iki kelimeyi tercih edişi, dönemin mimârî yenilik anlayışını benimsediğini ve aynı zamanda askeri için hoşça gidecek ve dikkat çekecek, gösterişli bir yapı/yapılar grubu inşa ettirmeyi planladığını düşündürür.

Bu yeni kışla binası için, üst katında basit bir hesapla yirmi küsur kişinin yatabileceği yetmiş iki adet koğuş ve zâbitlere mahsus odalar, alt katında ise "sergi dairesi"

159 BOA CAS 6338

bulunan, sekiz adet merdivenle düşey sirkülasyonun sağlandığı ve içerisinde iki adet cami-i şerîfin (muhtemelen kastedilen mescid olmalı) bulunması tasarlanan, herşeyiyle tam ve mükemmel bir proje hazırlanır. Bu projede yapının/yapıların şekli ile ilgili herşey mütalaa edilmiş ve açık biçimde çizimlere aktarılmış, mimariyi ilgilendiren her konu üzerinde tartışılarak herbiri bir karara bağlanmıştır. Bu aşamalardan sonra projeye göre inşa edilecek olan binaların karar verilen ölçüleri ve mimârî tasvirleri keşif defterine yazılmış ve buna göre masraf ve süreye dair ön keşif yapılmıştır. Ancak, talim meydanının etrafının duvar çevrilerek korunaklı hale getirilmesi, som pâyeli parmaklık inşâsı gibi henüz yapımına tam olarak karar verilmemiş fakat daha sonradan ihtiyaç duyulabileceği tahmin edilen mahallerin inşa ve/veya ilâve edilebileceği ihtimali gözönünde bulundurulmuş, buna göre tahmin edilen toplam masrafların değişebileceği de öngörülmüştür.

Yine aynı keşif defterinde yapının "mevadd-ı cesîmeden" (önemli işlerden) olduğu önemle vurgulanarak, kesinlikle müstakil bir binâ emîni tâyin edilmesi gerektiği belirtilmiş, bu iş için baruthane nâzırı Ahmed Aziz Efendi'nin uygun olabileceği dile getirilmiştir. Birkaç gün içerisinde Ahmed Aziz Efendi'nin bina emini olarak tâyin edilmesi, bu önerinin dikkate alındığını gösterir.¹⁶⁰

Ana kışla yapısının yanında mutfak ve odun deposu (hatabhâne) gibi servis mahallerinin de ilk aşamadan itibaren proje kapsamına alındığı, kışla binası için mermerden, siyah zemine yazılmış tezhipli tarih kitabeleri, mükemmel kanatları, halkaları ve kilitleri bulunan gayet büyük ve bezemeli olarak iki adet geniş saçaklı ana kapı tasarlandığı ve ana yapıda aynı dönemde inşa edilen diğer kışla binalarında görüldüğü üzere çıkmalar bulunduğu, ön keşif defterinde dikkat çeken ayrıntılardır. Bir diğer dikkat çekici husus ise yapının genel kanaatin aksine ahşap değil kâgir olarak inşa edilmesidir. Genellikle 20.yüzyıl tarihçilerinin¹⁶¹ özgün halinin ahşap yahut yarı ahşap olduğunu ileri sürerek 1807 (bazen de doğru olarak 1808) isyanında yakıldığını ve II.Mahmud devrinde kâgir olarak yeniden bugünkü hâliyle inşa ettirildiğini belirttiği kışlanın özgün halinin ahşap olmadığı görülür. Kışlanın iç ve

160 BOA C.AS. 32689

161 Arel, 1975, s. 98; Cezar,1971, s. 121 yapının özgün halinin ahşap, Batur, 1994, ve Konyalı, 1977 yarı ahşap olduğunu belirtmektedir.

dış cephelerinde, döşeme ve çatı örtüsünde kullanılan malzemelerin detaylı olarak açıklandığı ön keşif defterinde, kışlanın içerideki dört cephesinin köşelerinin masif taştan, geri kalan bölümlerinin onbeş arşında bir büyük hatıl ve payandalar kullanılarak kum ve kireç karıştırılmış derzli beyaz taştan masnu' (sanatlı) biçimde inşa edildiği, dış cephesinde ise açık ve koyu olmak üzere iki renkli ve iki sıra halinde sütunlar kullanıldığı kaydedilmiştir. "Yatak mahalli" olarak tanımlanan koğuşların döşemelerinde koğuş tahtası ve meşe gibi farklı türde ahşaplar, iç bölme duvarlarında tuğla kullanıldığı ve beyaz söveli iç kapıların iki tarafında musandıralar yer aldığı anlaşılr. Aynı zamanda iç avluya bakan cephede tahta doğrama ve çerçeveli pencereler bulunduğu da ayrıca kaydedilmiştir.

Bütün bu malzemeye dair verilen ayrıntıların yanısıra kışlanın dış cephesinde beden duvarlarının bitiş detayında çarşı tuğlasından kirpi saçak ve üzeri sıvalı kâgir oluk kullanılması da binânın tam kâgir olarak inşa edildiğine bir delildir. Zaten aynı dönemde yaptırılmış olan diğer askerî yapılar için de hep tercihin kâgirden yana kullanılmış olduğu gözönüne alındığında, Üsküdar'da yapılan bu yeni büyük kışlanın da kâgir olarak inşa ettirilmiş olması doğaldır.

Selim, 1800 yılının Ağustos ayında başlayan inşaatı, aynı senenin Aralık ayı ortalarında (25 B 1215) ziyaret eder. Ruznâmede "müceddeden inşa ve icâdına muvaffak olduğu ta'limlü bostânî neferâtı kışlâkı köşküne biniş-i hümâyun ile gittiği" şeklinde kaydedilmiş bir sonraki ziyareti ise ertesi senenin Temmuz ayı başında (21 S 1216) gerçekleşir (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 343). Devam etmekte olan inşaatı ve aynı zamanda tamamlanmış olan kasr-ı hümâyunu ziyaret eden Sultan'ın, daha önceki ziyaretlerinde yaptığı gibi, kışla inşaatının başlangıcından bu yana devam etmekte olan Üsküdar ortası askerlerinin talimlerini izlemiş olması da muhtemeldir. Bu tarihte kışla ana yapısının inşaatının devam ettiği anlaşılr. 10 Temmuz 1803 (20 RA 1218) tarihli bir belgeye göre¹⁶², ön keşifte belirtilen projeye uygun olarak, kasr-ı hümâyun ve kışla ana yapısı ilk tamamlanan yapılarıdır.¹⁶³ Bu tarihte, Üsküdar Kavak Sarayı arsasına "mukaddemâ" inşa edilen bu

162 BOA C.AS 51941

163 Bostancı kışlası ile biniş köşkünün aynı zamanda inşa edildiğine dair bir diğer belge için bkz: BOA C.SM 8765

yapılardan başka olarak yapılması planlanan "zâbitân konakları, çârşî dükkânları, değirmen, kâgîr hamam, tabhâne, hastahâne, müteaddid cebehâne ve ahırlar, talîm meydânı, tulumbacı kışlası, su haznesi, çeşme-i âb ve su terâzileri, rûsum iskelesi ve limân, lağımlar, duvarlar ve sâir müstemil olduğu ebniyyenin" hepsi tamamlanmış durumdadır. Bu yapılardan cebehânenin yıkılan Tazıcılar Ocağı'nın yerine, tabhanenin ise bir süre sonra inşaatına başlanacak olan Selimiye Camii'nin yakınında inşa edildiği anlaşılır (Câbî Ömer Efendi, 2003, s. 38).

Dönemin hassa sermimarı olan İbrâhim Kâmi ve ona yardım etmekle görevlendirilen mühendis Abdurrahmân Efendi, sâbık hassa sermimârı Ârif Efendi ve sâir "mütefennin" neccâr kalfaları, bu binâlara ait son keşifleri hazırlarlar. Bu son keşifte, bir "eser-i cemil" olarak tanımlanan külliye için yapılan ilk keşiften daha düşük bir toplam masraf çıkması, kereste, sa'ir eşyâ ve alınan kiralardan toplamının ilk keşif masraflarından düşülmesi, projede birden fazla yer alan aynı fonksiyonlu yapıların bazılarının inşa edilmemesi gibi sebeplere bağlanarak açıklanır.

1803 senesi ortalarında çevresindeki servis yapıları tamamlanan kışlanın ana binasının aynı senenin sonlarına doğru çeşitli tâmiratlara ihtiyaç duyulur duruma geldiği ve yeni ihtiyaçlar doğrultusunda çeşitli mahallere gerekli ilâvelerin yapıldığı görülür. Bu inşâ faaliyetinin tamamlandığı tarihlerde, Selim Üsküdar kışlasına tekrar gelir, mevcut askerlere talim yaptırır ve etraftaki inşaatı yeni bitmiş binâları gezer (Beyhan, 2007, s. 129). 8 Ekim 1803 (h. 21 C 1218) tarihli bir belgeye göre bu son faaliyet kapsamında, çevredeki zâbitân konaklarının bir kısmına gerekli ilâveler yapılmış, Kavak iskelesinin doğu tarafına yeni bir hastane ve sair binalar inşa edilmiştir.¹⁶⁴ İlk aşamada inşa edilen hastane, Câbî tarihinde Haydarpaşa olarak anılan düzlüğe yapıldığı kaydedilen hastane olup, bu dönemde eklendiği belirtilen ise, kışla ile tabhâne arasındaki alanda gösterilen, "hopital" olarak tanımlanmış yapı olmalıdır. (Şekil 4.25)

164 BOA D.BŞM.BNE.16108

Şekil 4.25: Üsküdar Kışlasının genel yerleşimini gösterir harita.¹⁶⁵

Dönemin hassa sermimarı İbrâhim Kâmi tarafından gerçekleştirilen bu tadilât ve ilâvelerin uygulamasında, muhtemelen 1803 senesinin Ağustos ayında son keşifin yapılmasında görevlendirilen "sa'ir mütefennin neccâr kalfalarından" biri olan Foti Kalfa'nın da çalıştığı bilinmektedir. Daha önce Levend Çiftliği ve Tophane binâlarında istihdâm olunan Foti Kalfa, Üsküdar ocağı kışlasındaki bu görevi sırasında, yine kendisi gibi yapı ustası¹⁶⁶ olan Todori Kalfa, oğulları ve iki hizmetkârına tanınan ayrıcalıklardan kendisinin de yararlanması için başvuruda bulunmuşsa da, bu arzusu Selim tarafından "önce elindeki işi bitirsin" şeklinde geri çevrilir.¹⁶⁷ Belgenin 1 Temmuz 1804 tarihli oluşu, bahsi geçen onarımların bu tarihte hâlen devâm ettiğine işaret eder. Foti kalfanın isteği, 20 Mayıs 1805 (29 S 1220) tarihinde Selimiye Camiinin inşaatındaki hizmetleri de gözönüne alınarak kabul edilir.¹⁶⁸

1806 (h. 1221) tarihli bir diğer keşif defterinde, kışla ve çevresindeki onarımların tamamlandığı belirtilir. Bu onarımların 1803 senesi sonunda başlamış olandan ziyâde 1805'te yeniden ihtiyaç duyulmuş olan yeni ve kapsamlı bir tâdilât olması daha

¹⁶⁵ Fried, 1821

¹⁶⁶ Belgelerde, dülger/neccar kalfası olarak anılırlar da bunun marangoz kalfasından çok yapı ustası mânâsına geldiği düşünülebilir.

¹⁶⁷ BOA HAT 1490-32

¹⁶⁸ BOA C.MLY.25245

kuvvetli bir ihtimaldir.¹⁶⁹ 1803 tâdilâtında yapılan hastanenin iç ve dış cephelerinde kapsamlı bir onarım yapılmış olması, pencere cam ve çerçevelerinin değiştirilmesi, hastalar ağası için yeni bir oda eklenmesi gibi yenilemeler, bunun ayrı bir onarım olduğunu ispatlar.

1807 senesinde III. Selim'in tahttan indirilmesi ile sonuçlanacak olan ayaklanmaya kadar ufak çaplı bazı tâdilât ve tâmirâtlar yapıldığı görülse de bu aşamada kışlanın fiziksel bütünlüğünü yahut görünümünü değiştirecek başka bir mimârî müdahale gerçekleştirilmemiştir. IV. Mustafa zamanında önce han olarak kiraya verilen ve 1808 yılındaki büyük isyanda "külliye ve bir daha binâ olunmaması için ihrak olunan" Selimiye kışlasının enkaz ve arsası 1809 senesi sonlarında (22 B1224) satışa çıkarılsa da¹⁷⁰ satışın tümüyle gerçekleşmediği düşünülebilir.¹⁷¹ Uzunca bir süre harap vaziyette kalan kışla II. Mahmud tarafından 1826-1828 seneleri arasında yeniden aynı bölgede inşa ettirilir. Ancak bu ikinci dönemdeki (aynı zamanda bugünkü) konumu ile ondokuzuncu yüzyıl başına tarihli iki haritada gösterilmiş olan özgün konumu arasında bir farklılık dikkat çekicidir. Kauffer ve Fried haritalarında Selimiye Camii ile kışlanın birbirinden oldukça ayırık vaziyette tasvir edildiği, aralarında hastane ve tabhane binalarının yer aldığı görülür. Bunun yanısıra Selimiye Camii'nin yapılış evrelerinde yazılmış olan belgelerde, caminin konumunun Selimiye kışlası "civarında", "kurbunda" olarak belirtilmiş olması da yanyana olmadıklarını düşündürür.¹⁷² Ancak II. Mahmud devri planına göre cami ile kışla yanyana bulunmaktadır. Buna göre, haritaların yanlış çizilmiş olması ihtimâlinin dışında, II. Mahmud'un yanan kışlanın arsası yerinde biraz daha kuzeyde yer alan daha geniş ve selâtin câmiye daha yakın bir arsayı yeni inşa ettireceği kışla için tercih etmiş olabileceği düşünülebilir. Bu düşünce, 20.yüzyıl tarihçilerinin ikinci kışlanın ilkinin temelleri üzerinde ancak genişletilerek inşa edildiği şeklindeki yaygın kanaatleri ile uyumuna da dikkate değerdir. (Şekil 4.25, Şekil 4.26, Şekil 4.27)

169 BOA D.BŞM.BNE. 16122

170 BOA D.BŞM.BNE. 16137

171 Selimiye Kışlasının II. Mahmud dönemindeki durumu ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz: Ramazanoğlu, 2003

172 BOA C.EV.10954, BOA C.BLD.5466

III. Selim döneminde "muallem bostânî neferatının ikâmeti için inşa edilen yeni kışla", "muallem asker kışlası" ve özellikle "Üsküdar Kışlası" olarak anılan kışlaya bugünkü "Selimiye Kışlası" isminin verilmesinin bu döneme rastlaması, III. Selim'e ve dolayısıyla Osmanlı hânedânına, II.Mahmud'un bir iade-i îtibar çabası olarak algılanabilir. II.Mahmud tarafından yaptırılan kışlanın kuzey kapısında bulunan;

"Şâh-ı asker perver-i şehinşâh-ı âlem zihî
Cümle ecdâdını ihsân ile kıldı 'abâd"

şeklindeki, kitabenin ilk beyiti de bu fikri destekler niteliktedir.

Şekil 4.26: Üsküdar Kışlasının genel yerleşimini gösterir harita.¹⁷³

Şekil 4.27: Üsküdar Kışlası ile Selimiye Camii'nin bugünkü konumları.¹⁷⁴

173 Melling, 2003

174 Url-1

Üsküdar Kışlası'nın inşaatının ilk etabı kabul edilebilecek hünkar kasrı ve ana kışla binasının tamamlandığı sıralarda, planlanan kışla külliyesi ile bağlantılı bir diğer büyük proje de uygulama aşamasındadır. Caminin inşaatına, kışlanın inşaatının başladığı 1800 senesinin Temmuz ayında başlanmaması, Eyüb Sultan Camii'nin o tarihte henüz tamamlanmamış olması ile alakalı olabilir. Bunun yanısıra, henüz yeterli cemaatin oluşacağı bir ortamın bulunmamasının da bir diğer pratik etken olduğu düşünülebilir.

III. Selim'in kendi adına yaptıracığı bir selâtin cami için, geleneksel suriçi tercihinin dışına çıkarak, yeni düzeni temsil eden Üsküdar'daki büyük kışla külliyesini tercih etmesi de ayrıca mânidardır. Suriçinde istenen büyüklükte ve güzel konumda bir nokta bulunamaması, nüfusun ihtiyacını karşılayacak sayıda cami bulunması gibi pratik sebepler bu kararın esas çıkış noktası olmamalıdır. Öncelikle, daha önce yaptırdığı bütün kışlalarda [genellikle annesi Mihrişah Valide Sultan tarafından] bir mescit ya da cami inşa ettirilmiş olması, bu büyük yeni kışlada da benzer şekilde bir uygulamaya gidilmiş olmasını doğal kılar. Kışlanın boyutları, çevresindeki boş bölgenin şenlendirilerek nüfusunun arttırılmasının öngörülmesi ve bunun zamanla gerçekleştiğinin görülmesi diğerlerinden daha büyük ve nitelikli bir cami yapılmasını gerektirmiş olabilir. Ancak, Selimiye Camii'nin Üsküdar'da, şehir silüetine önceki selâtin câmilerden farklı fakat yine de hâkim bir noktadan etkide bulunan bir konumda inşa ettirilmesinin tek sebebi pratik gereklilikler olamaz. Yeni düzeni bütün yönleriyle temsil eden, aynı zamanda da anıtsal yapısıyla padişahın gücünü, ordusunun yeni ve güçlü yapısını, askeri ile arasındaki güçlü bağlantıyı dolayısıyla merkezî otoritenin hâkimiyetini İstanbul halkına, bütün imparatorluğa ve rakip ülkelere ilân eden bu büyük külliyenin Selim tarafından tamamen sahiplenildiğinin bir nişânesi olarak da algılanmalıdır. Selimiye Camii için düşülen pek çok tarihte olduğu gibi Surûrînin;

Zümre-i asker için oldu Selimiye makarr
Yapdı câmi' Han Selim aldı cünûdundan duâ'

şeklinde düştüğü tarih beyitinde de bu düşüncenin izleri görülebilir (Uslu, 2008, s. 44, 55). Aynı zamanda 1801 senesinde Mısır'ın işgalinin "başarıyla" sonlandırılmış olması da "gazi" sultanın kendi adına bir cami inşa ettirme arzusunu tetiklemiş olabileceğini düşündürür. Cami iç mekânının, üzerinde Fetih sûresi yazılı bir yazı

kuşağı ile çevrilmiş olması da bu düşünceyi destekler mâhiyettedir. "Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik. Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın, seni doğru yola iletsin ve Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin..."¹⁷⁵ şeklinde başlayan sûre, yukarıda bahsi geçen "başarı" ile ilişkilendirilebileceği gibi, aynı zamanda Selim'in askerî hedefleri bağlamında da çağrışımlar içerir.

26 Nisan 1802 (h. 23 Z 1216) tarihinde, kışlanın inşaatı tamamlandıktan ve asker istihdamı daha düzenli bir şekle büründükten sonra, Selimiye Camii'nin temelleri atılarak inşaatına başlanır (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 373). Cami ve ona bağlı yapıların binâ eminliğine, Eyüp Sultan Camii'nin yenilenme projesinde yine aynı görevi yapmış olan Uzun Hüseyin Efendi atanır. Kısa bir süre Ahmed Nurullah Ağa'nın daha sonra da İbrahim Kâmî Ağa'nın sermimarlığı dönemine denk gelen bu projede, daha önce Levend Çiftliği, Selimiye Kışlası gibi projelerde de çalışmış olan Foti Kalfa'nın da görev aldığı bilinmektedir. Foti Kalfa'nın, bir takım imtiyazlara sahip olmak için yaptığı başvurusunun Selimiye Camii'nin inşaatı sonlandıktan sonra kabul edilmesi sonucu hazırlanan beratta Foti Kalfa'nın hizmetlerinin "cami-i lâîfin tersîmi (çizilmesi, resmedilmesi) ve ibda'ı (örneksiz bir eser meydana koyması) ve tasviri (çizim veya maketini yapması) ve ihtira'ı (benzeri görülmemiş birşeyi icâd edip vücûda getirme)" şeklinde tanımlanması, Foti Kalfa'nın caminin mimarı olduğunu gösterir.¹⁷⁶ Caminin mimârî özellikleri gözönüne alındığında ise, Foti Kalfa'nın, Nuruosmaniye Camii'nin mimarı olduğu kabul edilen Simeon Kalfa'nın yetiştirmesi olabileceği düşünülebilir (Pamukciyan, 2003, s. 152-154; 155-159; 160-161).

Temel atımından altı ay kadar sonra, 5 Ekim 1802 (h. 7 CA 1217) tarihinde, Selim Üsküdar'a tebdilen gelerek cami ve çevresindeki yapıların inşaatını temâşâ ve kontrol eder (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 385). Bundan sonra da Üsküdar Kışlası'na her gidişinde câmi inşaatını ziyaret eder. Bu ziyaretlerin sonuncusu, câminin minareleri ve kubbesinin tamamlandığı 19 Ekim 1804 (h. 14 B 1219) tarihinden dört ay önce gerçekleşir (Beyhan, 2007, s. 129, 151, 159). Külliye, 5

175 Fetih Sûresi, âyet 1-3

176 BOA C.MLY.25245

Nisan 1805'te (h. 5 M 1220) tamamlanarak, câmi ibadete açılır (Beyhan, 2007, s. 169; Ayvansarayî ve diğ., 2001, s. 596; Batur,1976). Ayvansarayî, III. Selim'in, açılışında câmiye gelerek tören yapılmasını istemesine rağmen, "yeniçerilerin bir çoğunda fesat bulunması" nedeniyle törenin ertelendiği ve ancak birkaç hafta geçtikten sonra selamlığın gerçekleştirilebildiğini belirtir (Ayvansarayi, 2001, s. 597; Konyalı, 1977, s. 259). Ancak Asım Tarihi'nde Selimiye Câmii'nin açılış törenine dair verilen detaylar, yeniçerilerin birçoğunda fesat bulunmasından çok, saray tarafından yapılan bir beyâna ve buna karşı yeniçerilerin gösterdikleri tepkiye işâret eder (Ahmed Asım Efendi, 1876a, s. 360-361). Asım'a göre, Selim'in câminin tamamlanışının ardından düzenlenen Cuma selâmlığında, Nizam-ı cedit askerlerinin yeniçerilerin teşrifattaki yerlerini almasını emretmesi, ve bunu öğrenen yeniçerilerin, zaten uzun zamandır kaybedeceklerinden korktukları ayrıcalıklı konumlarını kaybetmenin eşiğinde olduklarını anlamaları olayların esas tetikleyicisi olmuştur (Yıldız, 2008, s. 121-123). Güçlkle yatıştırılabilen olayların ardından selamlık birkaç hafta ertelenir ve 10 Mayıs 1805 (10 S 1220) tarihinde, geleneksel teşrifat kuralları uygulanarak gerçekleştirilebilir (Beyhan, 2007, s. 171).

Câmi, mektep, muvakkithâne, hünkâr mahfili ve bununla bağlantılı bir abdesthâne, tuvaletler, su hazneleri, çeşme ve sebilden müteşekkil külliye, eğimli bir araziye oturur. Avlunun tesviye edilmesi için bazı kısımlar dolgu yapılarak yükseltilmiştir. Câminin beden duvarlarına paralel olmayan genişçe dikdörtgen formlu avlunun çevre duvarları üzerinde dört yönde birer kapı bulunur. Bu kapılardan câminin giriş aksında konumlandırılmış olan kuzey kapısı; konumu, biçimlenişi ve ölçüleriyle esas giriş niteliğini taşır. Mihrişah Valide Sultan'ın Eyüp'teki külliyesi, Eyüp Sultan Külliyesi, Şah Sultan Külliyesi gibi dönemin diğer dînî külliyelerinin esas giriş kapıları ile kıyaslandığında oldukça sade biçimde tasarlanmış olduğu görülen kapıda, iki yanda sade birer pilastırla sınırlandırılmış yuvarlak kemerli bir giriş açıklığı yer alır. Kapı, üç katmanlı sade pilastırlarla ve kalın ancak sade bir silme takımı ile sonlandırılmış, iki yanda iç ve dış bükey kıvrımlı kademeli olarak alçalan duvarlarla desteklenmiştir. Arazinin eğimi yüzünden sokak kotundan yukarıda kalan bu girişe iki yandan birer rampa ile ulaşılır. (Şekil 4.28, Şekil 4.29)

Şekil 4.28: Selimiye Câmii'nin yerleşimi.

Şekil 4.29: Selimiye Câmii, avlu'nun kuzeyinde yer alan ana giriş kapısı.

Mektep, tuvaletler, su haznesi ve muvakkithane, avlunun doğu duvarına bitişik şekilde yanyana sıralanmış ve doğu kapısı bu yapıların ortalarına gelecek şekilde onlarla birlikte tasarlanmıştır. Avluya bu kapıdan girildiğinde, sağda, sıralanmış yapıların en sonunda yer alan kurşun örtülü tonozlu, dikdörtgen planlı bölüm, muvakkith nedir. Güneşin konumuna göre değişen namaz saatlerinin belirlenmesi ile görevli olan "muvakkit"e ayrılmış olan bu mekân, yuvarlatılmış köşesi, bu köşede yer alan kemerli pencere açıklığı ve cepheye hareket katan pencere kenarlarında kullanılan alçak ve sade pilastırları ile doğu sınırında sıralanmış olan diğer yapılara

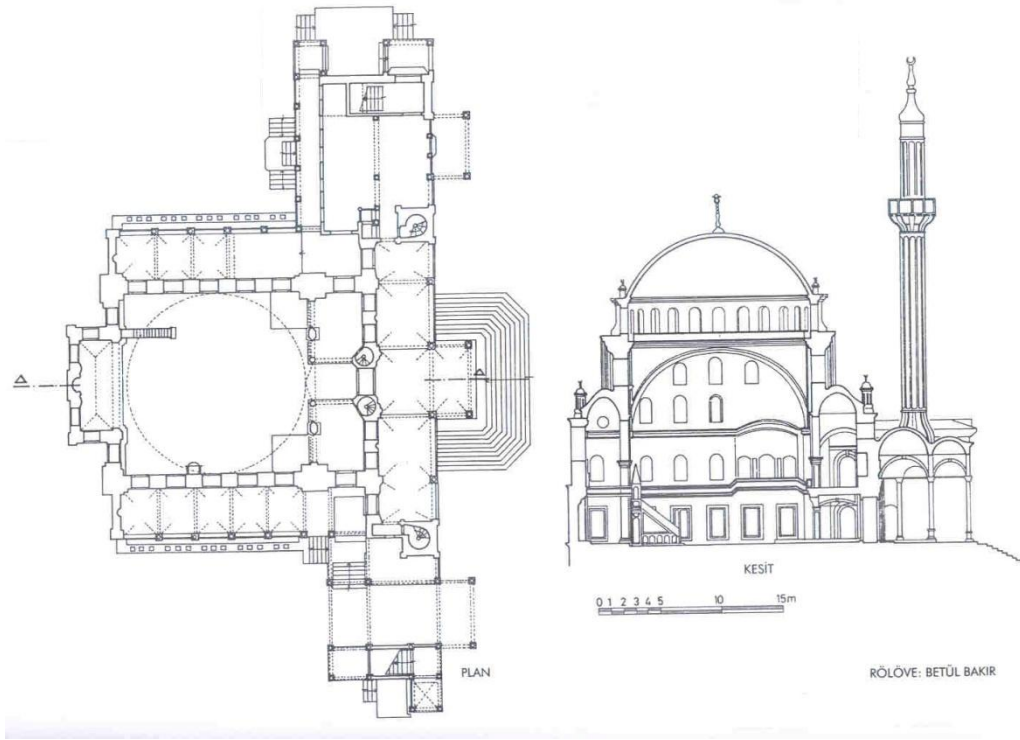
göre onsekizinci yüzyıl mimârî tercihlerini daha iyi yansıtır. Muvakkithânenin solunda bulunan yüksek dikdörtgen kütle su deposudur. (Şekil 4.30)

Şekil 4.30: Selimiye Câmii Avlusunun Doğu Sınırında bulunan yapılardan bir kısmı ve muvakkithane (solda).

Avlunun güney ve güneybatısında hazîre yer alır. Güney ve batı duvarlarında bulunan giriş kapıları ise kuzey avlu duvarında yer alan ana giriş kapısı ile benzerlik gösterse de daha sade biçimde tasarlanmışlardır.

Külliyenin en önemli yapısı doğal olarak câmidir. Avlunun ortasında kible doğrultusunda yerleştirilmiş olan câminin giriş cephesinde ilk dikkati çeken, üç yönlü on basamakla çıkılan dikdörtgen bir sahanlıktan ulaşılan eşit olmayan beş açıklıklı son cemaat yeri, bunun iki yanında yükselen minâreler ve bunların da iki yanına yerleştirilmiş birbirinden farklı plandaki konut ve hünkar dairesi olarak kullanılan kütleler olur. Hünkar dairesinin cephede bu denli etkili bir konumda bulunması, ondokuzuncu yüzyılda hünkâr dairesi cephesinin egemen olduğu yeni câmi kompozisyonlarının bir ön denemesi niteliği taşır (Kuban, 2007, s. 545; Arel, 1975, s. 90). (Şekil 4.31)

Şekil 4.31: Selimiye Camii plan ve kesiti.¹⁷⁷

Son cemaat yerinin ortadaki üç açıklığı harim bölümüne, dış yanlardaki daha dar açıklıklar ise harim mekânının yanlarında bulunan dışa açık galerilere denk gelir. Son cemaat yeri ile bu galeriler arasında kapılar sayesinde bağlantı kurulmuştur. Harim duvarının, son cemaat yerinde bulunan orta açıklığa isabet eden bölümünde câminin ana giriş kapısı, iki yandaki açıklıklara denk gelen kısmında ise ikişer tane çift sıra dikdörtgen, beyaz söveli, sade pencere yer alır. Giriş kapısı, ön cephedeki en bezemeli eleman olsa da, aynı dönemdeki muadilleri ile kıyaslandığında oldukça sade bir şekilde tasarlanmış olduğu söylenebilir. Orta açıklığı örten tonozun oturduğu kemerlerle sınırlandırılan giriş kapısının iki yanında birer sütun formu yarım daire kesitli pilastır bulunur. Bunların üç kademeli sade başlıklarının üzerinde, kapının taç bölümünün kıvrımlı bitkisel motiflerden oluşan kabartma bezemesi ile uyumlu, asimetrik birer kabartmalı bezeme yerleştirilmiştir. Kıvrımlı akant yaprakları ile taçlandırılmış yuvarlak kemerli giriş açıklığının üzerinde ise yapının kitabesi için oluşturulmuş, sütun formu pilastırlarla çevrelenmiş alan ve bunun üzerinde kıvrımlı

¹⁷⁷ Bakır, 2003, s. 47

dallar ve yapraklarla oluşturulmuş diğer bir taç bulunur. Bu tacın ortasında ise III. Selim'in tuğrası yer alır¹⁷⁸. (Şekil 4.32)

Şekil 4.32: Selimiye Câmii ana giriş kapısı.

Câminin, kare planlı ve tek bir kubbe ile örtülmüş olan harîmine kuzeyde içe açık bir galeri, doğu ve batıda içe kapalı, dışa açık galeriler ve güneyde ise mihrap nişi görevi gören geniş dikdörtgen bir mekân eklenmiştir. Kuzeyde, câmi girişinin iki yanında birer seki, üst katta ise bir galeri bulunur. Bu galerinin orta bölümü, yan bölümlere göre yirmi santimetre kadar yükseltilmiş, eğrisel hatlı bir formda hem girişi, hem de üzerinde bulunan hünkar mahfilini vurgulayacak şekilde hafifçe öne çıkartılmış ve korkuluk panellerinin arasına, üzerlerinde yivli, kare kesitli babalar eklenerek iyice belirginleştirilmiştir. (Şekil 4.33) Örtü sistemi olarak harîm mekânının kubbeli örtüsünden çok daha alçak, tonozlu bir örtüye sahip olan bu galeriye doğuda konut kısmında, batıda ise hünkar dairesinde bulunan merdivenlerden ulaşılabilir.

178 Kitabe metni:

Zîver-i tâc-ı hilâfet şah-ı âlî-menkıbet
Mukteda-yi ehl-i sünnet sâye-i Rabb-i rahîm
Camiü'l hayrât şehinşâh-i kurbi-nihâd
Eyledi bu ma'bedi âbâd çün kasr-ı Na'im
Üsküdar'ı kıldı ihyâ çünkü hüsn-i himmeti
İki târihle ziyn oldu bu ma'bed Nazîm
Yapdı a'lâ tarh ile cami îmamü'l-müttakîn (1219)
Bir mücessem nûrdur bu ma'bed-i Sultan Selim (1219)

Şekil 4.33: Selimiye Câmii harîminden kuzey cephesindeki galerinin görünümü.

Genelde iç mekânda bütün elemanlar giriş aksına göre simetrik biçimde yerleştirilmiş olsa da, Harîm kısmının batı cephesinde hünkar dairesi ile bağlantılı bölümün, galeri haline getirilerek içe de açılmış olması ve bu bölümün hünkar mahfili olarak kullanılan bölümde kullanılan şebeke sistemi ile örtülmüş olması, simetriyi bozan istisnâlardan biridir. Silme takımlarının, galeriye göre şekillendiği ve üst iki sıradaki pencerelerin iptal edildiği görülür. Muhtemelen fonksiyonların gerektirdiği ihtiyaçlar ile ilgili olan bu asimetrik çözüm, benzer şekilde hünkar dairesi ve konut olarak kullanılan kütlelerin şekillenmesinde de etkili olmuştur. (Şekil 4.34)

Şekil 4.34: Harîm bölümünün iç batı cephesinde galeri uzantısı.

Harîm bölümünün diğer üç cephesi, kuzey cephesine göre daha az hareketlidir. Bu cepheler düşeyde üç bölüme ayrılmıştır. En alt kotta pencereler ile dışa açık olan

galerilerle harîm mekânı arasında görsel ilişki kurulmuştur. Bu kottaki dikdörtgen formlu pencerelerin üzerlerine yerleştirilmiş dikdörtgen formlu yazı şeritleri bulunur. Zemin kat seviyesindeki bu pencereler ile ikinci seviyede bulunan yuvarlak kemerli, revzenli pencereler arasında geniş bir yazı kuşağı bulunur. En üst seviyede kemer alnını dolduracak şekilde yerleştirmiş pencereler ise ikinci katmandan genişçe bir profil ile ayrılmıştır. Doğu ve batı cephelerinde kemer içerisine yerleştirilmiş olan pencereler yuvarlak kemerli ve içi revzenli iken, güney cephesindekilerin bir kısmı bu şekilde, bir kısmı dairesel olarak tasarlanmıştır. Güney cephesine eklenmiş dikdörtgen formlu mihrap nişinde de alt kottaki dikdörtgen pencere dizisi, yazı kuşağı ve ikinci sıra pencereler devam ettirilmiş, ancak üst katlardaki pencere dizileri ortada yer alan, giriş kapısının tasarımına çok yakın bir tasarıma sahip olan mihrabın durumuna uygun olarak şekillendirilerek üst silme takımı bu pencerenin üzerinden geçirilecek şekilde deforme edilmiştir. (Şekil 4.35) Kubbe kasnağında da sık aralıklarla yuvarlak kemerli, revzenli pencereler tekrarlanarak oldukça aydınlık bir iç mekân elde edilmiştir.

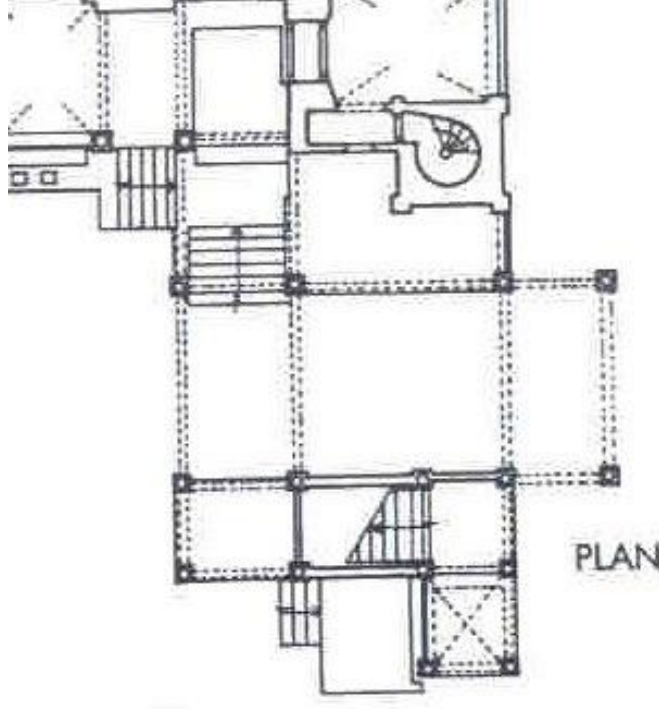
Batur, câminin mimârî elemanlarının üçüncü boyutta tek başlarına ifadeli birer parça olduklarını ve câminin, bu özerk parçaların uyumlu bir gruplaşması sonucu oluştuğunu ileri sürer (Batur, 1976). Bu parçaların en önemlilerinden ikisi hiç şüphesiz konut ve hünkar dairesi olarak kullanılan bölümlerdir. Kütleleriyle, örtüleriyle, birbirlerine ve ana kütleyle bağlantıları ile tamamen bağımsız olan bu iki yapı, câminin mihrap aksına göre oluşturulmuş simetrik düzenlemenin dışına çıkan istisnalardan bir diğeridir.

Câminin kuzeydoğusunda bulunan, zemin katının büyük bölümü boşaltılmış olan kütle konut olarak tasarlanan bölümdür. Son cemaat yeri ile aynı hizada devam eden cephesine, son cemaat yerinin öne çıkan bölümü ile aynı hizada bir çıkma eklenmiş, böylelikle üst katın hacmi genişletilmiş, zemin katta da avlunun güney kapısına yönlenen bir geçit oluşturulmuştur. Bu geçitin doğu tarafında üst kata çıkan merdivenlerin bulunduğu dolu bir hacim, batı tarafında ise câminin doğu galerisine ve oradan da doğu yan girişine ulaşan merdivenler yer alır.

Şekil 4.35: Selimiye Câmii harîminden kuzey cephesindeki galerinin görünümü.

Bu bölümün birinci katına, bir ara sahanlıkta kıvrılarak batıya yönelen bir merdivenle varılmaktadır. Bu merdivenin açıldığı ince uzun holün sonunda bu bölümü harîmdeki galeriye bağlayan kapı yer alır. Holün kuzey tarafında ise ortadaki daha geniş olmak üzere üç adet oda bulunmaktadır. Kütle, cephe özelliği açısından oldukça sadedir. Kütsel hareketlerin dışında cephe yüzeyleri sadece çok sık sütun formlu pilastırlarla hareketlendirilmiş, bunun dışında dikdörtgen sade pencereler kullanılmak suretiyle yalın bir tutum izlenmiştir. (Şekil 4.36, Şekil 4.37, Şekil 4.38)

Şekil 4.36: Selimiye Câmii, konut kütlesi – planı¹⁷⁹.

Şekil 4.37: Selimiye Câmii, konut kütlesi - güney cephesi.

¹⁷⁹ Bakır, 2003, s. 47

Şekil 4.38: Selimiye Câmii, konut kütesi - kuzey cephesi.

Konut kütesinin, câminin mihrap aksına göre simetrisinde hünkar dairesi bulunur. Bu kütenin zemin kattaki esas girişi, kütenin batı cephesinde bulunan iki taraftan merdivenlerle ulaşılan platform üzerindendir. Aynı zamanda son cemaat yerinden de ikincil bir kapı kullanılarak bu mekâna ulaşılabilir. Kütenin ana girişi kullanıldığında ilk karşılaşılan, birinci kattaki hünkar mahfiline çıkan ana merdiven olur. Bu ana merdiven, üst katta geniş bir hole açılır. Buradan da çok küçük üç ön oda ile kuzey cephesinde ana küteden taşan ve öne doğru uzanarak zemin kattaki serbest kolonlara oturan salona geçilir. Hünkar dairesi, harîmin batı cephesinde bir asimetri oluşturmak pahasına küçük bir galeri ile genişletilmiştir. Sultanın hünkar dairesini ve kendisi için özel olarak tasarlanmış, tam mihrabın karşısına gelen galerideki bölümü kullanacağı düşünüldüğünde, bu kafesli daha özel galerinin valide sultan için tasarlanmış olabileceği düşünülebilir. Ancak bununla alakalı kanıt içeren bir belgeye rastlanmamıştır.

Hünkar kasrının cephe özellikleri, dikdörtgen pencereleri, bunları sınırlandıran alçak sütun formu pilastırları, bu pilastırların başlık kısımlarının öne çıkartıldığı geniş silmeli dar saçakları ile simetriği olan konut kütesi ile aynı niteliktedir. (Şekil 4.39)

Şekil 4.39: Selimiye Câmii hünkar dairesinin batı cephesi.

Hünkar dairesinin uzantısı niteliğindeki çıkma dışında, câminin batı ve doğu cepheleri aynı şekilde tasarlanmıştır. En alt kotta subasman seviyesinde abdest muslukları tasarlanmışsa da batı cephesindekiler bugün mevcut değildir. (Şekil 4.40) Subasman kotunun bittiği noktada, yapının zemin kotu hizasına yerleştirilmiş bir korniş tüm yapının çevresini dolaşır. Zemin katta, batı ve doğu cephelerinde yer alan dışa açık galerinin saçak kotunda bulunan ikinci bir korniş ve kubbeyi taşıyan kemerin içerisinde yer alan pencere sırasının altında yer alan üçüncü silme takımı da aynı şekilde yapıyı çevreler. Kemer içerisinde bulunan pencerelerin aralarında bulunan sütun formu pilastırlar, bir üst sırada yukarıdaki pencere dizisinden ayıran kemerin üst noktasına ulaşmadan bitirilmiş, iki pencere sırası arasında ise yine kenarlara ulaşmayan bir silme kullanılmıştır. Bütün bu yapıya hakim olan silme dizilerinin, onsekizinci yüzyıl câmilerinin giderek boyuna yükselen oranlarını dengelemeye ve yatay etkiyi güçlendirmeye yönelik tasarım oyunları oldukları kabul edilebilir. (Şekil 4.41)

Şekil 4.40: Selimiye Câmii'nin batı cephesi - Thomas Allom tarafından hazırlanmış gravür.¹⁸⁰

Şekil 4.41: Selimiye Câmii, doğu cephesi harîm kısmı.

180 Allom ve Walsh, 1845

Aynı bâninin beş sene önce yaptırmış olduğu Eyüp Sultan Câmii'ndeki mimârî seçimleri ile kıyaslandığında, o binanın ana kütle kararlarında daha klasik literatürü kullanır seçimlere gidildiği, Selimiye Câmii'nde ise çeşitli mekânların, kendi başına anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde, birbiri içine kaynaştırılmadan bir kompozisyon içinde biraraya getirilerek daha farklı ve yenilikçi bir denemenin yapıldığı görülür. Ancak bu yenilikçi tutuma yapı ile ilgili mîmârî üslûba / bezemeye yönelik tercihlerde rastlanmaz. Bu seçimlerde onsekizinci yüzyıl Osmanlı mîmârîsinin genel tercihleri devam ettirilmiştir.

4.1.7. Tersane-i âmire'de yapılan genişleme ve ekler

İçinden kayıplar vererek yeni çıktığı ve yakın zamanda tekrar içine çekileceğini bildiği savaş ortamında, güçlü ve çağdaş bir kara ordusunun olduğu kadar, çağdaş bir donanmanın da elzem olduğunu bilen III. Selim, 1792-93 (h. 1207) senesinde humbaracı ve lağımıcı ocakları ile birlikte Tersane-i Amire ve tersane kışlası neferâtının ıslah edilmesi konusunda gerekli nizamnameleri çıkarttırır.¹⁸¹ Selim'in donanma ile ilgili ıslahat programı, kendisinden önceki sultanların iyileştirme faaliyetlerinden çok daha kapsamlıdır. Kuru havuz sistemlerinin inşa edilmesi, gemiler için yeni erzak ikmal sistemleri geliştirilmesi gibi teknik/teknolojik iyileştirmelerin yanı sıra, donanma kaptanlarının ehliyetlerine göre sınıflandırılması ve Avrupa'daki yeni bürokrasi benzeri bir ast üst ilişkisi yaratılması, kabahati olmayanların rütbelerinin indirilmesinin önlenmesi, marangozların donanma gediklileri arasına alınıp usta - işçi sınıfı meydana getirilmesi, kalyonların büyük ve küçük olarak ayrılması gibi pek çok yenilik III. Selim döneminde gerçekleştirilir.¹⁸²

Ayrıca eğitime büyük önem verilerek 1793'te gemi inşasındaki uzmanlığı herkesçe kabul edilen Fransız gemi mimarı Jacques Balthasard le Brun, iki asistanı Jean Baptiste Benolt ve Toussaint Petit ile birlikte İstanbul'a getirtilir. Le Brun'ün teklifiyle tersanede bulunan Mühendishâne-i Bahr-i Hümayûn'da eğitim, hesap-hendese, gemi resim ve planı ile öğrenilen nazarî bilgilerin tatbikâtı olmak üzere üç

181 BOA HAT 253-14364A

182 Donanma ıslahatları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. : Zorlu, 2008; Shaw, 1969; Uzunçarşılı, 1988c, s. 425-26; Karal, 1941

grupta düzenlenir (Göyünç, 1950-51). 1796 tarihli bir belgeden¹⁸³, bahsi geçen Fransız gemi mimarlarının ekonomik sebeplerle (hesâbü'l-iktiza) hizmetten çıkarılmalarının emredildiği, ancak Kaptân-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa tarafından, donanma-i hümayûnun bulunduğu iyi duruma getirilmesine Le Brun'un marifet ve ihtimamı sebep gösterilerek sadece Le Brun ve bir diğer Fransız mimarın alıkonması ve tersanede istihdam edilmesi, geri kalanların ise ülkelerine gönderilmelerinin istenmesi üzerine, bu iki gemi mimarının tersanedeki görevlerine devâm ettikleri anlaşılr. Aynı belgede yer alan; yabancı gemi mimarlarının, gemilere çıktıklarında yanlarında atanmış olan güvenilir kimselerin bulunması zorunluluğu ise, yabancılara -özellikle askeri konularda- güven konusunda bazı haklı kaygıların bulunduğu işaret eder.

Fransız seyyah Olivier, seyahatnâmesinde, 1773 senesinde Baron de Tott'un girişimi ile kurulmuş olan gemicilik okulu Mühendishâne-i Bahr-i Hümayun'da, 1792 senesinde çok da aktif ve etkili olarak eğitim verilemediğinden bahseder. I. Abdülhamid devrinde, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın kaptan-ı deryâlığı sırasında özellikle îtinâ gösterilen bu kurumdaki eğitimin Avusturya Rus savaşları sırasında sekteye uğramış olabileceği düşünülebilir. Kaptân-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa, 26 Ocak 1797 (h. 27 B 1211) tarihli arıza ile Selim'e yeni teknolojiler kullanılarak gemi inşa edebilmek için daha iyi öğretim yapan bir okula ihtiyaç bulunduğunu arz eder ve isteği kabul edilir. Aynı sene, coğrafya, harita ve gemi inşaatı gibi alanlar da Mühendishâne-i Bahr-i Hümayûn müfredatına eklenir. Bir yandan Osmanlı gemi mimarları/mühendisleri dönemin en ileri teknolojik bilgileri ile donatılırken, bir yandan da tersane-i âmire'de yeni ve gelişmiş tasarımlara sahip gemiler inşa edilerek Osmanlı donanması Avrupa donanmaları ile boy ölçüşecek duruma getirilmeye çalışılır.

Bahriye'ye dair yapılan yeni düzenlemeler, gemi mürettebatı bahriyelilerin memleketlerine gönderilmeleri usûlünün kaldırılarak, bu askerlerin kış aylarında da tersanede kalıp tâlim ve eğitimlerine devam etmeleri gibi uygulamalar ve verilen yeni gemi siparişleri, tersanenin fiziksel yapısına bir takım müdâhaleleri ve genişletilmesini de zorunlu kılar.

183 BOA HAT 271-15824

Başbakanlık Osmanlı Arşivi kataloglarında 1795-96 (h. 1210) yılına tarihlenmiş bir hatt-ı hümayuna göre, III. Selim, tersâne-i âmire nizâmına dair yapılan bir meclis'te, Aynalıkavak Sarayının bir bölümünün yıkılmasını ve tersane-i amire'nin yıkım yapılacak araziye doğru genişletilmesi ile ilgili yeni projelerin (resmlerin) çizilmesini emreder. Bu projenin tasarımı büyük oranda ortaya çıktıktan sonra, "şurası şöyle olmak iktizâ eder imiş denilmemek için her bir mevzu' ve mahalleri teşrîf-i hümayûn ile re'y-el-'ayn (bizzat kendi gözüyle görerek) müşahede buyurulmasına" sözlü olarak karar verilir. Çizimlerin tamamlanmasının ve kendisine sunulmasının ardından, öncelikle, Aynalıkavak (Tersane) Sarayının belli bölümlerinin yıkılmasını ve arazisinin temizlenmesini isteyen Selim, saray sınırları içerisindeki ağaçların korunmasını, daha sonra başka inşaatlarda/yapılarda kullanılabilecek nitelikteki enkazın saklanması, geri kalanının satılmasını ve muhtemel hırsızlıklara karşı dikkatli olunmasını emreder.¹⁸⁴ Yıkımla ilgili detayların ardından diğer devletlerin (düvel-i saire) tersaneleri hakkında bilgisi olan resamlara¹⁸⁵, bu tersanelerin plan, kesit yahut cephe görünüşlerini ihtiva eden iki boyutlu (musattah) çizimlerinin ve üç boyutlu (mücessem) resimlerinin yaptırılmasını emreden padişahın, "düvel-i sâire"den kastının güçlü bir donanmaya sahip olan çağdaş Avrupa devletleri olduğu açıktır. Tersane projesine dair gönderilen çizimin güzel olduğunu ancak yıkım işleri tamamlandıktan sonra projeye ilgili nihâî seçimini yapacağını söyleyen Selim'in, kararını diğer devletlerin tersanelerine ait çizimleri gördükten sonra vermek istediği anlaşılır.

Diğer askerî birimleri olduğu gibi Osmanlı donanmasını da Avrupa'daki güçlü rakiplerinin seviyesine çıkartmayı hedeflediği ortada olan padişahın, tersane ile ilgili yapılacak mimari uygulamalarda da çağdaş örnekleri gözardı etmemesi birkaç şekilde yorumlanabilir. Bunlardan ilki, Selim'in tamamen pragmatik bir düşünce ile, talim, eğitim ve techizat konularında örnek aldığı askerî sistemin fiziksel altyapısını

184 BOA HAT 113-4538; "benim vezirim, resm güzeldir ibtidâ aynalıkavak sarayının enkâzı ve eşcârı muhafaza olunub hedmine olunur ise ve muktezî olan enkâz hıfz olunub lüzumsuzlarsa furuht olsun ve sirkaden muhafaza dikkat olunarak mahal-i açılun ve bir taraftan düvel-i saire tersânelerine vukufu olan resamlara musattah ve mücessem resimler yaptırılsın. bakalım sa'ir tersaneler görünüşlerine. enkaz edilüb mahal-i tersane açılınca ben de resme karar veririz cenab-ı hak teshil eylesün göreyim. nazır efendiye nasıl ihtimam ve dikkat ile birşey çaldırmasun"

185 Burada ressam olarak tanımlanan kimselerin mimar olması muhtemeldir.

da benzer şekilde kurarak, işlediği ispatlanmış bir mimari şemayı hayata geçirmek istemesi olabilir. Bir diğer yorum ise, merkezî iktidar ile özdeşleşmiş olan başkenti, ihtişamlı, çağdaş ve güçlü bir imparatorluğun simgesi niteliğinde bir prestij projesi olarak ele alan III. Selim'in, askeri yapıların önemli bir yer tuttuğu imar faaliyetlerinde, rekabet ettiği devletlerin mimari anlayışlarını gözardı etmemesi şeklindedir. İmar faaliyetlerinin, hem imparatorluk içerisindeki güç odaklarına, hem de rakibi olarak gördüğü çağdaş, güçlü Avrupa devletlerine, Osmanlı'nın askerî gücünü ve merkezî otoritesini ispatlama kaygısı merkezinde gelişmiş olması, içerisinde bulunduğu dönemin yoğun (iç ve dış) savaş ortamında doğaldır.

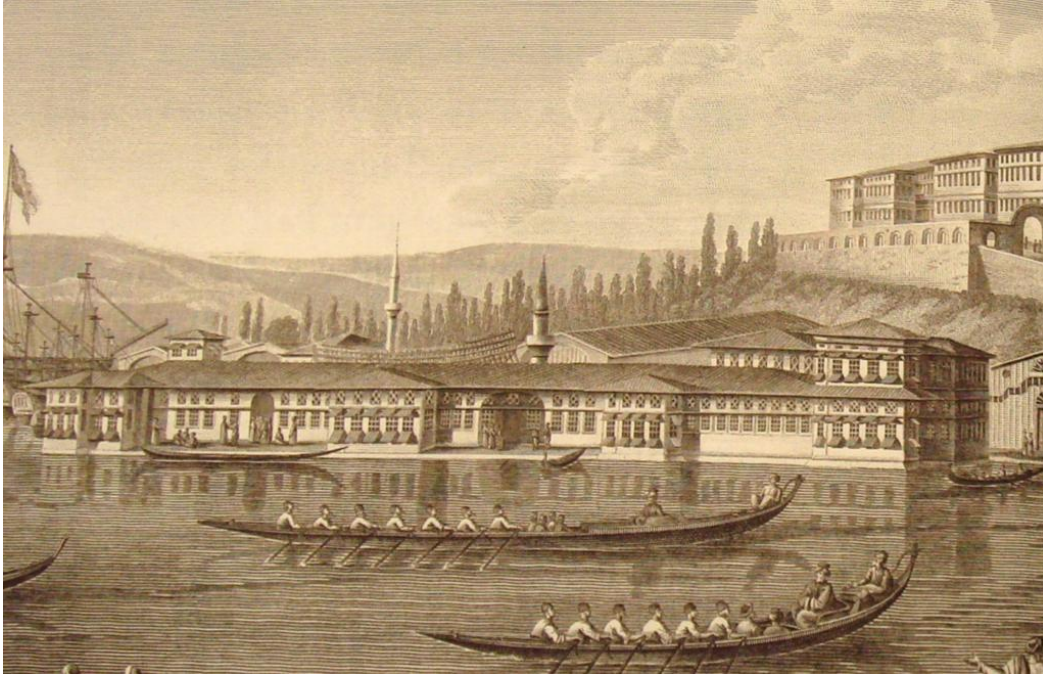
II.Mehmed tarafından kurulmasından onsekizinci yüzyıl sonlarına kadar pek çok defa yenilenen Tersâne-i Âmire'nin III. Selim dönemindeki durumu ile ilgili görsel bilgiler yazılı bilgilere nazaran daha sınırlıdır. Bunlardan tersanenin bütüncül yerleşimine dair en detaylı bilgi içereni Melling'in "Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore" adlı eserinde yer alan gravürdür. (Şekil 4.42) Bu gravürün en solunda yanyana sıralanmış gemiler, bostancıbaşı defterlerinde "serâpâ donanma-yı hümâyûn sefâyini" olarak kayıtlıdır (Koçu, 1958). Gravürde yer alan gemilerin sol tarafında, tersanenin sınırları Aynalıkavak Sarayı'na kadar devam eder. Yukarıda da değinildiği üzere III. Selim döneminde Aynalıkavak Sarayı arsasından bir kısmı tersaneye dahil edilerek tersane sınırları genişletilmiştir. Bu genişletmenin ardından, eklenen arsa iş görmez durumda olan gemilere tahsis edilmiş, bunun yanı sıra tersâne emini olanlara mahsus yeni bir daire de burada inşa edilmiştir (Câbi Ömer Efendi, 2003, s. 35).

Şekil 4.42: Tersâne-i Âmire'nin III. Selim devrindeki genel görünümü.¹⁸⁶

186 Melling, 2003

Sâhil kıyısında, soldan sağa doğru bakıldığında görülen ilk yapı Tersane-i Âmire divanhânesidir. (Şekil 4.43) Divanhânenin ardında II.Mehmed tarafından yaptırılmış olan Fatih Câmii'nin minaresinin yanısıra, kırma çatılı ve geniş kemerli bir açıklığa sahip olduğu anlaşılan dört yapı görülür. Bu dört yapı ile divanhanenin yanında yer alan üçer gözlü iki yapı Tersane-i Âmire'nin mühimmat ambarları'dır.¹⁸⁷ (Şekil 4.44) Mühimmat ambarlarının cephelerinde her gözün sütun biçimli birer sıg ve geniş pilastırla sınırlandırıldığı, kapılarının kemerli bir açıklığın içerisine yerleştirildiği, alınlık kısmına denk gelen yerlerde ise yine bir yuvarlak kemer formunda pencere boşluğu bırakıldığı görülür. Bu pencere ile kapı boşluğu arasında ise alçak ve dar pencereler sıralanarak bir şerit yaratılmıştır. En sağda bulunan kırma çatılı ünitenin cephesinin diğerlerinden farklı olması fonksiyonunun da farklı olduğunu düşündürür. Geniş bir dikdörtgen açıklık içerisine yerleştirilmiş sade bir kapıya ve yüksek bir giriş katına sahip olan yapının katları, kullanılan silmelerle birbirinden ayrılmıştır. Kapı boşluğunun üzerinde kubbe ile örtülü çokgen bir çıkma yer alır. Kapının ve üst kattaki çıkmanın ikişer yanında üçer adet pencere bulunur.

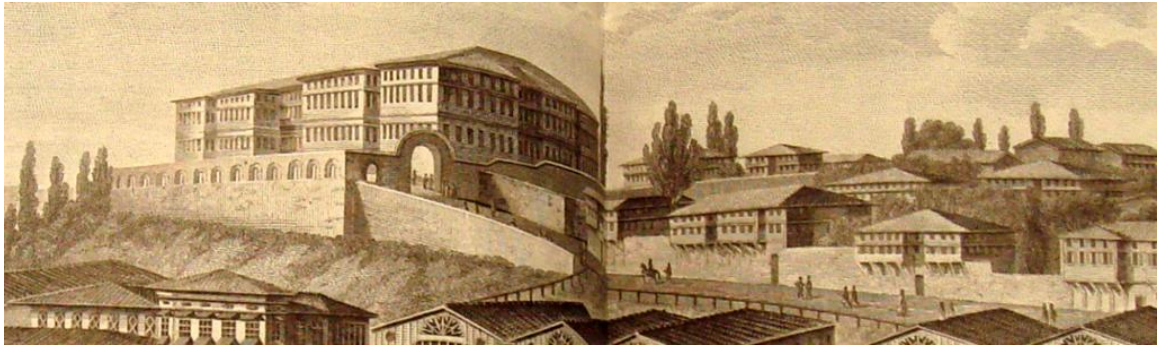

Şekil 4.43: Divanhane'yi gösteren detay.

Şekil 4.44: Mühimmat ambarları'nı gösteren detay.

Divanhânenin arkasındaki tepenin üzerinde görülen büyük yapı ise “kaptân-ı deryâ sarayı” olarak anılan yapıdır. Daha önce de var olan ancak genişletilmek üzere yıkılarak tekrar yapılmasına ihtiyaç duyulan yapının inşâsına Selim, 1795-96 (h.1210) senesinde “kaptanların kışlağı ve destigâh varsa sundurma güzeldir, resim üzere yapılsın”¹⁸⁸ diyerek onay verir (Câbi Ömer Efendi, 2003, s. 35). Yüksek duvarlarla çevrili, tersânenin üç ana kapısından birine hâkim bir konumda bulunan yapının anıtsal büyüklüğü dikkat çekicidir. (Şekil 4.45) Geniş çıkmalarla hareketlendirilmiş bir cepheye sahip olduğu görülen bu geniş kütleli dikdörtgen yapı, 1801 (h. 1216) yılında tamamlanır ve 14 Kasım 1801 (h. 8 B 1216) tarihinde tamamlanması şerefine Kaptan-ı Derya tarafından büyük bir ziyafet verilir (Beyhan, 2007, s. 366).

Şekil 4.45: Kaptân-ı Deryâ Sarayı'nı gösteren detay.

Mühimmat ambarları ile I.A.Melling gravüründe görünmeyen Kalyoncu Kışlası arasında bir filika-i hümayun kayıkhânesi, kethüda paşayeri iskelesi ve arkasında

188 BOA HAT 1355-52987

bulunan meydanda kahvehaneler, berber dükkanı ve fırın bulunur¹⁸⁹. Bunlardan bir kısmının gravürde ambarların sağında kalan meydan üzerinde tasvir edilmiş en fazla çift katlı ahşap binalar olduğu düşünülebilir.

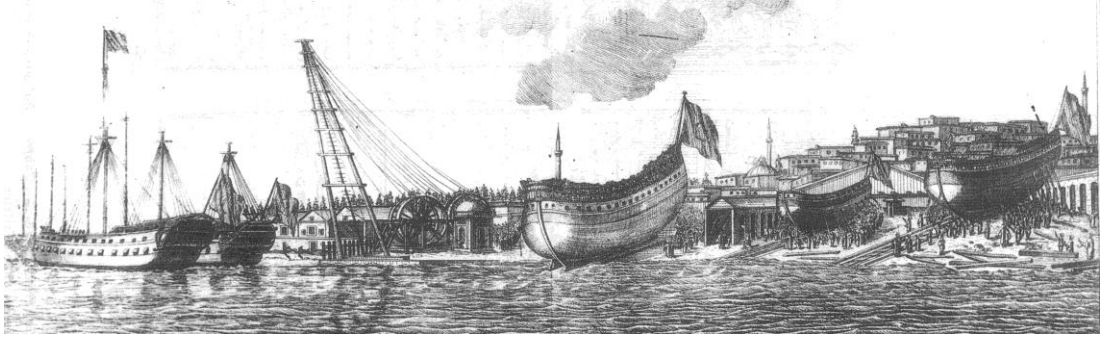
Sarraf Sarkis Hovhannesyan, Sultan I. Abdülhamid zamanında, Hasan Paşa'nın yaptırdığı kışlanın ötesinde Meyit İskeleyi'ne kadar uzanan buğday ambarları olduğundan ancak III. Selim devrinde bunlardan birkaçının yıktırılıp, deniz kıyısı kazılarak, çok derin ve sağlam bir taş yapı inşa edildiğinden bahseder. Bu yapı yapımı 31 Aralık 1796 (h. 1 B 1211) tarihinde temelleri atılarak başlatılmış ve 1800 (h. 1214) senesinde tamamlanmış olan ve sırkâtibi Ahmed Efendi'nin ruznâmesinde "havz-ı kebir-i pür sanâyi" olarak anılan kuru havuzdur. Buraya konulan demir kapılar açıldığında, yapı deniz suyu ile dolar ve kalyonlar bu kapıdan içeri alınır. Kapılar kapandıktan sonra, su boşaltılır ve açıkta kalan kalyonlar kolayca kalafat edilir. Bu inşaat, Sultan III. Selim döneminde tersanede çalıştırılmış olan İsveçli mühendis Rhodes ve ekibi tarafından tamamlanır ve hepsine 3 Nisan 1800 tarihinde (h. 8 ZA 1214) çeşitli atıyyeler ihsan buyrulur (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 326; Hovhannesyan, 1996, s. 37). 1840 yılına ait bir İstanbul haritasında bahsi geçen havuz rahatlıkla görülebilir. (Şekil 4.46-h)

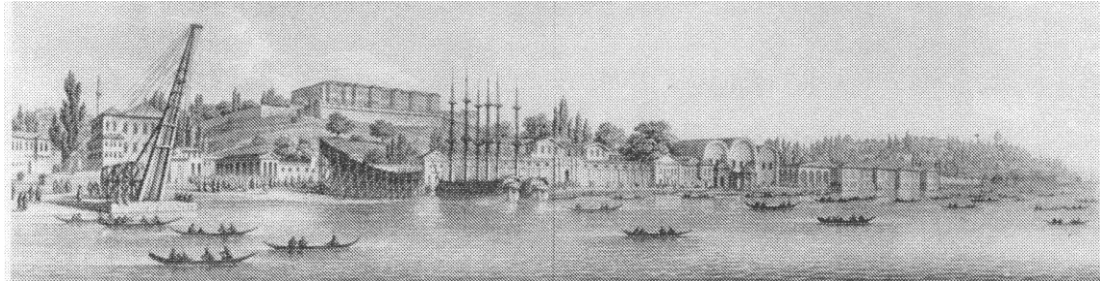
Şekil 4.46: Tersane'nin 1840 yılındaki ana yapılarının görülebileceği harita.¹⁹⁰

Aynı harita üzerinde Aynalıkavak Sarayı sınırından itibaren, yukarıda da anlatıldığı üzere tersane eminine mahsus daire (a), fırkata gözleri (b), divanhane (c), kaptân-ı derya sarayı (d), mühimmat ambarları (e), Kalyoncu kışlası (f), buğday ambarı (g), kuru havuz (h) görülebilir. (Şekil 4.46) İlginç olan tersanenin en alt sınırında, meyyit iskelesinin (port meit) hemen üzerinde gösterilmiş ve "barracks of the old seamen from Nizimi Jedid" olarak belirtilmiş büyük orta avlulu dikdörtgen yapıdır.(j) Bu yapı arşiv belgelerinde ve 1820'lerden sonra çizilmiş haritalarda yer almamaktadır.

Tersane-i Amire'ye III. Selim döneminde yapılmış son ekler, 1805 senesinde inşa edilen Darağacı isimli vinç ile valide kızağı, taş kızak ve ağaç kızak isimli diğer üç kuru havuzdur. (Şekil 4.47, Şekil 4.48)

Şekil 4.47: Mahmud Raif Efendi'den 1798'de tersane görünümü.¹⁹¹

Şekil 4.48: Tersane'nin 1812'deki görünümü.¹⁹²

4.1.8. Varolan askerî yapılara yapılan mimârî müdahaleler

III. Selim'in, yeni inşa ettirdiği kışla külliyesi ile olduğu kadar varolan askerî yapılara yapılacak mimârî müdahalelerle ve küçük boyutlu askerî yapıların mimari

190 Davies, 1844

191 Mahmud Raif Efendi, 1789

192 Pertusier, 1820

kararları ile de birebir ilgilendiği görülür. Pek çok arşiv belgesi, farklı ölçeklerdeki askerî yapıların resimlerinin (projelerinin) pâdişâhın onayına sunulduğu ve mimârî seçimlerin Selim tarafından yapıldığını ortaya koymaktadır.¹⁹³ Ancak yapıların türüne göre, sultanın bu ilgisinin sebepleri de farklılık gösterir. Örneğin Karadeniz Boğazı'nda bulunan kale ve tabyalara yapılan mimârî müdahalelerde esas olan savunmaya yönelik kaygılar iken, yeniçeri ve cebehâne-i âmire kışlalarına yapılan mimârî müdahalelerde muhtemelen politik gerginliklerin azaltılmaya çalışılması amacıyla gösterilen itinâ önplandadır.

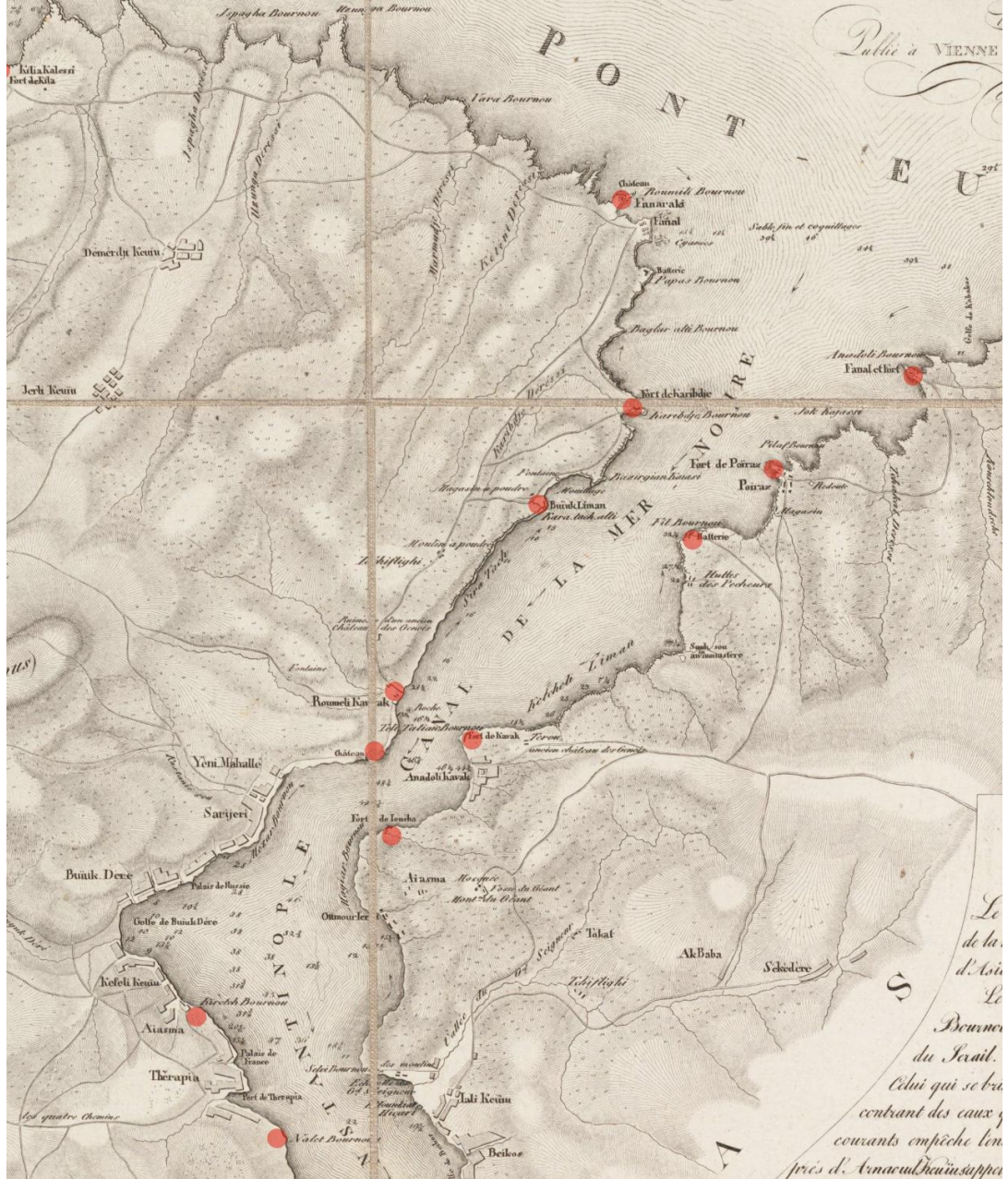
Bu dönemde mühimmat depoları ve cephanelikler gibi pek çok askerî nitelikli yapıda ufak çaplı tâdilât ve yenilemeler yapılmış olsa da bu tez kapsamında var olan yapılara mimârî müdahale bağlamında sadece, III. Selim'in İstanbul projesi açısından önemli görülen boğazdaki kale ve tabyalar, yeniçeri kışlaları ve cebeci kışlası olmak üzere üç başlık ele alınmıştır.

4.1.8.1. Boğazdaki kale ve tabyalar

Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, imparatorluğun, dolayısıyla başkentin savunulması önem kazandıkça, boğazda bulunan en eski kalelerden Anadolu ve Rumeli Kavağı kaleleri ile Anadolu ve Rumeli hisarları yeterli görülmemeye başlanır. Bu dönemde boğaz hattında yer alan kale ve tabyaların arttırılması, modern imkanlara kavuşturulması, yenilenmesi gibi konular da gündeme daha sık gelmeye başlar. Onyedinci yüzyıl başlarından itibaren Rusya'nın İstanbul'un Karadeniz sâhillerine ve boğazın Karadeniz ucundaki bölümlerine düzenlediği saldırıların, onsekizinci yüzyılda da artarak devam edişi ve Rusya ile içinde bulunulan savaşların yarattığı haklı tedirginlikler sebebiyle 1769'da Boğaz'ın kuzey girişinde birkaç yeni kıyı bataryası yaptırılır ve Rumeli Feneri ile Anadolu Feneri Kaleleri inşa edilir (Muller Wiener, 1998, s. 55). Daha sonra 1770 yılındaki Çeşme bozgununun ardından boğaz'da yeni bir tahkimat çalışması başlar (Muller Wiener, 1998, s. 55). Daha sonra I.Abdülhamid devrinde de giderek artan Rus saldırısı ihtimaline karşı Boğaz kale ve tabyalarında güçlendirme çalışmaları ve yenilerinin inşa edildiği görülür.

193 BOA HAT 129-5369; BOA HAT 1403-56682; BOA HAT 35-1773; BOA HAT 113-4538 vd.

III. Selim'in saltanatının ilk yıllarında, Avusturya ve Rusya ile uzun yıllardır devam etmekte olan savaşların sonlanması, Boğaz güvenliği için tedbirlerin güçlendirilmesi için bir fırsat olarak değerlendirilir. Bir yandan da neredeyse tamamı elden geçirilen, genişletilen, günün savaş koşulları ve teknolojilerine göre yenilenen kale ve tabyalar ile bunlara yeni eklenenler, Selim'in "güçlü ve yeni bir Osmanlı başkenti" tahayyülünün bir parçası olarak da değerlendirilebilir. (Şekil 4.49)

Şekil 4.49: Boğaz'da III. Selim devrinde müdahale edilen/yaptırılan savunma yapıları.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi kataloglarında 1794-5 (h. 1209) senesine tarihlenmiş ancak muhtemelen en geç 1793 senesi sonu yahut 1794 başında, kış aylarında yazılmış olan tarihsiz bir hatt-ı hümayunda Selim'in "Kofer mühendis havalar güzel oldukça şu Karadeniz boğazına varub sevahil ü limanlarını dikkatli ölçüb resm eylesin bakalım!" şeklinde bir emir verdiği ve böylece kendi saltanatı sırasında Boğaz kalelerine yapılacak ciddi mimârî müdahalelerin ilk adımını attığı görülür.¹⁹⁴ Yine arşiv belgelerinden takip edilebildiği üzere, Kauffer 1794 senesinin Nisan ayında boğaz kalelerine (kal'a-i tıs'a) gidip her biri için gerekli ölçümleri ve taslak çizimleri yapar. Ancak her biri için Selim'e sunulabilecek kadar geliştirilmiş kalitede ayrı ayrı çizimler yapılması, yeni inşa edilmesi düşünülen tabya ve kaleler için ayrıca projeler hazırlanması, bunların tamamının Türkçe'ye tercüme ettirilmesi ve hükümdâra sunulması birkaç ay alır.

Selim'in kendisine sunulan çizim ve açıklamaları inceledikten sonra, Boğaz kalelerinin durumundan hoşnut kalmadığı, hemen gerekli güçlendirme, genişletme, yenileme ve inşaatların başlatılması için gerekli adımların atılmasını istediği görülür. Selim "seri'an" başlanmasını emrettiği ve çok önem verdiği bu iş için alelade birinin bina emniğine atanmasını istemediğini vurgulaması ve daha önceki hizmetlerini gözönüne alarak Ratib Efendi'nin (ve onun uygun bulacağı kimselerin) bina emini olarak atanmasını uygun bulduğunu belirtmesi dikkat çekicidir.¹⁹⁵ 1794 senesinin muhtemelen ikinci yarısında, kal'a-i tıs'a nâzırı Seyyid Feyzullah Efendi'nin pâdişaha yazmış olduğu tezkireden, Rumeli yakasındaki kale ve tabyalar için Aziz Efendi'nin, Anadolu yakasındaki kale ve tabyalar için eski başmimar Arif efendi'nin bina emini tayin edildiği öğrenilir.¹⁹⁶ Seyyid Feyzullah Efendi'nin, Aziz Efendi, Arif Efendi, mimar ağa, mühendis Kauffer ve "üç nefer mühendisîn-i sâ'ire" ile birlikte, Rumeli yakasındaki kalelerden başlayarak bütün kalelerin tek tek keşiflerini yaptıklarını anlattığı bu tezkirede, Kauffer ve diğer üç mühendisin, proje kapsamında olmasına ve diğerlerinin ısrarlarına rağmen, "derun-u boğaz'ın yemin ü yesârı yâni Rumeli ve Anadolu cânibleri bir an akdem istihkâma muhtacdır. Karaburun terk

194 BOA HAT 183-8407

195 BOA HAT 1403-56682

196 BOA HAT 1404-56755

olunmaz lâkin te'hir olunur" diyerek Karadeniz sâhilinde bulunan kalelerin keşif işlerini ertelemek istedikleri anlatılarak bu konuda nasıl hareket edilmesinin uygun olacağı sorulur.

1795-96 (h. 1210) senesine ait belgelerde ise Kauffer'in daha önce çizmiş olduğu projelerin bir kısmının uygulamalarının halen devam ettiği, kalelerin top ve mühimmat açısından takviye edildiği görülür. Kalelerin bulunduğu Boğaz'ın kuzey ucunda münasib görülen mahallere, gösterişli ve sanatlı (musanna') gemiler demirlenmesinin ve bu gemilerin muhafazalarının sağlanması için, az masrafla, İstinye'de olduğu gibi ufak çaplı bir tersane kurulmasının emredilmesi, muhtemel bir saldırıya karşı bu bölgedeki asker nüfusunun olduğundan fazla gösterilmeye çalışıldığını düşündürür.¹⁹⁷ Kale ve tabyaların yapılmasındaki sebeplerden biri yabancı donanmaların boğaza girmesini engellemek, bir diğeri ise şehrin taşrasına yapılabilecek muhtemel çıkartmalara karşı savunma hattı oluşturmaktır. Dolayısıyla askerin fazla gösterilmesinin her iki açıdan da caydırıcı etki yapabileceği gözönüne alınmış olabilir.

Genellikle karşı karşıya ve boğazın en dar yerlerine yerleştirilmiş olan kale ve tabyalar, güneyden kuzeye doğru ele alındığında, Rumeli sâhilinde Telli tabya ve hemen karşısında Anadolu sâhilinde konumlandırılmış Macar (Yuşa) Kalesi ilk ateş hattını oluşturur. Her iki kale de, 1792 senesinde inşa edilir. Cephanelik, askerler için kışla ve câmi gibi yapıların bulunduğu tabyanın dışında bir karakol binasının da bulunduğu anlaşılır. (Şekil 4.50)

Çeşitli belgeler, Selim'in Rumeli-Anadolu Kavağı ateş hattına destek mahiyetinde yaptırttığı Telli Tabya-Macar Tabyası hattının yapılış sürecini takip ettiği ve mimari olarak ne istediğini açıkça ifade ettiğini ortaya koyar. 18 Ağustos 1792 (h. 29 Z 1206) tarihli hatt-ı hümayûnunda¹⁹⁸;

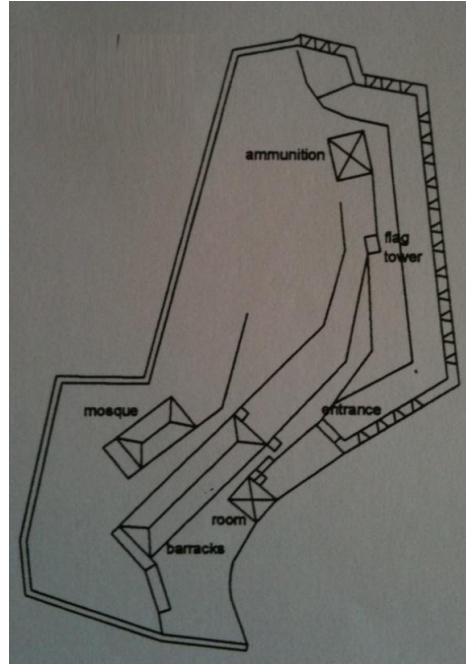
"benim vezirim, vakı'a telli tabya biraz dar olacak idi. aferin feyzi efendi'ye. takriri mucebince yapılsun. karakolhane dahi bağ köşkü gibi olmayub frengî ve metin olsun. kavak dahi böyle yapılp üst mahal kâgir misillu olsun"

197 BOA HAT 195-9758

198 BOA HAT 1434-58908

diyen sultan'ın, yapılmasını istediği yahut yapılmakta olan karakolhanenin mimarisi ile ilgili yapmış olduğu yorum buna bir örnektir. "Bağ köşkü gibi" ile kastedilen yapının tamamen ahşap olmasıdır. "Frengî ve metin" ikilemesi ile de muhtemelen üslûp olarak Avrupa mimarisine uygun şekilde yapılması değil, yapının kâgir ve sağlam biçimde yapılmasının istendiği kastedilmektedir. Zaten bir sonraki cümlede kavaktaki karakol binasının da aynı şekilde yapılması ve üst mahallin kâgir olmasının istenmesi, ilgilenilen konunun yapının üslûp seçimi değil, malzeme seçimi ve sağlamlığı ile ilgili olduğunu ortaya koymaktadır.

Askerî yapılarla ilgili birçok belgede yapıların ahşap değil kâgir veya yarı kâgir olarak inşa edilmesinin istenmesi, bu yapıların özellikle daha kalıcı ve daha dayanıklı olmasının istendiğini gösterdiği gibi, sultânî imajın üstünlüğünü ortaya koyacak şekilde çevresindeki yapılardan görsel olarak özellikle farklılaştırıldığını da düşündürür.

Şekil 4.50: Telli Tabya, vaziyet planı.¹⁹⁹

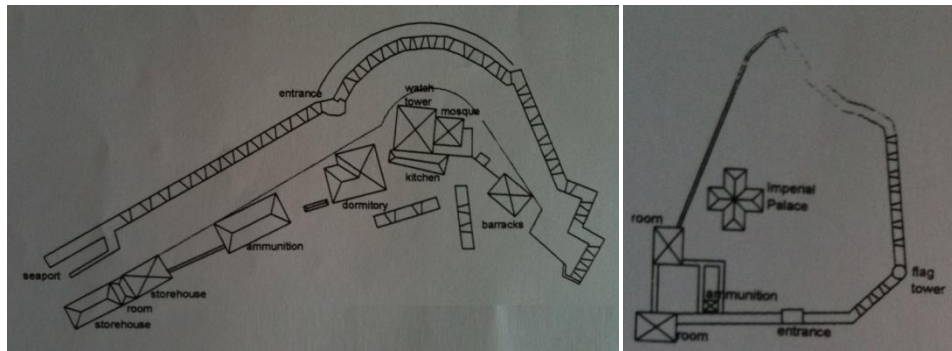
Selim'in askerî yapıların mimarîsi ile olduğu kadar, uygulamaya dair problemlerle de bizzat ilgilendiğini gösteren bir diğer belgede²⁰⁰ ise, Selim; "Tabyalara top

¹⁹⁹ TSMA 9444'den faydalanılarak Kutgün Eyüpgiller tarafından çizilmiştir. Eyüpgiller, 2007
²⁰⁰ BOA HAT 248-14011

döşenmesi için aşağıda kalın tahta yoktur, burada kerestecilerden ve bulunduğu mahallerden alınıp icâleten döşeme tahtası gönderilsin” der.

Barbie du Bocage ve Hobbhouse Telli Tabya ve Macar Kalesi’nin 1795 senesinde Fransız istihkâm subayı Monnier [Hobbhouse Mounier olarak kaydetmiştir] tarafından yapıldığını aktarsa da, bu tarih muhtemelen Kauffer’in 1794 senesinde hazırladığı yenileme-güçlendirmeye ait olmalıdır (Melling, 2003; Hobbhouse, 1817b, s. 266-267).

Telli tabya ile Macar (Yuşa) Kalesinden kuzeye doğru ilerlendiğinde, Rumeli ve Anadolu Kavağı Kaleleri görülür. (Şekil 4.51) Bocage, bu kalelerin, 1783 senesinde Fransız mühendis Toussaint tarafından inşa edildiğini, 1794 senesinde ise Monnier tarafından genişletildiğini kaydeder (Melling, 2003). Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki 1782 tarihli “kavak hisarı yakınında tabya inşaatına amele ve malzeme masrafı” ile alâkalı bir belgede, sâbık başmimar Hafız İbrahim’in bu inşaatta görevli olduğundan bahsedilmesi, tasarımın Toussaint’e ait olduğunu yahut onun bilgisinden faydalanılarak yararlanmış olabileceğini düşündürür (Eyüpgiller, 2007). 1794 senesinde başlanan ve muhtemelen tamamlanması 1795 senesine sarkmış olan genişletme ve yenileme işlerinin tasarımı ise, yukarıda da belirtildiği üzere Mühendis Kauffer tarafından yapılmıştır. İki yabancı kaynakta da Mühendis Monnier’in kaydedilmiş olması, belgelerde ismi zikredilmeyen “üç nefer mühendisin-i saire”’den birinin Monnier olabileceğini de düşündürür.

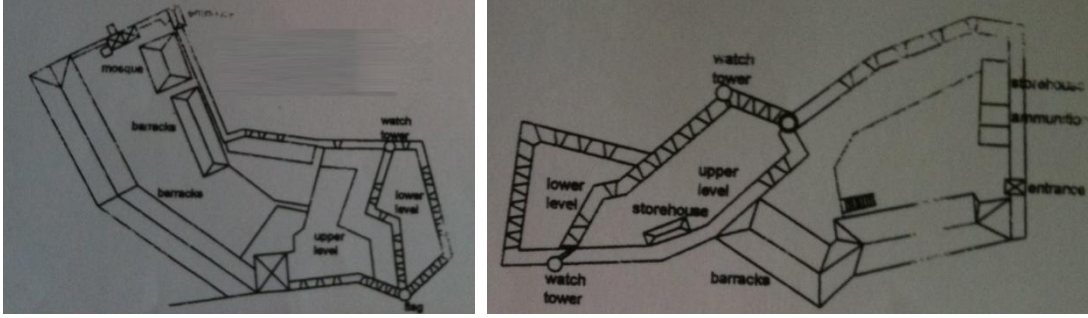

Şekil 4.51: solda Anadolu Kavağı Kalesi, sağda Rumeli Kavağı kalesi, vaziyet planı.²⁰¹

201 TSMA 9444’den faydalanılarak Kutgün Eyüpgiller tarafından çizilmiştir. Eyüpgiller, 2007

Anadolu ve Rumeli Kavağı kalelerinden sonra (kuzeye doğru gidildiğinde) Rumeli yakasında Büyükliman'da bulunan Karataşaltı ve karşısında Anadolu yakasında Filburnu kalelerinin oluşturduğu ateş hattı gelir. İlk olarak bu mahallerde Lafitte Clave ve Monnier tarafından 1785 senesinde inşa edilen tabyalar, 1794-5 senelerinde elden geçirilir. 1806 senesinde ise kale şekline gelecek şekilde genişletilir. Bocage bu kalelerin planlarını Fransız mühendis Jousserant'ın hazırladığını ve inşaatın Mahmud Raif Efendi'nin kontrolü altında yapıldığını kaydeder.

Karataşaltı-Filburnu kalelerini kuzeyde, Avrupa yakasında Karipçe kalesi ve Anadolu yakasında Poyraz Kalesi izler. Bocage, Baron de Tott tarafından muhtemelen 1770 Çeşme yenilgisini müteakip inşa edilmiş olan bu kalelerin, 1778 senesinde Toussaint, 1785'te Lafitte-Clave ve 1807'de General Sebastiani tarafından yenilendiği ve genişletildiği bilgisini verir. (Şekil 4.52)

Şekil 4.52: Solda Karipçe Kalesi, sağda Poyraz Kalesi, vaziyet planı.²⁰²

Karadeniz Boğazı üzerindeki son kale ikilisi ise Rumeli Feneri ve Anadolu Feneri kaleleridir. Bocage 1769 senesinde inşaatları tamamlanan bu kalelerin, 1783 senesinde Toussaint, 1785 senesinde Lafitte-Clave ve 1794 senesinde Monnier tarafından yenilendiğini yazar. Bu kalelerin birbirinden konum olarak fazla uzak olması, çapraz ateş hattı oluşturmada problem yarattığı için, her iki kalenin de güneyine birer tabya eklenerek (Avrupa yakasında Papazburnu tabyası, Anadolu yakasında Fenerburnu tabyası) bu sorun giderilmeye çalışılmıştır.

Yukarıdaki bilgiler ışığında, III.Selim döneminde Boğaz'daki kale ve tabyaların büyük kısmının ilk olarak 1794-95 senelerinde, ikinci olarak da 1806-1807 senelerinde yenileme, güçlendirme ve/veya genişletme amaçlarıyla elden geçirildiği

202 TSMA 9444'den faydalanılarak Kutgün Eyüpgiller tarafından çizilmiştir. Eyüpgiller, 2007

söylenbilir. İngilizlerin, Osmanlı-Fransa yakınlaşmasından ve Sebastiani'nin başkentteki nüfuzundan rahatsızlığı 1806 senesinden itibaren hat safhaya ulaşır. Osmanlı ile aralarındaki ittifakın bozulmasının ardından, İngilizlerin önce İngiliz tüccarlarının başkenti terk etmeleri, daha sonra da Rus ve İngiliz donanmalarının boğazda birleşmeleri ile Osmanlıları tehdit ettiği görülür. Fransızların başkent diplomasisinde etkin bir rol oynadığı ve İngilizlerin baskılarını Osmanlı'ya kabul ettirememesini sağlamak için her tür desteği sağladıkları bu dönemde, Osmanlı ve İngiltere arasında yoğun yazışma ve müzakerelerin sonuç vermemesi, İngilizleri 1807 senesinin Şubat ayında, donanmasının bir bölümünü İstanbul yakınına demirleyerek tehditlerini somutlaştırmaya kadar götürür. 1806-1807 senelerinde, Boğazdaki savunma yapılarının neden tekrar elden geçirme, yenileme ve güçlendirme çalışmaları yapma ihtiyacı duyulduğu, bu sosyopolitik ortam gözönüne alındığında oldukça açıktır.

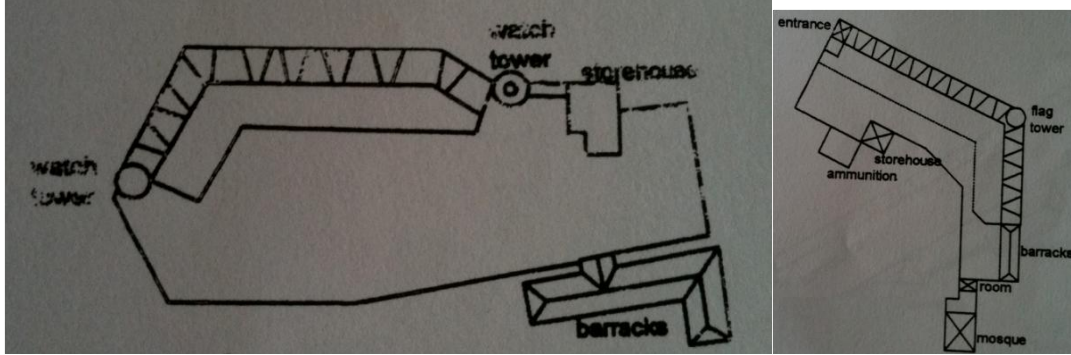
19 Mayıs 1807 (h. 11 RA 1222) tarihli bir buyrultuda²⁰³, bu yenileme faaliyeti kapsamında özellikle Karadeniz boğazının Rumeli Sâhilinde, biri Salih Paşa ve Hüseyin Efendiler, diğeri ise hâcegân-ı dîvân-ı hümâyûn'dan Şâkir Efendi, eski sermimarlardan Ârif ve Kâmî Efendiler ve mimâr-ı hassa hulefâsı'ndan Mustafa Bey tarafından iki grup halinde yürütülen tabya ve karakolhane inşaatlarının bulunduğu anlaşılır. Bu tarihte projeler kapsamındaki inşaatların bir kısmı bitirilmiş, bir kısmı ise devam etmektedir. Bütün bu bitmiş ve devam etmekte olan tabya ve karakolhane projeleri için daha önceden hazırlanıp teslim edilen keşif defterlerinde hatalar bulunduğu anlaşılan belgeye göre, kullanılan taşlar civar semtlerden, ahşaplar ise Boğazda fırtınaya yakalanıp batan gemilerden ücretsiz olarak temin edilmiş, amelelerin çevredeki köylerden getirildiği ve kendilerine birer name dışında ücret verilmediği tesbit edilmiştir. Selim keşiflerdeki bu hataların, Beyoğlu kışlası binâ emîni hâcegân-ı dîvân-ı hümâyûn'dan Abdülhayy Efendi ve mimâr-ı hassa hulefâsı'ndan Ali Bey tarafından düzeltilmesini, bitmiş ve inşaatı devam etmekte olan tabya ve karakolhanelerin keşiflerinin tekrar yapılmasını emreder. Abdülhayy Efendi ve Ali Bey'e keşif için yardımcı olmak üzere de Foti Kalfa, Todori Kalfa ve Kurdoğlu Yorgi Kalfa görevlendirilir. Selimiye Camii'nin mimarı Foti Kalfa'nın ve

203 BOA CAS 29524

yine kendisi gibi dönemin büyük mimârî projelerinde çalıştığı bilinen diğer kalfaların keşifte görevlendirilmesi, kalfaların mimarlık pratiği içerisinde değişen konumuna da işaret eder.

Boğaz sahillerinde 1806-1807 senelerinde devam etmekte olan tabya ve karakolhane inşaatları hakkında bilgi veren bu belge, tarihi itibarıyla da dikkat çekicidir. 25 Mayıs 1807 tarihinde yapılacak ve III. Selim'in halli ile sonuçlanacak olan Kabakçı İsyanı'ndan yalnızca iki hafta gibi kısa bir süre önce boğaz'daki savunma ve âsayiş yapıları ile ilgili çalışmaların hızlandırılmaya çalışılması, varolan iç gerilimin ve muhtemel sonuçlarının saray tarafından gerçekçi ve yeterli bir biçimde değerlendirilmemiş olabileceğini düşündürür.

1807 senesinde varolan tabyalara, eklenen iki yeni tabya, Tarabya koyunun hemen güneyinde bulunan Köybaşı Tabyası ile bunun biraz kuzeyindeki Kireçburnu Tabyası'dır. Büyükdere hattını savunan bu iki batarya, Fransız istihkâm albayı François Boutin yönetiminde ve vezirlerden Çelebi Efendi tarafından inşa ettirilir. (Şekil 4.53)

Şekil 4.53: Solda Köybaşı Tabyası, sağda Kireçburnu Tabyası vaziyet planı.²⁰⁴

Genellikle Karadeniz Boğazı çevresinde bulunan savunma yapılarının, kışlalar gibi külliye mantığı çerçevesinde inşa edildiği görülür. Tabyalar, cephanelik(ler), depo(lar), gözetleme kuleleri, askerin ikâmetine ayrılan yatakhane binaları gibi askerî amaçlı yapıların yanısıra, savunma yapısının büyüklüğüne göre câmi, mescit yahut namazgâh(lar), hünkar kasrı, lojman mâhiyetinde konutlar, hamam gibi yapılar da bu külliyelerin birer parçasıdır. Bunların yanısıra özellikle III. Selim döneminde, Boğaz

204 TSMA 9444'den faydalanılarak Kutgün Eyüpgiller tarafından çizilmiştir. Eyüpgiller, 2007

sınırındaki karakollar önem kazanmış ve savunma yapılarının yakınlarında karakollar inşa ettirilmiştir.

4.1.8.2. Cebehâne-i Âmire kışlası

Çalışmanın önceki bölümlerinde detaylı olarak ele alındığı üzere, III. Selim döneminde Bostancı Tüfenkçileri adı altında kurulan Nizâm-ı Cedid ordusu için askerî yapılar yaptırıldığı gibi, Osmanlı askerî teşkilâtında mevcut olan Topçu, toparabacı, humbaracı, lağımçı ocakları ve bahriye teşkilatı için de benzer imar faaliyetleri gerçekleştirilir. Osmanlı ordusunun kadim ocakları arasında yer alan, ayrıca bütün askerî gruplar içerisinde en yoğun politik güce sahip ve isyâna en eğilimli sınıflardan olan cebecilerin ve yeniçerilerin bu nimetlerden geri tutulması düşünülemez. Bunun yanısıra III. Selim döneminde yeniden eski talimlerini yapmaya başlayan bu iki ocağın artan fiziksel/mekânsal ihtiyaçlarının da gündeme gelmesi, bu ocaklara ait kışlalarda yapılacak her tür mimârî müdahaleyi de doğal kılar.

Osmanlı ordusunda eskiden beri silâh ve cebe (zırh) tedarikinden, naklinden ve tâmirinden sorumlu olan cebecilerin kışlaları Ayasofya Camii civarındadır. Bu kışlanın yanında malzeme deposu ile her cins malzemenin yapıldığı ve tamir edildiği atölyeler bulunur. Ancak cebecilerin silâh tedariki ve bakımı ile ilgili görevleri zamanla topçu ve arabacı ortalarında istihdam edilen marangoz, çilingir, nalbant gibi görevlilere ve Levend Çiftliği örneğinde olduğu gibi modern silâhların üretildiği atölyelere devredilmiştir (Kılıçarslan, 1998).

Askerî görevlerinin yanısıra, Ayasofya, Ahırkapı ve Hocapaşa taraflarının asayişini sağlamaktan da sorumlu olan cebecilerin, Ayasofya Camii yakınında bulunan kışlalarının 1802 senesi başlarında yeniden yaptırılmasına karar verilir. Ancak yeniden yaptırılması emredilmiş, üç ayrı keşif yaptırılmış, bina emini tayin edilmiş ve yapımına başlanmış olan Cebehâne-i Âmire kışlasında, 9 Kasım 1802 (h. 13 B 1217) tarihinde büyük bir yangın çıkar. Bu çıkan yangının çevreye sıçraması sonucunda yakın çevrede bulunan Cebehane, Hadice Sultan Sarayı, Arslanhane, Hil'athane, Nakkaşhane, Yazıcıbaşızade Tekkesi, Ayasofya Hamamı, Sim Sakaları Kışlası ve etrafta bulunan bazı dükkan ve evler yanarak harap olur (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 389). Bunun ardından cebeciler kışlası tekrar yaptırılana kadar cebeci ortalarının Kadırga limanında has arabacılar kışlasında oturmaları emredilir.

Yanan Arslanhane'deki hayvanlar ise Fâzıl Paşa sarayı'nda ayrılmış bölüme nakledilerek, Arslanhane'nin arsası yeni yapılacak olan cebeciler kışlasına dahil edilir. Arslanhane binasının 1802'deki yangında yandığı ancak 1804 yılında tekrar hız verilen cebeciler kışlası inşaatı sırasında tamamen yıkıldığı bilinmektedir.²⁰⁵ Bunun yanı sıra yapı hakkında çeşitli kaynaklarda pek çok bilgi yer alır. Örneğin Sarraf Sarkis Hovhannesyan Ayasofya ve Atmeydanı civarında, çok eskiden yapılmış taştan ve kubbeli olarak inşa edilmiş bir Arslanhane binasının ve bunun üzerinde saray ressamlarının ikamet ettiği Nakkaşhane'nin bulunduğu bahseder (Hovhannesyan, 1996, s. 11). İncicyan'ın 1804 senesinde yazdıklarına göre bu bina iki yarım kubbe ile desteklenen bir kubbe ile örtülüdür ve içerisinde padişaha ait arslan, pars, kurt gibi vahşi hayvanlar muhafaza edilir (İncicyan, 1976, s. 58). Câbî Ömer Efendi ise 1802'de çıkan yangını anlattığı kaydında "Ayasofya'dan mukaddem binâ' olunmuş bir atik bina" olduğunu belirttiği Arslanhâne'nin yıkıntıları arasından "tılsım gibi mermerden adem tasvirleri", "ibrik gibi küpler" ve "taşdan adem kafaları" şeklinde antik kalıntılar bulunduğunu anlatır (Câbî Ömer Efendi, 2003, s. 49). (Şekil 4.54)

Şekil 4.54: Cebehane ve Arslanhane'nin konumunu gösteren harita²⁰⁶

205 BOA.CAS 36544

206 Melling, 2003

Yangından kırk gün sonra 20 Aralık 1802 (h. 24 Ş 1217) tarihinde, yanan cebehane ile civarındaki binaların hangilerinin tamir edilebilir durumda olduğu, hangilerinin yıkılıp yeniden yaptırılması gerektiği, yeni yapılacak binaların maliyet tahminleri gibi konulara dâir cebehâne bina emini ile hassa sermimarı İbrahim Kâmi'den detaylı bilgi istenir. Hazırlanan raporda, üst katında Nakkaşhâne bulunan Arslanhane binası "kadîm kârgîr ve kâfirî binâ" olarak tanımlanmıştır. Bahsi geçen belgedeki Selim'in detaylı soruları, mimar ağa tarafından her ihtimal düşünülerek çok detaylı biçimde çalışılmış, Arslanhane binasının tâdil edilmesinin mümkün olmadığı uzun açıklamalarla izah edildikten sonra, hesaplanan yeniden inşa ettirilme maliyetleri öne sürülerek bu yapının yıkılması ve arsasının yeniden inşa edilecek olan cebehane-i amire kışlasının arsasına ilave edilmesi tavsiye edilmiştir.²⁰⁷ Benzer şekilde, cebehâne-i âmire kışlası arsasının arkasında bulunan büyük terzi atölyesinin de yıkılıp cebehane arsasına dahil edilmesi uygun bulunur.

Bu ve benzeri yıkım/yapım/tâdilât seçenekleri detaylı biçimde irdelenip, gerekli kararların verilmesinin ardından cebeciler kışlasının "tersîm ve mukaddemâ takdîm olunan üç adet resminden resm-i sâlis üzre binâ ve inşâ olunmasına" karar verilir. Üç farklı proje hazırlanarak sunulmuş olması, cebeciler kışlasının mimârîsinin nasıl olacağı konusuna da diğer ocaklar için yapılan kışlalar gibi özen gösterildiğine işaret eder.

III. Selim yangından tam bir sene sonra 23 Ekim 1803 (h. 7 B 1218) tarihinde, cebeciler kışlasının devam etmekte olan inşaatını kontrole gittiğinde inşaatın bir an evvel tamamlanmasını emrettiğine göre kışlanın tamamlanması 1804 yılından önceye tarihlenemez (Beyhan, 2007, s. 131). Câbî Ömer Efendi, iki "mu'anven" kapısı ve bunların yanlarında -muhtemelen arslanhane'nin yıkımında ortaya çıkan devşirme malzemenin kullanıldığı- "çifte ejder ağzı çeşmeler" bulunan kışlanın inşaatı tamamlandığında, cebehâne ocağının da artık "iltifât-ı şâhâne ile ma'mur" olduğunu yazar.²⁰⁸

207 BOA HAT 37-1899, BOA HAT 37-1899A, BOA HAT 37-1899B

²⁰⁸ 1808 senesinde Alemdar İsyanında yandığı kaydedilen yapı ile ilgili görsel malzeme bulunamamıştır.

4.1.8.3.Yeniçeri kışlaları

Kesin yapılış tarihi tam olarak bilinmese de II.Mehmed dönemine atfedilen Eski Odalar ile Kanuni devrinde yaptırıldığı düşünülen Yeni Odalar, zaman içinde çeşitli nedenlerle büyük onarımlar geçirmiş, onsekizinci yüzyıl başında geçirdikleri büyük yangınların ardından binaların kâgir olarak yapılmasına emir çıkmıştır (Cezar, 1963). Onsekizinci yüzyıl boyunca da çeşitli onarımlar geçiren eski ve yeni odalara, III. Selim devrinde yapılan ilk müdahaleler ordunun yapılan sulh sonrasında başkente dönüşü zamanlarına denk gelir. Uzun zamandır devam ettiği anlaşılan yenileme ve onarımların bir an evvel bitirilmesini Selim şöyle emreder; " benim vezîrim, takrîr mûcebince tanzîm olunub yeniçeri kışlakları elbette bu sene tekâmîl olunub kışa kalmasun. artık ayıb oluyor. kaç senedir bir taraftan tamîr ve bir taraftan harâb oluyor. müteselsil oldu. elbette bitsün. kışa kalmasun! ". Selim'in ordu başkente varmadan bu işin tamamlanmasını istemesi, ocaklar ile saray arasında varolan hizmet-nimet ilişkisi düşünüldüğünde farklı boyutlar kazanır. Sürüncemede kalan bir işin derhal bitirilmesinin istenmesi gibi basit ama geçerli bir sebebin yanında, sarayın diğer ocaklara gösterdiği itinâ'yı, yeniçeri ocağına da gösterdiğinin vurgulanması hedeflerden biri olmalıdır. Bunun yanı sıra 1792-93 senelerinden itibaren girilen nizâm-ı cedidin getirdiği yenilikleri, yoğun bir politik güce ve büyük bir iletişim ağına sahip olan yeniçerilerin gözünde meşrulaştırmak için sultanın bu ocağa karşı bir jesti olarak da görülebilir. 1793 senesinde tamamlanan bu tâdilâtı takibeden dönemde eski ve yeni odalar sınırları içerisinde bulunan farklı orta ve cemaatlerin odalarının gerektiğçe tamir edildiği görülür. Bu kışlalarda dönemin hassa sermimarı Ahmed Nurullah Efendi tarafından gerçekleştirilen ikinci büyük onarım, Selimiye kışlasının inşa edildiği tarihlerde denk gelir (Ramazanoğlu, 2003, s. 190). Üçüncü onarım faaliyeti ise Edirne Vakası ile eşzamanlı olarak başlatılır. 1806 (h. 1221) yılına tarihlenen üçüncü ve elimizdeki belgelere göre en kapsamlı tâdilât Câbî tarafından şu şekilde kaydedilmiştir;

"Eski odalar kışlaları ta'mire muhtac idüğü manzur-ı şâhane olmağla, tâmirat-ı irade-i hümâyûn olmağın, binâ emini nasb birle ve altmış bir kapısı üzerine dahi pâdişâh-ı âleme mahsus köşk müceddeden inşa olundu..." (Ramazanoğlu, 2003, s. 190)

Büyük çaplı mimârî yenilemelerin, büyük gerginliklerin ardından yapılması, 1806 yılında Nizâm-ı Cedid'e olan tepkiler giderek artmaya başladığında eski odalarda

bulunan hünkâr kasrının yenilenmesi gibi unsurlar, pratik gerekliliklerin yanısıra, yeniçeriler ile pâdişah arasındaki güveni ve ilişkiyi güçlendirmek amacıyla mimârînin bir araç olarak kullanıldığını düşündürür.

4.2. Dînî Yapılar

III. Selim devrinde hanedan tarafından yaptırılan dînî yapılar, askerî külliyeler içerisinde yer alanlar ve almayanlar şeklinde iki ana başlık altında incelenebilir. Bu çalışmanın askeri yapılar ve yapı gruplarına ayrılmış olan bölümünde detaylı olarak incelendiği üzere, III. Selim'in yaptırdığı yeni kışlaların tümünde bir veya birden fazla sayıda cami ve/veya mescit ve bazen de tekke inşa ettirilmiştir. Bu yeni külliyelerde askerlerin tüm ihtiyaçlarının gözönüne alındığı ve bütün fonksiyonların tek merkezde toplanarak şehir hayatından farklı ve disiplinli bir hayat düzeninin oluşturulması hedeflendiği düşünüldüğünde, kışla külliyelerinde dînî yapıların da yer alması doğaldır. Ancak bu dînî yapıların, pratik günlük ihtiyaçları karşılamanın, padişahın meşrûiyet kaygılarının yahut yapılmak istenen reformlara ulemanın olumlu bakmasını sağlamanın ötesinde mânâ ve amaçları da vardır. Meselâ, Osmanlı ordusunun bir türlü uygulayamadığı modern taktik anlayışı ile askerin günlük dînî uygulamaları arasında bulunan ilişkilerin önplana çıkartılması ve bu şekilde askerin, yeni talim düzeninin aslında kendisine çok da yabancı bir kavram olmadığına ikna edilmesi önemli hedeflerden biridir. Cemaatle namazda tutulan saflar gibi savaş sırasında da düzenli sıralar halinde ilerlenmesi, namaz sırasında imamın işaretlerinin hep birlikte aynı anda uygulanması gibi zabitlerin tenbih ve işaretlerine itaat edilmesi bu benzerliklerden bazılarıdır (Yeşil, 2009, s. 83). Ayrıca günde beş vakit kılınan namazın, neferlere kazandırılması gereken zaman disiplinizasyonunun da temelini teşkil ettiği düşünülebilir.

Üsküdar kışlası dışındaki, Levend Çiftliği, humbaracı ve lağımcı kışlası, Beyoğlu topçu ve toparabacı kışlası gibi diğer kışlalarda bulunan dînî yapıların bânisinin Mihrişah Valide Sultan oluşu da ilgi çekici bir ayrıntıdır. Hanedanın kadın üyelerinin askerî yapı yaptırması veya askerî bir külliye içerisindeki bir yapıya bânilik etmesi pek alışıldık bir durum değilse de, 1658'de Hadice Turhan Valide Sultan'ın Çanakkale Boğazı'nın Ege girişinde, daha sonra Seddülbahir ve Kumkale ismi verilecek olan iki büyük kaleyi yaptırması gibi istisnâî bir durum da mevcuttur

(Thyss Şenocak, 2009). Hadice Turhan Sultan'ın bu mânâda Mihrişah Valide Sultan'ın öncülü olduğu düşünülebilir. III. Selim'in annesi ile, gerçekleştirmek istediği projeleri ve imar faaliyetleri üzerinde fikir alışverişi yaptığı anlaşılmaktadır. Sadece anne-oğulun biraraya gelmesi şeklinde gerçekleşen "halvet-i hümâyunlar"²⁰⁹ bu görüşü güçlendirir. Meselâ 15 Eylül 1791 (h. 16 M 1206) tarihinde Mihrişah ile Selim, Levend Çiftliği'nde buluşurlar. Hareminden az sayıda kişi ile birlikte çiftliğe gelen annesinin ardından sultanın da gelmesi ile çiftliğin etrafı birkaç mil açıktan daire şeklinde askerler ve ustalar tarafından sarılarak bir güvenlik hattı oluşturulur. Bu hattın ardında boş bir alana çadırlar kurulup valide kethüdası, mabeynci ağalar, bostancıbaşı, arabalara tayin olunan mir-âhur-u sâni, harem-i hümâyun'un çeşitli hizmetkârları, kapudan paşa kethüdası, çiftlik kethüdası ve kuşhâne mutfağı bu çadırlara yerleşir. İkinci vaktine kadar dinlenildikten sonra yemek yenir ve valide sultan herkese atıyyeler dağıtır. Bu buluşma sırasında anne-oğulun Levend Çiftliği'nde yapılacak olan imar faaliyeti ve hatta Selim'in, askerini çağdaş ordular ile savaşabilecek düzeye çıkarma ile ilgili planları hakkında fikir alışverişinde bulunmuş olması uzak bir ihtimal değildir. Sık sık birlikte askerî mahalleri ziyaret eden, askeri talimleri izleyen anne-oğul'un 22 Haziran 1207 (h. 13 ZA 1207) tarihinde Râmi Çiftliği'nde buluşmaları ve daha sonra birlikte Râmi ve Gümrükçü Çiftlikleri ile Davudpaşa Sarayını gezmeleri de benzer şekilde algılanabilir (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 131). Oğlu ile her dâim yakın ilişki içerisinde olan ve onun "modernleşme" projesini her yönden destekleyen Mihrişah, imar faaliyetleriyle de oğlunun en büyük destekçisi olmuştur.

III. Selim'in, Üsküdar'da inşa ettirdiği kışla için, kendi adıyla anılacak bir selâtin câmi inşa ettirmiş olması ise onun bu kışlaya ve yeni askerine verdiği önemi vurguladığı gibi, bu kışlada eğitilecek olan Anadolu'dan gelen askerlere de komutanları olan padişahın gücü ve ihtişamını hissettirmeyi hedeflediği de düşünülebilir. Selimiye Câmii'nin yanısıra, kışla içerisinde III. Selim tarafından inşa

209 Zaman zaman Tırnakçı Yalısı, Sadabad Kasrı gibi çeşitli saraylarda, bazen de Levend Çiftliği, Rami Çiftliği gibi askeri nitelikli yerlerde, "halvet-i hümâyun" adı verilen sultanın tüm haremiyle bir araya geldiği buluşmalar gerçekleştirilir. Bunlar kimi zaman günü birlik buluşmalar iken, kimi zaman on küsur gün gibi daha uzun süreli toplantılara da dönüşebilir. Aynen göç-ü hümâyunlarda olduğu gibi halvet olunacak mahallerdeki düzenlemelerle ilgili son kontrollerle de Selim bizzat ilgilenir.

ettirilen Nakşibendî-Müceddidî tekkesi de, dönemin sosyal ve dînî dengelerini yansıtmaları açısından önemlidir. Onsekizinci yüzyıl başlarından itibaren başkentte etkileri görülmeye başlanan ve kökenleri İslam'ın ikinci binyılına müceddidi olarak anılan Şeyh Ahmed el-Sırhindî'ye (ö.1624) dayanan, Nakşibendi tarikatının Müceddidîlik kolunun, III. Selim döneminde başkentteki belki de en etkin dönemini yaşadığı söylenebilir. Öğretisinde şariat kurallarına sıkı biçimde uyulmasını vurgulayan, sünnetin hayata geçirilmesi gerekliliğini savunan bu yolun, şeyhlerine yüklediği temel misyon, yöneticileri etkilemek ve şariat kurallarından ayrılmamalarını sağlamaktır.²¹⁰ Bu misyonlarıyla, Bektaşiliğin ideallerinden tamamen farklı olan bu tarikatın başkentteki mensupları ile Bektaşî yeniçeriler arasındaki husumet, yeniçerilerin Yunan İsyanını bastırmakta başarısız olmaları ile iyice gün yüzüne çıkar (Butrus, 2001, s. 25, 62-64). Dolayısıyla III. Selim'in, yaptırdığı en büyük askerî külliyyede Nakşibendî-Müceddidîler için bir tekke yaptırmış olması, ilk bakışta Bektâşiliğe bir alternatif arayışı olarak görülebilir. Ancak başkentte saraya ait imar faaliyetleri bütün olarak incelendiğinde, nakşibendi-müceddidî tarikati için yaptırılmış başka bir yapı bulunmadığı dolayısıyla bu varsayımın doğru olmayabileceği ortaya çıkar.

III. Selim döneminde hanedan üyelerinin yaptırdığı dînî yapıların bir kısmının ise kışla külliyelerinden bağımsız olarak inşa edilmiş olduğu görülür. Edirnekapi civarındaki Adilşah Câmii, Teşvikiye'de bulunan ve III. Selim tarafından inşa ettirilmiş olan mescid gibi küçük çaplı -ve günümüze özgün hali ile ulaşamamış- bir takım yapıların yanında, hanedanın bânisi olduğu önemli üç büyük külliye, Eyüp semtinde toplanmıştır. Hanedan üyelerinin hayırseverliklerini sergilemek ve ebedî istirahatlerine çekilmek için İstanbul'un en kutsal kabul edilen semtini tercih etmiş

210 Onsekizinci yüzyılın son çeyreğinde, İstanbul'da, bu yolun Yekdest kolundan gelen bazı halifeler, Mevlevî tarikatıyla olan ilişkilerini kopartmamış ve mesnevi sohbetlerini devam ettirmişlerdir. Nakşibendi-müceddidiliğin belki de İstanbul'daki en etkili olan ve yüksek seviyeli ricalle en fazla tesir edebilen isimlerinden Şeyh Mehmed Emin bin İsmail, hem farsça bilgisi hem de devam ettirdiği mesnevi sohbetleri sayesinde hem edebi hem sufi çevrelerde büyük saygı kazanmıştır. 1779 (h.1193) senesinde İstanbul'dan Bursa'ya giden ve orada yerleşen Şeyh Mehmed Emin bin İsmail, 1794 (h.1209) senesinde özellikle ulema ve rical tarafından özel olarak İstanbul'a davet edilmiş, bunun üzerine başkente geri dönmüş ve III. Selim'in tahttan indirilmesine kadar geçen onüç sene boyunca üst seviyedeki bürokratlar ve ricalden çok sayıda kimseyi çevresinde toplamıştır. En bağlı müritlerinden, sadrazam kethüdası İbrahim Nesim Efendi, Mehmed Tahsin Efendi, Mektubî Refik Efendi gibi bazıları, III. Selim'in yakın çevresinden isimlerdir. (Butrus, 1982; Butrus, 2001)

olmaları bir tesadüf olmamalıdır. Aşağıda bu üç büyük külliye detaylı biçimde incelenecek, konum seçimleri, bânîlerin mimârî karar aşamalarındaki rolleri ve yapıların mimârî özellikleri irdelenecektir.

4.2.1. Eyüp Sultan Câmii

II.Mehmed, Bizans'ın başkentini 1453 yılında fethettiğinde, İslam dünyasında yüzyıllardır önce Araplar sonra Türkler tarafından arzulanan bir ideali de gerçekleştirmiş oldu. Ancak Konstantinopolis'i bir İslam kenti yapma fikri konusunda Mehmed, kendinden önce aynı hedef için savaşmış öncüllerinden farklı bir tutum sergileyerek, şehri, merkezîyetçiliğin rasyonel ve sistematik biçimde formüle edilmesini hedefleyen politik projesinin önemli bir parçası olarak kullandı (Kafadar, 1995, s. 152). Sultanın evrensel vizyonunun gerektirdiği yeni politik ve kültürel hedefler ile oluşturduğu yeni hükümdarlık ve yönetici elit konseptleri, şehrin imajını ve mekânlarını doğrudan etkiledi (Kafesçioğlu, 2010, s. 17).

Şehrin ele geçirilmesinin hemen ardından Ayasofya kilisesi câmiye çevirildi ve ilk Cuma namazı burada kılındı. Bizans'ın en görkemli ve en önemli mabedinin câmiye çevrilmesi imparatorluğun el değiştirmesine olduğu kadar, var olan sürekliliğe de işaret ediyordu. Halk inancına göre, fethedilen bir şehirde, Allah'ın sürekli himâyesini ve takdisini sağlayan bir velînin merkadi bulunmalıydı (İnalçık, 1994, s. 1-24). Fetihle aynı sene içerisinde, 667'de Araplar tarafından yapılan ancak başarısızlıkla sonuçlanan İstanbul kuşatmasında şehit olan Ebu Eyyüb-el Ensârî'nin mucizevî biçimde keşfedilen mezarının üzerine bir dînî külliye inşa edilmesi emredilerek bu şekilde şehre manevî bir sahip, İslamî bir kimlik ve kutsallık, fethi de Mehmed'in istediği dînî meşruiyet kazandırılmış oldu. Bu meşrûiyet, imparatorluğun yeni payitahtının "kâfir" kimliğini tamamen yokedip yeni bir İslam kenti yaratmaktan ziyade, varolan kent dokusunun tarihî sürekliliğini vurgulayacak şekilde korunması ve doğu-batı sentezini benimseyen bir anlayışla İslamlaştırılmasına yönelik gerçekleşecek olan imar faaliyetlerine gelebilecek muhtemel tepkilerin önüne geçmek açısından büyük önem taşıyordu.

II.Mehmed, devletin en güçlü olduğu bir dönemde imparatorluğunu bir cihan imparatorluğuna dönüştürme çabasıyla doğu-batı sentezini benimserken, III. Selim, uzun süren ve başarısızlıkla sonuçlanan savaşlar döneminin ardından

imparatorluğunu diğer güçlü devletlerle eş konuma getirme çabasıyla doğu-batı sentezini gündeme getiriyordu. İçinde bulunulan şartlar ve hedefler farklı da olsa, iki padişah da “kâfir batı” ile olan iletişim ve etkileşimi meşrulaştırmak için benzer yollar kullandı. Bu bağlamda üçyüz kırkbeş sene sonra II.Mehmed tarafından Ebu Eyyüb-el Ensârî için inşa edilmiş olan câmi, III. Selim tarafından yeniden yaptırıldı.

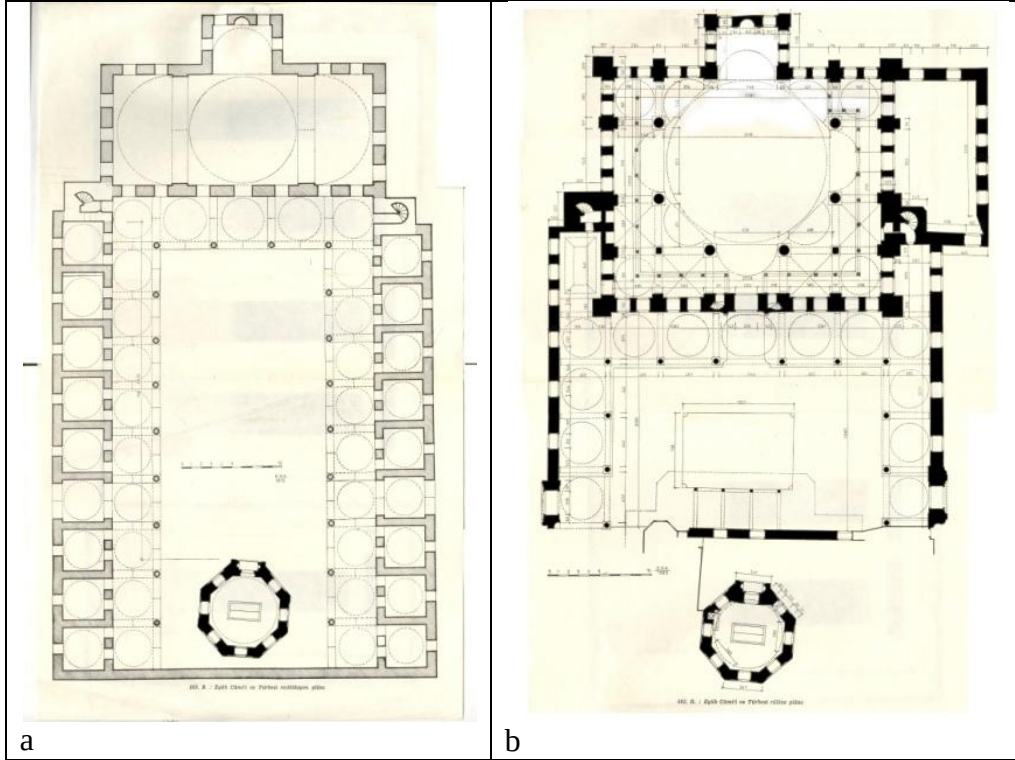
Selim'in Eyüp Sultan Külliyesi'ne ilk müdahalesi aslında 1792 senesinde gerçekleşmişti. Rusya ile 1787'den beri devam eden savaşın Kırım'ın elden çıkışının kesinleşmesi gibi başarısızlıklarla 1792 senesi Ocak ayında sonlanmasını müteakip, Hâlid bin Zeyd Ebû Eyyub el-Ensârî'nin türbesinde geniş çaplı bir tâdilata girişilmiş, bu tâdilât kapsamında pirinçten dökme pencere kapakları, kumaşlar ve avizeler yenilenerek tezyin olunmuş ve gümüş telden mâmul şebeke kafes, dökme gümüşten tekrar yapılarak yenilenmişti. Şebekeye yerleştirilen III. Selim'e ait tuğra ve şair Münib Efendi tarafından yazılmış dört beyitlik tarih kitabesi ile hayır sâhibinin kimliği açık bir biçimde ortaya konmuştu:

Meşhed-i pâk Alemdâr-ı Resul
Zâhir-i bâtın gülzûr-t naim
Sarf-ı himmetle âna sabıkda
Kıldı Hân Ahmed-i Evvel ta 'zim
şimdi Sultan Selim-i sâîs
yapdı ol gevhere halka-i sim
Yazdı itmamına târih Münib
Pâk-i vâlâ eser-i şah Selim

Selim'in bu yenilemeyi, fiziksel gerekliliklerin yanısıra, müslümanların yaşadığı Osmanlı topraklarının kaybedilmesi sonucunda yıpranan siyâsî ve dînî imajını güçlendirmek için yaptırmış olması muhtemeldir. Ancak Selim'in bu hedefe yönelik olduğu düşünülebilecek esas büyük mimârî faaliyeti, Eyüp Sultan Câmii'nin yenilenmesidir. Eyüp Sultan Câmii'ni sadece otuziki sene önceki büyük depremde (1766) gördüğü hasarın tamir edilemez durumda oluşundan dolayı tamamen yıktırıp yeniden yaptırmadığına en açık delil olarak, yeni yapılan câminin ilkinin neredeyse iki katı büyüklüğünde oluşu (Şekil 4.55) ve ilk câmide yer almayan pek çok ek yapı ile (bir muvakkithane, şerbethane, abdest muslukları, hünkâr mahfeline giden kapalı bir geçit vb.) külliyenin genişletilmesi gösterilebilir (Ayvansarâyî ve diğ., 2001, s. 338).

Külliyenin ana çekirdeğini oluşturmakta olan câmi ve türbe, kible ekseninde karşı karşıya yer almakta, aralarındaki avlu iki kapı ile doğu yönünde Haliç’e ve batı yönünde “şadırvan avlusu” olarak da adlandırılan dış avluya açılmaktadır. Padişahlar, çeşitli sebeplerle câmiyi ya da türbeyi ziyaret etmek istediklerinde, eğer deniz yolunu kullanarak geldilerse doğu kapısını, kara yoluyla geldilerse batı kapısını kullanmışlardır.

İç avluya doğu kapısından girildiğinde, hemen sağda zemini yükseltilmiş bir sofa üzerinde Kıbrıs Fâtihî Lala Mustafa Paşa’nın (ö.1580) açık türbesi yer alır. Eyüp Sultan Türbesi’nin kible tarafında onyedinci yüzyıl başlarından itibaren eklenmiş bölümler birbirleriyle oldukça karmaşık bir ilişki içerisinde olup, aralarında uzanan koridor, iç avludan türbenin ziyaret bölümüne oradan da dış avluya uzanır.

Şekil 4.55: a. Eyüp Sultan Câmii’nin 1459 yılındaki durumu için E.H.Ayverdi tarafından çizilmiş restitüsyon²¹¹, b.Câminin 1800 yılında ikinci defa inşa edildiği halinin planı.

211 Ayverdi, 1973, resim: 563

Dış avluya, biri hünkar mahfili girişine komşu olan ve “Musalla Kapısı” olarak adlandırılan, diğeri ise batı yönünde çarşıya açıldığı için “Çarşı Kapısı” adıyla bilinen iki kapıdan ulaşılabilir.

Câmi ve türbe üç taraftan (güney, doğu ve kuzey) içinde küçük türbelerin de yer aldığı hazire ile kuşatılmıştır. Hazire aynı zamanda, batıda şadırvan avlusunun kuzeyine de yayılmıştır. (Şekil 4.56)

Şekil 4.56: Eyüp Sultan Külliyesi yerleşim durumu.

Külliye yapılarından, günümüze ulaşamamış olan imaret binasının dış avlunun güneydoğu köşesi yakınlarında olduğu bilinmektedir. Külliye'nin diğer yapılarından oldukça soyutlanmış bir yapı olan hamam ise Silahdar Ağa ve Yusuf Muhlis Paşa Caddelerinin kesiştiği köşede yer alır (Tanman, 1994).

III. Selim, yukarıda da belirtildiği üzere 1798 senesi başlarında Eyüp Sultan Câmi'i'nin yeniden inşâsını emreder. Mayıs ayı sonlarında başlayan yıkımın ardından, inşaata 9 Temmuz 1798 (h. 25 M 1213), saat üç buçukta başlanır (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 277). Câmi tamamiyle yıkılırken, Fatih dönemine ait câminin kuzey sınırını gösteren, III.Ahmed dönemi minareleri korunmuş, bunların kaidelerinde eskiden son cemaat yerine açılan, ancak yeni câmide harîme açılmak durumunda kalan kapılar iptal edilerek, son cemaat yerinin yanlarındaki eyvanlara

birer kapı açılır (Tanman, 1994). Ayrıca câmi yeniden inşa edilirken yeni temeller eskisininkinden 6 zirâ (yaklaşık 4.5 metre) aşağı indirilir (Ayverdi, 1973, s. 351-2). Daha geniş bir harîme ve tamamen farklı bir tasarıma sahip olan yeni câminin yapımı sırasında arkasında kabirlerin bulunduğu mihrap duvarının aynı hizada inşa edildiği , harîmin Eyüp Sultan Türbesi'ne doğru (kuzeye) 10.50 m kadar genişletildiği anlaşılmaktadır.

Câminin inşaatı, Uzun Hüseyin Efendi'nin nezâretinde 16 Ekim 1800 (h. 27 CA 1215) tarihinde tamamlanır (Ayvansarâyî ve diğ., 2001, s. 338). 24 Ekim 1800 günü (h. 5 C 1215) Sultan III. Selim'in Cuma namazını, yapımı biten ve bânisi olduğu yeni Eyüp Sultan Câmiî'nde kılmasından sonra câmiin açılışı resmen yapılmış olur (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 339; Ayvansarâyî ve diğ., 2001, s. 338, Ayverdi, 1973, s. 352).

1800 yılı sonlarında açılışı yapılan ve günümüzde de halen bu halini muhafaza eden câmi, merkezi kubbeli ve sekiz destekli bir plan şemasına sahiptir. Onaltı metre çapındaki kubbe, altı adet iri sütun ve kible duvarına gömülü iki payeye oturmakta, sekiz taşıyıcının aralarına denk gelen sekiz yarım kubbe ile desteklenmektedir. (Şekil 4.57)

Şekil 4.57: Eyüp Sultan Câmiî, iç mekân görünümü.

Kible yönüne denk gelen yarım kubbe, mihrabı barındıran dikdörtgen planlı çıkıntının üzerine isabet eder. Harîm içerisinde serbest bulunan altı taşıyıcı, arkalarında bulunan duvarlara birer kemer ile bağlanmış, bu kemerlerin sınırladığı mekân birimleri köşelerde kubbeler, diğerlerinde ise çapraz tonozlar ile örtülmüştür. (Şekil 4.58) Harîm mekânı, kuzey, doğu ve batı yönlerinde tek katlı mahfillerle çevrelenmiştir. Bu mahfiller, ince mermer sütunlar ve üst kotun mermer blok parapetleri tarafından sınırlandırılır ve sütunlar arasında basık dairesel kemerler bulunur. (Şekil 4.59)

Şekil 4.58: Eyüp Sultan Câmii, iç mekân görünümü.

Şekil 4.59: Eyüp Sultan Câmii, mahfil.

Mahfilin batıdaki kısmı hünkar mahfiline tahsis edilmiştir. (Şekil 4.60) Bu bölümün ardında yer alan dikdörtgen planlı geniş mekân ise hünkar kasrı olarak

adlandırılmaktadır. Şadırvan avlusundan bu mekâna uzun bir rampa ile ulaşılır. Hünkar kasrının alt katı harîmle ilişkili ek bir ibadet mekânı niteliği taşır. (Şekil 4.61)

Şekil 4.60: Eyüp Sultan Câmii, hünkar mahfili.

Şekil 4.61: Eyüp Sultan Câmii, hünkar kasrının alt katı.

Câminin duvarlarında genel olarak kesme taş (küfeki) kullanılmıştır. Ancak çoğu önemli mimari ve yapı elemanları için (mihrap, minber, sütun başlıkları, söveler vb.) beyaz mermer kullanıldığı da dikkat çekmektedir.

Câminin iç mekânı oldukça aydınlık ve ferahdır. Yarım kubbelerin kasnağına kadar üç sıra pencere kullanılmıştır. En alt kotta kullanılan pencereler dikdörtgen formu olup, beyaz mermerden sövelerle çevrelenmiştir ve lokmalı demir parmaklıklara sahiptir. (Şekil 4.62)

Şekil 4.62: Eyüp Sultan Câmii, mihrap duvarı iç görünüşü.

Orta kotta kullanılan pencereler ise üstündeki pencerelerle aynı özelliklere sahip ancak daha uzundur. Bu pencereler yuvarlak kemerlerle taçlandırılmış, revzenlerle donatılmıştır. Yarım kubbe içerisinde ve kubbenin kasağında da birer sıra yuvarlak kemerli ve revzen süslemeli pencere bulunmaktadır. (Şekil 4.63)

Şekil 4.63: Eyüp Sultan Câmii, yarım kubbe iç görünüşü.

Yarım kubbelerin içlerindeki pencerelerin etrafları ve kubbe kasnağındaki pencerelerin araları son dönemde yapılan bir onarımda kalem işi ile klasik üslûpta bezenmiş, aynı onarım sırasında mahfillerin zemin kat tavanları da klasik üslûptaki kalem işi bezemelerle donatılmıştır. (Şekil 4.64, Şekil 4.65)

Şekil 4.64: Eyüp Sultan Câmii, kubbe i görünüşü.

Şekil 4.65: Eyüp Sultan Câmii, mahfillerin alt kat tavanları.

İç mekânda aşırılıktan uzak, sade ve ferah bir tutum hakimdir. En göze çarpan bezeme alt pencerelerin üst kotunda tüm yapıyı çevreleyen istifli sülüs yazı ile yazılmış ayet kuşağıdır. (Şekil 4.66)

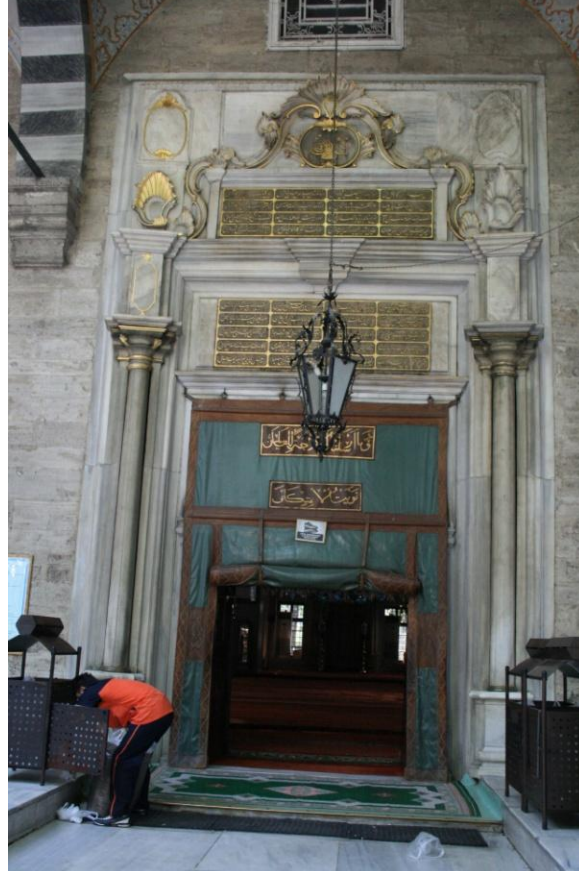
Şekil 4.66: Eyüp Sultan Câmii, iç mekân detay.

Câminin genelinde gözlenen klasik ve ağırbaşlı tasarım anlayışı, ana giriş kapısı, minber, mihrap, sütun başlıkları, sivri kemerlerin kilit taşlarına yerleştirilmiş madalyonlar vb. elemanlarda yerini yapıldığı onsekizinci yüzyılın alışılmış mimari tercihlerine bırakır.

Câminin kuzey duvarında yer alan basık kemerli ana giriş kapısı, dikdörtgen bir silme çerçevesi içerisine yerleştirilmiş ve iki yanda pilastırlarla sınırlandırılmıştır. Bu pilastırların üzerine ince dairesel kesitli, kaideleri yerden oldukça yükseltilmiş ve köşelerinde minik volütler bulunan sütun başlıklarına sahip birer sütun gömülmüştür.

Pilastır ve sütunların üzerinde yüksek bir silme yer almakta, bu silmenin üzerindeki profiller, kapının üzerindeki ilk kitabenin üzerinde de devam eder. Profillerin, kitabenin üzerinde tam ortaya denk gelen bölümü sanki bir kemerin kilittaşını vurgular gibi hafifçe öne çıkartılarak deforme edilmiştir. Bu bölümün üzerinde yapının 1800 yılında yeniden yapıldığını anlatan, ta'lik hatla yazılmış kitabesinin ikinci kısmı yer almaktadır. Kitabenin bulunduğu dikdörtgen alan önce silmelerle sonra da “s” kıvrımlı profillerle çevrelenmiştir. Profillerin her biri birer stilize yaprak motifi ile sonlanmaktadır. Kitabenin üzerinde beyzî bir oval madalyon içerisinde III. Selim'in tuğrası bulunur. Bu madalyonun üzerinde ise stilize akant yapraklarından oluşan kabartma motif tüm kapıyı taçlandırmaktadır. (Şekil 4.67) III. Selim

döneminde kullanımı yaygınlaşan tuğranın, bu câminin ana kapısında ve külliye'nin muhtelif yerlerindeki diğer yapıların üzerlerinde kullanılması, külliye'nin yeni bânisinin vurgulanmasının hedeflendiğini akla getirir²¹².

Şekil 4.67: Eyüp Sultan Câmii, ana giriş kapısı.

212 kitabe metni:

Zehi münkâd-ı emr-i gîrdgâr zıll-i Rabbani / Ser-efrâz-ı cihândârân-ı asrın şâh-ı devrânı
Menâr-ı nûr-feşân Sultan Selim Hân-ı bülend ikbâl / Bilin gülbank dahi eyledi pür cümle âzânı
Güzin-i hüsrevân u kible-i şâhân-ı âmmdır / Tırâz'ül-mekkiyedir Yesrib ü Batha-yı Yezdani
Cihanın nuhbesidir dâr-ı mülk-i saltanat darı / Ki eshab-ı kiramın oldu hâmuşgâh-ı zişânı
Hususa buka-i dîlcü ve mensûb EbîEyyûb / Darîh-i Hâlid bin Zeyd-i Ensâri-i nurânî
Odur râyetkes-i gazv ü Alemdâr-ı Resûlillah / Anın darında şehinşah-ı kevneyn oldu mihmanı
Çu itdi feth-i Kostantiniyye'yi Sultan Mehmed Hân / Sekizyüzle dahi elliyedinin sâl ü ezmânı
Dem kabr-i Ebî Eyyûb'i kıldı Akşemseddin / İcrâmetle bu yerde gün gibi izhâr u rahşânı
Güzareş şeş sinin fetihden ol Fâtih-i belde / Mezarı nezdinde olmuş zehi bu câmi'i bani
Mürûr-ı vakt ile anma olub vehm-i kavîtarî / Bu demde kıldı niyyet indirâse çâr erkânı
Sütununda kıyame kalmayub yarây-ı bâlâ kebir / Rûkûa kubbesi meyl-etdi buldu zaaf her yânı
Olub saf ser ü sâ mânî cümle müsrif secde / Tahiyâtâ kuûdi eylemişdi kasd-t hitâm
şeh-i âlem idüb bu câmi'i heb hedm esâsından / Nihâde eyledi ü üss-i nevin bünyâd-ı umrânı
Derûn-i cami' ve havlısını tevsi' ile kıldı / Buna sarf hasbeten lillah emvâl-i ferâvânı
ilâhi defter-i amalini ol şâh-ı devrânın / Kılub lebriz ecr it nasr ile mesrur şâdânı
Kıraat eylesün Arif bu târihi musalliler / Selim Hân yapıdı âlâ ma'bed-i Eyyûb Sultânı

Kapı tüm bezeme unsurlarıyla beraber alçak kabartmalı dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmıştır. Bu çerçevenin üst köşelerinde alçak kabartma şeklinde oval formlu, alt ve üst kısımlarında yaprak motifleri yer alan bezemeler ve sütunların üzerine denk gelen bölümlerde ise yine kabartma olarak stilize akant yapraklarının oluşturduğu motifler yer almaktadır. Minber ve mihrapta da kapıda kullanılan bezeme anlayışı hakimdir.

Câminin, ana kapının yer aldığı cephesinde ikili gruplar halinde, çift sıralı sekizer pencere bulunmaktadır. (Şekil 4.68) Câminin ana kapısına komşu olan üstteki pencerelerin önüne birer mükebbire²¹³ yerleştirilmiştir. Küçük birer balkon görünümündeki bu mükebbireler alttan barok profilli dolgularla desteklenir. (Şekil 4.69) Aynı profil pencere gruplarının arasındaki son cemaat yeri mihraplarının kavsaralarında içbükey olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 4.68: Eyüp Sultan Câmi, ana giriş cephesi.

213 mükebbire: büyük camilerde müezzinlerin son cemaat yerlerinde namaz kılan halka imamın tekbirlerini tekrarlamak üzere bulunduğu çıkıntılı balkon

Şekil 4.69: Eyüp Sultan Câmii, mükebbire.

Câmiye dışardan bakıldığında da klasik Osmanlı üslûbu ağır basmaktadır. Çokgen gövdeleri, sarkıtlarla zenginleştirilmiş mukarnaslı şerefe konsolları ve kurşun kaplı koni biçimindeki ahşap külahı ile onsekizinci yüzyıl başlarının henüz klasik çizgiden kopamamış üslûbunu sürdüren minareler de câminin bu ifadesine katkıda bulunurlar (Tanman, 1994). (Şekil 4.70)

Şekil 4.70: Eyüp Sultan Câmii, minare.

Harîmin dış köşelerinde yükselen kare kesitli payeler, iç mekânı dışarıdan algılanabilecek şekilde pencerelere sahip, kubbeli ağırlık kuleleri olarak üçüncü boyutta vurgulanmıştır. (Şekil 4.71) Bunun yanısıra kubbeyi taşıyan taşıyıcılara

tekabül eden yerlerde de sekiz adet ağırlık kulesi kullanılmış ve böylece strüktürün dışarıdan da okunabilirliği sağlanmıştır.

Şekil 4.71: Eyüp Sultan Câmii, kubbeli ağırlık kuleleri.

Câminin yeniden yapımı aşamasında, yeni planın eskisine oranla geniş ve büyük olması sebebiyle iç ve dış avlulara da çeşitli müdahalelerde bulunulur. Câminin planının iç avluya doğru genişletilmesi sonucunda, bugünkü üç taraftan revaklarla, ve türbe tarafında da bir sundurma ile çevrili iç avlu oluşur. Türbe duvarında eğrisel bir şekilde yükselen ahşap bir saçakla birleşen ve volütlu sütun başlıklarına sahip ince mermer sütunlar tarafından taşınan sundurma III. Selim döneminde ziyaretçileri yağmurdan korumak maksadıyla eklenmiştir.

İç avlunun ortasında, Eyüp Sultan'ın gasledildiği mevki olduğuna inanılan parmaklıklı duvarlarla çevrilmiş alan bulunur (Tanman, 1994). Parmaklıkların üzerinde yer alan Mevlevi sikkeleri III. Selim'in Mevlevi tarikatine mensub olması ile ilişkilendirilebileceği gibi, son dönemlerde, Mevlevî dergâhı postnişini olan çelebilerin padişahlara kılıç kuşatmalarına da bağlanabilir. Selim, içerisinde asırlık ulu çınarların yer aldığı bu parmaklıklı alanın dört köşesine sonradan “hacet çeşmeleri” ya da “kısmet çeşmeleri” olarak adlandırılan dört adet mermer çeşme inşa ettirmiştir.

Kırkbeş derece pahlanmış köşelere yerleştirilmiş olan bu çeşmeler, oval formu yalın birer tekneye sahip olup, çeşmelerin ayna taşları onsekizinci yüzyıl'ın alışılmış

mimari bezeme anlayışını yansıtmaktadır.(Şekil 4.72) Musluğu çerçeveleyen ince dikey profiller, yukarıda stilize akant yaprağı ve istiridye kabuğu motifli kabartmalar ile organik kıvrımlar kullanılarak birleştirilmiştir. Bunun çevresinde ise çeşmenin sınırlarını belirleyen ve altta c kıvrım yapıp sonra düz yukarı çıkan ve en üstte bir yaprak formu alan profiller yer alır. Bu profiller çeşmenin üst bölümünü taçlandıran uçuca eklenmiş ters ve düz “c” kıvrımlı profillere bağlanmaktadır. Çeşmenin en üstünde ise stilize akant yapraklarından oluşan bir taç kısmı bulunur. Bu tacın altında yine c kıvrımlı ince profillerin birleştirilmesi ile oluşturulmuş orta bölümde III. Selim’in tuğrası ve bunun altında da her bir çeşmede farklı olmak üzere su ile ilgili birer ayetin yazılı olduğu kısım yer alır.

Şekil 4.72: Eyüp Sultan Câmii, hacet / kısmet çeşmesi (detay).

İç avludan şadırvan avlusuna ve haliç tarafına çıkışları sağlayan kapılarda ise avluyu üç yönden çevreleyen revakların klasik üslubundan çok, câminin ana kapısında kullanılmış olan “barok” anlayış hakimdir. (Şekil 4.73) Yuvarlak kemerli bir açıklığın köşeli ve sade iki mermer pilastır tarafından sınırlandırıldığı bu kapılar - şadırvan avlusuna açılan kapının alınlığında daha yoğun bir bezemeye karşılaşılmaması dışında- birbiriyle aynı şekilde tasarlanmıştır. Her iki kapının ikişer cephesinin de açıklığının üzerinde dikdörtgen bir alanda celi sülüs yazı ile yazılmış ayetler bulunur. Ayetlerin yazılı olduğu bu alan alçak birer pilastır ve düz profilli silmeler ile çevrelenmiştir. Bütünde dikdörtgen bir çerçeve içerisinde yer alan kapıların alınlık bölümleri bitkisel motiflerin c ve s biçimlerinde kıvrımlandırılması ile oluşan kabartma profillerle bezenmiş ve stilize akant yapraklarında oluşan birer kabartma ile taçlandırılmıştır. Dört cephede de bu profillerin ortasında yine organik hatlı profillerin çevrelediği kısa birer ayet yer alır.

Şekil 4.73: Eyüp Sultan Câmii, iç avlu kapıları.

Sarraff Sarkis Hovhannesyan, İstanbul’u semt semt anlattığı kitabının Eyüp semtine ayırdığı bölümünde, III. Selim’in Eyüp Sultan Câmii’ni daha geniş olarak yeniden yaptırdığını anlattıktan sonra padişahın aynı zamanda dış avluyu genişletip ihya ettiğinden bahseder (Hovhannesyan, 1996, s. 33). Ortasında bir şadırvanın yer aldığı

dış avlu, düzgün geometrili bir plana sahip değildir. “Musalla Kapısı” ve “Çarşı Kapısı” olarak adlandırılan kapıların tasarımında iç avlu kapılarının tasarımı tekrarlanmıştır. (Şekil 4.74, Şekil 4.75)

Şekil 4.74: Eyüp Sultan Câmii, çarşı kapısı a-avludan dışarı b-dışarıdan içeri.

Şekil 4.75: Eyüp Sultan Câmii, musalla kapısı a-avlu içinden b-dışarıdan.

Yuvarlak kemerli giriş açıklığının üzerinde yer alan bölümde celi sülüs ve ta’lik yazı ile yazılmış ayet ve hadisler yer alır. Musalla kapısının dış cephesinde, câminin III. Selim tarafından yenilenmesi sırasında konmuş 1800 (h. 1215) tarihli ta’lik hatlı manzum kitabe ile bunun üzerinde Selim’in tuğrası bulunur.

Zehi taat ki ehl-i velâyet kim bu beytullah
Mutâf-ı evliyâdır tâiş rehberde matbûb
Basiretmende-kerd sahasında iktihal etmek
Bakılsa farz-ı ayn olmuş ki müjgânın ider çârûb
Bulundukça kerametle münevver meşhed-i
Hâlid ki hâlâ genc-i nakdir Ahmed-i hakk'dır o cây-ı hûb
Kapu açmış musalhna sala kılmışdı vaktinde
Cenâb-ı Hazret-i Fâtih yapub bir câm'i-i mergûb
Sevabın ana vakfetmekle kasd-ı intisab etmiş
Anınçündür olur bu ma'bed ol devletliye mensûb
Şefâthâhlıkda 'l-i ceddin işleyüb şimdi
Şeh-i âli-himem tarz-ı kadimin kıldı nev-üslûb
Civarından Rıza-pazarı dükkânlar olub katdı
Keff-i sükkânlarına sayı verdi cümle zer-i mahbûb
Büyüdü niyyet-i pâkile tathir etdi havlusun
Derûnundan Binâ-yı nâbecâyı eyleyüb meslûb
Ebû'l-Feth-i cihanın çünkü tecdid etdi asarın
O şahı Hakk idüb gâlib adûsun eylesün mağlûb Surun"
Söyle târihin edayı arz idüb
Anda Selim Hân 'a du'â kıl oldu zibâ câmi-i Eyyûb 1215 (1800)

şeklindeki kitabe ile bu kutsal mekânın yeni bânisi halka ilân edilirken, tuğra ile de bu ilânın görselleştirildiği düşünülebilir.

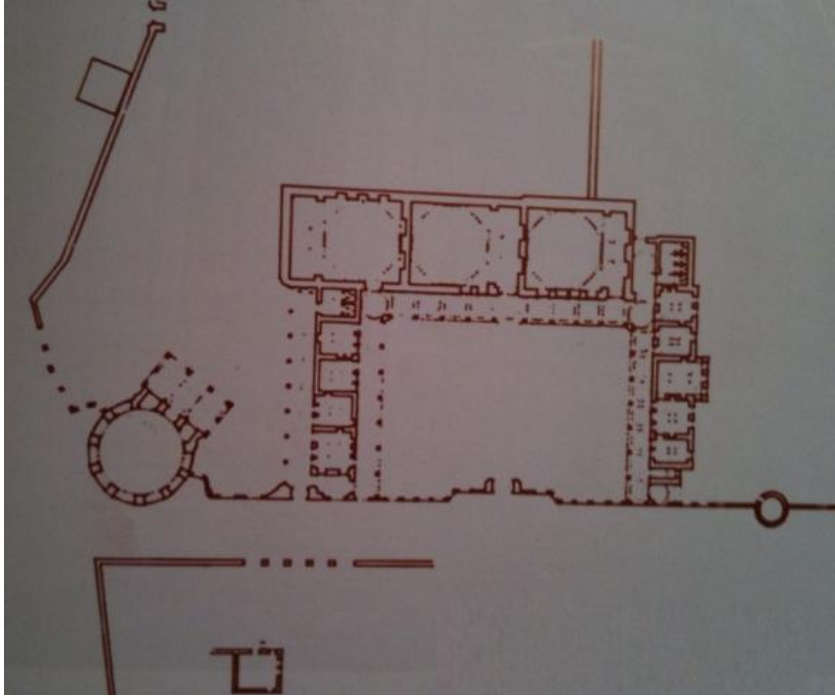
4.2.2. Mihrişah Valide Sultan İmâreti

Mihrişah Valide Sultan, 6 Haziran 1793 (h. 26 L 1207) günü, (Eyüb Sultan) Câmi-i Kebir Mahallesinde, kendi adına bir külliye yaptırılmasını emreder. Vakfiyesinde, valide sultanın, ecir ve sevabını umarak, kendi malından Allah'ın rızası ve yüce Resulûnün ruhu için bu külliyei bina ve ihya buyurduğu yazsa da bu ulvî amaçların yanı sıra hanedanın zayıflayan meşrûiyeti ve nizâm-ı cedîd'in çektiği tepkiler de gözönüne alınmış olsa gerektir.

Bostan iskelesinde hudut ve müştemilatı belli, kare şeklinde 1400 zira arsa üzerine, iki kâgir türbedar odası, iki kâgir ekmekçi odası, iki kâgir pişirme odası, iki kâgir mütevellî odası, bir sofa, bir kâgir sebilci odası, mutfak, dört hela, kiler, (bir başka) mutfak, fırın, bir büyük ambar ve belli müştemilatı bulunan bir imaret, bir türbe, bir sebil, bir mektep ve çeşme ile diğer kâgir mülk binalarından oluşması planlanan külliyenin mimarı hassa sermimarı Arif Ağa, binâ emini Şeytan Emin Efendi'dir (Ayvansarâyî ve diğ., 2001, s. 337).

Külliye'nin iki ana giriş kapısı güney, tali giriş kapılarından biri batı, diğeri ise doğu cephelerinde yer alır. Külliye'nin Bostan İskelesi Sokağı'na paralel olan güney

cephesinin ortasında yer alan anıtsal giriş kapısı, kuzey, doğu ve batı yönlerden kubbeli revaklarla çevrilmiş ana avluya açılır. Ana avluyu çevreleyen revakların ardında imaret bulunur. Külliye'nin güney cephesinde yer alan diğer giriş kapısından ise, ana avluya göre daha küçük ve şekilsiz olan ikinci avluya ulaşılır. İkinci avlu ile ana avlu arasında, imaret binalarının batı kanadının en güney ucundan da bir geçit mevcuttur. İkinci avlunun batısında Mihrişah Valide Sultan'ın türbesi, doğusunda ise imaret binasının batı kanadı ve bunun önündeki kubbeli revak bulunur. İkinci avlunun kuzeyinde, oldukça kalabalık bir hazire yer alır. (Şekil 4.76)

Şekil 4.76: Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, vaziyet planı.²¹⁴

Külliye'yi güneyde Bostan İskelesi Sokağı'ndan ayıran duvar, batıda Mihrişah Valide Sultan'ın türbesi, doğuda ise sebil ve sebinin iki yanında yer alan çeşmeler ile sınırlandırılmıştır. Duvar birbirini tekrarlayan modüllerden oluşur. (Şekil 4.77) Bu modüller, iki yanında sütun şeklinde birer pilastır ile sınırlandırılmış ve birbirinden sade silmeler ile ayrılmış üç düşey bölümden oluşmaktadır. En alt bölüm sadedir, orta bölümde demir parmaklıklara sahip kemerli bir açıklık bulunmaktadır. Üst bölümde ise her bölümde bir beyitin yer aldığı bezemesiz bölümler yer almaktadır.

214 Aslanapa, 1986, s. 491

Külliyyenin ana giriş kapısı, güney cephesinin ortalarında yer alan anıtsal kapıdır. (Şekil 4.78)

Şekil 4.77: Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, güney duvarı.

Şekil 4.78: Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, ana giriş kapısı.

Cephe duvarından daha yüksek olan kapı, aynı zamanda duvar hizasından sokağa doğru bir miktar öne çıkartılarak da vurgulanmıştır. Kapıyı iki yanda sınırlandıran bölümler, kapı açıklığının bulunduğu orta bölüme göre daha dardır. Aralarında içbükey birer yüzey bulunan, sütun şekilli iki pilastırın üzerlerine gömülmüş iki adet yuvarlak kesitli ve ince sütun ile bunların kaidelerinin oluşturduğu, iki yanda da simetrik olarak tekrarlanmış kısımlar, kapı açıklığının bittiği hizada sonlanır. Üzerindeki dikdörtgen mermer yüzeyden, zengin bir silme ile ayrılan bu bölümlerin hizası, en üst bölümde de takip edilmiştir. Ancak en üst bölümde pilastırların üzerinde akant yaprakları ile oluşturulmuş kabartma motifler ve bunların ortasında da üzerinde istiridye kabuğu motifi olan ve içerisinde III. Selim'in tuğrası ile kabartma çiçek motifleri bulunan birer daire biçimli madalyon yer alır. (Şekil 4.79)

Şekil 4.79: Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, ana giriş kapısı detay.

Kapının kemerli açıklığının yer aldığı orta bölüm, bütünde sade profilli dikdörtgen bir çerçeve ile çevrelenmiştir. Kapının yuvarlak kemeri, dikdörtgen kesitli, sade pilastırlara oturur. Kemer, bir kırmızı bir beyaz mermer kullanılarak örülmüş, kilit taşının üzerine ise istiridye kabuğu şeklinde kabartma bir bezeme yerleştirilmiştir. 20 Kasım 1792 (h. 5 R 1207) gününe tarihli bir belgede Valide Sultan'ın Eyüb'de inşa ettireceği türbe ve imaret binaları için gereken taşların Karamürsel'de imal ettirilmesi

emredilir.²¹⁵ 19 Mart 1794 (h. 16 B 1207) tarihinde Selim tarafından yazılmış diğerk bir belgede ise, Gebze nahiyesine tabi Darıca karyesi dağlarında külliye için gerekli kirecin imal edilmesi ve o bölgede Eski Hisar isimli bölge ve çevresinden kesilecek “siyah ve kırmızı taşların” (siyah kalker ve hereke pudingi) sür’atle şantiye alanına nakledilmesini emredilmiştir.²¹⁶ Buna göre ana giriş kapısı kemerinde kullanılan taşların da bu bölgede özel olarak imal ettirildiği düşünülebilir. Kapı açıklığının üzerinde yer alan yazı plağı iki yanda birer pilastır ile sınırlandırılmış, bu pilastırların altlarına akant yaprağı motifleri, dış yanlarına ise organik formlu bitkisel motifler kabartma şeklinde eklenmiştir. (Şekil 4.80) “C” kıvrımlı yaprak ve dal formlu profillerle oluşturulmuş ve yelpaze biçimli akant yaprağı motifi ile tamamlanmış bezemeli bölüm kapı açıklığını taçlandırır. Bu taç kısmının hemen altında ise yine akant yaprakları ile çevrilmiş, ovalimsi bir madalyon ve içinde “maaşallah” yazısı yer almaktadır. İnce bir silme ile sonlandırılmış olan anıtsal nitelikteki kapı, birinci avluya açılır. Avlu girişinin iki yanında Mısırlı Fazıl Mustafa Paşa (ö.1875) ve ailesi efradına ait demir şebekeli lahitler dikkat çekmektedir. Ondokuzuncu yüzyıl sonlarında eklenen bu küçük hazire özgün planda mevcut değildir.

Şekil 4.80: Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, ana giriş kapısı kitabe bölümü.

215 BOA C.EV.1027

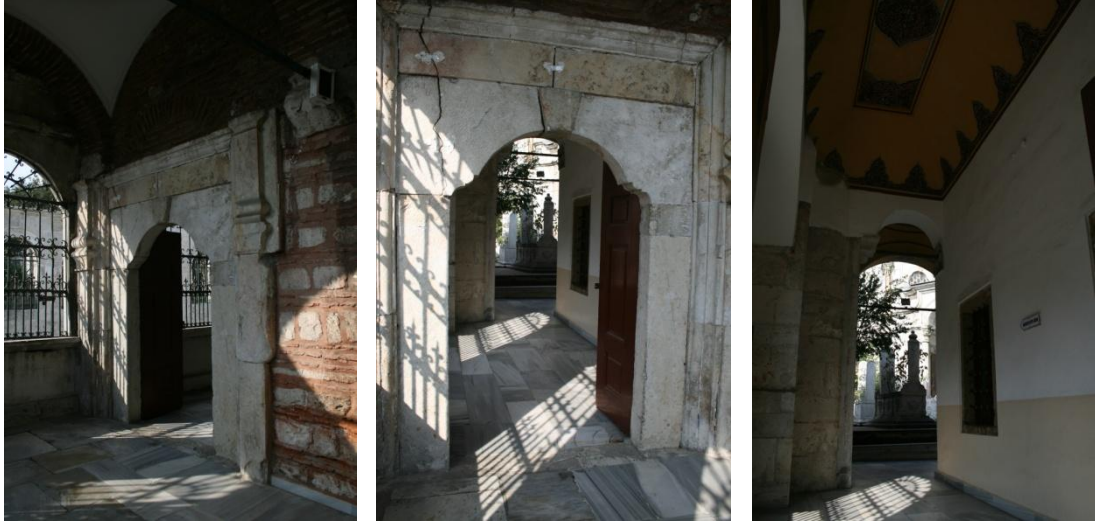
216 BOA C.EV.1501

Birinci/ana avluyu üç yönden çevreleyen kubbeli revakların ardında yer alan imaret binalarının batı ve doğu kanadında hücreler, kuzey kanadında ise kubbeli mutfak birimleri yer alır. Kuzey kanadında yer alan üç büyük kare mekân kubbe ile örtülmüş, aynalı tonozlu, dar dikdörtgen ek alanlarla genişletilmişlerdir. Ortadaki sekizgen kasnak üzerine oturan ve iki yanındakine göre daha yüksek olan kubbenin örttüğü mekân, imârethânenin mutfak bölümüdür. Pandantifli kubbenin ortasında aydınlık feneri yer alır. Mutfağın doğusunda yer alan diğer kubbeli mekân, fırın olarak tasarlanmıştır. Mutfağın batısındaki mekân ise bugün buzhane olarak kullanılmaktadır. Kuzey kanadın en dikkat çeken elemanlarından biri de bacalardır. Beş adet sekizgen, altı adet silindirik olmak üzere onbir tane baca, yapının fonksiyonunun dışarıdan da algılanabilmesini sağlar. (Şekil 4.81)

Şekil 4.81: Mihrişah Valide Sultan İmarethanesi, kuzey kanadı.

İmarethanenin doğu ve batı kanadında yer alan hücreler aynalı tonozlarla örtülü, kareye yakın dörtgen biçimli mekânlardır. Ölçüleri birbirleri ile aşağı yukarı benzer olan bu hücrelerden doğudakiler hem birinci avlu hem de arkasında yer alan hazire bölümü ile, batıdakiler ise hem birinci avlu hem ikinci avlu ile ilişkilidir. Batı kanadındaki hücrelerin, güney cephesi ile kesiştiği yerde ikinci avluya geçişi sağlayan bir açıklık bulunur. (Şekil 4.82)

Şekil 4.82: Mihrişah Valide Sultan İmarethanesi, avlular arası geçit.

Bu açıklıktan geçilerek önce imârethânenin batı kanadının arkasında yer alan kubbeli revağa, daha sonra da ikinci avluya ulaşılır. (Şekil 4.83) Revağın kuzey ucunda, kitabesiz, mermer bir çeşme yer alır. Çeşme iki yanda sütun formu birer pilastır ile sınırlandırılmıştır. Pilastırların oturduğu yüksek kaide görünümlü sekiler, çeşme yalağına “c” kıvrımlarla içeri çekilerek birleştirilmiştir. Çeşme aynası profillerle dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmıştır.(Şekil 4.84)

Şekil 4.83: Mihrişah Valide Sultan İmarethanesi, ikinci avlunun doğusundaki revak.

Şekil 4.84: İkinci avlunun doğusundaki revağın sonunda bulunan mermer çeşme.

Çerçevenin içinde, kıvrımlı hatlarla oluşturulmuş ve ters duran bir istiridye kabuğu motifine kıvrılarak bitişen bir kemer bulunur. Bu kemerin içi, ayna taşı yüzeyinden bir miktar geri çekilmiştir. İnce düz profillerin dikeyde yükselip “c” kıvrımlı profillere bağlanarak oluşturduğu, çeşmenin musluğunu çevreleyen ilk bölümün üzerinde akant yaprakları, altında ters istiridye kabuğu motifleri yer almaktadır. Bu bezemeyi, daha yoğun bezemeli ikinci bir bölüm çevrelemektedir. Küçük kaidelere oturan, alt ve üst uçlarında akant yaprakları bulunan çoklu profillerin üzerinde akant yapraklarından oluşan organik formlu bir taç yer alır. Ayna taşının üzerinde, profillerle çevrili, içi boş dikdörtgen bir yüzey bulunur. Bu alanın daha sonra tamamlanması düşünülen bir kitabe yahut bezeme için boş bırakıldığı, ancak daha sonra bir nedenle tamamlanamadığı düşünülebilir. Çeşme, iki yandaki pilastırın başlığı seviyesinde devam eden profiller ile sonlanmaktadır.

İkinci avluya aynı zamanda külliye'nin güney sınırını oluşturan duvarda yer alan ikincil kapı kullanılarak da ulaşılabilir. Bu kapı ana giriş kapısının daha küçük ancak daha yoğun bezemeli bir modeli olarak tasarlanmıştır. Kapının iki yanında, ana giriş kapısında da olduğu gibi, iki pilastır üzerine gömülü iki ince sütun ve bunların

arasında oluşan iç bükey yüzeylerde de birer süs çeşmesi yer alır. Çeşmeler, iki kademede akant yaprakları ile taçlanan bezemelere sahiptir. Sütun ve pilastırların kaideleri de ana giriş kapısından farklı olarak, abartılı biçimde kıvrımlandırılmıştır. (Şekil 4.85) Sütun ve pilastırların üzerindeki bölümler ana giriş kapısı ile aynı tasarıma sahiptir, ancak bu kapıda III. Selim'in tuğrası yoktur.

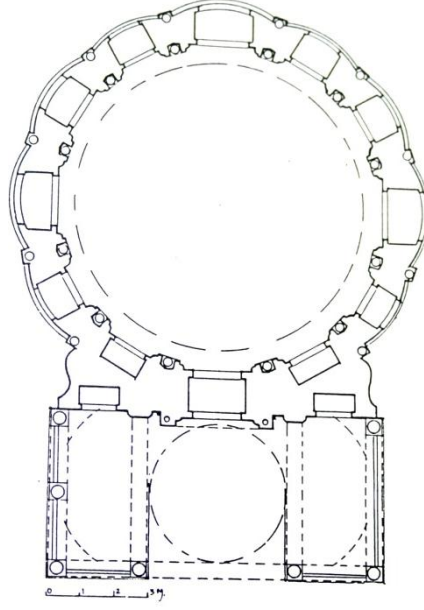

Şekil 4.85: Mihrişah Valide Sultan Külliyesi, İkincil Giriş Kapısı.

İkincil kapının, giriş açıklığının yer aldığı orta bölümünde, kapı üstüste konumlandırılmış iki pilastır ile sınırlandırılmıştır. Bu pilastırlardan alttaki daha geniş ve sadedir. Üstteki ise daha dardır ve sütun başlığı yivli ve bezemelidir. Pilastırların üzerinde “s” kıvrımla başlayıp yuvarlak biçimde devam eden bir kemer yer alır. Bu kemerde bulunan siyah kalker ve kemerin kilittaşının üzerine yerleştirilmiş daire formlu hereke pudingi taş, yapıda kullanılan diğer tüm renkli taşlar gibi Gebze yakınlarındaki Eski Hisar bölgesinden özel olarak getirilmiştir.

Kemerin oturduğu pilastırların üzerinde, alt ve üst uçlarında stilize akant yaprakları bulunan yivli bir pilastır yer almakta ve iç yanında yer alan bir diğer yivli pilastıra kıvrımlı bir profil ile bağlanmaktadır. Bu bölüm, profilli bir silme ile üzerinde bulunan, "külli nefis-in zaikat'ül mevt" (her nefis ölümü tadacaktır) ayetinin yazılı olduğu dikdörtgen sade bölümden ayrılır. Bu yüzeyin iki yanında, sade birer pilastır ve bu pilastırların dış yanlarında da, aşağı doğru genişleyen bir profil bulunmaktadır. Bu profilin iç ve dışında kabartma akant yaprağı motifleri vardır. Kapı açıklığının üzerine denk gelen en üst bölüm kapının en yoğun ve kabartmalı bezemeye sahip kısmıdır. Hereke pudinginden mamul oval bir bölümü çevreleyen akant yapraklarının üzerini bir taç gibi saran "c" kıvrımlı profiller ve akant yaprakları, kapıyı tümünden çevreleyen sade profilin üzerine taşar. Kapı, sade bir profilli silme ile sonlandırılmıştır. Türbenin bulunduğu ikincil avluya ait bu kapının yazılı bezemesi için ölümle alâkalı bir ayet seçilmiş olması, yazı programı ile fonksiyonlar arasındaki bağlantı ve uyuma bir örnektir.

Külliyenin güney batı köşesinde, külliye'nin en erken tarihli yapısı olan Mihrişah Valide Sultanın türbesi yer alır. Halka hizmet ilkesinin gözetildiği imârethâne, çeşme, sebil gibi yapılardan önce, Mihrişah'ın kendi ebedî istirahatgâhını inşa ettirmiş olması ilginçtir. Türbenin yapımına 1792 (h. 1207) yılında başlanır. Planı, oniki sütun arasına yerleştirilen dışbükey parçalar sayesinde oluşturulmuş dairesel türbe bölümü ile bunun önünde yer alan dikdörtgen formlu revaklı giriş bölümünden oluşur. (Şekil 4.86) Türbenin dikdörtgen planlı giriş bölümüne iki basamakla ulaşılır. Üç açıklıklı olan bu bölümde ana giriş kapısının yer aldığı orta aks, iki yandaki açıklıklara göre daha geniş ve daha yüksek kemerlidir. Giriş kısmının orta aksta kubbeli, yanlarda tonozlu örtüsünü taşıyan kemerler, ön (kuzeydoğu) ve iki yan (güneydoğu ve kuzeybatı) cephede impost sütun başlıklı, yüksek kaidelere oturtulmuş sütunlar tarafından taşınır. Cephede ise bu kemerler kapının iki yanında yer alan pilastırların üzerine denk gelecek şekilde duvara oturtulmuştur. Bu pilastır, yivli dikdörtgen bir bölüm ile volütlü dar bir bölümden oluşan bir sütun başlığı formundadır. Sütunun gövdesinin bulunması gereken yerde ise kıvrımlı hatlara sahip ve altta bir yaprak motifinin etrafında kıvrımlanarak bitirilmiş kabartma bir bezeme yer alır.(Şekil 4.87)

Şekil 4.86: Mihrişah Valide Sultan Türbesi Planı.

Şekil 4.87: Mihrişah Valide Sultan Türbesi girişi detay.

Güneydoğu cephesindeki açıklık, kemerli iki bölüme ayrılarak ortada da bir sütun kullanılmış, kuzeybatı cephesinde ise aynı açıklık tek bir kemer ile geçilmiştir. Kemerlerin kilit taşları hereke pudinginden mamul olup, üzerlerinde kabartma istiridye kabuğu motifleri yer alır. (Şekil 4.88)

Şekil 4.88: Mihrişah Valide Sultan Türbesi girişi detay2.

Giriş bölümü, iki yanda düz, orta aksta ise geniş kemeri takip edecek şekilde devam eden geniş silmeli dar bir saçakla sonlandır. Ortada geniş kemeri takip eden silme ve saçak, kemerin kilit taşı hizasında bir miktar öne çıkartılarak manyerist sayılabilecek bir takım mimari denemeler yapıldığı düşünülebilir. (Şekil 4.89, Şekil 4.90)

Şekil 4.89: Mihrişah Valide Sultan Türbesi.

Şekil 4.90: Mihrişah Valide Sultan Türbesi girişi detay3.

Yapının giriş kapısı ve çevresi yoğun biçimde bezenmiştir. Orta aksta yer alan ve cephe yüzeyinden hafifçe öne çıkartılmış giriş kapısı, köşeli, sütun formunda pilastırların üzerine gömülmüş, yüksek kaideli, sütunlar ile çevrelenmiştir. Pilastır ve üstünde yer alan sütunun üzerinde, aynı hizayı takip eden üstüste yerleştirilmiş pilastırlar bulunur. Bu pilastırlar, aralarındaki sütun başlığı formu profilli silmeler ile üçe bölünmüştür. Alttaki iki pilastır grubu sade, üst bölümdeki pilastırların öndekileri ise yivlidir. Bunun yanısıra en üstteki pilastır grupları, kapının orta bölümünün bitiş hizasından dışa doğru organik bir formla alçalan kıvrımlı birer silme ile sonlanır. (Şekil 4.91)

Şekil 4.91: Mihrişah Valide Sultan Türbesi Giriş Kapısı.

Kapıyı en dıştan çevreleyen pilastırlar küçültülerek kapı açıklığının iki yanında tekrarlanmıştır. Ancak burada kullanılan pilastırların kaideleri yivli ve düz, öndeki sütunçelerin kaideleri ise “s” formu ve yivlidir. Ayrıca sütunçe kaidelerinin üzerinde ters duran akant yaprağı motifi yer almaktadır.

Ortada yer alan kapı açıklığı altında “s” kıvrımlarla başlayıp yukarıda yuvarlak formda devam eden bir kemer ile çevrelenmiştir. Bu kemer bir siyah bir beyaz taş ile örülmüş, profillerle çevrilmiş ve kilit taşının üzerine ortası kırmızı taş olan kabartmalı bir stilize akant yaprağı motifi konmuştur.

Kemer, yivli ve yüksek kaideli, dikdörtgen formu, başlığında akant yaprakları yer alan impost sütun başlıklı bir sütun görünümündeki pilastırın üzerine, kemeri çevreleyen profilli bölüm ise bu pilastırın üzerine yarı gömülü duran kırmızı taştan mamul, pilastırınkine benzer sütun başlığına sahip bir sütunçeye oturtulmuştur. Bahsi geçen sütunçenin impost başlığının üzerine, küçük bir yivli sütun formunda kabartma yapılmış, bunun alt ve üst uçları akant yaprakları ile –kendi içinde– asimetrik biçimde bezenmiştir. Birer adet “c” kıvrımlı profil, bu kabartma sütunların başlıklarının hizasından, kemerin üzerine dikey oturtulmuş bir başka kabartma sütun motifine teğet geçecek şekilde yerleştirilmiştir. Kapı kemerinin üst hizasında yatay bir profille alt sınırı oluşturulmuş, üzerinde “lâ ilâhe illâ hû, kullu şey’in hâlikun illâ vecchehu” ayetinin²¹⁷ celi sülüs yazı ile yazılı olduğu dikdörtgen kısım, yanlarda sütun formu pilastırlarla, üstte de pilastırların sütun başlıklarına denk gelen hizada, zengin bir profilli silme ile çevrelenmiştir. İki yandaki sütun formu pilastırın dış yanlarında, bir ovalin etrafında sarmallanmış ve sonunda kıvrımlı bir bitki dalı motifine dönüşmüş kabartma bezeme yer almaktadır. Yukarı doğru “c” kıvrımlarla devam eden ve dikey iki profile bağlanan bu bezeme, yanındaki sütun formu pilastırın başlığının alt hizasında kıvrılarak sonlanmaktadır. (Şekil 4.92)

Ortasında bir istiridye kabuğu, üzerinde yelpaze gibi açık duran bir akant yaprağı ve bunun yanlarından iç bükey ve dış bükey kıvrımlar ile aşağı inen akant yaprağı motifleri kapıyı taçlandırmaktadır.

217 “O’ndan başka İlâh yoktur. O’nun Zat’ı hariç herşey helâk olucudur”, Kasâs Sûresi 88.âyet

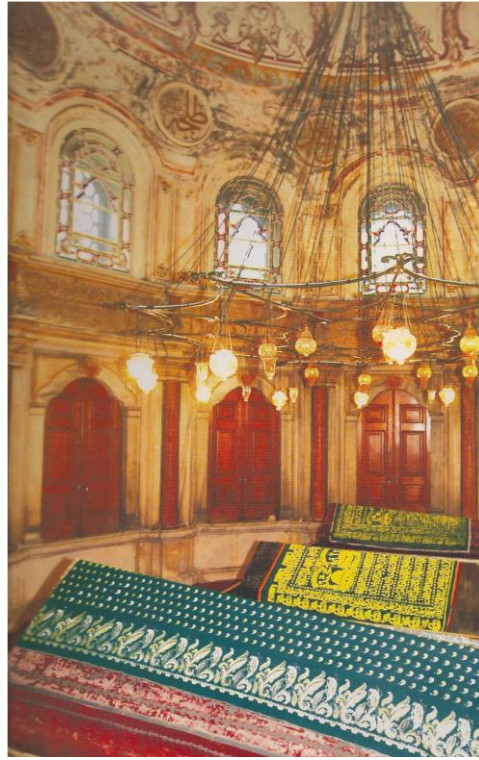
Şekil 4.92: Mihrişah Valide Sultan Türbesi Giriş Kapısı, detay.

Türbenin giriş cephesinde, giriş kapısının iki yanında birer pencere bulunur. Bu pencereler, kapıya nazaran daha sade bir tasarım anlayışına sahiptir. Dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmış ahşap kepenkli pencereler iki yanda birer sütun formu pilastır ile sınırlandırılmıştır. Bu sütunların ve pencerenin üzerinde yer alan, iki yanında alçak birer pilastırın bulunduğu dikdörtgen dar kısmın ortasında ise yapının kemerlerinin kilit taşlarının üzerinde kullanılan istiridye kabuğu motifli kabartma yer alır. (Şekil 4.93)

Şekil 4.93: Mihrişah Valide Sultan Türbesi Giriş Cephesi, detay.

Türbenin içi 10.20 metre çapında bir daire üzerinde, muntazam on iki kenarlı bir plana göre tertip edilmiştir. Köşelerde kırmızı porfirden birer sütunun yer aldığı oniki kenarın dokuzunda alt sıra pencereleri açılmış, giriş açıklığının iki yanında ise yuvarlak kemerli nişler içerisine birer dolap yerleştirilmiştir. İç mekânda, giriş kapısının hemen üzerinde " fa'tabirû yâ ulîl ebsâr " ayeti celi sülûs yazı ile yazılı olarak yer alır.²¹⁸ Bunun hemen üzerinde bulunan, iç mekândaki iki sıra pencere dizisinin arasındaki genişçe bantta ise yaldızlı, celi sülûs hat ile 30 ayetten müteşekkil "mülk" sûresi yazılıdır. Bu yazı şeridi, devrin ünlü hattatlarından Mahmud Celaleddin Efendi'ye aittir (Gültekin, 1994). (Şekil 4.94) Yazı şeridinin üzerinde üstleri yuvarlak kemerli, revzenli bir sıra pencere bulunur. Pencere kemerlerinin arasında daireler içinde "Allah, Muhammed, Ali, Ömer, Osman ve Ebubekir" isimleri yer alır. Kubbenin merkezinde yer alan daire motifinden çıkan oniki ışınal kola sahip kalemîşi bezeme, tanbura kadar devam eder.

Şekil 4.94: Mihrişah Valide Sultan Türbesi, iç mekânı.²¹⁹

218 " Ey basiret sahipleri, artık ibret alın! ", Haşr Sûresi 2.ayet

219 Yılmaz, 2010, s. 271

Mihrişah Valide Sultan için yaptırılmış olan türbede bugün beş hanım sultan'a ait sanduka bulunmaktadır. Bunlardan iki tanesi, III. Selim'in çok sevdiği ve sık sık görüştüğü kız kardeşlerinden Hatice Sultan (ö.1821) ve Beyhan Sultan'a (ö.1824) aittir. Zemin kotundan iki basamak yükseltilmiş olan sandukaların etrafını sedef kakma bir parmaklık çevreler. Beş sanduka arasında en büyük ve gösterişlisi olan Mihrişah Valide Sultan'ın sandukasının etrafı ise rûmî, palmet ve kıvrık dallar ile bezenmiş sedef kakmalı ahşap bir korkuluk ile çevirilmiştir.

Türbe'nin dairesel ana kütesinin dış cephesi, iç mekâna göre nispeten daha sade bir bezeme anlayışı ile düzenlenmiştir. Zeminden iki basamak yükseltilmiş yapının sade etek duvarı, dış bükey kıvrımlar ve bunların arasında yüksek sütun kaidelerinden oluşur. Etek duvarının üzerindeki kısımda, herbiri profilli dikdörtgen çerçeveler içerisine alınmış, demir parmaklıklı ve kıvrımlı kemerli pencereler ile her pencere biriminin arasında yer alan sütunlar bulunmaktadır. Pencere birimlerini çevreleyen profiller, pencere kemerlerinin kilit taşları üzerine yerleştirilmiş kırmızı taştan mamul, bir daireyi çevreleyen akant yaprağı formu kabartma bezemeler hizasında dışarı çıkartılmıştır. (Şekil 4.95) 1807 senesinde İstanbul'a gelmiş olan İspanyol seyyah Domingo Badia y Leblich, türbenin muhteşem mermerlerle kaplı olup son derecede zevkli sütunlar ve işlemelerle bezenmiş, aynı zamanda geniş pencerelerindeki demir parmaklıkların altın yaldızla boyanmış olduğunu kaydeder (Önalp, 1999).

Sütun başlıklarının üzerine yerleştirilmiş ikinci birer sade başlık, bu kısmı üzerindeki sade banttın, zengin profilli bir silme ile ayırır. Yapının cephesinin orta bölümünde yer alan bu sade bantta, her pencere kemerinin kilit taşı ve bunun üzerindeki profilin dışarı çıkartıldığı hizaya denk gelen birer bezemesiz pilastır yer almaktadır. Bu pilastırların üst başlıkları da, bir üst kısmı orta bölümden ayıran zengin silmenin üzerinde öne çıkartılarak vurgulanmıştır. Üst pencerelerin yer aldığı bölüm, revzenli pencereleri, kilit taşlarının üzerinde yer alan motiflerinin istiridye kabuğu çeşitlemesi olması, pencerelerin daha dar olması gibi ufak detaylar dışında, alttaki pencereli bölümle benzer bir tasarım anlayışına sahiptir. Yapının kubbeli örtüsü ve bunun altında yer alan, "s" kıvrımlı ufak payandalarla desteklenmiş kubbe kasnağı yapının cephesinden yapının orta bölümündeki bandın bir benzeri ile ayrılmaktadır.

Türbenin bulunduğu avluya giriş kapısında, türbe kapısının üzerinde ve türbenin içinde yer alan tüm yazıların, külliye'nin diğer bölümlerinde yapılan seçimlerin aksine ölümle ilgili ayetlerden seçilmiş olması, yazı programı ile fonksiyonların uyumluluğuna örnek gösterilebilir.

Şekil 4.95: Mihrişah Valide Sultan Türbesi.

21 Haziran 1805 (23 RA 1220) tarihinde şiddetli bir hastalık geçiren ve muhtemelen aynı hastalığı iki üç ay arayla şiddetli biçimde tekrarlayan Mihrişah Valide Sultan, 8 Ekim 1805 (14 B 1220) tarihinde son defa tekrarlayan bu hastalığından kurtulamaz. Vefatından önceki tüm hastalıklarında olduğu gibi son zamanlarında da oğlu Selim hep yanında bulunur. 16 Ekim 1805 Çarşamba (22 B 1220) günü vefat eden Mihrişah Valide Sultan Eyüp'te kendi adına yaptırtmış olduğu ve inşaatı 1794 (h. 1209) senesinde tamamlanmış olan türbesine defnedilir.

Mihrişah Valide Sultan'ın Eyüp'te inşa ettirdiği imaretin bir diğer önemli parçası külliye'nin güneydoğu köşesinde yer alan sebil ve iki yanındaki çeşmelerdir. Bu sebilin 1795 (h. 1210) yılında tamamlanması üzerine, Enderunlu Fâzıl, Surûrî, Şeyh Gâlib gibi dönemin pek çok şairi düştükleri tarihlerde bir yandan Valide Sultan'ın dindarlığını ve halka Allah rızası için dağıttığı bu su ile sergilediği hayırseverliği methederken, bir yandan da;

Cuy-bâr-ı azamet-i Hazret-i Sultan Selim
Oldu âb-ı keremi Magrib ile Şarka Sebil ²²⁰

gibi beyitlerle Selim'in batıda ve doğuda gittikçe artan azâmetindende bahsederler. Bu, külliye'nin yaptırılışında etkili olduğu düşünülen diğer hedeflerle bağdaşmaktadır.

Cephe yüzeyinde, ancak cephe duvarından daha yüksek inşa edilmiş birbirinin eşi olan iki çeşme ve bunların ortasında kalan, yarım daire planlı sebil, geniş bir saçak ile örtülmüş, sebil zemin kotundan üç basamakla yükseltilmiştir. (Şekil 4.96) Yapı düşeyde dört, yatayda beş bölüm halinde tasarlanmıştır. Düşeyde en alt bölüm sebilin etek duvarını oluşturmaktadır. Sebilin planı eşit beş parçaya ayrılmış ve her iki parça arasına, başlığı ve kaidesi alt ve üst silmelerden öne çıkartılmış, üstte ters akant yaprağı motifi, altta öne doğru çıkan yivli bir "c" kıvrım bulunan birer parça yerleştirilmiştir. Bu parçaların arasında ortada hafif dışarı çıkartılmış kare formu bir kartuş ve bunun iki yanında içerlek konumda bulunan iki ucu c kıvrımlarla yuvarlatılmış birer ince dikdörtgen oyma bezeme yer almaktadır. Kare kartuşların alt ve üst köşelerinde ve bunların ortalarında birer akant yaprağı bulunmaktadır. Bu yaprak motifleri birbirlerine "s" kıvrımlarla bağlanmıştır. (Şekil 4.97)

220 Fâzıl (Enderûnî), 1842; "Diğer Târîh-i Sebîl-i Vâlide Sultân"

Şekil 4.96: Mihrişah Valide Sultan Sebili ve Çesmeleri.

Şekil 4.97: Mihrişah Valide Sultan Sebili, detay1.

Sebilin düşeyde ikinci kısmı, içecek dağıtmak için kullanılan şebekeli bölümdür. Alt kısımdaki beşli bölümlenme burada da sütun demetleri ile yapılmıştır. Bitkisel tezeynatlı dökme demir şebeke, 85cm genişliğinde ve 2.5 m yüksekliğindedir. Pencerelerin içbükey ve dışbükey kıvrımlardan oluşan hareketli kemerlerinin orta noktalarında büyük, bunların iki yanlarında ise daha ufak birer akant yaprağı motifli kabartma bezeme yer almaktadır. Sütun demetlerinin sütun başlıklarının üzerinde yer

alan yüksek ikinci başlıkların hizasındaki geniş profilli bir silme bu kısmı bir üstteki bölümden ayırmaktadır.(Şekil 4.98)

Şekil 4.98: Mihrişah Valide Sultan Sebili, detay2.

Sebilin üçüncü bölümü, sütunların hizasında yükselen, üzerlerinde organik formlu kabartma bezemeler bulunan pilastırlarla sınırlandırılan dışbükey alanların oluşturduğu korniştir. Dışbükey alanların üzerinde, “c” kıvrımlı profiller ve bunların aralarına yerleştirilmiş çeşitli akant yaprağı motiflerinden yer alan kabartma bezemeler yer almaktadır. Bu bezemelerin ortasında kenarları yuvarlatılmış birer eşkenardörtgen formlu kırmızı taş yer almaktadır. (Şekil 4.99)

Şekil 4.99: Mihrişah Valide Sultan Sebili, detay3.

Üçüncü bölüm ile aralarında sade profilli geniş bir silme yer alan dördüncü bölüm, sebilin kitabesinin de yer aldığı, yapıdaki en fazla bezenmiş kısımdır. Galata Mevlevihanesi postnişini Şeyh Galib’e ait kitabe²²¹, akant yaprakları ve “c” kıvrımlı profillerin oluşturduğu kabartma bir bezeme şeridi ile çevrelenmiştir. Yataydaki beş bölümü ayıran pilastırların üzerinde de akant yaprak motifli kabartma bezemeler yer almaktadır. Bu kısım, hemen saçak altına gelen bölümde çok geniş bir profilli silme ile sonlanmaktadır. (Şekil 4.100)

Şekil 4.100: Mihrişah Valide Sultan Sebili, detay4.

221 kitabe metni:

Mehd-i cenâb-ı Saltanat ikilil tâc-ı mekremet
Ma'mûre-saz-ı memleket subh-t sipihr izz ü câh
Gûş eyle kadr-ı gevherin o saf zât-ı bihterin
Mürşididir ol hâverin Sultan Seltm-i Cem şâh
Bahş itdi mâl muhibb-yâb dünyâyı itdi fezyâb
Kurb-i Ebu Eyyüb'e âb icrasına kıldı nigâh
Bir nev sebil itdi bina hem bol edâ hem canfeza
Nezdik eshâb-ı safâ Rıdvân-ı Halide şâhrâh
Güya ki bir kaşanedir revzelerî şahanedir
Cennetmidir ayanedir olmuş mahall-i işîbah
Oldu bu yerde rev-nümâ mazmun tecri tahtehâ
Kıldı kerametle ol ddver-i devlet penâh
ifâm için âfakı heb yaptı imaret münthâb
Ensardan eyler taleb nasr-ı Livayı
Pâdişâh Yekpare ihsandır işi cûd-ı firâvândır işi
irvâyı atşandır işi her tavrı tevfik-i âla
Esrâr-ı sahbin mazharı ehvâ'-ı hayrın masdarı
Seyr et bu âb-ı kevseri nûr içre istersen şinâh
Gâlib kalemden akdi bil târihi hem-cün selsebil
Eshâba Zemzem hem sebil ayn-ı safâyı

Sebilen iki yanında yer alan çeşmeler, sebiliden daha aşığı kotta olup, sebil ile bağlantısı profillerin kavisli biçimde aşığı indirilmesi ile sağlanmış, sebilin kenarında kalan ara bölümlerde de, akant yaprağı motif i ile sonlandırılmış birer niş oluşturulmuştur. eşmeler, birer pilastır ve bunların üzerine gömülmüş birer sütun ile sınırlandırılmıştır. Pilastırlar dikdörtgen formlu, sütunlar ise altta hafif dairesel biçimde öne çıkartılmış, yüzeyden daha fazla çıkıntılı duran dikdörtgen formlu, oldukça yüksek birer kaideye sahiptir. Sütun başlıkları sade ve yivli olup bunların üzerlerinde dikdörtgen kesitli üstüste iki sade pilastır yer almakta ve saçak ile birleşmektedir. Bahsi geçen pilastır ve sütunlar arasında kalan çeşme kendi içinde ayrıca profilli dikdörtgen bir çerçeve ile de çevrelenmiştir. Düşeyde dört bölümden oluşan çeşmenin en alt kısmında çeşmenin yalağı yer almaktadır. Orta kısımda öne çıkartılmış ve üç taraftan bitkisel motifli alçak kabartmalarla bezenmiş olan yalağın iki yanındaki içerlek kısımlar bezemesizdir. Çeşmenin ayna taşının da yer aldığı ikinci bölüm, iki yanda kırmızı mermerden mâmul birer sütunçe ile sınırlandırılmış ve geniş profilli dikdörtgen bir çerçeve ile çevrilmiştir. (Şekil 4.101)

Ayna taşının alt orta kısmında yer alan musluk, içiçe üç tane profilli ve akant yaprak motifleri ile taçlandırılmış yüzey ile çevrelenmiştir. Bu yüzeylerin üzerindeki bezeme oranı içten dışa gittikçe yoğunlaşmaktadır.

Ayna taşının üzerinde boş bir dikdörtgen alan ve bunun da üzerinde birer ayetin yer aldığı başka bir dikdörtgen bölüm yer alır. Ayetler iki yanda eğrisel biçimde istiflenmiş yaprak motiflerine dönüşen profillerle çevrilmiş, bunların dışında da iki pilastır ile sınırlandırılmıştır. Pilastırların üzerinde akant yaprağı motiflerine sahip organik hatlı bezemeler bulunur. Dış bükey ve iç bükey kıvrımlı profiller ve akant yaprağı çeşitlemeleri ile oluşturulmuş kabartma bezeme bir madalyon etrafında kurgulanan bezeme ise çeşmeyi taçlandırır. (Şekil 4.102)

Şekil 4.101: Mihrişah Valide Sultan Çeşmelerinden Sebilin Doğuda Yer Alanı.

Şekil 4.102: Mihrişah Valide Sultan Çeşmeleri, detay2.

4.2.3. Şah Sultan Külliyesi

Birçok kaynakta Şah Sultan'ın, III. Selim'in aynı anneden doğma kızkardeşi olduğu yazılmışsa da Şahsultan Külliyesi kitabesinden Şah Sultan'ın III. Mustafa'nın ikinci kadını Mihrişah'ın kızı olduğu, dolayısıyla III. Mustafa'nın ilk ve ikinci kadınlarının isimlerinin aynı olduğu anlaşılmaktadır. Şah Sultan, Eyüp'te yaptırdığı külliye ve bu külliye halka verilecek hizmet sonucunda alacağı hayır duâları, külliyenin yapımı sırasında, 1799 senesinde (h. 1214) vefat eden annesi Mihrişah Kadın'ın ruhuna hediye eder.

Hassa Sermimarı İbrahim Kâmi Ağa tarafından inşa edilen ve yapımı 1800 (h. 1215) yılında tamamlanan külliye; türbe, sebil, sıbyan mektebi, çeşme ve hazireden oluşur. Külliyenin Haliç'e bakan kuzeydoğu cephesinde sıbyan mektebi ve türbe karşılıklı olarak yerleştirilmiş, önündeki sokağa cephe oluşturacak şekilde, ortasında ana giriş kapısı ve bunun iki yanında da kenarları yuvarlatılmış yarım daire kemerli yüksek ve pirinç şebekeli ikişer açıklık yer alan bir duvarla birbirlerine bağlanmıştır. Kapıdan avluya girildiğinde sağda sıbyan mektebi, solda türbe, karşıda ise hazire ve bunun hemen önünde tek başına duran bir çeşme görülür. (Şekil 4.103)

Şekil 4.103: Şah Sultan Külliyesi, genel görünüm

Yapının giriş kapısı, dikdörtgen planlı, ortasında kemerli bir açıklık bulunan, cadde cephesi daha zengin, avlu cephesi ise nispeten sade bir şekilde tasarlanmıştır. Cadde cephesinde kemerli açıklık, üstüste yerleştirilmiş iki sütun görünümlü pilastır ile

sınırlandırılmıştır. Bu pilastırların kaideleri yüksek, sütunbaşlıkları sadedir. Kapı ise iki yanda yüksek kaideli ve onsekizinci yüzyılda başkentte kullanımı oldukça yaygınlaşan, kenarlarında kıvrımlı akant yaprakları bulunan dairesel sütunbaşlıklarına sahip birer sütunçe ile sınırlandırılmıştır. Bu sütunçelerin üzerlerinde üstüste iki dikdörtgen pilastır bulunur. Bunların üzerinde, yapının Sümbülzâde Vehbi tarafından ve Mustafa İzzet Efendi hattı ile yazılmış tarih kitabesi görülür. Kitabenin iki yanında ise üstüste getirilmiş iki pilastır yer alır. Bunlardan önde olanlar yivlidir ve ortalarında daire şeklinde birer sığ oyma bulunur. Yapının kitabesinin alt ve üstünde yer alan profilli silmelerin orta kısımlarında öne çıkartılmış parçalar dikkati çeker.²²² Bunun yanı sıra kapı açıklığının üzerinde yer alan kemerin kilit taşı da öne çıkartılarak vurgulanmıştır. Kapının en üst noktasında, altında yer alan elemanların planını izleyecek şekilde dalgalı biçimde tasarlanmış genişçe bir saçak yer alır. (Şekil 4.104)

Kapının avluya bakan cephesi iki kenarda köşelere 45 derecelik açıyla yerleştirilmiş sütun görünümlü birer pilastır ile sınırlandırılmıştır. Açıklığın üzerindeki yuvarlak kemerin kilit taşı ön cephede olduğu gibi öne çıkartılarak, Haliç cephesinde yer alan silme takımları kapının yan cephelerinde ve avlu cephesinde de devam ettirilmiştir. Haliç cephesine göre çok daha sade bir tasarım anlayışına sahip olan avlu cephesinde saçak bulunmamaktadır. (Şekil 4.105)

222 Cevher-i ser-tâc-ı iffet zib ü ferr saltanat / Reynak ismet-sarây devlet-i din-i miibin
Şah Selim saltanat-ı pirâyenin hemşiresi / Şah Sultan bint-i merhum Mustafa Han-ı güzîn
Mihrişah Kadın ki oldur mader-i pür şefkati / ismeti nûr ile bulmuşdu ziya rûz-ı zemin nı
Sultan Mustafa ikinci Kadın eyleyüb / Devletinde görmüş idi râğbeti ol Nazenin
Çıkdı elden ol Hümâ uçdı şraz-ı serâr âh / Girdi hay fa halk-ı âlem matem oldu hazin
Kıldı efrat riâyet işte Hak madere / Yapdı âli türbe-i kabri enverde müstahkem metin
Yapdı hem bir mekteb-i rânâ cıvar-ı türbede / Halkı hüsn-ü âlem arası ider hayret karin
şâd ider merhumenin ruhun cûsavt bülbülün / Da'im etfâl okudukça anda Kur'an-ı mübin
Gel du'âi hayre âğaz it gönül Mas ile / Hayr olan da'vâtı redd itmez mucib'üs-sa' in
Mihrişâh Kadın riyazi cenneti idüb mekkar / Cilvegâhı ola Yâ-Râb gülşen-i huld-ı berin
Yazdı ihya hâme mü'ciz-ı beyân bir beyt kim / Mündericdir ânda garrâ iki târih-i güzîn
Şâh Sultan yaptı zibâ türbei vâlâyı nev 1215 / Mihrişâh Kadın 'a adn ola bu mevâ-yı berin 1215
(1800)

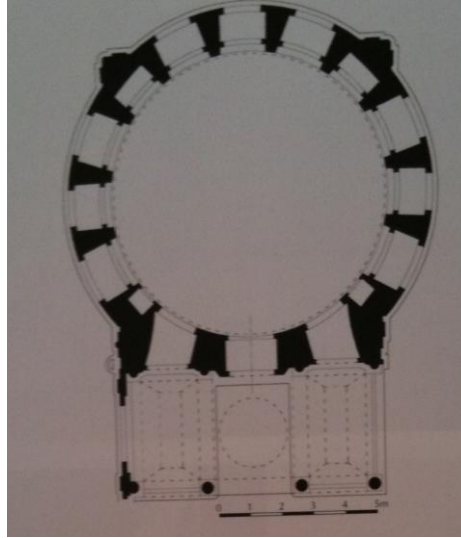
Şekil 4.104: Şah Sultan Külliyesi, Haliç Cephesinden Kapının Görünüşü

Şekil 4.105: Şah Sultan Külliyesi, Haliç Cephesinden Kapının Görünüşü.

Giriş kapısının avlu cephesinde, açıklığın üzerinde bulunan iki silme arasında "cennet anaların ayakları altındadır" manasındaki hadis yer alır.²²³ Hem sokak cephesi, hem avlu cephesi için seçilmiş yazılardan, hayratın esas yaptırış amacının Şah Sultan'ın annesi Mihrişah Kadın'ın ruhunu taziz etmek olduğu açıkça anlaşılır. Bunun yanısıra özellikle sokak cephesi için seçilmiş olan uzun kitabe, Şah Sultan'ın (dolayısıyla hanedanın ve padişahın) hayırseverliğini ve dindarlığını vurgulaması bakımından da önemlidir.

Kapıdan içeri girildiğinde solda Mihrişah Kadın²²⁴ için inşa ettirilmiş olan türbe görülür. 21 Mart 1802 (h. 17 Z 1216) tarihinde henüz 42 yaşındayken vefat eden Şah Sultan da bu türbede medfun olduğu için türbe Şah Sultan Türbesi olarak anılır. Dairesel bir plana ve bunun önünde bulunan dikdörtgen formlu bir revağa sahiptir. Revağın avluya bakan, ortası geniş üç bölüm olarak tasarlanmış cephesinde yer alan dört mermer sütunun ortasında revağa çıkan basamaklar yer alırken, yanlardaki bölümler mermer korkuluklarla kapatılmıştır. Türbe kütesinden daha alçak tasarlanmış olan giriş revağının ortadaki geniş bölümü kubbe, yanlardaki dar bölümler ise tonozlarla örtülmüştür. (Şekil 4.106)

Şekil 4.106: Şah Sultan Türbesi, Planı.²²⁵

223 "El cennetu tahte akdamül ümmehat", Kenz-ül Ummal, Hadis: 45439

224 III.Mustafa'nın ilk ve ikinci eşlerinin ismi Mihrişah'tır. Baş kadın olan Mihrişah, III. Selim'in annesi olup, Selim devrinde Valide Sultan ünvanını almıştır. İkinci kadın olan Mihrişah ise Şah Sultan'ın annesidir.

225 Kuban, 2007, s. 548

Cephede iki yanda kalan dar bölümler, giriş açıklığının bulunduğu geniş bölüme nazaran daha sadedir. Bezemesiz mermer bir parapet üzerinde bulunan pencere açıklığı iki yana doğru kıvrılmış bir yuvarlak kemerle bitirilmiş, iki yandan sâde birer yarım sütun ile sınırlandırılmıştır. Pencere açıklıklarının üzerlerinde ayetler yazılıdır. Yazı şeridinin üzerinde ise içi boş sade bir kemer yer alır. (Şekil 4.107)

Şekil 4.107: Şah Sultan Türbesi, Cephe detayı.

Türbenin giriş kapısı, ön cephedeki en bezemeli öğedir. Siyah ve beyaz mermerlerle oluşturulmuş yuvarlak kemerin kilit taşı hafifçe öne çıkarılarak vurgulanmış, kemer sütun formu pilastırlara oturtulmuştur. Kapının üzerinde yer alan "her nefis ölümü tadacaktır" meâlindeki ayetin²²⁶ yazılı olduğu dikdörtgen bölümün etrafında kurgulanmış taç kısmı kapının en gösterişli tasarlanmış bölümüdür. Bu bölümün en üst kısmında bulunan III. Selim'e ait tuğra, iç ve dış bükey kıvrımlı profillerle

²²⁶ Al-i İmran Suresi, 185. ayet: Kullu nefsin zâikatul mevt, ve innemâ tuveffevne ucûrekum yevmel kıyâmeti, fe men zuhziha anin nâri ve udhilel cennete fe kad fâze, ve mâl hâyâtud dunyâ illâ metâul gurûr

çevrilmiş ve yelpaze şeklinde açılmış bir akant yaprağı kabartması ile vurgulanmıştır.
(Şekil 4.108, Şekil 4.109)

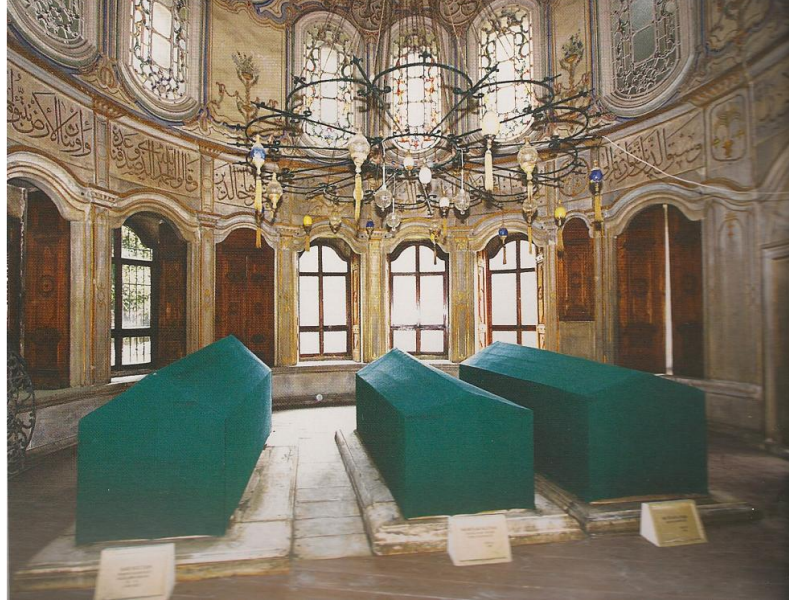

Şekil 4.108: Şah Sultan Türbesi, Giriş kapısı.

Şekil 4.109: Şah Sultan Türbesi, Giriş kapısı bezeme detayı.

Türbenin içine girildiğinde görülen dairesel mekân iki dizi pencere ile aydınlatılmıştır. Alt sıradaki pencereler kenarları dışa doğru kıvrımlanmış yuvarlak kemerli olarak şekillendirilmiş, üst sıradakiler ise eliptik ve revzenli olarak tasarlanmıştır. İki pencere dizisi arasında geniş bir yazı bandı yer alır. Türbeyi örten kubbe, sade bezemeli bir kasnağa oturtulmuştur. (Şekil 4.110, Şekil 4.111)

Şekil 4.110: Şah Sultan Türbesi, İç mekân görünümü²²⁷.

Şekil 4.111: Şah Sultan Türbesi, İç mekân, kubbe görünümü.²²⁸

227 Yılmaz, 2010, s. 262

Türbeye dışarıdan bakıldığında, kurşun kaplı kubbenin dört köşesine yerleştirilmiş zarif ağırlık kuleleri görülür. Bunların altlarında bulunan dörtgen prizma formlu kütleler, yapının dörtgen plan üzerine oturtulduğu ve kenarların bombeli olduğu intibamı oluşturur. (Şekil 4.112)

Şekil 4.112: Şah Sultan Türbesi, avludan görünüş.

Dış cephe, iç mekâna göre oldukça sade tasarlanmıştır. Altta bulunan pencere dizisi sade mermer bir parapete oturtulmuş, kenarları hafifçe dışa doğru kıvrımlanmış yuvarlak kemerli pencerelerin etrafları ise zengin profillerle çevrelenerek pencere dizisi sokak kotunda vurgulanmıştır. Üstte yer alan eliptik pencerelerin bulunduğu ikinci pencere dizisi ile zemin kotundaki pencere dizisi arasında genişçe bir bant bırakılmış, bu bandın altı pencere hizalarını takip edecek şekilde, üstü ise düz olarak tasarlanmıştır. Üstteki pencere dizisi de, pencerelerin hizasını takip eden genişçe bir profil aracılığıyla tüm cephe boyunca sürekli kılınmıştır. Cephe, ağırlık kulelerinin arasında yer alan taşıyıcı niteliği bulunmayan basık kemerlerle sonlanır. Bu kemerler, öne doğru çıkartılmış ve kilit taşları hafifçe belirginleştirilerek vurgulanmıştır.

Haliç tarafından türbeye bakıldığında, yapının hazire, giriş kapısı, sıbyan mektebi ve bunun cephesine yerleştirilmiş olan sebil ile bir bütün olarak tasarlandığı görülür. (Şekil 4.113) Türbenin iki yanına, onsekizinci yüzyılın özellikle ikinci yarısının estetik beğenilerini yansıtan birer küçük çeşme yerleştirilmiş, bu şekilde dairesel türbe cephesi ile külliye sokak cephesi bütünleştirilmiştir. Bu çeşmelerden türbenin sağındakinin üzerinde yer alan;

Söyledi târihin ihya hâme-şirin makal
Mihrişâh Kadın rûhiçün gel iç mâi zülâl 1216 (1801)
ve türbenin solundakinin üzerinde bulunan;

şöyledir ihyâ'ya târihin bu tarh-ı hoş-nümâ
şah Sultan eyledi nev çeşmeden icrâi mâ 1216 (1801)

şeklindeki kitabelerden, çeşmelerin yapılış sebebinin yalnızca mimârî bütünlüğü sağlamak olmadığı, türbede medfun iki kadına hayır dua kazandırmak gibi mânevî bir amaca da hizmet ettikleri anlaşılır.

Şekil 4.113: Şah Sultan Türbesi, haliç cephesinden görünüş.

Avludan bakıldığında, türbenin hemen karşısında, tek katlı bir yapı olan sıbyan mektebi yer alır. Zemin katının önünde, üst katın çıkmasını taşıyan altı mermer sütunun sınırladığı bir revak bulunan yapının üst katına, yan tarafta bulunan taş bir merdiven ile ulaşılır. Bu merdivenin altında kalan kısımda ise üç kişilik bir abdest mahalli bulunur. (Şekil 4.114) Bu mahale ait özgün bezemeli mermer ayna taşlarından sadece bir tanesi günümüze ulaşabilmiştir. (Şekil 4.115)

Şekil 4.114: Şah Sultan Külliyesi, Avludan Kapının Görünüşü.

Şekil 4.115: Şah Sultan Külliyesi, Abdest mahallindeki özgün aynataşı.

Sıbyan mektebinin zemin katında türbedar ve görevli odaları, üst katta ise mektep kısmı bulunur. Mektebin Haliç, avlu ve Zal Mahmut Paşa külliyesinin haziresine bakan cephelerinde mermer söveli, basık kemerli dörder pencere yer alır. Cadde cephesindeki pencerelerin üzerine çok zarif bir kuşevi yerleştirilmiştir. (Şekil 4.116)

Şekil 4.116: Şah Sultan Külliyesi, kuşevi.

Haliç cephesindeki mermer duvar, sıbyan mektebinin zemin katında da devam ederek, cephenin ortasında yarım daire formunda cepheden öne çıkartılmış sebil ile bütünleşir. Dairesel bir plana sahip olan sebilin ana girişi avlu tarafından, revağın altındaki kapıdandır. Sebilin ana cephesi üç bölüm halinde tasarlanmıştır. (Şekil 4.117) Alt bölüm bir basamakla yükseltilmiş, yarım daire plan üçe bölünmüş, iki yanda kalan dilimler hafif şişirilmiştir. Bölümlerin aralarına, üzerlerinde oyma geometrik desenler bulunan, üstüste iki pilastır yerleştirilmiştir. Üç bölümün ortalarında enine duran dikdörtgen mermer panellerin üzerlerinde ise dışta köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen bir çerçeve, içte ise iki kısa kenarı c kıvrımlarla akant yaprak motiflerine birleştirilmiş bir diğer çerçeve içerisine alınmış içiçe daireler yer almaktadır. Sebilin alt bölümü ile orta bölümünü geniş bir silme takımı ayırmaktadır. Orta bölümde de, en üst bölümde de alt kısımdaki bölümlenme devam ettirilmiştir. Orta bölümde dilimler arasında ve dış yanlardaki duvar birleşiminde, ayırıcı silmenin üzerine kaidesiz oturtulmuş pilastır üzerine sütunçeler kullanılmıştır. Bu pilastır ve sütunçelerin sütun başlıkları ve bunların üzerlerinde impost başlıklar bulunmaktadır. Orta bölümde yer alan üç açıklıktaki demir şebekelerden, bugün yalnızca ortada bulunanı özgün tasarımını korumaktadır. Diğerleri yapılan restorasyonlarda değiştirilmiştir. Ortada yer alan açıklık, simetrik bir düzenleme ile, ortasında bir akant yaprağı bulunan iki “c” kıvrımlı profilin köşeleri yuvarlatılmış birer profile pilastıra bağlanmasından elde edilmiş bir kemerin altında bulunmaktadır. İki yanda yer alan açıklıkların kemerleri ise asimetrik bir tasarım anlayışı ile ele alınmıştır.

Kemerlerin iç kısımları, ortadaki kemer gibi tasarlanmış ancak dış kısımları bir “s” profil olarak pilastırlara birleştirilmiştir.

Şekil 4.117: Şah Sultan Külliyesi, Sebil - solda 1930, sağda 2009 görünüşleri.

Sebilin, Sümbülzade Vehbi tarafından yazılmış kitabesinin yer aldığı en üst bölümü de diğer kısımlar gibi üçe bölünmüştür. Kitabelerin yer aldığı yüzeylerin arasında ve sebilin duvara birleştiği noktalarda bölücü olarak pilastırlar ve bunların üzerinde akant yaprağı kabartmaları yer almaktadır. En üst bölüm ile saçak kısmı geniş bir silme ile birleşir. Bu pilastırların üstlerinde, silmeye denk gelen bölümler sütun başlığı şeklinde öne çıkartılmıştır.

Sebilin sahip olduğu geniş saçığın altı son dönemde geçirdiği restorasyonlarda tamamen boyanmışsa da, dönemin genel bezeme eğilimleri gözönüne alındığında, özgün halinde kalemişi bezemeye sahip olduğu tahmin edilebilir. Sebilin 1930’lu yıllardaki durumunu gösteren bir fotoğrafta da kalemişi bezeme görülebilmektedir.

Külliyede yer alan ikinci su yapısı avluda, kapının karşısında yer alan çeşmedir. Bu çeşmenin boyutları ve konumu, çeşmenin hoca, türbedar, mektep talebeleri gibi külliye kullanıcılarına hizmet etmesi için yapıldığına işaret eder. Ayna taşının ve musluk kısmının yer aldığı bir ana kütle ve bunun önünde yer alan yalak bölümünden oluşan çeşmenin ayrıca bir haznesi bulunmamaktadır. (Şekil 4.118)

Şekil 4.118: Şah Sultan Külliyesi, avluda yer alan çeşme.

Köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen planlı alt bölümünde yalak kısmı ve bunun iki yanında birer dinlenme sekisi yer alır. Çeşmenin gövdesi bir dikdörtgen prizma ve iki yanına eklenmiş küçük ve kısa sütunlardan oluşur. Çeşmenin musluğunun iki yanında yüksek kaideli alt ve üst uçları akant yaprakları şeklinde tasarlanmış sütun formu pilastırlar bulunur. Bu pilastırlar üstte akant yaprak motifli kabartmalar ile birleştirilmiş ve kenarları dışa doğru kıvrımlandırılmış yuvarlak bir kemer içine alınmıştır. Kemerin üzerinde kalan yüzeyde, kemerin yan uçlarına oturtulmuş iki sütun formu pilastır ve bunların ortalarında yer alan III. Selim'e ait tuğra bulunmaktadır. Tuğranın üzerinde birbirine dönük iki "s" kıvrımlı ince profil ve bunların ortasında bulunan yelpaze gibi açılmış biçimli yaprak motif, alçak kabartma olarak yer alır. Çeşme gövdesinin en üst bölümünde ise "c" kıvrımlı ince profillerle oluşturulmuş armûdî formda bir çerçeve içerisine alınmış "maaşallah" yazısı ve 1215 tarihi yer alır. (Şekil 4.119) Geniş bir silme ile sonlandırılmış gövdenin üzerinde piramidal biçimde daralan bir taç kısmı bulunur.

Şekil 4.119: Şah Sultan Külliyesi, avluda yer alan çeşme.

Şah Sultan Külliyesi, sadece bir hanım sultanın annesi için yaptırdığı bir hayır eseri olarak algılanmamalıdır. Tıpkı Mihrişah Valide Sultan Külliyesinde olduğu gibi, şehrin mânevî sahibine yakın bir konumun seçilmiş olması, yapının muhtelif kitabelerinde padişahın başarılarına atıflar yapılması ve farklı ölçeklerdeki yapı ve yapı bileşenlerinde kullanılan çok sayıdaki tuğra ile yapının bânisinin pâdişahla olan ilişkisi vurgulanmış, bu şekilde bir yandan hanedanın dindarlığı ve hayırseverliği vurgulanırken bir yandan da kamuoyunda Selim'in siyasi programına yönelik olumlu izlenimler yaratılmaya çalışılmıştır.

4.3. Saraylar, Kasırlar, Köşkler

Sarayın uzun süre başkentte mevcûdiyetinin hissedilmediği ve 1703'te kanlı bir ayaklanmanın ardından İstanbul'a dönüşünü izleyen yıllarda, II.Mehmed'in şehri fethettikten sonra giriştiği imar faaliyetini andırır çap ve hızda bir inşâî faaliyete girişilmesi, Osmanlı hanedanının şehirde yeniden varlığını hissettirmesi ve meşrûiyetini pekiştirerek yeniden tartışılmaz bir hale getirebilmesi için kullanılmış güçlü bir araç olarak değerlendirilebilir (Hamadeh, 199, s. 17; Artan, 1989, s. 29). Bu imar faaliyeti kapsamında, hanedanın görkemli ve debdebeli hayat tarzını gözler önüne serebileceği sâhilsaraylar ve halkın günlük hayatında varlığını sürekli hissettirebileceği su yapıları en yoğun yeri tutar.

Onsekizinci yüzyıl sonunda III. Selim'in de benzer büyüklükte bir imar faaliyetine giriştiği görülür. Yaptırılan anıtsal kütleli askerî yapılarla şehrin kimliği yenilenip imparatorluğun merkezde toplanmış askerî gücü simgelenirken, bir yandan da onsekizinci yüzyıl başlarından itibaren inşa ettirilmiş olan sâhilsarayların neredeyse tamâmı elden geçirilerek şehrin çehresi yenilenmiş ve Selim'in imparatorluğuna rakip olarak gördüğü Avrupa devletleri karşısına, güçlü, yeni ve hânedânın hâkimiyetinin baskın olarak hissedildiği, askerî niteliği yüksek bir başkent ile çıkılmıştır. Bu yönüyle Selim'in imar faaliyeti, onsekizinci yüzyılın başında başlayan ve farklı zamanlarda ivmesi değişerek uzun müddet devam eden imar faaliyetinden farklılaşır. Artık tek hedef İstanbullu ve imparatorluk içerisindeki diğer muhalif güçlerin gözünde hanedanın meşrûiyetini güçlendirmek değildir. Zaten onsekizinci yüzyıl boyunca yabancı elçilerin kabulü, resmi resepsiyonlar, barış görüşmeleri ve müşâvereler gibi faaliyetlere ev sahipliği yaparak bir nevî Yeni Saray'ın uzantısı haline gelen bu sâhilsarayları, bu dönemde başkente gelen İngiltere, Rusya, Fransa gibi devletlerden gelen elçilerin/generallerin gezmeleri için kolayca izin verilmesi bu düşüncüyü destekler mâhiyettir.²²⁹

229 Verilen izinlere örnek olarak bkz: BOA HAT 167-7002; BOA HAT 167-7065; BOA HAT 168-7136

Hanedanın şehir içerisindeki görünürlüğü de tüm onsekizinci yüzyılda olduğu gibi önemini kaybetmemiştir. Bahar aylarında Haliç veya Boğaziçi'nde bulunan sâhilsaraylara gerçekleştirilen göç-ü hümayunlar kent hayatında önemli bir yer tutar.

Nakl-i hümayun gerçekleşmeden önce hangi sâhilsarayya gidilecekse o sarayda belli bir süre önceden hazırlıklar başlar, mekânlar tanzim edilir, mefruşat yenilenir, gerekli görülürse tâdilâtlar yapılır. Ruznâme'den, Selim'in her göç'ten iki veya üç gün önce hazırlıkların son kontrolünü bizzat yaptığı takip edilebilir.²³⁰ Önceleri Beşiktaş Sâhilsarayı, sonra bir süre Tersane (Aynalıkavak) Sâhilsarayı ve 1794 (h. 1208) yılından sonra çoğunlukla Çırağan Sâhilsarayı'na gerçekleşen ana göçlerin yanısıra çok sık olarak hanedan üyelerine ait sâhilsaraylara günübürlük ziyaretlerin yapıldığı da görülür.

Zaman zaman Tırnakçı Yalısı, Sâdâbad Kasrı gibi çeşitli saraylarda, bazen de Levend Çiftliği, Rami Çiftliği gibi askerî nitelikli yerlerde, "halvet-i hümayun" adı verilen sultanın tüm haremiyle bir araya geldiği buluşmalar da gerçekleşir. Kimi zaman günübürlük buluşmalar iken, kimi zaman on küsur gün gibi daha uzun süreli toplantılara da dönüşebilen bu halvet buluşmalarının yapılacağı mekânlardaki düzenlemelerle ilgili son kontrollerle de, aynen göç-ü hümayunlarda olduğu gibi bizzat Selim ilgilenir.

III. Selim'in saltanatı döneminde, sâhilsaraylar, saraylar, kasır ve köşklere yapılan yenilemeler bu çalışma içerisinde üç grup halinde ele alınmıştır. Bunlardan "Suriçi'nde Varolan Saraylara Yapılan Mimârî Müdahaleler" başlığı altında incelenen ilk grubun, yukarıdaki belirttiğimiz hedeflerin dışında, daha çok hanedanın kişisel ihtiyaç ve arzularına yönelik faaliyetler olduğu görülür. "Haliç'te Yapılan Saraylar ve Mevcut Saraylara Yapılan Mimârî Müdahaleler" başlığı ile incelenen ikinci grup ve "Boğaziçi'nde Yapılan Saraylar ve Mevcut Saraylara Yapılan Mimârî Müdahaleler" başlıklı üçüncü grup ise yaptırılma ve yenilenme amaçları olarak benzeşse de bunlar arasındaki mimârî ve üslûp seçimlerinin farklılıkları dikkat çekicidir.

230 Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 17,90; Beyhan, 2007, s. 138,196

İkinci ve üçüncü gruptaki sâhilsaraylar, bostancıbaşı defterlerinde yer aldığı sırayla ele alınmıştır. Buna göre Haliç kenarında, Yeni Saray sınırından itibaren kıyı şeridini takip ederek galata'ya kadar devam eden hat, Boğaz kenarında ise Rumeli yakasında güney-kuzey doğrultusunda ve daha sonra da Anadolu yakasında kuzey-güney doğrultusunda devam eden hat izlenmiştir. Devlet ricalinin yaptırmış olduğu yalılara ve yabancı devletlere ait yazlık saraylara ise konu kapsamı dışında olduklarından dolayı bu çalışma içerisinde yer verilmemiştir.

4.3.1. Suriçinde bulunan saraylara yapılan mimarî müdahaleler

Suriçinde bulunan Osmanlı Sarayları denildiğinde ilk akla gelenler, Eski ve Yeni Saraylardır. III. Selim de, kendinden önceki Osmanlı pâdişahlarının yapmış oldukları gibi başkentin bu iki büyük sarayında yenilemeler, onarımlar yaptırır. Eski saray'da, farklı zamanlarda yanan helvahane, aşçılar dairesi, ağalar dairesi gibi bölümlerde tâdilâtların ve mefruşat, kurşunlar gibi yıpranan eşya ve malzemelerin yenilenmesi gibi mimârî müdahalelerin, genellikle ihtiyaca yönelik olarak yapıldığı görülür.²³¹

Yeni Sarayda yapılan mimari müdahalelerde ise, bu sarayın asırlardır Osmanlı pâdişahlarının esas ikâmetgâhı niteliği taşıması sebebiyle ihtiyacın yanısıra prestijin de önem taşıdığı söylenebilir. Yeni Saray sınırları dâhilinde, bu devirde pek çok inşâî faaliyet yürütülmüştür. Bunların arasında, günümüze kadar özgün hâliyle ulaşabilmiş ve III. Selim devrinin iç mekân anlayışını gözler önüne sermesi açısından en önemlilerinden biri, Yeni Saray haremının kuzey-batı ucunda, III. Selim ve Mihrişah Vâlide Sultan için inşa edilmiş odalardır.

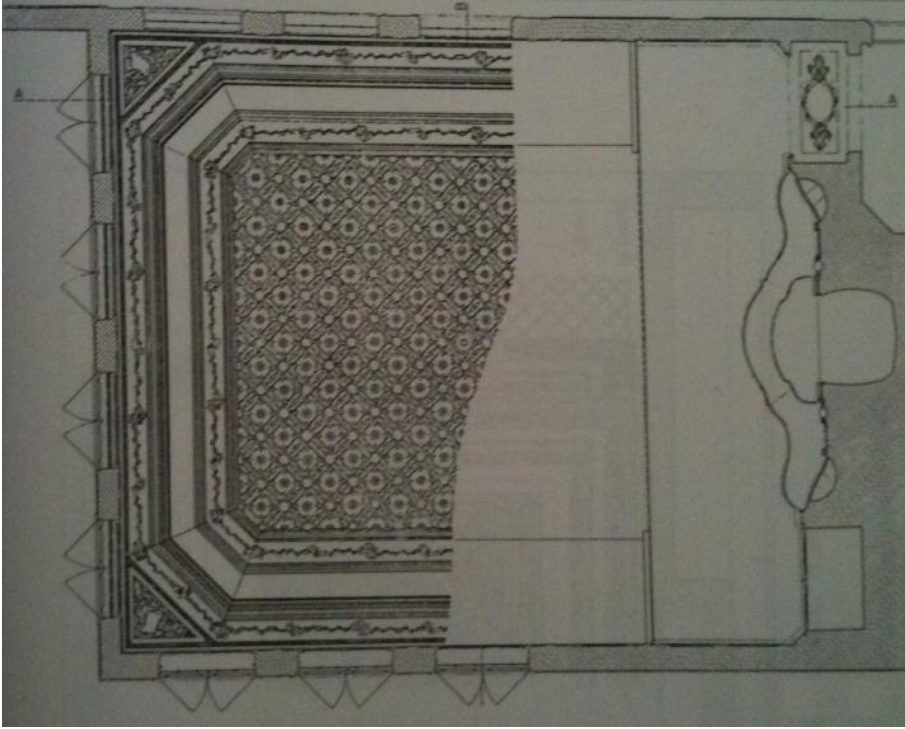
III. Selim için inşa edilmiş oda, I. Abdülhamid odasından III. Osman dairesine uzanan uzun holün güney kısmında ve onunla aynı kotta yer alır. Bunun yanısıra, bu odayla I. Abdülhamid odası arasında bulunan bir merdiven ile ulaşılan diğer bir oda da yeniden düzenlenerek III. Selim dairesine dahil edilmiştir. (Şekil 4.120)

231 Eski sarayla ilgili bu dönemdeki tadilatları örnek olarak bkz.: BOA C.SM 908; BOA C.SM 4310; BOA C.SM 782; BOA C.SM 4058; BOA C.SM.8048; vd.

Şekil 4.120: III. Selim’e ait iki odanın diğer harem yapıları arasındaki yerleri.

III.Osman holü üzerinde bulunan alt kattaki III. Selim odası, dikdörtgen planlıdır ve geleneksel Türk odası şeklinde düzenlenmiştir. Odanın girişinin hemen yanındaki duvarda yer alan ocak, büyüklüğü, şekli ve bezemesi itibarıyla "şömine" olarak tanımlanabilir. Şöminenin karşısında, bir basamak yükseltilmiş geniş bir platform ve bunun üç kenarı boyunca devam eden bir sedir yer alır. (Şekil 4.121)

Şekil 4.121: III. Selim Odası, plan²³²

232 Eldem ve Akozan, 1981

Giriş kapısının yanında yer alan, içi mavi-beyaz çini karo kaplı ve dışı beyaz mermerden mamul şöminenin üzerine oturduğu mermer seki, orta aksta dairesel olarak öne çıkartılmış, bu form iki yanda iç ve dış bükey kıvrımlar yaparak tamamlanmıştır. Şömine de yine orta aksta dairesel olarak öne çıkartılmıştır. Triglifler, akant yaprakları, kıvrımlı hatlı profiller ile çevrelenerek iki kotta yelpaze gibi açılmış kabartma yaprak motifleri ile taçlandırılan şömine, önce yuvarlak kemerli ve içi kalemişi bezemelerle süslü bir çerçeve içerisine alınmış, bu çerçeve de daha kalın ve daha yoğun bir bezemeye sahip diğer bir çerçeve ile çevrelenmiştir. Bu dış çerçevenin iki yan kısmında bırakılan nişler, yoğun bitkisel motiflerle, bolca altın varak kullanılarak asimetrik bir biçimde tanımlanmıştır. Dış çerçevenin nişler dışında kalan bölümlerinde de natüralist çiçek resimleri ve bunların aralarında bitkisel motifli kabartma bezemeler bulunur. Bu dış çerçevenin üzerinde, aynı yuvarlak kemer formunu takip eden ve odanın dört cephesini dolaşan, mavi fonlu bir yazı şeridi görülür. Bu yazı şeridi, sadece şöminenin üzerine denk gelen bölümde altın renkli bitkisel motifli kabartma bezemelerle taçlandırılmıştır. (Şekil 4.122)

Şekil 4.122: III. Selim Odası, İç Mekan Görünümü (1).²³³

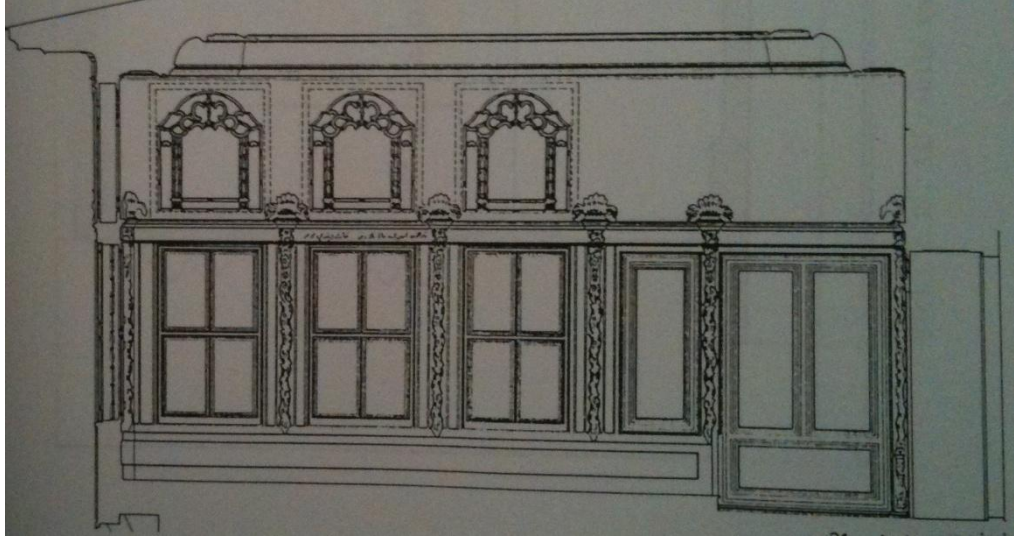
233 Fotoğraf: Sinan Ceko

Odanın diğer iç cephelerinde, yüzeylerin düşeyde ve yatayda bölümlendiği, bu bölümlerin aralarına da genellikle yoğun altın varaklı ve kabartmalı bezemelere sahip pilastırların yerleştirildiği görülür. Düşeydeki bölümlenme incelendiğinde, aralarında yazı şeridinin yer aldığı iki dizi pencere ve pencere olmayan bölümlerde bunların izlerini takip eden iki sıra bölünmüş yüzey dikkat çeker. Üstteki bölümlenmiş yüzeylerde natüralist manzara resimleri, alttakilerde ise daha soyut bitkisel motifli yüzeysel bezemeler bulunur. Odanın tekne tavanında da, yine odanın diğer bölümlerine hakim olan yoğun altın varaklı bezeme göze çarpar. Tavanın orta bölümünde ahşap çıtalarla kare ve dikdörtgen bölümler oluşturulurken, bunların herbirinin ortalarına birer rozet yerleştirilmiş, tavanın geçiş kısmında kalemişi bezemeye yer verilirken, yine alt bölümde kabartma bitkisel motif kullanımı devam ettirilmiştir. (Şekil 4.123, Şekil 4.124)

Şekil 4.123: III. Selim Odası, İç Mekan Görünümü (2).²³⁴

234 Fotoğraf: Sinan Ceco

Şekil 4.124: III. Selim Odası, iç cepheyi gösteren kesit.²³⁵

Haremde III. Selim tarafından kullanılan diğer oda ise, daha önce içindeki bir dolapta sakal-ı şerif saklandığı için "lihye-i saadet" yahut "sakal-ı şerif odası" olarak anılan²³⁶ ve III.Osman taşlığına bakan üst kattaki odadır. Alt katında yer alan I. Abdülhamid odası üzerinde bir çıkma oluşturan ve ince sütunlar üzerine oturtulan bu odanın cephe tasarımında, dikdörtgen pencereler ve bunların üzerine yerleştirilmiş daha dairesel hatlara sahip revzenli ikinci sıra pencereler kullanılmış, bunların arasına "s" kıvrımlı ahşap oymalarla bitirilmiş pilastırlar yerleştirilmiştir. (Şekil 4.125) Her iki odanın cephelerinde de kullanılan revzenli pencerelerin benzeri bir uygulamaya, Aynalıkavak kasrında da rastlanır.

Bu odaya çıkan merdivenlerin bulunduğu dar mekânda, duvarların bölüm bölüm panolara ayrıldığı ve bitkisel motiflerin baskın olduğu yoğun kalemişi bezemelerin kullanıldığı görülür. Üst kattaki odaya ulaşıldığında ise "s" kıvrımlı kaideler üzerinde yükselen iki pilastırın çevrelediği kapının üzerindeki alınlık dikkat çeker. Batılı bir imparatorluk imgesini kendisine mahsus odanın girişinde kullanması, Selim'in bilinçli bir tercih yaptığını düşündürür.

235 Eldem ve Akozan, 1981

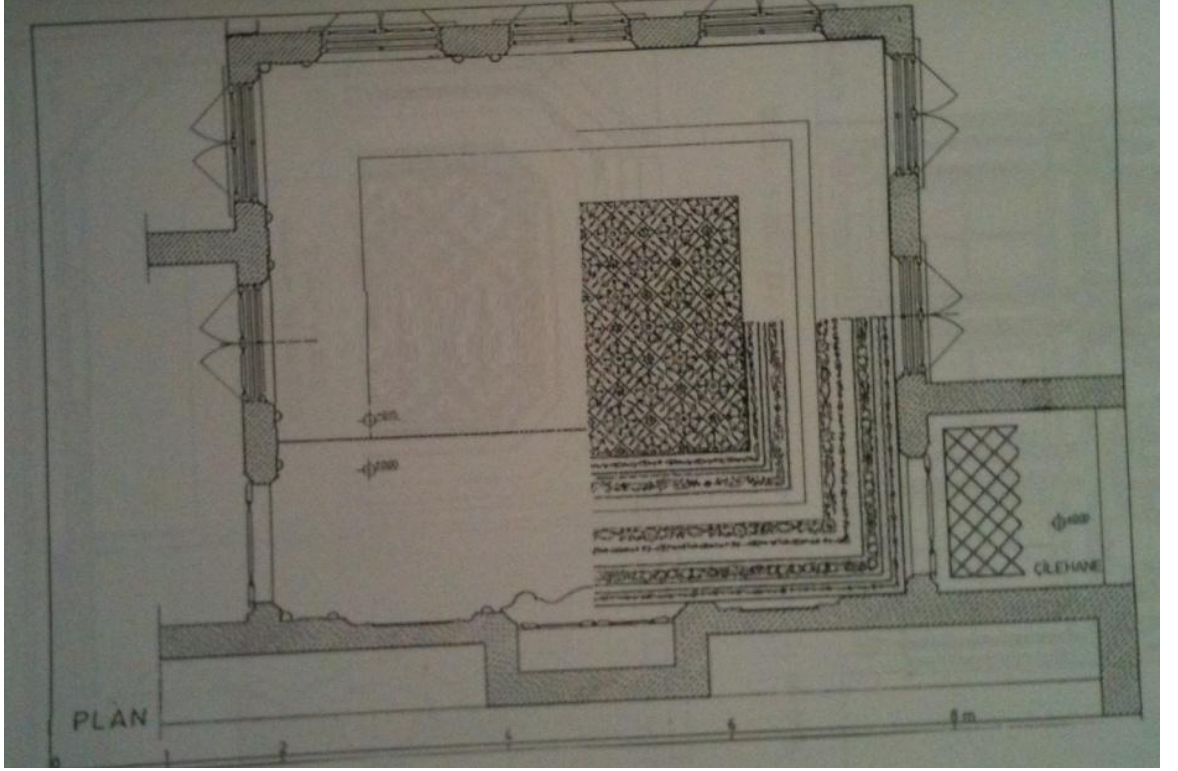
236 Koçu, 1960, s. 203

Şekil 4.125: III. Selim tarafından kullanılan üst kattaki odanın III.Osman taşlığından görünüşü.²³⁷

Geleneksel sedirli oturma düzeninin devam ettirilmiş olduğu kare plana sahip odada, alt kattaki daha geniş oda ile kıyaslandığında ebat olarak daha ufak olmasına rağmen, çok daha yoğun bezeme kullanılmıştır. (Şekil 4.126) Duvar yüzeyleri sütun formu pilastırlarla bölümlenmiştir. Bu pilastırların kaidelerine denk gelen bölümlerde yoğun kabartmalı bezemeler, gövde bölümlerinin aralarında altın varakları aynalar, dolaplar ve pencereler ve son olarak sütun başlığı bölümlerine denk gelen kısımda ise odayı çepeçevre dolaşan altın renkli bir kuşak yer alır. Bu kuşağın üst kısmında da alt pencere sıralarının üzerine denk gelen yerlerde ikinci bir pencere dizisi ve diğer bölümlerde de bu pencerelerin ve revzenlerinin formlarını tekrarlayan kalem işi bezemeler vardır. Kalemîşi ile tekrarlanmış pencere formlarının ortalarında ise naturalist bir üslûpla yapılmış vazo içerisinde çiçek tasvirleri bulunur. (Şekil 4.127)

237 Fotoğraf: Aras Neftçi

Şekil 4.126: III. Selim Dairesi, Üst Kattaki Odanın Planı.²³⁸

Şekil 4.127: III. Selim Dairesi, Üst Kattaki Odanın İç Görünüşü.²³⁹

238 Eldem-Akozan, 1981

239 Fotoğraf: Sinan Ceco

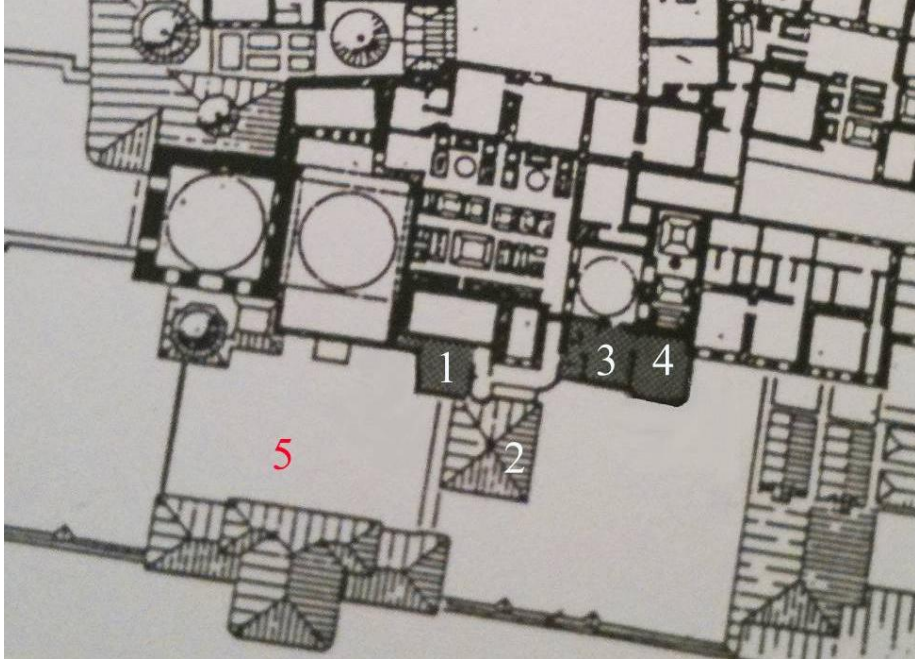
Odadaki yoğun bezeme içinde en dikkat çekici olan unsurlar giriş kapısının sol tarafındaki duvarı kaplayan iki ayna ve bunların arasına yerleştirilmiş aynalı dolaptır. Zengin bordürlerle çevrelenmiş dolap kapaklarında bitkisel motifli kabartmalar yoğun olarak kullanılmıştır. Kapakların üzerinde bulunan ters eğrili kemer içerisinde yer alan aynanın üzerinde bir ayet ve;

Görmemiş mir'âtı hulyasında İskender dahi
Kıl nazar sûretnümâdır benzemez kârı kadîm
Himmeti şâhânesiyle kıldı bu kasrı binâ
Rub'i meskûnun şehi dâdâveri Sultan Selîm

şeklindeki, 1205 tarihini veren kıta yer alır. Ayrıca aynanın tepe noktasında oval bir madalyon içerisine yerleştirilmiş III. Selim'e ait tuğra da odanın emperyal önemini bir kez daha vurgular. Dolap ve aynayı içerisine alan ve tüm mekânı çevreleyen altın varaklı kuşağın üzerinde de kıvrımlı ince dallar ve bitkisel motiflerle oluşturulmuş kabartma bir taç bezeme yer alır.

Saltanatının ilk yılında inşa ettirdiği bu iki odanın da mimârî düzenleme anlamında geleneksel konut mimarisine ait iç mekân anlayışını devam ettirdiği söylenebilir. Ancak onsekizinci yüzyıl boyunca gelişen ve alışlagelen rokoko ve barok motiflerin abartılı bir biçimde mekânlara hâkim kılınmasının yanı sıra, natüralist bir takım duvar resimleri ve bezeme unsurlarının iç mekânda kullanılması gibi yeniliklerin de varolduğu yadsınamaz. Saltanatının ilerleyen yıllarında yaptırdığı pek çok yapıda yer vereceği tuğra ve alınlık gibi imparatorluk imgelerinin kullanımı için ilk denemelerin bu şahsî mekanlarda yapıldığı düşünülebilir.

III. Selim, haremde kendisi için odalar yaptırırken, annesi Mihrişah Valide Sultan için de bir sofa ve odadan oluşan bir daire inşa ettirir. Valide Sultan Dairesi'nin üzerinde yer alan bu daireye, III. Selim'in üst katta bulunan odasından merdiven sahanlığına inip dar bir koridordan geçilerek olduğu gibi, Valide Sultan koridorundan çıkılan bir merdivenle de ulaşılabilir. Sofanın kuzeybatı yönündeki pencerelerinden harem-i hümayun bahçesi ve yine aynı bahçeye bakan III. Selim odası görülür. III. Selim'in annesi ile olan yakınlığı düşünüldüğünde, annesi için inşa ettirdiği oda ile kendi odası arasındaki bu yakınlık ve kolay ulaşılabilirlik mâna kazanır. (Şekil 4.128, Şekil 4.129)

Şekil 4.128: Yenisaray Harem 1.Kat Planı²⁴⁰ üzerinde; 1- III. Selim Odası (Eski sakal-ı şerif odası), 2- III. Selim odası, 3- Mihrişah Valide Sultan Sofası, 4- Mihrişah Valide Sultan Odası, 5- III.Osman Taşlığı.

Şekil 4.129: Yeni Saray Harem; Mihrişah Valide Sultan Dairesi.²⁴¹

240 Eldem-Akozan, 1981

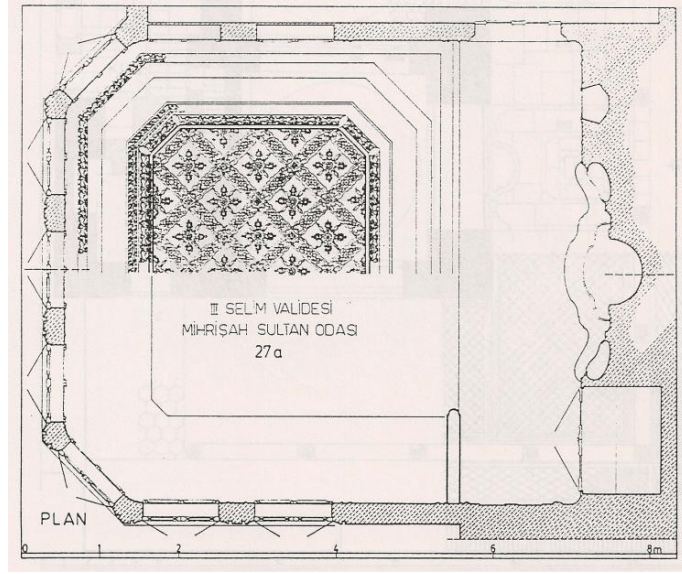
241 Fotoğraf: Aras Neftçi

Dar bir koridordan ulaşılan dairenin ilk kısmı geniş bir sofadır. Bu mekânın kuzeydoğu cephesinde yer alan giriş kapısının hemen yanında, valide sultan dairesi ile doğrudan bağlantıyı sağlayan merdivenler bulunur. Sofanın, bir pencere ile valide sultan dairesinin büyük kubbeli odasına bakan güneydoğu cephesi, odanın en yoğun bezemeli bölümüdür. Bu cephenin ortasında yuvarlak kemerli bir girinti, bu girintinin içerisinde ise ortada dikdörtgen formlu bir pencere ve iki yanında da içlerinde doğa tasvirlerinin bulunduğu ikişer niş yer alır. Sofa cepheleri, düşeyde yatay bir bantla ikiye bölünmüştür. Bu bandın üzerindeki yüzey, rokoko bezemeler, doğa ve mimarî tasvirlerinin bulunduğu resimler ile bir bütün olarak tasarlanmıştır. Bandın altında ise yine doğa ve mimarî tasvirlerinin bulunduğu resimler daha küçük ahşap yüzeyler üzerinde yer alır. (şekil 4.130) Mekânın tüm yüzeylerine, onsekizinci yüzyıl boyunca yaygınlaşmış ve beğeni kazanmış rokoko üřlúbundaki bezemeler yoğun biçimde hâkim kılınmıştır. Ancak duvar yüzeylerinde görülen doğa tasvirlerinin bu dönemden itibaren yaygınlaşmaya başladığı söylenebilir.

şekil 4.130: Mihrişah Valide Sultan Sofası, güneydoğu iç cephesi.

Mihrişah Valide Sultan'a ait, köşeleri kırkbeş derece pahlanmış kare planlı, merkezi kubbeli, yan satırları düz örtülü olan esas odaya sofanın içerisinde geçilir. (şekil 4.131) III. Selim'e ait odalarda olduğu gibi bu odada da, cam kenarına dayalı sedirli klasik oturma düzeni benimsenmiş, cam kotları da bu oturma düzeni ile uyumlu olarak belirlenmiştir. (şekil 4.132)

Şekil 4.131: Mihrişah Valide Sultan Odası Planı.²⁴²

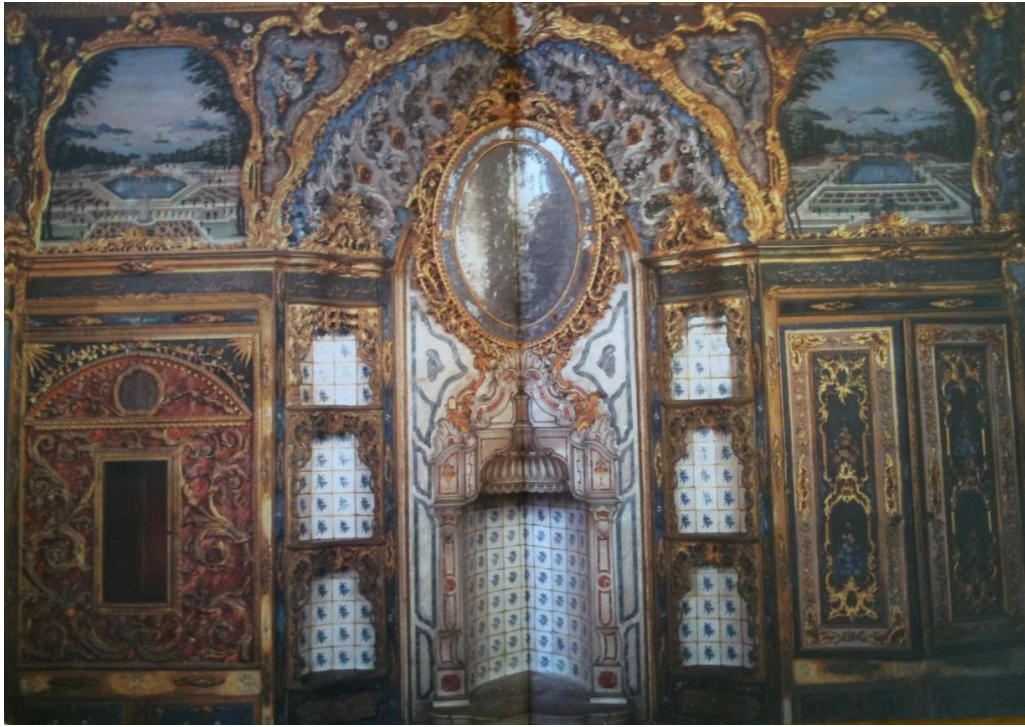
Şekil 4.132: Mihrişah Valide Sultan Dairesi, Oda bölümünden iç görünüm.

Sedirlerin sırt bölümünün hemen üzerinden başlayan pencereler, düşeyde iki grup halinde tasarlanmış, aralarında da tüm mekânı çevreleyen bir yazı bandına yer verilmiştir. Alt kısımdaki pencereler dikdörtgen formu ve kepenklidir. Üst

²⁴² Eldem-Akozan, 1981

kısımdakiler ise "c" ve "s" kıvrımlı daha organik formlara sahip ve revzenlidir. Altta dikdörtgen, üstte daha organik formlu birer pencere sırası ve aralarında ayırıcı olarak yazı bandı kullanılması, III. Selim döneminde sıkça görülen bir iç cephe düzenidir. Aynalıkavak sarayı, Neşetabad sarayı, Şah Sultan Türbesi, Mihrişah Valide Sultan Türbesi gibi yapılar bu iç cephe düzeninin kullanıldığı örneklerden bazılarıdır.

Mihrişah Valide Sultan Odası'nın en yoğun bezemeli iç cephesi, odaya girince solda kalan güneydoğu duvarıdır. Bu duvardaki bezemenin merkezini şömine ve aynanın bulunduğu orta bölüm oluşturur. Bu iki eleman ilk bakışta kemer etkisi yaratan ahşap yaldızlı Rokoko bir çerçeve içerisine alınmış, arada kalan bölümde ise; alçıdan kabartma natüralist çiçeklerin yer aldığı geniş bir yüzey oluşturulmuştur. (Şekil 4.133)

Şekil 4.133: Mihrişah Valide Sultan Odası, güneydoğu iç cephe görünüşü.²⁴³

Odanın tamamını çevreleyen yazı bandı, altın yaldızlı kıvrımlı dal motifleri ile örülmüş bir çerçeveye sahip oval aynanın iki yanında sonlanır. Şömine ve aynanın iki yanında, üçer tane niş oluşturulmuş, dış yüzeyleri, altın yaldızlı organik formlu

243 Yılmaz, 2010, s. 290-291

çerçevelerle belirlenmiştir. Nişlerin içleri, şöminenin içinde de olduğu gibi ithal kare çinilerle kaplanmıştır.

Güneydoğu duvarının orta bölümünün iki yanında, yazı bandının üst kısmında kalan bölümde, organik kıvrımlı ve altın varaklı kabartma çerçevelerle çevrelenmiş mimârî peyzaj tasvirleri yer alır. Üst kısım, her ne kadar üç ana çerçeve ve bunların aralarında kalan yüzeyler olarak bölünmüşse de, yine de kendi içerisinde bir bütün olarak tasarlandığı söylenebilir. Aynı şeyi alt kısım için söylemek ise mümkün değildir. Osmanlı klasik dönem çini bezeme uygulamasının, münferit panoların biraraya gelişiyle oluşturulan yüzeylerini çağrıştıran bir biçimde dolap kapakları, niş çevresi ve diğer tüm yüzeyler kendi içerisinde barok motiflerle yoğun olarak bezenmiş ve bunların bir araya getirilmesi ile yazı bandının altında kalan bölüm şekillenmiştir.

Mihrişah Valide Sultan dairesi bir bütün olarak ele alındığında, yerleşim düzeni olarak geleneksel planlama anlayışının, bezeme literatürü olarak da onsekizinci yüzyılda beğenilen ve sıklıkla karşılaşılan barok formların kullanımının devam ettirildiği görülür. Ancak bu bezemelerin yanında yoğun olarak doğa, mimari peyzaj vb. konulu duvar resimlerine de rastlanır. Onsekizinci yüzyıl başından itibaren Osmanlı minyatürü'nde, tabiatın, sıradan yaşamın ve cinselliğin konu edilmeye başlanması, perspektif açısından zenginleşme gibi görülen değişimler, bu dönemde Rafael ve Kapıdağlı Konstantin gibi sanatçılar tarafından tuvale ve duvar resmine uygulanır. Mihrişah Valide Sultan odasında erken örneklerini gördüğümüz bu değişim o kadar etkili olmuştur ki, III. Selim dönemindeki evleri anlatan kaynaklarda, evlerin duvarlarını manzara resimleriyle süslemenin bir moda haline geldiği anlaşılır (Renda, 1977, s. 160). Benzer şekilde, Melling'in gravürlerinde açıkça görülen, Tophane'de bulunan Topçu ve Toparabacı Kışllarına ait bazı yapıların duvarlarında yer alan duvar resimleri de, bu anlatıyı destekler.

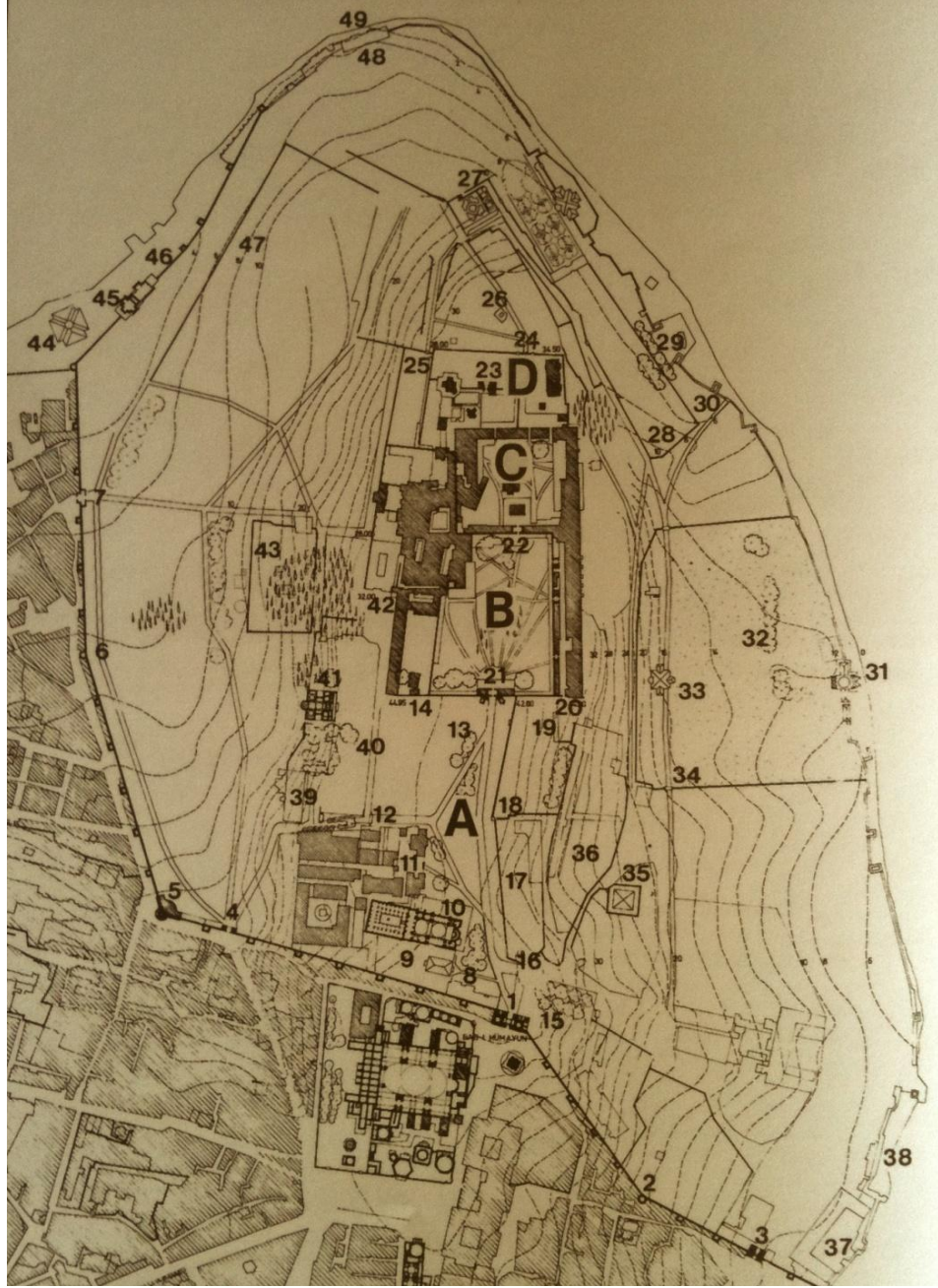
III. Selim devrinde Yeni Saray içerisinde, haremdeki III. Selim ve Mihrişah Valide Sultan Daireleri'nin inşâsının yanı sıra, hırka-î şerif dairesinin yenilenmesi (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 8), divanhâne binâsının (kubbealtı) yenilenmesi (Necipoğlu, 2007, s. 116) gibi tâdilât ve yenilemeler de gerçekleştirilmiştir. Yeni Saray'ın dış bahçesi de aynı dönemde yoğun mimârî faaliyetlere sahne olur.

Yeni saray'ın dış bahçesinde, Marmara ve Haliç surları üzerinde bir takım köşk ve kasırlar inşa ettirilmesi geleneği, onbeşinci yüzyıl sonlarına dayandırılabilir. I.Selim'in Sarayburnu'nda Top Kapısı önündeki **Mermer Köşk**, Marmara Surları üzerinde III.Murad için inşa edilen **İncili Köşk**²⁴⁴, II.Bayezid adına Galata karşısında inşa ettirilmiş **Yalı Köşk** ve bunun daha sonra III.Murad tarafından İncili Köşk'e benzer bir plan ve üslûpla yeniden inşa edilmiş hâli ve yine III.Murad döneminde Yalı Köşkü'nün kuzeyinde deniz surlarında bir kulenin üzerinde inşa edilmiş olan **Sepetçiler Köşk**, yeni sarayın dış bahçesi sâhilinde yer alan en erken tarihli yapılardır. (Şekil 4.134, Şekil 4.135) Kısa süreli kullanımlar için planlanmış, inzivâ geleneği çerçevesinde görünmeden görebilmek isteyen sultanlar için özel tedbirlerle korunaklı hâle getirilmiş bu özel mekânlar, onsekizinci yüzyıl başında değişmiş yaşam alışkanlıkları ile İstanbul'a dönen saray halkının yeni ihtiyaçlarını karşılamak için inşa edilen yeni sâhilsaray ve köşklere farklıdır.

Onsekizinci yüzyılın ilk çeyreğinde, Yeni Saray sınırları dahilinde, Yeni Sarayın özellikle harem bölümündeki kısıtlayıcı mekânlarından ve dayattığı sıkı disiplinden bir kaçış sunan yeni sâhilsaraylar inşa edilir. III. Selim döneminde de bunlara yenileri eklenmiş, var olanlara yeni mahaller ilâve edilerek genişletilmiş ve gerekli onarımlar yapılmıştır. Bu faaliyetler arasında birkaç tanesi önplana çıkar. Bunların ilki Topkapı sâhilsarayına çeşitli mahaller ilave edilerek yeniden düzenlenmesidir. 1793 (h. 1207) senesi başına tarihli bir keşif defterinden, Mabeynci Ahmed Efendi tarafından, Topkapı sâhilsarayının üst ve alt katlarında yer alan kitabelerin yenilendiği, tuğra ve saçaklarının tamir ettirildiği, renkli boyalı bezemelerinin yenilendiği, döşeme,kapı,çerçeve gibi yapı elemanlarındaki bozulmaların giderildiği anlaşılr.²⁴⁵ Bu kayıtlarda aynı zamanda dış mekanda yer alan havuz, bahçe ve kameriyelere yapılan bakım ve onarımlarla ilgili de bilgiler yer alır. Örneğin daha önceden var olan Aynalı Havuz'un taşlarının ağartılması, (köşeleri pahlı olmalı ki) "sekiz adet köşelerine mermerden, musanna', Saksonya resmi oyma-kârî taşlar" yerleştirilmesi ve bütün ekipmanının elden geçirilmesi yahut "ağaçlara su vermek

244 Sinan Paşa Köşkü, Çayır Kasrı/Köşkü, Serdab Kasrı olarak da anılır. (Yapım tarihi 1588/9-1591)
245 BOA TSMD 9583

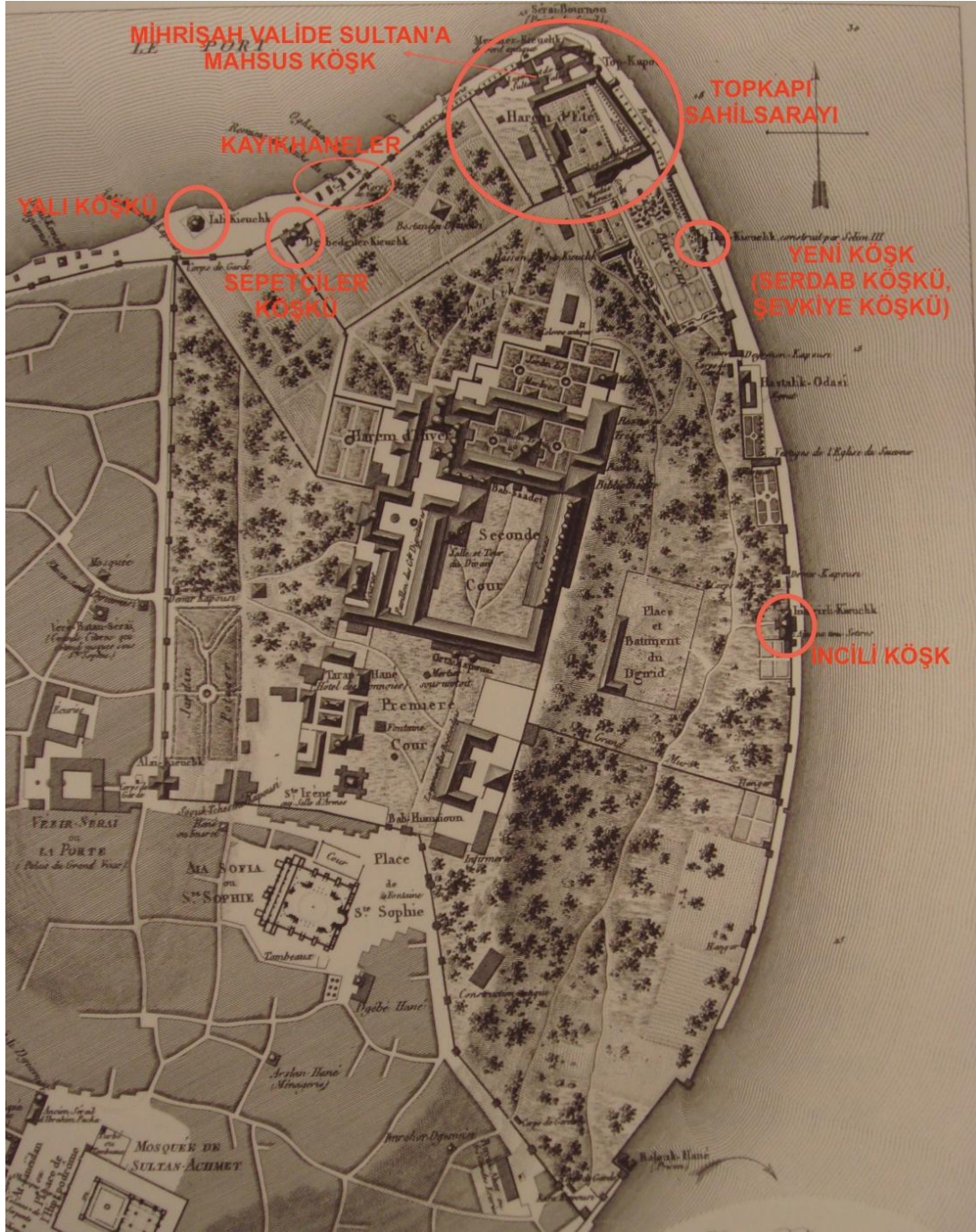
için kârgir sulama yolu, büyük havuz ve hazneler inşa edilmesi” gibi kayıtlar bunlara örnek gösterilebilir.

Şekil 4.134: Yeni Saray’ın Ondokuzuncu Yüzyıldaki Durumuna Dair Rekonstrüksiyon Denemesi.²⁴⁶

246 Eldem,Akozan, 1981

Açıklamalar: 27-III. Selim tarafından yaptırılan Yeni Köşkün yeri, 31-İncili Köşk, 44-Yalı köşkü, 45-sepetçiler kasrı, 48-topkapısının yeri, 49-Mermer köşkün yeri

Şekil 4.135: Kauffer tarafından çizilmiş Topkapı Sarayı vaziyet planı.²⁴⁷

Bu kapsamlı tâdilatın üç sene kadar sonra ise Topkapı Sâhilsarayında, Mihrîşah Valide Sultan'a maḥsus bir daire/köşk inşa edilir (Câbi Ömer Efendi, 2003, s. 46). Câbi Ömer Efendi ayrıca sâhilsarayın bahçesinin, vaktinden önce çeşitli meyve ve

²⁴⁷ Melling, 2003

sebzeleri yetiştirmeye elverişli olacak bir ısıtma sistemi eklenerek yeniden düzenlendiğinden bahseder. Sarkis Hovhannesyan da bu yeni köşkün, Topkapı sarayının üçüncü kapısı olan Hasırcılar kapısının ilerisinde bulunan surlar yıktırılarak 1795-96 senesinde (h. 1210) Valide Sultan için yaptırıldığını kaydeder (Hovhannesyan, 1996, s. 12). Surların getirdiği fiziksel sınırlamanın istenmemesi, yeni saray kullanıcılarının alışkanlıklarının ve mimari hassasiyetlerinin önceki yüzyıllara göre onsekizinci yüzyılda nasıl bir değişim geçirdiğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Ayrıca Topkapı Sâhilsarayının harem kısmı ile bağlantılı da olsa, kendi başına münferit bir yapı olarak öne çıkması da, Mihrişah Valide Sultan'ın gücünü ortaya koyar.

III. Selim'in sirkâtibi Ahmed Efendi'nin kayıtlarından, Topkapı sâhilsarayının zaman zaman tadil edildiği ancak 1806 senesi başlarında sâhilsarayın belli bölümlerinin yıkılarak tekrar yaptırıldığı anlaşılır. 7 Temmuz 1806 (h. 20 R 1221) tarihinde, Selim tarafından bizzat kontrol edilen yapı, bu tarihe yakın bir zamanda tamamlanmış olmalıdır (Beyhan, 2007, s. 198).

III. Selim'in yenisaray sınırları içerisinde yaptırdığı diğer bir yapı ise, Topkapı sâhilsarayının hemen güneyinde inşa ettirdiği yeni köşktür. Bu köşk III. Selim devrinde yeni köşk olarak anıldığı gibi "Serdab Köşkü" ve daha önce bu konumda bulunan Şevkiye Ocağı'na izâfeten "Şevkiye Köşkü" olarak da adlandırılır. Câbî Ömer Efendi tarafından "nefs-i hümayun için inşa edilen daire-i lâtîfe" (Câbî Ömer Efendi, 2003, s. 46) olarak nitelenen ve Kauffer'e ait İstanbul haritasında "III. Selim'in inşa ettirdiği yeni köşk" şeklinde tanımlanan bu köşk, setlendirilerek yamaca yerleştirilmiş geniş bir bahçenin önünde, Marmara surları üzerinde konumlandırılmıştır. Sirkâtibi Ahmed Efendi'nin, ruznâmenin 1 Mayıs 1792 (h. 9 N 1206) senesine ait kaydında bahsettiği, Mahbubiye meydanına nâzır müceddeden inşa buyurulmuş kasr-ı cedid bu yapı olmalıdır (Sirkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 49). 1792-93 (h. 1207) senesine tarihli, eski saray dahilinde yapılan yeni yapılar ve varolan yapılardaki gerçekleştirilen mimârî müdahalelere dair harcamaların yer

aldığı çeşitli müfredat defterlerinde²⁴⁸ yapı "cedid mabeyn-i hümâyun" olarak da anılır.

Melling'in gravürlerine göre, yeni köşk Marmara surlarına oturtulmuş, ahşap duvarlı bir kat ile kâgir duvarlı bir bodrumdan meydana gelir. Ortada bir sofa, sofanın iki yanında da padişaha ve valide sultana ait odalar yer alır. Hem sofa, hem de iki yanında bulunan odalar, ana kütlenin cephesinden birer çıkma ile ayrılırlar. Pouqueville, seyahat notlarında köşke ait oldukça detaylı bilgi verir (Pouqueville, 1806, s. 161-162). Bu notlara göre, yapıya, bahçeye bakan cephesinin neredeyse yarısını kaplayan merdivenlerle ulaşılır. Yaklaşık 91cm (3 feet) genişliğinde ve 15cm (6 inch) yüksekliğindeki bu üç basamak beyaz mermerden mamuldür. Köşkün giriş açıklığı, kapı yerine asılmış geniş ve perde şeklinde boyanmış bir kumaş ile örtülüdür. Köşkü Melling ile birlikte gezdiği anlaşılan Pouqueville, ortada bulunan sofa bölümünün eliptik planlı olduğunu ve etrafında bir sıra sütun dizisi bulunduğunu söyler. Bu mekanın üzeri bir kubbe ile örtülüdür ve ortasında İngiltere Kralı'nın III. Selim'e hediye olarak göndermiş olduğu büyük kristal avize asılıdır. Sofanın duvarları ve tavanı son derece yoğun şekilde bezenmiştir. Altın yaldızın, çiçek figürlerinin, aynaların bezemelerde çok sık kullanıldığını söyleyen Pouqueville, döşemenin muşambamsı bir kumaşla kaplı olmasını garipsediğinde, Melling bunun sarayda yeni yeni moda olmaya başladığını söyler. Ancak kumaş ve halı konusunda son derece geniş bir üretim ağına ve zevke sahip olan Osmanlı toplumu özellikle de Osmanlı sarayı gözönüne alındığında, böyle bir uygulamanın moda olması pek inandırıcı gelmemektedir. Sırkatibi Ahmed Efendi'nin kayıtlarından, Yeni Köşk'ün²⁴⁹ ve etrafının yeniden inşa edilmesine karar verildiği ve yıkımın 5 Kasım 1805 (h. 12 Ş 1220) yılında başladığı anlaşılr (Beyhan, 2007, s. 182).

Arşiv kayıtlarından, bu dönemde, III. Selim'in annesi, kız kardeşleri ve kuzenlerine bir tane suriçinde, bir tane Eyüp civarında ve bir tane de Boğaziçi'nde olmak üzere en az üçer tane saray/sâhilsaray tahsis edildiği anlaşılr. Bu saraylar arasında en az bilgiye sahip olunanlar suriçindekilerdir. Târih veya ruznamelerde, özellikle evlenmelerinin ardından kendilerine tahsis edilen bu sarayların isimleri ve kısaca ne

248 TSMD 2234, TSMD 9583, TSMD 3130, TSMD 2917

249 Ruznâme'de Şevkiye Divanhanesi olarak geçer.

tür yenilemeler yapıldığına dair bilgiler yer almaktadır. Örneğin Sırkatibi Ahmed Efendi, tuttuğu ruznamenin 28 Ocak 1804 (h. 15 L 1218) gününe ait kaydında, Anadolu Valisi Alaaddin Paşa ile evlendirilen Hibetullah Sultan'a Bab-ı Hümâyün karşısındaki Ayasofya Sarayı tahsis edildiğini yazar. Düğünden bir süre önce sarayda tâdilâtlar yapılmış, mefruşat yenilenmiş, III. Selim düğünden onaltı ve dört gün önce olmak üzere iki defa bu saraya gidip hazırlıkları bizzat kontrol etmiştir (Beyhan, 2007, s. 138). Benzer şekilde çeşitli keşif defterlerinde ve belgelerde de bu saraylara ait çeşitli tâdilât kayıtları yer almaktadır. Örneğin Yorgi Kalfa'nın yaptığı işler karşılığında alacaklarının hesaplandığı 1 Mart 1796 (h. 21 Ş 1210) tarihli bir evrakta, Yorgi kalfanın Beyhan Sultan'ın İstanbul'daki sarayında müceddeden köşkler, bahçe, limonluk ve cihannüma inşa ettiği, bir yangın sonrasında gerekli tâdilâtları yaptığı, muhtelif zamanlarda mutfak, kiler odası, sultan kethüda odası gibi mekanları yenilediği kayıtlıdır.²⁵⁰ Bir diğer örnek, Esma Sultan'ın divanyolu'nda bulunan sarayında yapılan bir tâdilâtın detaylı olarak anlatıldığı, 12 Eylül 1793 (h. 25 M 1207) tarihli bir keşif defteri olabilir. Bu defterden de sarayın üç katlı bir yapı olduğu, bahçesinde ayrıca bir köşk daha yer aldığı, iki tanesi Esma Sultana, üç tanesi de saray çalışanlarının kullanımına yönelik beş adet hamam bulunduğu gibi bilgiler elde edilmektedir.²⁵¹

Örneklerde de görüldüğü üzere, bu tür kaynaklar, bu sarayların vaziyet planlarını yahut mimari özelliklerini ortaya koyar nitelikte değildir. Bu sarayların mimârî nitelikleri hakkında görsel bilgi ve belgeye ulaşamamıştır. Ancak elde edilen bilgiler gözönünde bulundurularak, hanım sultanlara ait bu sarayların, Topkapı sarayının (en azından yerleşim düzeni anlamında) birer minyatür kopyası oldukları varsayılabilir.

4.3.2. Haliç'te yapılan saraylar ve mevcut saraylara yapılan mimarî müdahaleler

Haliç, II.Mehmed'in İstanbul'u fethini müteakip, başşehrin deniz yoluyla dış çevrelerle bağlantısını sağlayan birincil limanı hâline gelir. Surdışında kalan

250 TSMD 2917

251 TSMD 7886

kısımında; Eyüp semti, İstanbullu'nun engeç onaltıncı yüzyıldan bu yana mesîregah olarak kullandığı kağıthâne, yine fetihle aynı döneme tarihlenen ve gittikçe genişleyen tersâne ve kendisini çeviren surlarla Yeni sarayın karşısında konumlanmış bilâd-ı selâse'den Galata gibi şehir hayatında önemli yeri olan bölgeler bulunur.

Haliç kıyıları oldukça erken bir tarihte sayfiye niteliği kazanır. İlk yapıları II.Mehmed'e atfedilen Aynalıkavak ve Bahariye sâhilsarayları yüzyıllar içerisinde Osmanlı Sultanları tarafından tekrar tekrar elden geçirilmiş, çeşitli ilâveler yapılarak genişletilmiştir. Onaltıncı yüzyıldan itibaren hanedanın kadın üyelerinin, inşa ettirecekleri yalılar (ve kimi zaman da, türbelerinin de içerisinde bulunduğu hayratlar, imaretler) için en görkemli ve en itibarlı konum olarak Halicin güney sâhilini, bilhassa da Eyüp semti civarını tercih ettikleri görülür. Sultan kızları ve kız kardeşlerinin, suriçindeki konaklarının devlet ricalinden olan eşlerinin isimleri ile anılmasına rağmen, Haliç'teki sâhilsaraylarının kendi isimleri ile tanınması ve bu mülklerin hanedan içerisinde eldeğişimesi, hanedanın devamlılığını vurgulamanın farklı bir ifadesidir (Artan, 1994a).

Onyedinci yüzyılın ikinci yarısında hanedanın başkentteki yokluğunun ardından Onsekizinci yüzyılda, bu bölgedeki sâhilsaraylar tekrar hanedanın kadın üyelerine tahsis edilmeye, sık sık el değıştirmeye ve dolayısıyla sık sık yenilenmeye başlar. III.Ahmed'in kızları Fatma Sultan (1704-1737), Hatice Sultan (1710-1738), Ayşe Sultan (1715-1775), Saliha Sultan (1715-1778), Büyük Esmâ Sultan (1726-1788) ve Zübeyde Sultan'ın (1728-1756) Eyüp'te sâhilsarayları bulunduğu bilinmektedir (Artan, 1994a). Edirne'de sultanın ve hanedanın alışmış olduğu rahat ve daha az sınırlanmış saray hayatının etkilerinin İstanbul'a taşınmış olabileceği ve bu nedenle hanedanın, Topkapı sarayının kapalı ve özgürlüğü son derece kısıtlayıcı ortamından bir nebze uzaklaşılabilen bu tür çözümleri eskisine göre daha sık kullanmaya başlamış olabileceği düşünülebilir.²⁵² Onsekizinci yüzyılın ilk üç çeyreğinde çoğunlukla III.Ahmed'in kızları arasında el değıştiren yalılar, daha sonra III.Mustafa'nın kızları Şah Sultan (1761-1802), Hatice Sultan (1768-1822) ve Beyhan Sultan (1766-1824) ile I. Abdülhamid'in kızları Hibetullah Sultan (1788-

252 Görüşmelerimiz sırasında bu konuya dikkatimi çeken Prof.Necipoglu'na teşekkürlerimi sunuyorum.

1841) ve Küçük Esmâ Sultan'a (1778-1848) geçmiş ve onlar arasında da zaman zaman el değiştirerek kimi zaman yenilenmiş, kimi zamanda yeniden inşa edilmiştir.

III. Selim döneminde tutulmaya başlandığı düşünülebilecek olan ve en erken tarihli 1791'e tarihlenen bostancıbaşı defterlerinde²⁵³, sur dışında ilk olarak Defterdar İskelesi ile Eyüp İskelesi arasında sırasıyla Beyhan ve Esmâ Sultanların, Eyüp İskelesi ile Bahariye İskelesi arasında ise Hibetullah ve Hatice Sultanlara ait sâhilsarayların kayıtlı olduğu görülür. Çok sayıda keşif defteri Beyhan ve Esmâ Sultan'ların birlikte Bostan İskelesindeki saraylarını terkederek Defterdar İskelesi'nde yeni yalılar yaptırdığına işaret eder (Artan, 1994a). Bunların yanısıra, 31 Aralık 1792 (h. 17 C 1207) tarihli bir belgede Esmâ ve Beyhan Sultan sâhilsarayları arasında Zübeyde Sultan sâhilsarayı olarak anılan sarayın mülknamesinin, Kantarcılarda konağı yanan Hibetullah Sultan'a verilmesi emredilir. Ancak daha geç tarihli bostancıbaşı defterlerinde Hibetullah Sultan'a ait bir yalı kaydına rastlanmamaktadır. Bunun sebebi, yalının 1792-1800 seneleri arasında bir tarihte Esmâ Sultan'a devredilmiş olması olabilir. Ruznâme'nin 11 Ekim 1800 (h. 22 C 1215) gününe ait, Kaptan Paşa'nın Selim'i, "Eyüb'de müceddeden bina eylediği sâhil sarayına" davet ettiği ve Selim'in bu davete annesi Mihrişah Valide Sultan ile birlikte icabet ettiğine dair kayıt, bu düşünceyi destekler (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 338). Bahsi geçen saray, Eyüp'teki Esmâ Sultan Sâhilsarayı ve "müceddeden bina eylemek"ten kastedilenin ise varolan sâhilsarayda ve bahçesinde yapılan büyük çaplı yenileme ve tâdilâtlar olmalıdır.²⁵⁴ Yaptırılan bu büyük çaplı yenilemenin, Sermimar Mehmed Arif Ağa, Menas, Yorgi, Güllabioğlu ve Todori kalfalar tarafından, Selim'in kethüdası Ömer Ağa, Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa'nın kapı kethüdası Sabit Selim Efendi ve hazinedarı Emin Ağa kontrolünde hazırlanan 18 Ağustos 1800 (h. 27 R 1215) tarihinde keşif defterinde, sarayın mimârî bölüm ve bileşenleri detaylı bir biçimde isimlendirilmiş ve bunların inşası için yapılan harcamalar kaydedilmiştir.²⁵⁵ Bu keşif defterinde kayıtlı bilgilere ve Melling'in Eyüp sırtlarından, Haliç kıyılarının onsekizinci yüzyıl sonundaki halini tasvir ettiği

253 İÜ Nadir Eserler 8866,8865; Koçu, 1958

254 TSM-d-4408, TSM-d-10119

255 TSM-d-10119

gravürde, kısmen görülebilen hanedan kadınlarının sâhilsaraylarına dayanarak, Esmâ Sultan sâhilsarayının ve belki de diğerlerinin, orta avlulu bir plan şemasına göre tasarlandıkları düşünülebilir. (Şekil 4.136)

Sarayda, Esmâ Sultana ait bölümler dışında, Hüseyin Paşa'ya mahsus, içinde odaları, divanhanesi ve sair müstemilatı olan bir "daire", bir mabeyn bölümü, deniz tarafında kayıkhane ve iskeleler ve "hariciyye'de" işçiler dairesi, bekçi hânesi, büyük bir mutfak, kandilci odaları gibi servis mekânlarının bulunduğu anlaşılır. Bu bölümlerden hanım sultana ait kısımların dörtgen planın hem denize hem arka tarafa cephesi olan bir kanadını, eşine ait kısımların ise bunun simetrisinde kalan diğer kanatta bulunduğu düşünülebilir. Mabeyn bölümü, içerisinde padişahın kullanımına mahsus "sâfi altunlu müzeyyen ve tekellüflü" bir odanın da yer aldığı ve bu mahalden büyük divanhaneye doğrudan bir merdivenle ulaşılabilirdi gözönüne alındığında, muhtemelen deniz tarafında, cephenin orta bölümlerine yerleştirilmiş olmalıdır.

Şekil 4.136: Eyüp Tepelerinden Haliç Görünümü – detay.²⁵⁶

Esmâ Sultan'ın ikâmetine ayrılan harem bölümünde de, Hüseyin Paşa'nın dairesinde de birer adet divanhane bulunduğu, bunlardan Esmâ Sultana ait olanının altınlu olarak anılmasına istinaden daha bezemeli olduğu düşünülebilir. Ayrıca bu divanhanenin, deniz tarafında kurşun döşemeli çıkma mehtabiyeler bulunduğu da belirtilmiştir.

256 Melling, 2003

Harem'in ana kapısının iki yanında birer tane mermer taşlı çeşme ve sarayın içerisinde pek çok çeşme, hamam, su haznesi ve havuzlar bulunması da onsekizinci yüzyılda suya ve su yapılarına olan ilginin hâlen devam ettiğine işaret etmektedir. Yapı ile ana sokak arasında, biri kâgir bir altyapıya oturan fevkânî, diğeri ise aşağı bahçe olarak anılan muhtemelen düzayak iki bahçenin bulunduğu anlaşılır. Bu bahçelerin sokak cephesinden yüksek duvarlarla ayrıldığı ve bu şekilde Boğaziçi'deki daha geçirgen ve şeffaf tasarım anlayışının uygulanmadığı düşünülebilir. Melling'in tasvirlerinde de sâhilsarayların sokak cephelerinin yüksek duvarlarla yalıtılmış olması bu düşüncüyü destekler.

Sarayın yeniden düzenlenmesi sırasında bahçenin yeniden tanzimi de önemli bir iş kalemi olarak gündeme gelir. Yukarı bahçede eliptik formlu olarak tasarlanan bir mehtabiyyenin, taş bir selsebilin, etrafı denizlikli ve fiskiyeli büyük mermer bir havuzun yer aldığı bahçedeki düzenlemeler için ayrıca düzenlenen keşif defterinde kaydedilmiştir.²⁵⁷ Yukarı bahçe ile aşağı bahçe arasındaki ulaşım, büyük bir merdiven sayesinde sağlanır. Aşağı bahçede de "göl" olarak anılan büyük (ve muhtemelen organik formlu) bir havuzun, iki büyük mermer havuzun, bir mehtabiyyenin varlığından sözedilebilir.

1802 tarihli bir bostancıbaşı defterinde de "müceddeden" inşa edildiği kaydedilmiş olan Eyüp'teki Esmâ Sultan Sarayı'nda, 30 Ocak 1804 (h. 17 Ş 1218) tarihinde rahatsızlanan ve bundan bir hafta sonra da vefat eden kaptan-ı derya yalnızca üç sene geçirebilir. Kocasının vefatından yalnızca dört sene sonra Esmâ Sultan'ın sâhilsarayını yeniden inşa ettirdiği bilinmektedir (Beyhan, 2007, s. 134). 1836 senesinin ilk dokuz ayında İstanbul'da bulunmuş ve gördüklerini detaylı biçimde yazmış olan Julie Pardoe, Esmâ Sultan'ın Eyüp'teki sâhilsarayını; "Her taraftaki bezemeler ağır, ama son derece zengin ve şimdiye kadar gördüklerin içerisinde en doğu zevkine uygun olanıydı. Kasır Sultan Selim tarafından yaptırılmış ve yeri çok güzeldi." sözleriyle tanımlar (Pardoe, 2004, s. 282). Pardoe, ayrıca gezme fırsatı bulduğu ve daha önceleri III. Selim'e mahsus oda olduğunu söylediği salonun, boydan boya altın yaldızlı olduğunu, duvarlarda girintilerin ve geniş silmeli

257 TSM-d-4408

sarkıtların bulunduğunu ancak tavanda kullanılan açık mavi üzerine serpiştirilmiş gümüş renkli yıldızların, bu süslü silmelerin yarattığı ağır etkiyi hafiflettiğini anlatır.

Esmâ Sultan'ın Defterdar iskelesi civarındaki bu sâhilsarayından sonra ilk karşılaşılan, daha önceleri Kadirga Limanı Sarayı olarak da bilinen ve Büyük Esmâ Sultan'a ait olan sâhilsaraydır. Esmâ Sultan'ın 1788 senesinde vefat etmesinin ardından sayısız mülkü, I. Abdülhamid'in üç kızı arasında taksim edilir. Artan, önce Emine Sultan'a verilen Esmâ Sultan'ın Kadirga Limanı Sarayı'nın, Emine Sultan'ın 1791 senesinde, onüç yaşında iken vefat etmesi sonrasında o sıralarda üç yaşında olan Hibetullah Sultan'a devredildiğini ileri sürse de, 1803 senesine tarihli bir hatt-ı hümayunda, Hibetullah Sultan'a bu sarayın Anadolu Valisi Alaaddin Paşa ile, 28 Ocak 1804 (h. 15 L 1218) tarihinde yapılacak düğününden önce mülk olarak verildiği açıkça belirtilmiştir (Beyhan, 2007, s. 138).²⁵⁸ Eyüp'teki sâhilsarayın tâdilâtı ile ilgili bir belge, Selim'in kuzeni ve müstakbel eşine vereceği sarayı, yeni ve bakımlı bir görünüme sahip olarak teslim etmek istediğini ve bundan kaynaklanan acelesini ortaya koyar. Birkaç defa tâdilâtın, mümkün olduğu kadar az masraf yapılarak Ocak ayından önce bitirilmesi için emirler gönderdiği anlaşılan sultana, mimar ağanın "saray gâyet atik olmak hasebiyle bir mahalle el vurulduğu gibi sapır sapır dökülüyor. Bu cihetle zarûrî küllî ta'mire mecbur oluyorum. Ancak inşaallah keşfini çok tecavüz etmez." şeklindeki açıklaması karşısında, Selim'in "inşaallah şevval'in onbeşine her levazımı hazır olsun" diyerek verdiği cevap, her ne olursa olsun sarayın düğüne yetiştirilmesine âzamî önem verildiğini gösterir.²⁵⁹ Selim'in, kuzeninin düğününden önce hem suriçinde kendisine tahsis ettiği Bab-ı Hümayun karşısındaki Ayasofya Sarayı'nın, hem de Eyüp'teki sâhilsarayın tamir ve mimârî düzenleme süreciyle bizzat ilgilenmesi, hanedan kadınlarına tahsis edilen hem suriçinde hem Eyüp sâhilindeki sarayların, hanedana damat olarak giren rical'e karşı bir prestij ögesi olarak kullanıldığını da düşündürür.

En erken tarihli bostancıbaşı defterlerinde, Eyüp'teki Hibetullah Sultan'a ait sâhilsarayından sonra Hatice Sultan'a devredilmiş bir diğer sâhil saraya daha rastlanır. Boğaz'daki sâhilsarayları ile ilgili daha detaylı bilgiye sahip olduğumuz

258 Ayrıca Kadirga Sarayı'nın başarılı bir mimârî rekonstrüksiyon denemesi için bkz: Artan, 1993
259 BOA HAT 129-5359

Hatice Sultan'ın Eyüp'te bulunan sâhilsarayı ile ilgili bilgiler -özellikle görsel malzeme- sınırlıdır. Çevresindeki diğer hanedan kadınlarına ait sâhilsaraylarla benzer bir mimari anlayışa sahip olduğu düşünülebilir. Mimârî şekilleniş, dış cephe bezemeleri, kullanılan malzeme gibi kriterleri, klasik osmanlı konutunun karakteristik özelliklerini taşıdığı görülen Eyüp civarındaki sâhilsarayların, aynı sultanlara ait Boğaziçi'nde bulunan sâhilsaraylara göre neden farklı bir anlayışla inşa edildikleri önemli bir konudur. Eski saray, Yeni saray, Selâtin câmiler, hanedana ait önemli hayratlar gibi İstanbul'un neredeyse bütün önemli yapılarının konum seçimlerinde, Haliç istikâmetinde oluşan silüet ve Haliç'ten görünüm önemli bir etken olarak rol oynamıştır. Dolayısıyla Halicin özellikle güney sâhilinde yapılacak yapılar için, Osmanlı'nın ihtişamını ve gücünü klasik bir üslûpla yansıtan yoğun dokulu bir görsel fon bulunduğu gözardı edilmemelidir. Hanedanın Haliç sâhillerinde bulunan sâhil saraylarında, Boğaz'dakilere nazaran çok daha sade ve klasik bir üslûp tercih etmiş olmaları, bu fon ve şehir silüetinde yaratacağı etki ile ilişkilendirilebilir. Bunun yanı sıra, Eyüb'ün mânevî önem ve niteliği de bu tercihte rol oynamış olabilir (Artan, 1994a; Göcek, 1996, s. 41).

III. Selim devrinde İstanbul genelinde görülen şehir silüetinin yenilenmesi çabası, Haliç çevresi için de aynı şekilde etkili olur. Yukarıda bahsedildiği üzere, Eyüp sâhilsarayları bir bir el değiştirip yenilenirken, Kağıthâne deresi üzerinde bulunan Sâdâbad sarayları ve Haliç'in kuzey sâhilinde bulunan Aynalıkavak sarayı da yenileme çalışmalarından nasibini alır.

Patrona Halil isyanından sonra harap edilen Sâdâbad sarayları, I.Mahmud döneminde tamamen eski haline getirilmese de kısa süreli geziler ve yabancı devletler için yapılan törenler için kullanılmaya devam edilir ancak sonraki dönemlerde onsekizinci yüzyıl başlarındaki önem ve ihtişamını yitirir. I.Mahmut devrinden sonra uzun süre gözden düşen bölge ve burada bulunan yapılara yönelik ilk kapsamlı düzenleme çalışması III. Selim döneminde gerçekleştirilir (Aktepe, 1976). "Hayli vakitten beri ta'mir olunmadığından ekser mahalleri fenâpezîr ve harâbe" haline geldiği belirtilen Sâdâbad'daki kasırlar, havuzlar, çağlayanlar ve sair mahallerin Selim'in emriyle başlanan yenilemesinin ilk adımı olarak Hassa Sermimarı Mehmed Ârif Ağa ve Yani Kalfa tarafından yapılan keşiflerinin ardından, sultana, yapıların "hey'et-i asliyyeleri üzere" mi (özgün tasarımları, formlarına bağlı kalınarak) yoksa

başka şekilde mi yapılmasının istendiği sorulur. Dönemin mimari üslûba yönelik seçimleri ve anlayışı ile ilgili önemli bir veri olabilecek bu sorunun cevabına, maalesef şüana kadar konuyla ilgili ulaşılabilen belgelerde ulaşılamamıştır. Ancak belgede Selim'in yapılan keşif esas alınarak bir an evvel tâmîrâta başlanmasını istemesi, yıktırılıp dönemin zevklerine uygun bir şekilde tekrar yaptırılmaması, yapıların eski mimârîsinin korunduğunu düşündürür.²⁶⁰ Yine de bu tam olarak Selim'in mimârî üslûba ait bir seçimi olarak algılanmamalıdır. İçerisinden çıkılan savaş ortamında, harcanacak para miktarının ön planda tutulmuş olması daha büyük bir ihtimaldir.

Sâdâbad'daki bu düzenlemelerin altında yatan sebep, III.Ahmed döneminde zevk ve eğlence ile anılan bu sarayların aynı bağlam içerisinde tekrar canlandırılmasından ziyâde, Selim'in Kağıthâne çayırını "asakir-i muallim" için talim sahası olarak kullanmaya karar vermesi ve askerini daha yakından kontrol edebilme isteği olsa gerektir. 1792 senesi ortalarından itibaren, yeniçerilerin haftada iki gün, topçuların hergün ve humbaracı ve lağımcıların münasip zamanlarda Kağıthâne'de talim görmesi kararlaştırılır (Ahmed Cevdet Paşa, 1891a, s. 1398). Sâdâbâd kasırlarındaki ilk tâdilâtların da bu döneme denk gelmesi tesadüf olmamalıdır. 1810 senesinde İstanbul'da bulunmuş olan Hobhouse, Kağıthâne kasrını III. Selim'in en sevdiği yazlık saraylardan biri olarak tanımlar ve çok büyük olmayan, gösterişli, kafesler ve pilastırların dikkati çektiği bir yapı olarak tasvir eder. Kasırla ilgili bahsettiği bir diğer şey ise, topçuların tâlim yapmaları için kasrın çevresine yerleştirilmiş olan, uçları vâdiye dönük sahra toparıdır (Hobhouse, 1817b, s. 259). Yapının ve çevresinin giderek artan askerî niteliği bu anlatımda da göze çarpar.

Selim'in Sâdâbad'daki tâdilâtla da bizzat ilgilendiği, başlangıcından kısa süre sonra ayda bir gibi sık bir aralıkla (12 Ağustos, 29 Ağustos, 11 Eylül, 2 Ekim 1792 günlerinde) Sâdâbâda giderek onarımları seyir ve kontrol ettiği görülür (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 88, 93, 95, 99). Sâdâbâd'daki yenileme çalışmaları 22 Mayıs 1793 (h. 11 L 1207) günü tamamlanır. Havanın güzelliği, Sâdâbad kasırlarında devam eden çalışmaların tamamlanması ile birleşince yirmi otuz senedir görülmemiş

bir kalabalık buraya akın eder. Pehlivanlar, canbazlar, çengiler ile eğlenilmekte iken, halkın parmaklıklarla ayrılan bu kısma girmesine izin verilir ve büyük bir izdiham yaşanır (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 126).

En geç onaltı asırdan bu yana İstanbullu'nun mesîregâh olarak kullanılan (Lâtîfî, 1977, s. 59-61) ve özellikle Onsekizinci Yüzyıl başlarında saray tarafından da sahiplenilerek bu özelliği iyice vurgulanıp öne çıkarılan Sâdâbâd bölgesinde yine saray, halk ve eğlencenin bir araya gelmesi ve buna halk tarafından gösterilen itibar önemlidir. Selim'in asıl hedefi ne olursa olsun, özellikle son altmış senedir halkın belleğinde yer etmiş negatif bir imajı olan bir bölgede yaptırdığı inşâ faaliyetleri, halk indinde de meşrulaştırmaya çalıştığı düşünülebilir.

Haliç'in -özellikle kuzey sâhillerinin- giderek artan askerî niteliğini en iyi ortaya koyan örneklerden bir diğeri de Aynalıkavak olarak da bilinen Tersane Sâhilsarayı ile ilgili mimârî değişikliklerde gözlenebilir. Evliya Çelebi Haliç sâhilinin bu en büyük sâhilsarayının ilk yapımını II.Mehmed'e atfeder (Evliya Çelebi, 2006). Onyedinci yüzyılda yaşamış tarihçi Nâimâ ise, "binâ-i kasr-ı tersane" için I.Ahmed'le bağlantılı olarak "kendüler Edirne'de iken Tersane Bahçesi'nde bir Kasr-ı Âlî ma'tetim mâtihibinâ olunmak buyuruldu" şeklinde kayıt düşerek hasbahçe'deki ilk sultan yapısını I.Ahmed'e bağlar (Naima Mustafa Efendi, 1968). Ancak bu kayıttan orada daha önce bir kasır olup olmadığının anlaşılması mümkün değildir. Bu kasır 1677'de yanmış, 1679'da 4.Mehmet tarafından tekrar yaptırılmıştır (Artan, 1994c, s. 485). Onyedinci yüzyıl boyunca revaçta olan ve padişahların Edirne'den İstanbul'a geldiklerinde tercih ettikleri bir saray olmayı sürdüren Tersane Sarayı, sarayın temelli İstanbul'a dönüşünün ardından III.Ahmed devrinde tamamen yenilenerek, tecdîden yapılan binalar ve ilâvelerle büyütülür. Onsekizinci yüzyıl'ın özellikle ilk üç çeyreği boyunca Osmanlı padişahlarının sık kullandığı saraylardan biri durumuna gelen saraya yavaş yavaş "Aynalı Saray" veya "Aynalıkavak Sarayı" denmeye başladığı görülür (Anonim, 1994). Bu dönemde diplomatik görüşmeler için de kullanılmaya başlayan Tersane Sarayı'nın, yazlık saray olarak kullanılmasının yanı sıra bir tür "hariciye köşkü" niteliği de kazandığı söylenebilir. 1774 senesinde Ruslarla imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın maddelerini açıklığa kavuşturmak amacıyla 1779 senesinde yapılan ve Aynalıkavak Tenkihnamesi olarak

da adlandırılan görüşmelerin de bu sarayda yapılmasının ardından saray gözden düşer ve 1792 senesi başlarına kadar mîrî ambar olarak kullanılır.

1792 senesinin Ocak ayından itibaren Tersane sarayında yeniden bir takım inşâ faaliyetlerin gündeme geldiği görülür. Öncelikle tersane bahçesinde bulunan "havuz kurbunda" yeni bir kasır ve haremde efendiler ve Mihrişah Valide Sultan için birer daire inşa edilmesine karar verilir ve keşfi yaptırılır. Bunların yanısıra, uzun zamandır mîrî ambar olarak kullanılan ve oldukça harap durumda bulunan Kasr-ı Hümâyûn (bugün Aynalıkavak Kasrı olarak anılan yapı), neredeyse baştan yapılrçasına büyük çaplı bir onarım geçirir. Bu onarım sırasında III.Ahmed döneminden kalan ana tasarım korunmakla birlikte, dönemin zevklerine ve iç mimârî anlayışına uygun bir düzenlemenin yapıldığı görülür. Ocak ayının 22'sine tarihli bir belgede sarayın iki gün zarfında tahliye edilmesinin emredilmesi, mîrî ambar fonksiyonunun tamamen sarayın dışına alındığına ve keşfin hızla tamamlanıp, inşaatın bir an önce başlamasının istendiğine işaret eder.²⁶¹ Selim, inşaatın başlangıcından itibaren sık sık tebdilen gidip inşa edilen mahalleri kontrol eder. Sırkâtibi Ahmed Efendi tarafından tutulan ruznâmenin 12 Mayıs 1792 (h. 19 N 1206) tarihli kaydında, Selim'in tersane sarayındaki kasr-ı cedid'i teşrif ettiği belirtilmiştir. Dolayısıyla Kasr-ı Hümâyûn'un üç-dört ay gibi kısa bir sürede tamamlanmış olduğu düşünülebilir (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 2003, s. 76). 1792 yılının Mart ayında kaptan-ı derya olan Küçük Hüseyin Paşa da, devam etmekte olan Tersane Sarayı'ndaki inşâ faaliyetlerde rol oynar.²⁶² Ancak yapım faaliyetlerinin yanısıra, sarayda zaman zaman yıkım faaliyetlerinin de gerçekleştirildiği görülür. III. Selim, 1795-96 (h. 1210) senesinde Tersâne-i Âmire nizâmına dair yapılan bir meclis'te, Aynalıkavak Sarayının bir bölümünün yıkılmasını ve tersane-i âmire'nin yıkım yapılacak araziye doğru genişletilmesini emreder.²⁶³ Bu târihte tersane sınırına yakın olan bir kısım saray binaları yıktırılsa da, padişah yahut hanedanın diğer üyelerinin bu kısmî yıkımdan etkilenmediği ve yine sık sık Tersane Sarayı'nı kullandıkları görülür.

261 BOA CSM 886

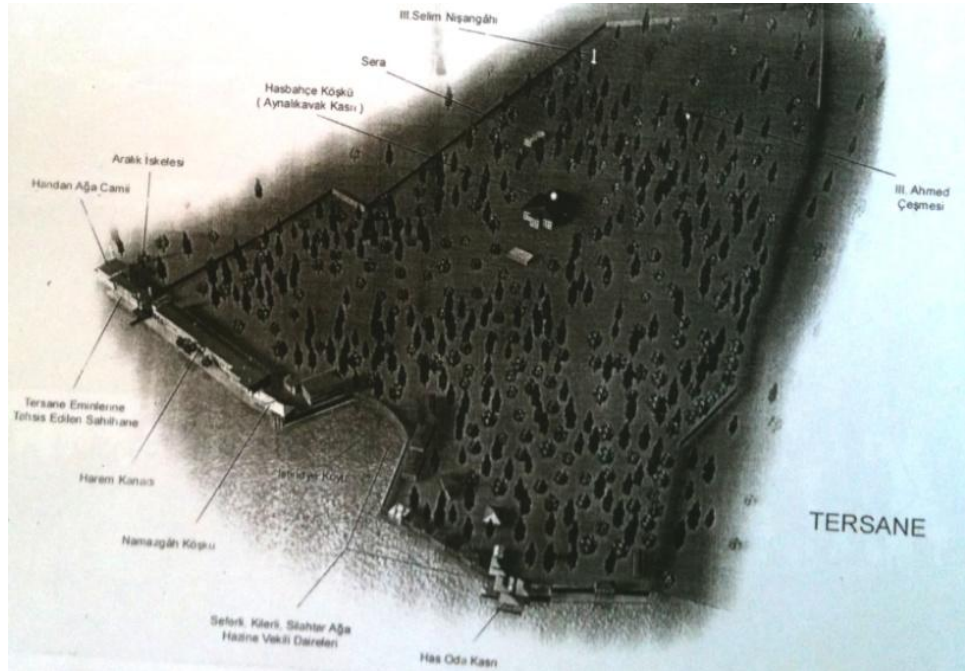
262 C.BHR.465; Koçu, 1960

263 BOA HAT 113-4538

1805-06 senelerine tarihli bir keşif defterinde sarayın harem, daire-i hümâyûn, namazgâh köşkü, kızlarağası dairesi, hazinedar ağa ve maiyetinin dairesi, acemioğlanı koğuşları, hademe odaları, enderun ağalarının odaları, silahdar ağa, hazine ve seferli daireleri, balıkhane, köşkler, hamamlar, havuzlar, kapılar ve câmiler gibi çok sayıda bölümünün ayakta olduğu anlaşılmaktadır (Safvet Bey, 1911; Artan, 1994c). Klasik Osmanlı saray teşkilatı için oluşturulmuş saray düzenini temsil eden bu mekânların, birbirleri ile ilişkileri keşif defterinden tam olarak anlaşılamasa da, klasik Osmanlı konut mimarisinin karakterini yansıtan bu sarayı, tamamen yok olmadan önceki son halinde Meling’e ait gravürde görmek mümkündür. (Şekil 4.137, Şekil 4.138)

Şekil 4.137: Tersane (Aynalıkavak) Sâhilsarayı.²⁶⁴

Şekil 4.138: Tersane (Aynalıkavak) Sâhilsarayı restitüsyonu.²⁶⁵

264 Meling, 2003

265 Alarşlan, 1999, s. 183

Tersane Sarayı yapılarından günümüze ulaşabilen küçük bölüm'ün, daha III. Selim döneminde denizle ilişkisi kopmuş, çevresine inşa ettirilen duvarlar sayesinde de aşağı yukarı bugünkü sınırlarına ulaşmıştır.(Şekil 4.139) Günümüzde kara tarafı duvarı üzerinde yer alan ve esas giriş olarak kullanılan, oldukça sade dikdörtgen formlu, yuvarlak kemerli bir açıklığa sahip olan kapı, üzerinde yer alan Şeyh Gâlib tarafından yazılmış, 1792 (h. 1206) senesine tarihli onaltı mısralık tarih kitabesi'ne²⁶⁶ göre Okmeydanı için tasarlanmıştır. Kitabe üzerinde yer alan madalyon içerisindeki 1817-18 (h. 1233) tarihli II.Mahmud'a ait tuğra ise, kapının II.Mahmud döneminde bu konuma taşındığına yahut yenilendiğine işaret eder. (Şekil 4.140)

Şekil 4.139: Tersane Sarayı'dan günümüze ulaşabilmiş yapılar ve sarayın bugünkü sınırları.

266 Pâdişâh-ı bahr u berr Sultân Selîm-i kâmkâr / Kâbza-i fermânının münkâdıdır sebû'n şidâd
Sa'd-ı râmiñ nîrû-yı ikbâlinin ter-keş-keşi / Cünbiş-i ebrûsuna Behrâm râm-ı inkiyâd
Tâli'inde olması bî-şüphe sehmü'l-gayb anın / Olduğudur re'y-i pâkinde isâbet itiyâd
İşte ez-cümle bu bâb-ı açdı Okmeydânına / Yani erbâb-ı hüner bu bâba etsin istinâd
Dergehinden cânib-i sa'de yol açmaktır garaz / Sa'd-ı Vakkâsın edip rûh-ı şerîfin gâhî şâd
Hâsılı sehmüs-se' âdetdir sarây-ı tâli'i / Etmede âsâr-ı hayrî bir birine ittîrâd
Rezm ü bezm ü şi'r ü inşâda müsellemdür tamâm / Her kemâlinde aşağı koşusudur Keykûbâd
Nükte-pîra vü tüfenk-endâz ü hem şîrîn-süvâr / Ermemişdi Hak bu kim bu menzîle Sultân Murâd
Eylese hurşîd-i lâyıkdır eger kandil-i tîr / Fikret-i rûşenle etdikçe nişângâhın reşâd
Bir kebâze kuvvet-i bâzûsına kavs-ı kuzah / Belki şehperr-i hadenk-i zûru Cebrâil-nijâd
Himmeti ednâ şikâra saymaz ol şâhîn yine / Olsa kurbânı gazâl-i mihr eger her bâmdâd
Kuvvet-i zâl ü Nerîmânın kodu taş başına / Ayağına tozuna ermez Rüstem-i rûyîn-nihâd
Altı şâhiddir tamâm emn ü amanâ şeş-cihet / Râyegâne devr-i lutfunda o rûtbe adl ü dâd
Nâvenk-i müjgân ebrû-veş yaraşmış ülfete / Eyleyip birbirine pîr ü civân hubb ü vedâd
Bu sözü gûş eyledim bir dem leb-i sûfârdan / Mûcib-i rif'at degil mi dogrusu ya ittihâd
İrtifâ etmek ne mümkündür hevâ-yı vâfîna / Kâr-sâz-ı dehrdir olsun hemân ömrü ziyâd
Atmadın yâbâna lutf etdîn âbd-i bî-kesi / Bir duâ-güyende-i dîrîneyim hem-bende-zâd
Söyledim Gâlib murassa mısra-i târihini / Oldu ya Hak bâb-ı zîbâ câ-yı şastına küşâd

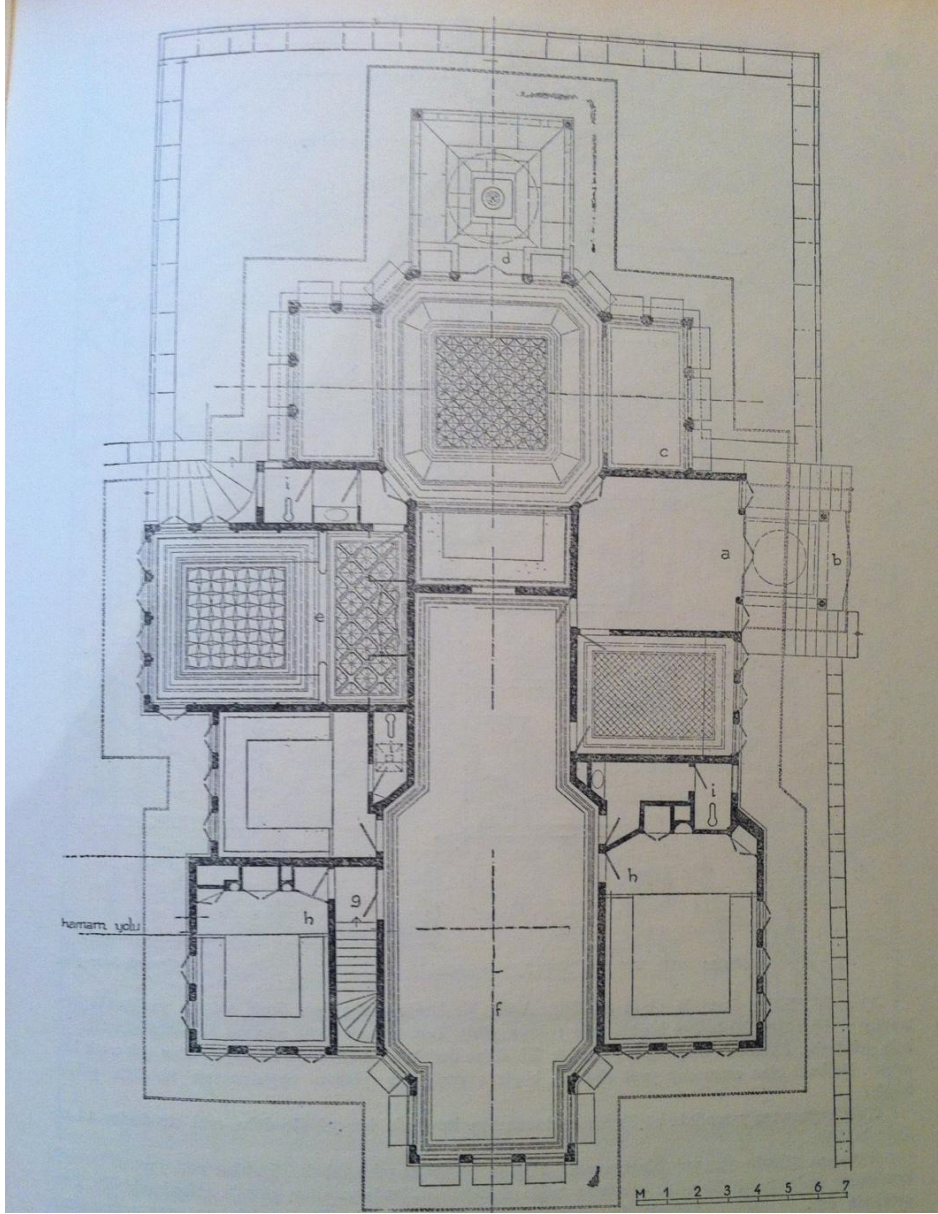
Şekil 4.140: Tersane Sarayı'nın günümüzde esas giriş için kullanılan kapısı-detay.

Bugün ana yapılardan sadece Aynalıkavak Kasrı olarak da anılan Hasbahçe Köşkü sağlamdır. Hasbahçe Köşkü, kara tarafında tek, Haliç yönünde ise eğimli arazi sebebiyle iki katlıdır. Alt katta, hizmetli odaları, mutfak, depolar gibi servis mahalleri bulunur. Yapının planı, uzun eksenini iki tarafına yerleştirilmiş olan üç kollu divanhane ve geniş sofa'nın çevresinde gelişir. Yapının ana girişi güney cephesinde bulunur. Bu girişin önünde, iki taraftan çıkılan, arasında bir binek taşı bulunan, mermer merdivenlerle ulaşılan sade bir sahalık ve üzerinde, iki mermer sütuna oturtulmuş, ortası basık bir kubbe ile hareketlendirilmiş bir örtü yer alır. Giriş kapısının üzerinde bulunan dört mısralık tarih kitabesi ile, yapının 1792 (h. 1206) tarihinde yenilendiği de kesinlik kazanmaktadır. (Şekil 4.141)

Şekil 4.141: Aynalıkavak Kasrı, ana giriş.

Ana mekânlara nazaran oldukça sade bezenmiş olan giriş holünün sağında, divanhâne, solunda ise sofa yer alır. Bu iki mekân yapının tüm uzun aksını kaplayacak şekilde yerleştirilmiştir. Tuvaletler ve dinlenme ve/veya çalışma gibi amaçlarla kullanılabilecek diğer küçük mekânlar ise ana mekânların iki yanında bulunur. (Şekil 4.142)

Şekil 4.142: Hasbahçe Köşkü zemin kat planı²⁶⁷ a-giriş holü b-giriş ve binek taşı c-divanhane d- havuzlu taşlık e- arz odası f- sofa g-alt kata inen merdiven h-odalar i-helâlar.

²⁶⁷ Eldem, 1969, s. 317

Okmeydanı yönünde, kara tarafında konumlandırılmış olan divanhanenin ana mekânı, köşeleri pahlanmış kare formlu bir mekândır. Üzeri yüksek bir kubbe ile örtülü olsa da bu kubbe içeriden algılanmaz. Kubbenin sembolik mânâları düşünüldüğünde yapının bu en önemli mahalinin vurgulanmak istediği düşünülebilir. İç mekânda da orta mekânın tavanı tekne biçiminde yükseltilerek ve yoğun bir biçimde bezenerek vurgulanmıştır. Bu yüksek tavanın birleşim ayrıtlarında, mavi fon üzerindeki kalemişi bezemelerde Sultan III. Selim'in tuğraları ve çeşitli savaş ve müzik aletleri ile oluşturulmuş Osmanlı armasının öncülü niteliğindeki motifler dikkat çeker. (Şekil 4.143)

Şekil 4.143: Aynalıkavak Kasrı, Divanhane tavan detayı,1.

Divanhanenin önünde büyükçe bir yarı kapalı alan bulunur. Bu mekânın ortasında mermerden mamul fiskiyeli bir havuz yer alır. Bu havuzun içerisindeki fiskiye taşı III.Ahmed dönemine tarihlenmektedir (Alarşlan, 1999, s. 193). (Şekil 4.144)

Şekil 4.144: Aynalıkavak Kasrı, Divanhane önündeki yarı kapalı mekân.

İç mekânda ise, divanhânenin orta mekânı üç yandan dikdörtgen bölümler eklenerek genişletilmiştir. Özgün durumda bu bölümlerde sedir biçiminde oturma elemanları yer aldığı düşünülebilir. Bu mekânlardan iki yan cephede yer alanlarının tavanlarının ortalarında sade profillerle çevrili birer kısım oluşturulmuş ve bunların içlerine altın yaldızlı ay yıldız motifleri yerleştirilmiştir. (Şekil 4.145) Divanhânenin tavan bezemesinde karşılaşılan tüm bu motifler, III. Selim devrinde, merkezî otoriteyi temsil eden, tuğra, arma, ay-yıldız gibi motiflerin iç mekân bezemelerinde yoğun kullanımına bir örnek gösterilebilir.

Şekil 4.145: Aynalıkavak Kasrı, Divanhane tavan detayı,2.

Divanhane bölümünün güney, kuzey ve batı yönlerine bakan üç cephesinde, çift sıra pencereler yer alır. Bu pencerelerden alt sırada yer alan basık kemerli pencerelerin üzerlerinde devam eden ve kemer hizalarını izleyen bir yazı bandı yer alır. Pencerelerin aralarında ise yer yer sütun formu pilastırlar yerleştirilmiştir. Kaideleri bulunmayan ve duvar yüzeyinde bulunan altın yaldızlı yüzeysel bezemeler tarafından

konsol taşınyormuş gibi görünen bu sütunların yivli başlıkları, yazı şeridinin üst hizasına denk getirilmiş, böylece cephelerde bir hareketlilik sağlanmıştır. (Şekil 4.146)

Şekil 4.146: Aynalıkavak Kasrı, Divanhane Bölümü İç Mekân 1.

Aynı kemerler, pilastırlar ve yazı şeridi, bir seki ile yükseltilmiş, divanhanenin dışa cephesi bulunmayan iç bölümünde de devam ettirilmiş, ancak burada yere kadar uzanan pencerelerin yerini kenarları ince profillerle çevrilmiş, pilastırların alt hizasında sonlanan basık kemerli stüko plaklar ve bunun altında yer alan sade profilli dikdörtgen bölümler almıştır. (Şekil 4.147)

Şekil 4.147: Aynalıkavak Kasrı, Divanhane Bölümü İç Mekân, 2.

Divanhâne'nin dışa açık cephelerinde, kıvrımlı hatlarla oluşturulmuş revzenlere sahip ikinci sıra yuvarlak kemerli pencereler bulunur. Giriş holü ve arz odasına

açılan kapıların bulunduğu duvarlarda da aynı pencere formları tekrarlanarak yine ikinci sıra pencereler oluşturulmuştur. (Şekil 4.148)

Şekil 4.148: Aynalıkavak Kasrı, Divanhane Bölümü İç Mekân, 3.

Benzer şekilde divanhanenin batı tarafındaki içerlek bölümde de, yazı bandının üzerinde hemen arkasındaki sofa bölümüne açılan daire formu bir iç pencere yer alır. (Şekil 4.149)

Şekil 4.149: Aynalıkavak Kasrı, Divanhane Bölümü İç Mekân, 4.

Divanhane iç mekânını çepeçevre saran ve özellikle kapı üstlerine gelen bölümlerde III. Selim'in tuğrasının bulunduğu yazı bandında, Onsekizinci Yüzyılın meşhur hattatlarından Mehmed Esad El Yesârizâde'nin ta'lik hattı ile yazılmış olan Enderunlu Fâzıl'ın kasrı övmek için yazmış olduğu ellidört mısra'lık şiir yer alır. Kasrın yapım sürecinin başında, 1792 senesinin Şubat ayı sonlarında (h. 1 B 1206) Selim, Mehmed Esad el Yesârî Efendi'yi Topkapı Sâhilsarayında huzuruna çağırır ve kendisinden Şeyh Gâlib'in kasrın yapımı için düştüğü tarihi kitabe olarak yazmasını ister.²⁶⁸ Mehmed Esad Efendi, pâdişahın bu ısrarlı emrini geri çeviremez ve yapının hem kitâbesini, hem de divanhânedeki bantta bulunan yazıları 1791-92 (h. 1206) senesinde tamamlar. Yaptırdığı yeni kasrının mimari süreçleri ile olduğu kadar, mimârî detayları ile de bizzat yakından ilgilendiği görülen Selim'in kullanacağı sanatkarlar konusundaki seçiciliği ve isteklerindeki ısrarı da dikkat çekicidir.

Yazı bandında yer alan şiirde, kasrın ve (tabii ki III. Selim'in ve icraatının) methedilmesinin dışında, kasırdan hem denizi hem karayı seyretmenin mümkün olduğunu anlatan dizelere de rastlanır ki bu, yapının mekânsal çözümlemesine de ışık tutar.

Divanhanenin kuzeybatı yönündeki pahlı kapıdan kısa bir hole girilir. Bu holün üzerinde solda bir tuvalet, holün sonunda ise arz odası olarak adlandırılan oda yer alır. Arz odası dikdörtgen formlu, yapının kuzey cephesinden hafifçe bir çıkma yapacak şekilde yerleştirilmiş ve üç yönde çift sıra pencerelerle dışarı açılmış küçük bir mekândır. Pencere düzeninin, divanhânedekine benzer biçimde kurgulandığı ancak altta yer alan pencere dizisinde basık kemerli yerine dikdörtgen, üstteki pencerelerde ise yuvarlak kemer yerine yanlara doğru dışbükey kıvrımlarla açılan kemerlere sahip formların tercih edildiği görülür. Ancak üst pencere dizisinde kullanılan revzenler ve iki pencere dizisi arasında yer alan yazı şeritleri arasındaki benzerlik, iki mekân arasındaki sürekliliği sağlar.

Sağır olan cephelerde, pencere ve aralarındaki sütun formlu pilastırların bölümlenmeleri devam ettirilmiş, altı sıra pencerelerin yerinde stüko yüzeylere, üst

268 Uzunçarşılı, 1973; "Aynalıkavak'da müceddeden bina olunan kasrıma eğer sen tahrir eder isen şu kaside yazılacaktır (şeyh galibin) Vakt teng deyu yazmaz isen sairin yazısını istemem. Lakin hatırım için ne kadar zahmed ise katlanın "

sıra pencerelerin yerinde ise beyaz kabartma çiçek motiflerden oluşan bezemelere yer verilmiştir.

Cam kenarında yerleştirilmiş alçak sedirler ve ortada yer alan mangal, Osmanlı sivil mimârisinin klasik unsurları olarak odada yer alır. Bu bölüm, bir basamak yükseltilerek odanın girişinden ayrılmıştır. Odanın girişinin hemen sol tarafında altın yaldızlı kabartma çiçek motifleri ile bezeli genişçe iki dolap ve bunların arasında yerden 70 cm kadar yükselen mermer yüzeyli bir bölüm bulunur. Ortadaki bölümün arkasında bir duvar resmi ve bunun üzerinde de ortasında III. Selim'in tuğrasının yer aldığı bir Osmanlı arması vardır. (Şekil 4.150)

Kara tarafına bakan divanhâne'nin hemen arkasında deniz tarafına bakan bir sofa yerleştirilmiştir. Alışlagelenden daha uzun, daha geniş olan bu sofa; Haliç yönünde dışa taşırılan bir eyvanla bitirilmiş böylelikle görüş açısı zenginleştirilmiştir. III. Selim'in tersane'de ve Haliç sâhillerinde devam etmekte olan tüm imar faaliyetlerini bu sofadan izlemiş olması muhtemeldir. Sofanın iç mekânı günümüzde özgün durumunu yitirmiş ve daha geç dönemlere ait mobilyalarla döşenmiş olsa da bu mekânda da divanhânede olduğu gibi sedirli oturma düzeninin simetrik biçimde kullanıldığı düşünülebilir.

Şekil 4.150: Aynalıkavak Kasrı, arz odasının güney duvarından detay.

Sofanın güney cephesinde, giriş holünün hemen yanında iki adet küçük oda ve bir tuvalet, kuzey cephesinde ise alt kata inen merdivenler ve diğer bir küçük oda yer almaktadır. Güney ve kuzey cephelerinde bulunan ikincil odaların da özgün durumda, Osmanlı sivil mimârisinin klasik iç mekân özelliklerini taşıdığı söylenebilir.

4.3.3. Boğaziçi'nde yapılan saraylar ve mevcut saraylara yapılan mimarî müdahaleler

Onsekizinci yüzyıl İstanbul'unda, en çarpıcı kentsel gelişme/yayılma, boğaziçi kıyılarında yaşanır. Daha önceleri saray için, has bahçeler ve bunların içerisinde yer alan biniş köşkleri ile özdeşleşmiş olan boğaz hattı, artık "nefs-i İstanbul"'un bir uzantısı olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Sarayın mevsimlik olarak Boğaz kıyısındaki sâhilsaraylarda ikâmet etmesi, şehir içerisinde yoğunlaşan; göç-ü hümâyûn, nakl-i hümâyûn, biniş-i hümâyûn, sandal-ı hümâyûn gibi geniş halk kitleleri tarafından seyredilebilen imperyal törenleri de berâberinde getirir. Hanedanın başkentteki varlığının bu şekilde her daim halka hissettirilmesini sağlayan bu sâhilsarayları, I.Mahmud'un saltanatı sonrasında sık sık elden geçirilir.²⁶⁹ Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında ise I. Abdülhamid'in başlattığı yoğun yenileme programını, III. Selim'in daha sistematik faaliyetleri izler. Boğaz'daki sâhilsaraylarının yapılmasını takip eden yıllarda süreklilik gösteren bu yenileme çalışmaları ve kullanımdaki devamlılık, daha özelde onsekizinci yüzyılda padişah (ve hanedan) için belirlenen yeni imajın Osmanlı hanedanı tarafından benimsendiğine işaret eder. III. Selim döneminde, boğaz hattındaki sâhilsaraylarından en çok dolmabahçe-bebek arasındaki bölümünde bulunan sâhilsarayların kullanıldığı ve dolayısıyla bu yapılar üzerinde yenileme çalışmalarının yoğun olarak sürdürüldüğü görülür. Çoğu hanedanın hanım üyelerine tahsis edilmiş bu sâhilsaraylardan güney-kuzey doğrultusunda bulunan ilk sâhilsarayı, ilk yapımı onbeşinci yüzyıla dayandırılan Beşiktaş Sâhilsarayıdır (Artan, 1994d). I.Ahmed (1603-1617) devrinde yapılması planlanan yeni köşk ve kasırlar için denize doğru dolgu yapılan ve bu

269 18.yy.da İstanbul'daki mimari gelişmelerle ilgili olarak bkz: İnciyan, 1976; Ayvansarayî ve diğ., 2001; D'Ohsson, 1788-1824; Artan, 1989; Hamadeh, 1999; Goodwin, 1971, s. 380-428; Kuban, 2007, s. 499-605; vd.

sebeple dolmabahçe olarak da anılan konumdaki saray, tahta çıkan pek çok sultan tarafından yaptırılan ek yapılarla genişler. Özellikle onsekizinci yüzyıl başından itibaren, sürekli yanlarındaki yalıların satın alınması ve istimlak edilmesi ile genişletilip yeni binalar ekletilmek suretiyle yoğun mimârî müdahalelere maruz kalan sarayın, III. Selim döneminin özellikle ilk yarısında çok revaçta olduğu anlaşılır. (Şekil 4.151)

Barbie du Bocage'nın III. Selim'in en sevdiği sâhilsarayı olarak nitelendirdiği Beşiktaş Sarayı'nda (Melling, 2003, s. 91-92), 1793 (h. 1207) senesi başlarında bir takım tâdilât işlerinin devam etmekte olduğu ve Selim'in bu tâdilâtları bir ay gibi sık bir ara ile kontrol ettiği görülür (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 114, 119). III. Selim döneminde yapılan geniş çaplı onarımların dışında, saray külliyesine biri III. Selim'e, diğeri Mihrişah Valide Sultan'a mahsus olan birer daire eklenir. Bunlardan ilkinin inşaatına, 1795 senesinin Ekim ayında (h. 11 RA 1210) karar verilir. Selim, Beşiktaş Sâhilsarayının haremünde, Taş Kasr hizasında "beytutet-i şahane'ye mahsus bir oda bina ve inşasını" emrederek, bu işi şehreminine ihale eder. Ruznâmenin 31 Ocak 1796 (h. 21 B 1210) tarihine ait, Selim'in Beşiktaş'a gittiği ve "harem-i hümâyunda sâhil-i bahride müceddeden inşa buyurulan Kasr-ı mülûkâneyi temaşa ve cümle amelesine atıyyeler ita buyurduğu" şeklindeki kayıttan, yapının tamamlanmak üzere olduğu sonucu çıkarılabilir.

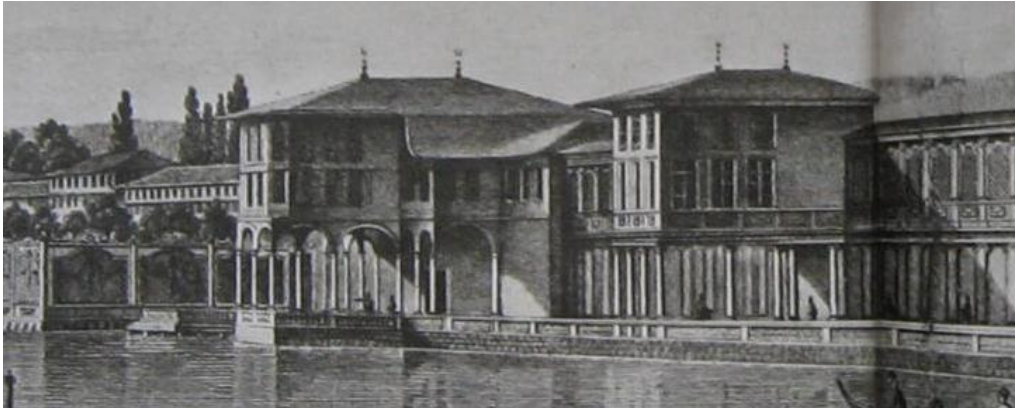

Şekil 4.151: Beşiktaş Sâhil Sarayı'nın I.A.Melling tarafından çizilmiş gravürü.

III. Selim'e mahsus olan bu daire, genişçe bir galeri ile beraber tasarlanmış ve bu galerinin ortasında, sekiz iyon stili sütuna oturtularak zemin katı boşaltılmıştır. Yapının cephesinin korint düzenine göre tasarlandığını ve bu özelliğiyle çevresindeki diğer geleneksel mimarî nitelikteki saray yapılarından ayrıldığını söyleyen Bocage, III. Selim'in bu seçimini Avrupa mimarisine olan aşırı düşkünlüğüne bağlasa da,

imâr faaliyetlerindeki genel seçim ve kararları gözönüne alındığında Selim'in bu seçimleri Avrupa'ya karşı farkındalığını ortaya koymak ve diğer güçlü Avrupa devletleri ile her konuda aynı platformda ve aynı seviyede bulunduğunu kanıtlamak için yaptığı ihtimali kuvvetli görünmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu sâhilsarayların (özellikle deniz cephelerinin) yabancı devletlere karşı başkenti, sultanı ve dolayısıyla imparatorluğu temsil eden önemli birer unsur oldukları gözardı edilmemelidir. Yeni, orjinal ve görülmemiş olana karşı olan ilgi'nin de bu üslûp/mimar seçiminde rol oynadığı düşünülebilir. Günümüzde, hem mimarı, hem de batı kökenli mimârî bileşenleri ile ilgi çekmiş ya da yadırganmış olabileceği akla gelen yapı ile ilgili ruznâmedeki kayıtlarda bu konularla ilgili hiç bir yorum yer almaması, çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan İstanbullu'nun kafasında mîmârîye yönelik tabuların bulunmayışı ile olduğu gibi bu ilgi ile açıklanabilir.

Beşiktaş Sarayı'na aynı devirde eklenen ikinci önemli yapı olan Valide Sultan dairesi ise galerinin en sonunda bulunur. Bu daire de, III. Selim'in dairesinde olduğu gibi zemin katı boşaltılarak, sütunlar üzerine oturtulmuştur. İki yapının da mimarı olan I.A.Melling'in, Valide Sultan'a mahsus olan dairenin üslubunda daha geleneksel bir tarzı tercih ettiği görülür. İki yapı ve galerilerin önünde sürekli, uzun ve dar bir rıhtım bulunur. İçten de birbirine bağlantısı olduğu düşünülebilecek olan bu iki dairenin konumları, aynı zamanda anne-oğul'un birbirleri ile olan sıkı ilişkisini de yansıtmaları açısından önemlidir. (Şekil 4.152)

Şekil 4.152: Beşiktaş Sâhil Sarayı, detay (resmin en sağından başlayarak, galeri, III. Selim dairesi, galeri, Mihrişah Valide Sultan Dairesi görülebilir).

Boğaziçinde kuzeye doğru ilerlendiğinde, Beşiktaş Sâhilsarayı'ndan sonra görülen ilk sâhilsarayı, Çırağan Sâhilsarayı'dır. Onsekizinci yüzyıl başında III.Ahmed'in kızı

Fatma Sultan ve eşi İbrahim Paşa'ya ait olan bu saray, 1733 senesinde Fatma Sultan'ın vefatı sonrasında mîrîye devredilmiş, sonrasında muhtemelen 1791 yılına kadar uzunca bir süre terk edilmiş vaziyette kalan saray, 1791 yılında III. Selim tarafından kızkardeşi Beyhan Sultan'a temlik edilir ve yıkılarak tekrar inşa edilir (Artan, 1994b). Özellikle 1794 senesinin Ocak ile Mayıs ayları arasında, Selim sık sık Çırağan'da inşaatı devam etmekte olan sâhilsaray'a gelerek çalışmaları kontrol eder. Yapının inşaatı 7 Eylül 1794 (h. 11 S 1209) tarihinde tamamlanır (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 155, 161, 175).

1795 senesine tarihli, Yorgi Kalfa tarafından tutulmuş ve saray tarafından çeşitli hizmetlerine karşılık ücretlerin ödendiğini kaydettiği hesap defterinden, Çırağan Yalısının yıkılarak yerine Beyhan Sultan için yeni bir yapı yapıldığı, gerekli kerestenin ve inşaat malzemesinin temini, yapının inşa edilmesi, sonrasında gerekli eşyanın ve mefruşatın seçilerek alınması, bahçenin düzenlenmesi ve bahçeye ufak köşkler inşa edilmesi gibi konuların Yorgi Kalfa'ya ihale edildiği ve yapının tamamlanmasının üzerinden bir sene bile geçmeden gerekli ücretin kalfa'ya tamamıyla ödendiği anlaşılır. Kime ne kadar ödeme yapıldığı konusunda çok detaylı biçimde tutulmuş bu defterden, yapının mimârî mekân organizasyonuna yahut görünümüne dair fikir edinmek mümkün olmasa da, verilen bilgilerden bir takım mimârî tercihler anlaşılabilir. Örneğin alınan tüm kereste için ödenen para 73821 kuruş 59 akçe'dir. Ahşap bir yapının en temel malzemesine verilen bu toplam fiyat ile kıyaslandığında tüm renkli (elvan) boya için 13469 kuruş 11 akçe, alınan tüm altın varak ve bunun üstadiyesi için 32666 kuruş 90 akçe gibi bir harcama yapılması, yapının iç (ve belki dış) mekânlarında yoğun renk ve altın varak kullanımının tercih edildiğini gösterir. Bu düşüncüyü, sadece Beyhan Sultan'ın odası ve odasının kapısı için kuyumculara verilen üstadiye ücretinin 1142 kuruş oluşu gibi diğer bazı veriler de destekler.

Ayrıca bu defterde yer alan kayıtlar, Yorgi Kalfa'nın binanın hem yapılışı hem de döşenişinde aktif rol oynadığını göstermesinin yanı sıra, iç mekânda kullanılan eşya ve döşemeliklerde bir değişim yaşanmadığını da ortaya koyar. Osmanlı sivil mimârîsinin geleneksel iç mekân elemanlarından sedirler, çeşit çeşit yastıklar, halılar, perdeler, tavan bezemeleri kullanılan bu mekânlarda Avrupâî mobilya kullanımına rastlanmaz. Bu, özellikle Boğaz aksındaki sâhilsaraylarının cephelerinde

görülen batı etkili elemanların, temsiliyete yönelik bir hedefle ilgili olduğu şeklindeki düşüncayı desteklemektedir.

Beyhan Sultan ve eşi Mora Valisi Silahdar Mustafa Paşa'ya ait saraya ait elimizde herhangi bir görsel bulunmasa da, özel bir izinle 1797 senesinde sarayın belli bölümlerini gezme fırsatı bulmuş olan Dallaway'ın tasvirleri oldukça canlı bir resim ortaya koyar (Dallaway, 1797, s. 138-140). Sarayın, boğaz kıyısında doksan küsur metrelik (300 feet) bir alanı kaplayan, tamamen ahşap cephesinin, iç mekânlarda olduğu gibi yoğun şekilde parlak renkler ve yıldızla boyalı ve gösterişli, parlak pirinç süslemelerle bezeli olduğunu anlatan Dallaway, genelde eleştirel ve önyargılı bir üslûp kullanmasına rağmen, sarayın Valide Sultan'a ait olan bölümlerinin ihtişamı karşısında şaşkınlığa düştüğünü gizlemez. İç mekânda, çoğu Türk evinde olduğu gibi birinci katta yaşama mekânlarının bulunduğunu belirten yazar, bu dairelerin bulunduğu yerden geçilen ellibeş metre uzunluğundaki salonun ağır, aşırı renkli ve yıldızlı bezemesini zevksiz hatta rahatsız edici bulduğunu, "Sadelik ve bezeme maharetinden/ilminden haberleri yoktur; bol miktarda renk ve yıldız kullanarak gözalıcı mekânlar yaratmaya çabalarlar" sözleriyle ortaya koyar. Bu geniş salonun duvarlarında kabartma süslemelerin ve yer yer perspektif resim denemelerinin yer aldığı anlaşılır. Yazarın iç mekân hakkındaki olumsuz görüşleri, tavanlardan bahsederken hayranlığa dönüşür. Büyük salonun tavanının, görkemli, zarif ahşap geçme motifleri ve pirinç rozetler ile bezeli olduğunu hayranlıkla belirten Dallaway, diğer bir odanın tavanında yer alan güneş tasvirini de ilgi ile anlatır. Yazarın bezemeye dair bir diğer tesbiti, iç mekânlarda yoğun olarak yazı (Kur'an'dan ayetler, hadisler, methiyeler, kasideler vb.) kullanıldığı şeklindedir. Örneğin denizin tam üzerinde yer alan ve saraylı hanımların dışarıya görünmeden zeminindeki ızgaralı bir bölümden balık tutarak eğlenebilmeleri için tasarlanmış özel bir odayı anlatırken, bu odayı metheden şiirlerin yer aldığı mısraların odanın bezemesi ile birlikte duvarlarda yer aldığını anlatır.

Yazarın ilgisini çeken bir diğer şey ise, sarayda Beyhan Sultan'a ait olan bölümlerin görkem ve şaşaaasının yanında, eşi Mustafa Paşa'ya ait olan yapının sadeliğidir. Sarayın arkasında bulunan bahçeyi de gezen yazar, burada, oluşturulmuş meydancıkların, çiçek setlerinin, hafif ve geçirgen köşklerin ve som mermerden çeşmelerin bulunduğunu anlatır.

Dönem şairlerinden Şeyh Galib'in Beyhan Sultan'ın Sâhilsarayı'nın tamamlanması için düştüğü pek çok tarihlerde, Dallaway'in fazla renkli, ağır (ve zevksiz) bulduğu yapı için “ Müzerkeş (altın yaldızlı) tâkını fark etmez nûr-u mücessemenden”, “Münakkaş ferşi hep nâdidedir” gibi tasvirler kullanılması, kültürel farklılıklardan kaynaklanan farklı yöndeki yorumları ortaya koyduğu gibi, İstanbullu'nun bu yeni inşa edilen yapıyı nasıl algıladığına da bir miktar ışık tutar.

Saraydan çok daha kısa da olsa bahseden bir diğer yabancı gözlemci ise Hobbhouse'dur. Beyhan Sultan için inşa edilen bu sâhilsarayının, Selim için Beşiktaş sâhilsarayından sonra en gözde saraylardan biri olduğunu belirten yazar, sarayın iç mekânlarının I.A.Melling tarafından düzenlendiğini kaydeder. Melling'in, arkadaşı Dr. Pouqueville'e bu düzenleme hakkında pek olumlu şeyler söylemediği hatta yapının içi gibi dışının da görkemli olmaktan uzak olduğunu belirttiğini söyleyen Hobbhouse, bu sarayın, beyaz ahşap panelleri ve yaldızlı kafesleri ile geleneksel Türk mimarisine (dolayısıyla çevresindeki fiziksel dokuya) daha uyumlu şekilde tasarlanmış olduğunu yazar.

Beyhan Sultan, kocası Silahdar Mustafa Paşa'nın 1798 (h. 1212-1213) senesinde vefatını müteakip, Çırağan'daki sarayını kardeşi Selim'e satar (Artan, 1994a, s. 106-115). III. Selim'in bu tarihten sonra Beşiktaş Sâhilsarayı yerine Çırağan Sâhilsarayı'nda kalmayı tercih ettiği görülür. Sultan'ın bu tercihinde sarayın hemen yanında bulunan Beşiktaş Mevlevîhânesinin de rol oynamış olabileceği düşünülebilir. Bir mabeyn kısmı bulunmayan sarayın sultan, valide sultan ve haremi barındıracak genişlikte olmaması sebebiyle, 1800 senesinin Temmuz ayında (h. S 1215) mevlevîhâne'nin yanında yer alan merhum Rodoslu Ahmed Ağa'nın yalısı satın alınarak mabeyn bölümü olarak kullanılmaya başlanır (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 331). Yapının yıkılarak saraya entegre yeni bir bölüm inşa edilmesi yahut iki sarayın da tamamen yıkılarak yepyeni bir saray yaptırılması yerine bu gibi geçici bir çözüme gidilmiş olması, muhtemelen içinde bulunulan yıllarda devam etmekte olan Mısır galesi sebebiyledir. Ancak 1802 senesinde, 1801 Haziranında Mısır meselesi çözülüp Selim “gazi” ünvanını kullanmaya başladıktan sonra, Çırağan Sâhilsarayı'nın bazı yerlerinin tamirine ve Rodoslu yalısı'nın Sadrazam Yusuf Ziya Paşa tarafından “nefs-i hümayun” için yıktırılıp yerine bir mabeyn dairesi inşa ettirmesine izin verilir(Cabi Ömer Efendi, 2003, s. 83). Temelleri 1803 senesinin

başlarında atılan mabeyn binası'nın yapımı, aynı senenin Haziran ayı sonlarında (h. 4 R 1218) “ziyâdesiyle müzeyyen” olacak şekilde tamamlanır ve kullanılmaya başlanır.²⁷⁰ Ertesi sene bahar ayında (h. M 1219) saray tekrar Çırağan Sâhilsarayı'na taşınmadan önce “döşenip teşrif-i mülûkâneye hâzır u âmâde” hâle getirilirken, bir yandan da mabeyn bölümü ile saray yapısı arasında kalarak artık neredeyse saray yapılarından biri haline gelmiş olan Mevlevihâne binâsı da yenilenerek inşa edilir (Beyhan, 2007, s. 145). Bu yenileme sırasında, sultan'ın, Çırağan Sâhilsarayında bulunduğu Çarşamba günlerinde mevlevihâne'de icrâ edilen âyin'leri seyredebilmesi için, yapıya yeni bir hünkâr mahalli de eklenir.

Çırağan Sâhilsarayı'nın genişletilerek yenilenmesi ile aynı tarihlerde, 1803 senesinin Nisan ayında (h. M 1218), Valide Sultan'ın Yahya Efendi Türbesi civarında yeni bir bağ kasrı yaptırmış olması da, Çırağan Sâhilsarayı'nın Selim tarafından bundan sonraki yaz aylarında göç mahali olarak kullanılacağıının işareti olarak algılanabilir. Gerçekten de Kasr-ı Cedid yahut Valide Sultan Sarayı olarak da anılan ve yaz aylarında Valide Sultan'ın sıklıkla tercih ettiği bu yapıyı, Selim'in neredeyse her Çırağana yahut Beşiktaş'a gidişinde ziyaret ettiği, hatta zaman zaman burada kaldığı görülür (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 119).

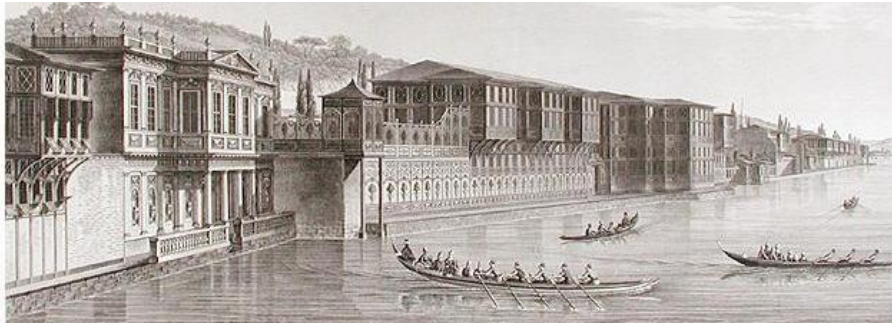
Çırağan Sâhilsarayı'ndan sonra Boğaz kıyısında görülen hanedana ait ilk yapı, Ortaköy ile Kuruçeşme arasında, Defterdarburnu'nda bulunan Neşatâbâd Sâhilsarayı'dır. 1726 senesinde İbrahim Paşa tarafından III.Ahmed için yapılmış olan saray, 1790 (h. 1205) senesinde III. Selim tarafından kızkardeşi Hatice Sultan'a ihsan olunur.²⁷¹ Hovhannesyan, bu sarayın 1793 senesinde temellerinden yıkılarak yerine görkemli ve güzel yeni bir saray inşa edildiğini kaydeder (Hovhannesyan, 1996, s. 47). Ruznâme'nin 20 Şubat 1793 tarihine ait maddesinde de sarayın Hatice Sultan tarafından müceddeden inşa ettirildiğine dair bir kaydın bulunması, Hovhannesyan'ın verdiği bu bilgiyi doğrular. Her sâhilsarayda görüldüğü üzere, bu sarayın inşaatı da biraz ortaya çıktığında, Selim kontrol amacıyla şantiyeyi ziyaret eder (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 174). Saray, 18 Ağustos 1794 (h. 21 M 1209) tarihinde tamamlanır.

270 BOA HAT 116-4661, Cabi Ömer Efendi, 2003, s. 83

271 BOA HAT 1411-57452

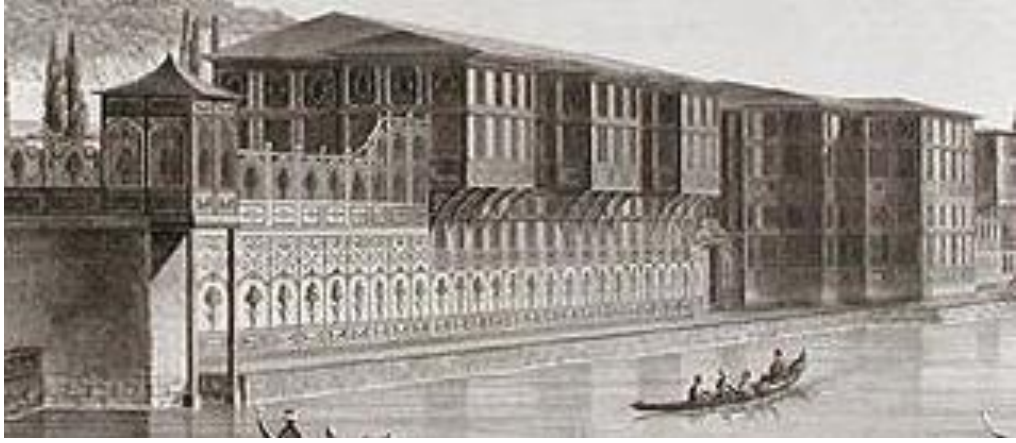
I.A.Melling'in, peyzaj mimarı, mimar, dekoratör ve desinatör kimlikleriyle Hatice Sultan'ın emrine girmesi ise sarayın yeniden yapımının ardından gerçekleşir. Bocage, Melling'in Hatice Sultan'ın hizmetine nasıl girdiğini açıklarken, Hatice Sultan'ın Danimarka Maslahatgüzârı Baron de Hübsch'ün Büyükdere'de bulunan yalısı ve bahçesini ziyaret ettiğini, özellikle bu bahçeden son derece etkilendiğini ve kendisi için de böyle bir bahçe düzenletmek istediğini anlatır. Hatice Sultan'ın İstanbul'da bu istekleri karşılayacak başka mimar bulamayacağını düşünen Bocage, daha sonraki bölümlerde Hatice Sultan'ın ve III. Selim'in Avrupa mimarisine olan hayranlıklarından bahseder. Yazarın açıkça sahip olduğu kültürel önyargılar, yirminci yüzyıl sonlarına kadar pek sorgulanmadan “gerçek” olarak kabul edilmiştir. Oysa Selim'in Avrupa mimarisinden alıntılar içeren uygulamalarının altında yatan farklı amaçlar gözönüne alındığında, bunun düşünüldüğü üzere sadece “Avrupa özentisi/ hayranlığı'ndan” kaynaklanmıyor olabileceği söylenebilir.

Melling Hatice Sultan Sâhilsarayı'nda ilk olarak bir bahçe düzenlemesi uygulaması gerçekleştirir. Bunu iç mekânların yenilenmesi ve dekorasyonu takip eder. Melling, iç mekânlarla ilgili tasarımlarını balmumundan modeller halinde Hatice Sultan'a sunar ve Hatice Sultan da bunları inceleyip beğendiklerini seçerek uygulatır. Daha sonrasında ise bugün gravürleri sayesinde boğaz cephesi hakkında detaylı bilgiye sahip olduğumuz köşkün tasarımı ve uygulanması işini tamamlar. Yapının oldukça geleneksel sayılabilecek ana bölümü ile tamamen Avrupa zevklerini ve üslûplarını yansıtan bu yeni köşk arasında üslûp ve mimari anlayış açısından büyük farklar göze çarpar. (Şekil 4.153, Şekil 4.154)

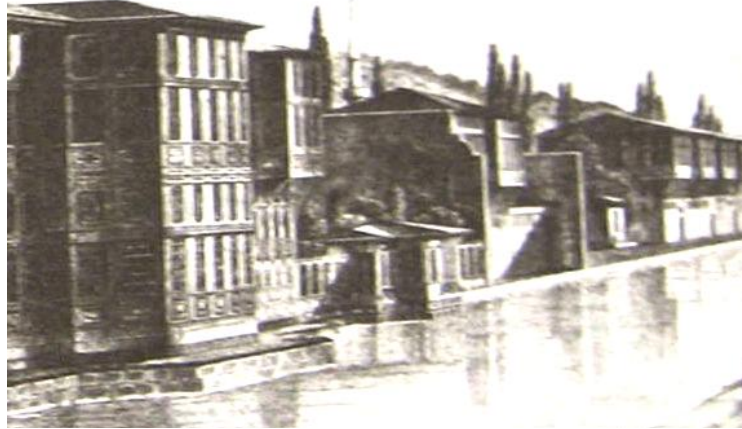
Şekil 4.153: Hatice Sultan Sâhilsarayı, Defterdarburnu.²⁷²

272 Melling, 2003

Şekil 4.154: Hatice Sultan Sâhilsarayı, Defterdarburnu, ana yapıyı gösterir detay.

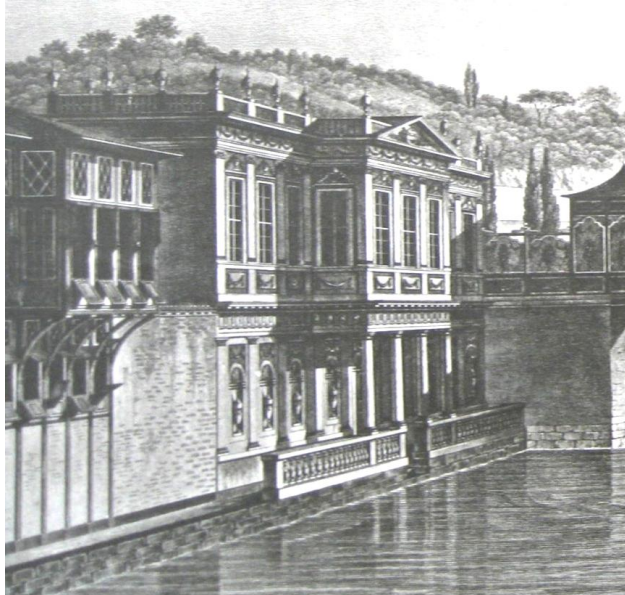
Ahşap eliböğünde'ler tarafından taşınan, denizin üzerine doğru uzanmış çıkmalarından, iki sıra şeklinde tasarlanmış pencerelerine kadar, geleneksel yalılarının tüm özelliklerini taşıyan sâhilsarayın ana yapısı, iki katlı ve ahşaptır. Yapının önünde oluşturulan rıhtım cephe boyunca devam eder. (Şekil 4.155) Sarayın Hatice Sultan için yaptırılmış olan görkemli ana yapısı ile eşi Seyyid Ahmed Paşa için yaptırılmış çok daha mütevâzî yapı arasında Melling'in Hatice Sultan için tasarlamış olduğu bahçe yer alır ve bahçe'nin sınırında bulunan yüksek duvar bu iki yapı grubunu birbirinden ayırır.

Şekil 4.155: Hatice Sultan Sâhilsarayı, Hatice Sultan'ın eşine ait yapı.

Melling'in tasarladığı, üzeri açık, ortası kafesli uzun bir galeri ile sarayın ana bölümüne birleşen, neoklasik üslûptaki köşk ise iki katlıdır. Giriş katta dor, üst katta iyon düzeninin uygulandığı yapının cephesi ortada bir çıkma oluşturacak şekilde tasarlanmış, bu şekilde zemin katta dört tane sütunun taşıdığı bir revak oluşturmuştur. Zemin katta mahremiyetin sağlanması açısından pencerelerin yerini

üstleri yarım kubbeli ve deniz kabuğu şeklinde oyulmuş, içlerine gösterişli vazo kabartmaları yerleştirilmiş nişler alır. Nişlerin üzerinde bulunan kabartma formu iki yanından asılmış kumaş formu kabartmalar, üst kat cephesinde de tekrarlanmıştır. Rıhtımda çıkma boyunca uzanan, dorik trabzanlı bölüm, zemin kat cephesinin ortasında yer alan giriş kapısının karşısında bulunan bir boşlukla boğazdan gelişte kullanıma imkan tanır. Zemin kat cephesi ile birinci katı birbirinden metop bölümleri çömlek, vazo, istiridye kabuğu, palmet yaprakları gibi farklı kabartmalarla bezenmiş bir metop triglif frizi ayırır. Üst kat cephesinde ise kafeslerle mahremiyeti sağlanmış geniş dikdörtgen pencereler ve bunları arasında yerleştirilmiş iyon tipi sütun formunda pilastırlar bulunur. Pencerelerin altlarında yer alan draperiler ve üzerlerinde yerleştirilerek bir tür alınlık oluşturulan, iki çiçek kordonu ile köşeleri birbirine bağlanan küçük birer vazo kabartması da cephenin neoklasik üslubuna ampir öğelerle katkıda bulunur. Yapı, yine katlar arasında kullanılan metop triglif frizine benzer, ancak daha yoğun bezemeli bir friz ve bunun üzerinde pilastırların bulunduğu noktalara denk gelecek şekilde yerleştirilmiş vazo heykelleri ile ortada içerisinde muhtemelen III. Selim'in tuğrasının bulunduğu bir alınlık ile bitirilmiştir. (Şekil 4.156)

Şekil 4.156: Hatice Sultan Sâhilsarayı, Melling'in tasarladığı köşkü gösteren detay.

Perot, Hitzel ve Anhegger tarafından 2001 senesinde Türkçe'ye çevrilerek yayınlanan "Hatice Sultan ile Melling Kalfa Arasında Mektuplar" adlı çalışmanın (Perot, Hitzel, Anhegger, 2001, s. 12-14), Hatice Sultan'ın Sâhilsarayı'na ayrılmış

olan oldukça kısa bölümünde, yazarlar “böyle bir eserin insanların hayal gücüne hitap etmemesine imkan yoktu.” yorumunu yaparak, yapının İstanbullu’nun, özellikle de Sultan ve Osmanlı elitinin büyük ilgisini çektiği şeklindeki çıkarımları yanlış olmasa da, bu fikre şüphe ile yaklaşılması gerekir. Surûrî, Şeyh Galib, Enderunlu Fâzıl gibi dönemin ünlü şairlerinin yazdıkları çok sayıda tarih kıtaları, methiyeler ve kasidelerde yapı bir bütün olarak övülmüş, iki bölüm arasındaki farklılıklara değinilmemiştir. Belki de dönemin, hakkında en çok tarih düşülen, kaside ve methiyeler yazılan sâhilsaraylarından biri olan Hatice Sultan (Neşetâbâd) Sâhilsarayı’nın ana bölümünün tamamlanması ardından yazılan bu şiirlerde, yapı hep “nev tarh, nev bünyâd, nev icâd, kasr-ı zîbâ, kasr-ı cedid” gibi onsekizinci yüzyıl lûgatine aykırı olmayan, yeniliğin ve özgünlüğün vurgulandığı kalıplarla tanımlanmıştır (Uslu, 2008; Uslu, 2007; Karabuçaki 2007; Fâzıl (Enderûnî), 184; Galib, 1994; vd.). Genellikle yapının güzellik, görülmemişlik, yenilik gibi özelliklerinin, bânisinin ve Sultan III. Selim’in methedilmesinin yanı sıra, yapının bahçesindeki yeni tasarım, havuzunun büyüklük ve güzelliği, cephesinde kullanılan gümüş ve altın yıldızların fazlalığı, kapısının eşsiz bezemesi gibi niteliklerinin de vurgulandığı görülür.

Köşkün ilâvesinden sonra, yapının bu kısmının mimârîsi ve mimarı için “frenk, kâfir, avrupa(lı)” gibi herhangi bir atıf bulunmaması, yapının belli bölümünde kullanılan Avrupa üslûbunun yahut Avrupalı mimarın da olumsuz tepki çekmediğine işaret eder. Hatta aksine, yapının mimarı Enderunlu Fâzıl tarafından;

Sanki kalıbdan dökülmüş şekl-i matbu’-ı yâhud
Haddeden geçmiş kemâl-i sanat-ı üstaddan

Zannum ol mimar-ı zor endîşe evvel-kârda
Burc-ı eflâkun alurmuş resmini mirsâddan

Geldi tarh itdi anun şeklinece bu icâdı kim
Resmini görmüş değik üstadlar ecdâddan

Resmi tursun anda elvân-ı cedîd-ü nakş-ı nev
Hiç ne Mâni’den görülmüşdür ne hûd Bihzâd’dan

şeklinde takdir edilir (Fâzıl (Enderûnî), 1842, s. 105 (Tarih-i Sahilhâne-i Nişat-âbad))

Fâzıl; “Var mıdur misli İstanbul’da izân eyle / Bu mahalden dahî ta memleket-i İrân’e” şeklindeki dizesinde yapıyı, doğu’daki benzerleri ile kıyaslayarak eşsizliğini ve özgünlüğünü dile getirmiş olsa da, III. Selim’in ve Hatice Sultan’ın hedefinin

“doğu” olmadığı açıktır (Fâzıl (Enderûnî), 1842, s. 106 (Tarih-i Sahilhâne-i Hadice Sultan-ı Aliyyetü’ş-şan)). Bocage, Melling aracılığıyla pek çok Avrupalı elçi ve yöneticinin sarayı gezmeyi talep ettiklerini, taleplerinin büyük oranda kabul edildiğini ve hatta bazen Hatice Sultan’ın ziyaretçilere görüldüğünü belirtmesi, bu düşünceleri destekler.

Bocage, Melling’in Hatice Sultan için tamamladığı bu işler sonucunda Selim’in takdirini ve beğenisini kazandığını ve bu sayede Beşiktaş Sâhilsarayı’ndaki işlerini aldığını söyler. Yazarın, Selim’in Avrupa mimârîsinden çok etkilendiği için mimarı kendi hizmetine aldığı şeklindeki çıkarımı, yukarıdaki düşüncemiz doğrultusunda yeniden değerlendirilebilir. Avrupa sâhilinde bulunan, güçlü ve yeni Osmanlı sarayını -dolayısıyla imparatorluğunu- simgeleyen sarayların yeni cephelerinin, hem doğuyu hem batıyı kapsayan büyük bir imparatorluğu temsil etmelerinin istenmiş olması, batı ile her platformda olduğu gibi mimârîde de gerekirse aynı dilde konuşulabileceğinin gösterilmesi gibi hedeflerin gözetilmiş olması ihtimal dahilindedir.

Hatice Sultan’ın Defterdarburnu’ndaki sâhilsaraydan hemen sonra, yine kendisine ait, 1796-7 (h. 1211) senesinde yaptırmış olduğu diğer bir sâhilsarayı yer alır. Bu iki sâhil saray arasında yalnızca Defterdar İbrahim Efendi Câmîi ve Çeşmesi bulunur. Bu yapı için Enderunlu Fâzıl tarafından yazılmış iki tarih’ten birinde yapının balıkhâne olarak adlandırıldığı görülür. Biri kara, biri deniz tarafında bulunan iki tane ana kapısı bulunduğu bahseden şair, alışıldık şekilde “kasr-ı cennet, bağ-ı irem, canefzâ hoş kâşâne, nev-hâne-i pâk, kasr-ı vâlâ” gibi kalıplarla yapının güzelliğini över. “Ol hadîce Şâh o ‘ismet-dest-gâh / Ol tırâz-ı hacle-i şâhânedür” şeklindeki beyitten ise, bu yapının aslında çok önceden Hatice Sultan’a düğün hediyesi olarak verildiği, 1211 yılında ise yapının yenilendiği sonucu çıkarılabilir. Melling’in Hatice Sultan’ın Neşetâbâd Sâhilsarayı’nı gösteren gravürünün en sağ kısmında görülen geleneksel yalı tipini yansıtan geniş cepheli yapının bu yapı olduğu düşünülebilir. Bostancıbaşı defterlerinde ismi geçip, hakkında görsel yahut belge bulunamamış olan bir diğer sâhilsaray ise, Hatice Sultan’ın ikinci sâhilsarayından iki yalı sonra, Ortaköy-Kuruçeşme arasında yer alan Hibetullah Sultan’a ait olan yalıdır. Bu yalıyı ise Esmâ Sultan’ın Tırnakçı Yalısı olarak da bilinen sâhilsaray takip eder. Tırnakçı Yalısı, 1792 (h. 1206-7) senesinde, Selim’in yakın çevresindeki

en etkin devlet adamlarından Kaptan-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa ile evlendirilen Esmâ Sultan'a tahsis edilir. 1797 senesinin Mayıs ayında, Esmâ Sultan Sâhilsarayı'nda, geniş çaplı bir tâdilât başlar.²⁷³ Bu tâdilât çerçevesinde yapının bahçe tarafındaki bir sofada, orta katta bulunan memşâ'da (tuvalette), hamam'ın çeşitli bölümlerinde (kerevedleri, tepe camları vb.), haremi besleyen su yollarında çeşitli tamiratlar yapılır. Bunların yanı sıra, çeşitli merdivenler kapatılarak iptal edilir, eskimiş pencerelerin, revzenleri ve çerçeveleri değiştirilir, bozuk kilitler tamir edilir, ayrıca tüm tâdilât tamamlandıktan sonra sâhilsaray baştan aşağıya “kefere kadınlarına sildirilerek” temizletilir. Esmâ Sultan Sâhilsarayı'nda bulunan aşağı ve yukarı bahçeler de yapı gibi elden geçirilir. Bahçedeki orta kuyunun yıkılıp yeniden yapılması, yeni bir kapı inşa edilmesi, duvarların tamir edilmesi gibi bahçede yapılan çeşitli yenilemelere de yapıdaki yenilemelerle aynı önemin verildiği görülür.

1836 senesinde Esmâ Sultan tarafından bu saraya davet edilerek, yapının çeşitli bölümlerini gören Julia Pardoe, bu ziyarete ait notları kitabında yazmış ve yapının çeşitli bölümlerini de tasvir etmiştir (Pardoe, 2004, s. 174-183). Bu anlatıma göre, çok geniş bir cephesi olan yapının önünde uzunca bir şerit halinde mermer bir taraça bulunur. Ana yaşama mekânları ve -Pardoe'nun bekleme salonu/salon olarak adlandırdığı- odalar/ sofalar/ divanhâneler üst katta yer alır.

Sarayın bir ucunda denize nâzır üç sofalı bir kasır ve bu kasrın simetrisinde bir diğer kasır yer alır (Artan, 1994e). Padişahların kullanımına ayrıldığı anlaşılan bu kasırdaki, sultan'a mahsus, otuz penceresi bulunan ve sarayın en görkemli dekorasyonuna sahip bir divanhane ve yatak odası bulunur. Saray hamamına bitişik olan bu daireden mabeyn olarak kabul edilebilecek odalar dizisine geçilir.

Mabeynden hareme geçiş ise genişçe bir salonda bulunan kapılardan sağlanır. Büyük mermer döşemeli bir salona oradan da harem kadınlarının dairelerine ulaşılan harem kısmının üst katında resmî kabul salonları yer alır. İçerisinde, yaldızlı sütun başlıklarına sahip kırk sütun tarafından taşınan görkemli bir kubbesi bulunan, duvarları dökme cam kaplı, kadınların dairelerine girişi perdeleyen oymalı ve altın yaldızlı kafeslerin yer aldığı bu oval biçimli divanhane'nin bir ucundan mermer

273 TSM-D 7886

merdivenlerle hareme inilir. Pardoe'nun kayıtlarına göre diğer kabul salonları daha sade ve ciddi şekilde döşenmiştir. Ancak sarayın en ihtişamlı bölümü padişahların ziyaretine ayrılan bölümdür.

Pardoe, beyaz mermer döşeli bir terasın ardında yer alan bahçeleri de büyük bir hayranlıkla anlatır. Bahçe'de gördüğü selsebiller, konak pencerelerinin hemen altında yer alan büyük havuzlar, bahçenin en yüksek noktasında yer alan fresklerle boyanmış, altın yaldızlı kameriye, yapının bahçesinin 1830'lu yılların sonlarında da onsekizinci yüzyıl sonundaki önemini koruduğuna işaret eder.

Sarayın II.Mahmud dönemindeki durumunu gösteren sınırlı sayıdaki gravürde, cephenin tekdüzeliğini bozan ikinci kattaki yedi adet çıkma görülür. Bu çıkmaların üç tanesini taşıyan zarif sütunlar, ikisini taçlandıran üçgen alınlıklar ve benzeri elemanlar bazı odaların sembolik statüsünün dışarıdan da algılanabilmesini hedefliyor olmalıdır. Bu düşüncenin, III. Selim döneminde yenilenen Boğaz hattındaki sâhilsarayların büyük çoğunluğunda uygulandığı görülebilir.

Bostancıbaşı defterlerinde²⁷⁴, Esmâ Sultan Köşkü'nden sonra gelen ilk hanedan yapısı Arnavutköy iskelesine gelmeden biraz önce, yüksekde inşa edilmiş olan Hatice Sultan Köşkü'dür. Ruznâme'de 1804 (h. CA 1219) senesinin Eylül ayında, Hatice Sultanın Arnavutköy'deki büyük dağda inşa ettirdiği köşkten kısaca bahsedilirken (Beyhan, 2007, s. 155), Câbî tarihinde ise Arnavutköy'de Selim için birden fazla biniş köşkü inşa ettirildiği şu sözlerle detaylı biçimde kaydedilmiştir (Câbî Ömer Efendi, 2003, s. 49).

“Sadr-ı âzam İzzet Mehmed Paşa hazretleri nefs-i Hümâyûn için Akıntıburnunda biniş köşkü olmak üzere, bir köşk-i âli binâ ve Arnabut karyesi üzerine ve sair mahalleri nezâreti şâmil bir mahall bina' ve ittisalinde Esmâ Sultan ve Hatice Sultan dahi anın gibi oldukça köşkler bina' ve biniş köşküne Akıntıburnu ocağından bekçiler tayin olunup ve Pâdişâh-ı âlem, Beşiktaş üzerinde Yıldız köşk nâmında bir köşk-i cihannümâ binâ etmiştir.” Ayrıca 1806 (h. 1221) senesinde, Beyhan Sultan da, Arnavutköy sırtlarında bir bağ köşkü inşa ettirir (Beyhan, 2007, s. 198).

274 Bostancıbaşı Defterleri; İÜ Nadir Eserler, T8865, T8866, T10099; Koçu, 1958; Rado, 1972

III. Selim döneminde Boğaz sâhilinde yeni yaptırılan bir diğer sâhilsaray ise, Beyhan Sultan'ın Akıntı Burnu'ndan Bebek koyu'na dönüldüğü noktada bulunan Hasan Halife bahçesinden ayrılan arsasındaki sâhilsaraydır. Kocası Silahdar Mustafa Paşa'nın 1798 (h. 1212) tarihinde ölümünün ardından hummalı bir inşaat faaliyetine girişen Beyhan Sultan, bu sahilsarayını 1801 (h.1216) senesinde inşa ettirmeye başlar. Dar bir rıhtımda yükselen saray yüksek bir sağır duvar üzerinde iki katlı olarak inşa edilmiştir. Bu duvara oturan, çokgen planlı küçük (balıkhaneye benzeyen) bir köşkü, birbirinin aynısı olan beş çıkma takip eder. İlk katlarda duvara yüksek ahşap eliböğründelerle oturtulan çıkmalar, bir üst katta bir miktar daha ileri çıkartılmış ve böylelikle cephe yatayda üç kademe haline getirilmiştir. Bol miktarda açıklık kullanılarak tasarlanmış cephede, pencereler geleneksel olarak kafeslidir ve aralarında sütun formu pilasatırlar yerleştirilmiştir. Bu çıkmalardan soldan sağa doğru ilki, üçüncü ve dördüncüsü birer alınlıkla bitirilmiştir, diğerleri ise geleneksel kırma çatılarla örtülüdür. (Şekil 4.157)

Şekil 4.157: 1836 yılında Beyhan Sultan Sâhilsarayı'nın durumunu gösteren Bartlett imzalı gravür²⁷⁵

Yapının inşaatı 1804 senesinde tamamlanmış, aynı sene içerisinde Beyhan Sultan sarayın arkasında Arnavutköy halkı için bir de çeşme yaptırmıştır.

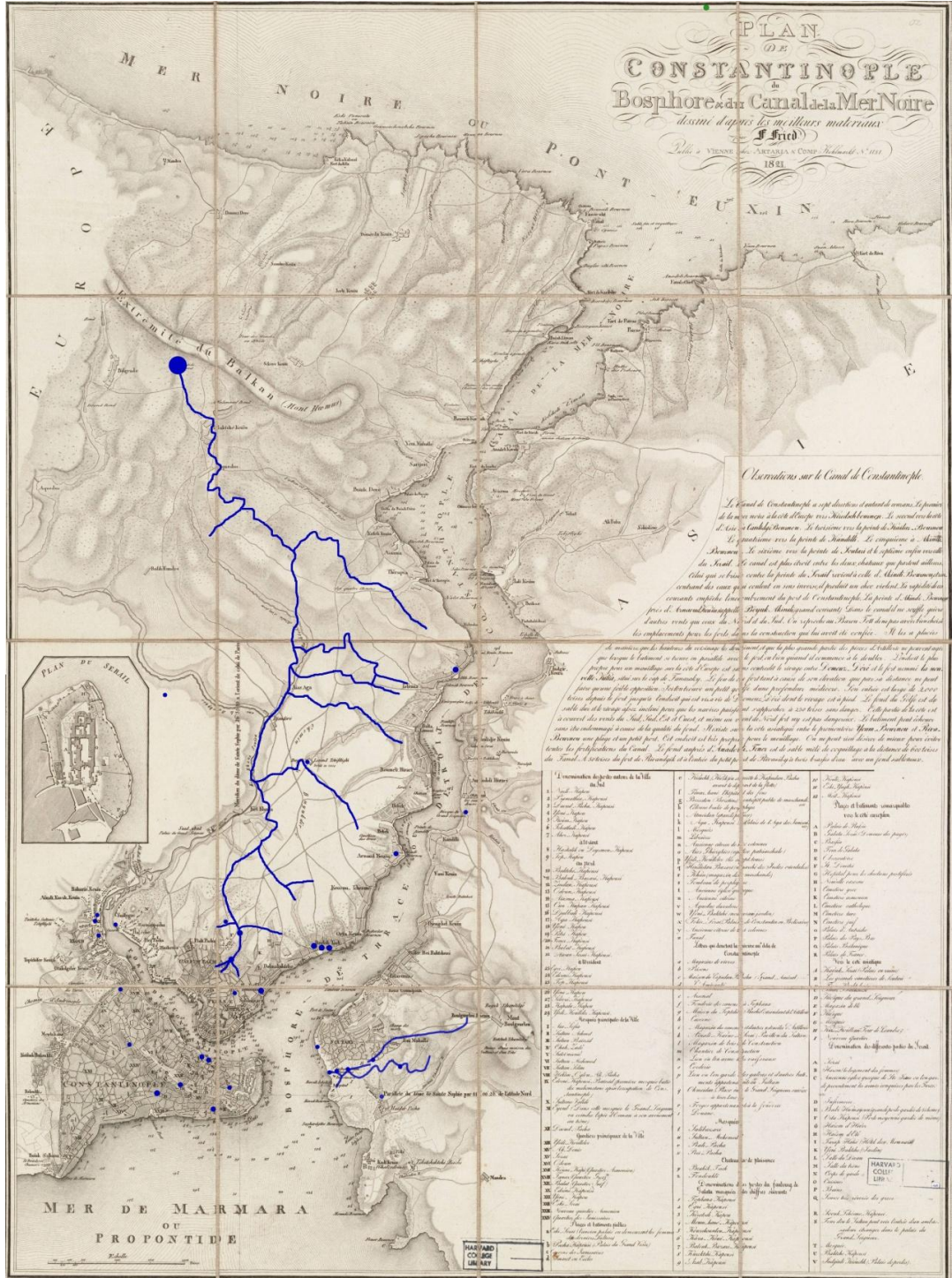
275 Pardoe, 1837, s. 162

4.4. Su Yapıları

Onsekizinci yüzyıl başlarından itibaren değişen sosyal yapının bir yansıması olarak, ricalin ve halkın zengin kesiminin, sarayın yaşam stilini ve imar faaliyetlerini model olarak yapı faaliyetlerinde aktif olarak yer almaya başlaması sonucunda, İstanbulda onsekizinci yüzyılda inşa edilen meydan çeşmesi ve sebil sayısı üçyüz altmışbeşin üzerine çıkar. Bu sayı İstanbul'da onaltıncı yüzyılda yaptırılan yetmişbeş ve onyedinci yüzyılda inşa edilen yüz otuz meydan çeşmesi ve sebil ile kıyaslandığında, çeşmelere olan ilgideki dramatik artış rahatlıkla anlaşılabılır (Hamadeh, 2002).

Çeşmelerin niceliklerindeki hızlı artışın yanı sıra, mimarilerinde, yüklenen sembolik manalar da, ve bânî profillerinde de büyük bir değişim söz konusudur. Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda son derece sade bir mimari üslûba sahip olan ve genellikle kendinden baskın bir yapı tipinin (câmi, medrese vb.) yardımcı/ek ögesi olarak görülen çeşmeler, onsekizinci yüzyılda çok daha yoğun bir bezemeye ve üç boyutlu etkiye sahip bir mimari nitelik kazanmış, kendi başına övülmeye değer bir mimari yapı olarak görülmeye başlanmıştır (Hamadeh, 1999, s. 76-110).

Onsekizinci yüzyıl sonuna gelindiğinde, III. Selim ve hanedan üyelerinin, su yollarını genişletme, ek su yolları ve bendler inşa etme, yeni çeşmeler yaptırma konusunda onsekizinci yüzyılın suya karşı saplantı derecesindeki bağımlılığını devam ettirdikleri söylenebilir. (Şekil 4.158)

Şekil 4.158: III. Selim döneminde Taksim ve Üsküdar Suyollarına yapılan ekler ve inşa edilen çeşmeler²⁷⁶

276 Melling'in Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore adlı eserinde yer alan Kauffer haritası kullanılmış, şematik su yolu ise Kazım Çeçen'in İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları adlı kitabından alınmıştır.

4.4.1. Şehre su sağlama amaçlı çalışmalar, su yolları ve bendler

Şehre daha fazla su getirme çabası, Selim'in tahayyül ettiği büyük "İstanbul projesinin" altyapısı ile doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla bu çabanın esas olarak, imar faaliyetinin yoğunlaştığı taksim su yolu hattı ve üsküdar bölgesinde gözlenmesi doğaldır.

III.Ahmed döneminde boğaz bölgesindeki hızlı gelişim ve yapılaşmanın meydana çıkardığı ihtiyaç doğrultusunda Bahçeköy'den toplanan suyun, içi sırlı künkli dağıtım hattı ile şehre getirilmesi planlanır. Su kanallarının açılmasına başlanıp ve makseminin temeli atılsa da, projenin tamamlanması ve açılışı I.Mahmud devrine rastlar. Bahçeköy kemerinden geçen suyun, I.Mahmut kemeri üzerinden Acıelma, Derbent, Maslak, Ayazağa, Zincirlikuyu, Mecidiyeköy ve Şişli üzerinden Harbiye'deki maslağa ve oradan da Taksim'deki makseme ulaştırıldığı bu proje sayesinde Boğaziçi'nde Yeniköy'den Kasımpaşa'ya kadar olan sâhilin, Beşiktaş, Galata, Beyoğlu ve Kurtuluş'un bir kısım suyu temin edilir. Projenin şehre katkısı, saray, rical ve İstanbullu gözündeki (ve hayatındaki) önemi, pek çok yazılı birincil kaynaktan anlaşılabileceği gibi²⁷⁷ dönem tarihçilerinden Şemdânîzâdenin projeyi anlatış uzunluğu ve detayından da rahatlıkla anlaşılabılır²⁷⁸.

Taksim suyoluna, açıldığı tarihten sonra yapılan, arızaların giderilmesine, isale hattının sırlı künk boruların²⁷⁹ kârgir galerilere dönüştürülmesine ve su oranının arttırılmasına yönelik ilk büyük çaplı girişimin Cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından yaptırılmış olması, akıllara bunların gerekli müdahaleler olmasının yanında, Hasan Paşa'nın o dönemde yaptırmış olduğu Kalyoncu Kışlasının büyük oranlı su ihtiyacını karşılamak amacını da getirir.

Bundan sonraki ilk ve öncekinden daha da geniş çaplı müdahale, III. Selim döneminde yapılır. Hasan Paşa'nın suyoluna ve su kaynaklarına müdahalesinin üzerinden on yıl bile geçmeden tekrar suyun çoğaltılması ve su yolu ağının

277 Örnek olarak bkz. İncicyan, 1976, s. 25-26; İncicyan, 2000, s. 98; Hovhannesyan, 1996, s. 42-43

278 Şemdânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi, 1980b, s. 30-31; Şemdanizade, projede karşılaşılan teknik problemlere, su yolunun bitirilmesi sonucunda yaptırılan çeşmelere ve özellikle I.Mahmud'un Tophanedeki çeşmesinin açılış merasimine dair detaylı bilgi verir.

279 sırlı künk boru: Killi topraktan yapılmış, içi dışı sırlanmış boru

genişletilmesine yönelik projelere girişilmesi, bunun dönemin geniş çaplı imar faaliyetlerinin altyapısı olarak planlandığını ispatlar

Taksim suyunun çoğaltılmasına dair ilk büyük proje Acı Elma deresi mevkiinde, Sultan Mahmud ve Büyük Bendlere yedeklik olmak üzere bir bend inşa ettirilmesi projesidir (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 224). Mihrişah Sultan tarafından finanse edilen ve daha sonra Valide Bendi olarak anılacak olan bendin inşaasına 1794 senesi sonlarında yahut 1795 senesi başlarında başlandığı düşünülebilir. III. Selim'in sırkâtibi Ahmed Efendi tarafından tutulan ruznâmede 1795 yılı Ağustos ayı başında (h. M 1210) inşaatın üçte birinin bitmiş olduğu kaydedilmiştir. Bina emini Hüseyin Efendi ve mimarı Yani kalfa olan yapının inşâ sürecinde III. Selim birkaç defa şantiyeyi ziyaret edip görevlilere ve ameleye ihsanlarda bulunarak inşaatın 1210 senesinde rz-u kasım'a kadar bitirilmesini emreder (Sırkâtibi Ahmed Efendi, 1993, s. 230). Selim'in bu acelesinin sebebi, yapımı bitmiş olan Humbaracı ve Lağımcı kışlaları, Tophane kışlaları ve boğaz kıyısında birbiri ardına yenilenen sâhilsarayların bulundukları bölgelerde yarattığı nüfus yoğunlaşması gibi sebeplerle artan su ihtiyacının bir an evvel karşılanabilmesi olsa gerektir. Bendin tarih kitabesinden 1797 senesinde tamamlanabildiği anlaşılır. 6 Temmuz 1797 (h. 11 M 1212) tarihinde Selim ve annesi, inşaatı tamamlanmış olan bend'i ziyaret ederek bendin yanında inşa edilmiş olan hünkar kasrında dinlenirler. Başka bir kayıtta kasrın bendin üzerinde inşa edilmiş olduğu şeklinde bir bilgi bulunsa da, bendin yanında inşa edilmiş olduğu, bendin bugünkü mimârî bütünlüğü alındığında çok daha muhtemel görünmektedir.

Bendin planı kırık eksenlidir ve ana gövde iki büyük payanda ile desteklenmiştir. (şekil 4.159, şekil 4.160) zerine üç basamakla çıkılan payandalar namazgâh olarak düzenlenmiş ve çevreleri korkuluklarla çevrilmiştir. Payandaların arasında, ana gövde duvarında yer alan kapının hemen üstünde, kare mermer bir plakaya nakşedilmiş bir III.Selim tuğrası bulunur. (şekil 4.161)

Kâgir ağırlık barajı tipinde inşa edilmiş bendin menba tarafı mermer blok korkuluklarla çevrilmiş, bu korkuluklar kıvrımlı küçük mermer payandacıklarla desteklenmiştir. Bendin tam ortasında, suyun toplandığı tarafta yapının yaklaşık 3,40x1,90 m boyutlarındaki, mermerden yapılmış kitabesi yer alır. (şekil 4.162)

Otuzdört beyitli celfî ta'lik yazı ile yazılmış, şâiri Ârif olan kitâbenin yazılı olduğu dikdörtgen mermer bölümün üzerinde eğrisel formlu kıvrık dal ve yaprak motifleriyle oluşturulmuş ve akant yaprağı motifleri ile taçlandırılmış bir alınlık bölümü yer alır. Alınlığın ortasında oval bir madalyon içine “Ve min-el mâ kulle şey(in) hayy(in)” (Yaşayan her şeyi sudan yarattık) âyeti yazılıdır.

Şekil 4.159: Valide Bendi.

Şekil 4.160: Valide Bendi-2.²⁸⁰

²⁸⁰ Url-2

Şekil 4.161: Valide Bendi gövde duvarında bulunan III.Selim tuğrası²⁸¹

Şekil 4.162: Valide Bendi Kitabesi.²⁸²

281 Url-2

Valide bendi'nin tamamlandığı 1797-98 (h. 1212) senesinde Taksim suyoluna bir diğer müdahale de Harbiye'de bulunan maslağın genişletilerek makseme dönüştürülmesi şeklinde gerçekleşir. Günümüze ulaşamamış olan maksem, dikdörtgen planlı, kubbeli bir yapıdır. Taksim meydanı yönündeki duvarının dışında yarım daire şekilli mermer bir madalyon ve içerisinde, altında 1797-98 (h. 1212) tarinin yazılı olduğu III. Selim'e ait bir tuğra yer alır. Ayrıca iç mekanda;

Hayr-ı Cârî sû-be-sû etrâfâ bû
Maksem-i lûtf-u firâvan menbâi
Vehbiyâ tarihi de âb-ı hayat
Ayn-ı ihsan-ı Selim Han menbai

şeklinde bir kitabenin mevcut olduğu da bilinmektedir (Yüngül, 1957, s. 48-49).

Taksim suyu dağıtım hattının bir bakıma, III. Selim dönemi imar faaliyetlerinin, İstanbul Avrupa yakasındaki gelişim şeması niteliğini taşıdığı söylenebilir. Hat

282 Valide Bendi'nin Kitabesi:

Meâb ü melcânı kevnin, mülûkun mâbihi-l fahrı / Savâb endîşi şâhânın, cihânın zıll-ı Yezdân'ı Meârib menheli âmâl, cû-yi cûd-i yenbû'î / Muhît-i ma'delet Sultân Selîm Hân-ı cihân-bânî Hurûş-i bahr-i cûşâ cûş u feyzâ feyz-i eltâfı / Eder serşâr havz-ı Nîl-kâm ü mâye cûyânı Eb u ceddine rAhmedler o kulzüm-şevketin şimdi / Zemânında suyuna girdi devlet buldu sâ mânâ Serâpâ zihni hayra olduğuyçün mâ gibi mâil / Zehî pür-âb ü tâb ü revnak-efzâ oldu ezmânı Hele hakk eyledi ser çeşmesi ashâb-ı hayrâtın / Cenâb-ı vâlidisi Mihrişâh Sultân-ı zîşânı O umm-ül mûmininin hep zülâl-meşreb-i sâfî / Revândır sûbesû icrâ-yı âsâra, hıramânı Ser-i dest-i atâyâ-rîzi, zer-mizâb-ı re'fetdir / Ki ânın cedvel-i sîmîni iğna etdi devrânı Bu demde cûş-ı selsâl ü cârî himmet-i pâki / Azîm bend yaptı deryâ kıldı seyl ü cûyibârânı Su gibi genc mâlâmâl mâlî dökdü, bezl etdi / Zehî bir mecma'-ı mâ kıldı inşâ, ol kerem-kânı Revân-âb-ı beka buldu, cihâna tâze cân verdi / Azîz olsun su mânend ol hayât ü ruh-i insânı Za'îf zencîr-i mevc, âciz olunca zabtdan mâyı / Müessis, bende çekdi etdiğiyçün böyle tuğyânı Hoşâ zî-bende bend ü dil-küşâ sedd-i sedîd elhak / Ulûvv-i tâkı, pest etdi sümûvv-i çarh-ı gerdânı Edüp hedm sedd-i İskender halîc açmak değil san'at / Hüner bir böyle sed çekmekde pîş-i bahre âsânî Halâvetde çağında bir içim sudan eazz oldu / Bu hoş bend-i bülend ü dil-pesend-i kand-efşânî İki bend-i kadîm olmuşdu, za'f-ı mâyeden evvel / Şeker âb sûretinde, birbirine yokdu dermânı Tavassut etdi mâbeyne bu nev-bend anlara verdi / Su sızmaz safvet ü sermâye-i âb-ı firâvânı Bunun (?) şânı su koydu başına hep sedlerin yekser / Nakş-ı ber-âb etdi şöhet-i mecmû'-ı bendânı Zuhûrat istemez bu mâ, belağdır vâridâtı çün / Taşıp eyler dü bende bahş hevâ-yı dürr-i bârânı Yapıldı ceyşe çün Tophâne'de meştâ vü ser-pâğâh / Asâkir mevc urup akdı gelüp doldurdu her yânı Tekessür etdi riş-veş nâs fûshat buldu ol belde / Güzel ma'mûr oldu lutf-i şehle çâr erkânı Kadîmî mâ kifâyet etmedi sükkânına ammâ / Anınçün mehd-i ulyâ oldu bu sedd-i nevî bânî Bu bend irvâ eder Tophâne vü İstanbul'u sanma / Kılar tâ mâverâ-yı nehre dek reyyân, atşânı Cihanda ba'dezîn olmaz sadâ-yül atş mesmû' / Susup herkes su uyur gibi asûde dil ü cânı Bu seddin çağlıyan şirin miyâhî sükker-âsâdır / Sorulsun zemzeme, bu bende midir pâ-yi cevhlâmı İyân ayn-el yakîn ayn-ül hayâtın aynıdır bu bend / Revâ Hızır olsa mîrâbı, zehî mecrâ-yı nûrânî Tükendi gitdi âb ü dânesi İskender'in yohsa / Gelüp olurdu bu bendin subaşı şitâbânı Edüp derkâr-ı ayn-ı iltifât şâmilin rıdvân / Hamâ-yı bendin olsun ser-korucu vü nighbânı İlâhî âb-ı rû-yı saltanat, şâh-ı cihân-bânın / Boğulsun lüce-i gamda serâpâ ehl-i udvânı Husûsen maksem-i hayrât ü âsâr-ı Vâlide Sultân / Ola dilsîr-i ömr-i sermedî bâ-feyz-i Rabbânî Kalem bende edince vâsfını bend-i cedîdin gûş / Cerî-yül âde sulandı ağzı, ol dem oldu hayrânı Zülâl-i Bârî'de dil teşne-âsâ şevk ü hâhişle / Devâ-bihî mîsrâ'-ı târîh inşâd etdi şâyânî Acep dîlcû-ter oldu her biri Ârif selâsetle / Bu ancak feyz-i Bârî'dir, değildir yâve-sencânî : "Misâl-i yemm verince Vâlide Sultân ihsânı" / "Bu vâlâ sed tutup bend etdi hakkaa âb-ı hayvânı" 1211 (Milâdî 1797)

üzerinde Levend Çiftliği kışlası, Taksim ve Tophane’de bulunan Topçu Kışlaları, Bebek, Arnavutköy, Kuruçeşme, Ortaköy, Çırağan, Beşiktaş gibi semtlerde bulunan sâhilsaraylar, gibi büyük çaplı yapı grupları ve bunların yanında pek çok da çeşme - ve sebil- yer alır.

III. Selim’in İstanbul’da ele aldığı ikinci önemli su yolu, Üsküdar su yolu hattıdır. Bu seçimde de Selim’in yaptırmayı planladığı Selimiye Kışla külliyesi ve artacağı öngörülen su ihtiyacının önemli bir rol oynadığı açıktır. Önceleri küçük bir menbain (Ayazma) suyu Üsküdar bölgesine yeterken, onaltıncı yüzyıldan itibaren artan nüfus, çeşitli su yollarının yapılmasına sebep olmuştur. İlk olarak Kanuni Sultan Süleyman döneminde Mihrimah Sultan tarafından yaptırılmış olan ve daha sonra III. Selim dönemine kadar onüç tane büyük isale hattı eklenerek genişletilen Üsküdar su yolu Selim döneminde tekrar ele alınmış, III. Selim tarafından toplam 5000 metre uzunluğunda ve Mihrişah Valide Sultan tarafından da 5800 metre uzunluğunda iki dağıtım hattı ilave edilmiştir (Çeçen, 2000, s. 111).

Bu iki ana su yoluna yapılan müdahalelerin dışında Selim döneminde Halkalı su yolunun tamir ettirildiği de bilinmektedir.²⁸³ Ayrıca Azadlu Baruthane’sine yaz aylarında yeterli su getirilemediği ve su gücü ile döndürülen çarklar kullanılamadığı için su getirme ihtiyacı hasıl olmuş ve beş kilometre uzaklıkta bulunan baruthaneye su sağlanması amacıyla Şamlar deresi üzerinde Şamlar Bendi olarak adlandırılan bendin inşasına başlanmış, ancak II.Mahmut döneminde tamamlanabilmiştir (Çeçen, 2000, s. 179).

4.4.2. Çeşmeler

Çeşmeler söz konusu olduğunda, Selim ve ailesinin emperyal varlığı, kudreti ve sultanın hayırseverliğini temsil eden, gösterişli ve son derece mükellef bir mimariye sahip olan bu geleneksel yapı tipini, artık diğer onsekizinci yüzyıl Osmanlı padişahlarından farklı olarak, halkın olduğu kadar askerin günlük hayatına nüfuz etme amacıyla da kullandığı görülür. Selim’in yaptırdığı her askeri yapının/külliyenin içerisinde ya da yakın çevresinde hanedan üyelerinin son derece gösterişli meydan çeşmeleri yaptırmış olmaları, pratik ihtiyaçları karşılamının

283 BOA HAT 219-12120

yanısıra, askerin hanedan tarafından bizzat sahiplenildiğini hissettirme, askere kimin kulu olduğunu ve onun ihtişamını her daim hatırlama amacını yansıtır.

III. Selim'in başkentte inşa ettirdiği kışlaların büyük çoğunluğunda yer alan çeşme ve hamamların çoğunun bânisinin Mihrişah Valide Sultan oluşu dikkat çekicidir. Anne-oğul arasında varlığı hissedilen güçlü bağ bu şekilde, Selim'in hem ıslahat projelerinde, hem mimârî faaliyetlerinde annesinin kendisini desteklemesi şeklinde somutlaşmış görünmektedir.

Mihrişah'ın askerî külliyelerde ilk yaptırdığı su yapısı Levend Çiftliği'ndeki hamam'dır. Mahmud Raif Efendi'nin *Tableau des Nouveaux Reglement de l'Empire Ottoman* adlı eserinde yer alan Levend Çiftliği'ne ait gravürde bu hamamın, yine Mihrişah tarafından yaptırılan câminin hemen ardında konumlandırıldığı görülür. Diğer kışlalarda yaptırdığı çeşmeler gözönüne alındığında, bu kışla külliyesinde de valide sultanın bir (veya birden çok) çeşme yaptırmış olabileceği düşünülebilir. Ancak buna dair herhangi bir belgeye ulaşılammıştır.

Valide Sultan'ın Levend Çiftliği'nde yaptırdığı su yapılarını, yapım tarihi Levend Çiftliği Kışlası ile çok yakın olan Humbaracı Kışla külliyesi içerisinde bulunan çeşme izler. 1970'li yıllarda basık kemerine kadar gömülmüş vaziyette olan kesme taş cepmeli ve geniş hazneli bu çeşmenin, özgün durumuna dair görsel bilgi bulunmasa da, dönemin genel özellikleri gözönüne alındığında mermer, bezemeli bir cepheye ve genişçe bir saçağa sahip olduğu tahmin edilebilir.

Lûtf-i yezdan Valide Sultan Efendi kim Anın
Hasbeten-li'llah olan bu çeşmesi ayn-ı behic
Bir içim su yoğiken bu arsa-i mahrûkada
Ayn-ı ihsânı âleme mâ-i meric
Geldi üçler da'vet atşâna Es'ad söyledi
Mâder-i Sultan Selim'in çeşmesinden zezem iç

şeklindeki kitabesinden (Egemen, 1993, s. 601). Humbaracı kışlasının yapımının yeni başladığı 1793 (h. 1208) senesinde, yani bölgede iskânın henüz kışlanın varlığı sebebiyle kalabalıklaşmadığı, suyun bol olmadığı bir dönemde yaptırıldığı anlaşılır.

Mihrişah Valide Sultan'ın askere hizmet eden diğer iki çeşmesi, İstanbul'da III. Selim tarafından yaptırılan son büyük kışla olan Üsküdar Kışlası yerleşiminde yer alır.

Ancak çeşmelerin ikisi de 1791-92 (h. 1206) senesine, yani kışla külliyesinin yapımından neredeyse on yıl öncesine tarihlenmektedir. Üsküdar'ın, kışlanın bu bölgedeki varlığından çok önceden beri sahip olduğu Anadolu'dan gelen orduların konaklama yeri şeklindeki askerî niteliği ve 1791-92 senelerinde içerisinde bulunulan savaş ortamı düşünüldüğünde, valide sultanın bu bölgede yaptırmış olduğu çeşmeleri kim için yaptırmış olduğu açıklık kazanır. Aynı çeşmelerin on sene sonra yine askere ancak bu sefer III. Selim'in kurmaya çalıştığı yeni düzenin, yeni ve talimli askerlerine hizmet ettiği düşünülebilir.

Bahsi geçen Mihrişah'ın yaptırdığı iki çeşmeden başka aynı bölgede, Mihrişah Valide Sultan'a atfedilen bir başka çeşme daha bulunur (Egemen, 1993, s. 611). Hakkında çok az bilgi sahibi olunan, Şemsipaşa'ya giderken deniz kenarında bulunduğu kaydedilmiş ancak günümüze ulaşamamış olan bu çeşme'nin "Sahibet-ül hayrat ve'l hasenât Mihrişah Sultan veled-i Mustafa Han" şeklindeki kitabesinden, bu çeşmenin III. Mustafa'nın yedi yaşında vefat eden kızı Mihrişah Sultan (ö.1769) için yaptırılmış olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla çeşmenin Mihrişah Valide Sultan ile ilişkisi yoktur.

Mihrişah Valide Sultan'ın Üsküdar'da yaptırdığı çeşmelerin KaracaAhmed'te yer alan ilki, ölen kızı Fatma Sultan hâtırasına yaptırılmış, büyük ve gösterişli bir çeşmedir. Bir çeşme cephesi ve arkasında bu yüze pahlanmış nişli köşelerle birleşen dikdörtgen, büyük bir hazneden meydana gelen yapının çeşme cephesi mermer'den, haznesi ise bir sıra taş, iki sıra tuğla kullanılarak inşa edilmiştir. Çeşme cephesi düşey ve yatayda üçer bölüm halinde şekillenir. (Şekil 4.163) En altta seki biçimindeki dinlenme taşları ve bunlarına aralarında yalak bölümü bulunmaktadır. Dinlenme taşları dairesel kıvrımlara sahiptir, yalak bölümünde ise daha sade bir tasarım anlayışı hakimdir. (Şekil 4.164)

Şekil 4.163: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, genel görünüm.

Şekil 4.164: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, ön cephe görünüşü.

Düşeydeki orta bölüm yanlarda iki pilastırla sınırlandırılmış ve iki sütunçe ile yatayda üç bölüm oluşturulmuştur. Sütunçelerin arasında kalan ayna taşı “c” kıvrımlarla oluşturulmuş ve çevresi profillerle geçilerek içi oyulmuş bir kemerin içerisinde yer almaktadır. Bu kemerin tepe noktasında bir istiridye kabuğu motifi bulunmaktadır. Ayna taşının alt orta noktasında yer alan musluk, organik kıvrımlı profillerle oluşturulmuş ve üst noktalarında akant yapraklarına dönüşen bezemelerle çevrelenmiştir. Sütunçelerin iki yanında denk gelen yan bölümlerde ise orta kısma göre daha durağan ve sade bir anlayış hakimdir.

Çeşmenin orta bölümü ile üst bölümünü birbirinden sade bir profilli silme ayırmaktadır. Üst bölümde de orta bölümdeki yatay bölümlenme tekrarlanmıştır. Köşelerdeki sütunların üzerine denk gelen yerlerde yivli pilastırlar, sütunçelerin üzerine denk gelen yerlerde ise yukarı doğru çıktıkça geri giden kabartılı ve organik motifli birer konsol yer alır. Bu iki konsolun arasına, yapının yirmidört mısra’lık uzun tarih kitabesi yerleştirilmiştir. Kitabede, bölgeye daha fazla su getiren III. Selim ve bu çeşmeyi yaptıran Mihrişah Valide Sultan’ın hayırseverliklerinin methedildiği, ve çocuk yaşta vefat eden Fatma Sultan’ın ruhu için dua istendiği görülür.²⁸⁴

Çeşmenin en üst kotunda, alttaki bezemenin sınırlarını tekrarlayan profiller, saçak ve yapının kiremit kaplı kırma çatısı bulunur.

Mihrişah Valide Sultan’ın 1791 senesine tarihli Üsküdar’da inşa ettirdiği diğer çeşmesi ise genellikle kaynaklarda yanlış olarak Hibetullah Valide Sultan olarak anılan²⁸⁵, bugün Harem’deki İhsaniye Mahallesi’nde Tosun Paşa Sokak ile Şerif Bey Sokağın kesiştiği köşede yer alan çeşmedir. Bu yanlış isimle anılmasının sebebi, yapının Mihrişah Valide Sultan tarafından genç yaşta vefat eden bir diğer kızı

284 Cenab-ı Vâlide Sultân hayr-âsâr-ı zî-şân kim / Rıza cû-yi Hûda üstağrak-ı ihsanıdır ekvân
İnayet menba’ı Sultan Selim’e mehd-I ulyâdır / Acebmi cûyidbâr-I lûtfu olsa böyle bî-pâyân
Füyûzat-I himemdir muktezâ-yi meşreb-I sâfi / Hulusiyle ider icrâ-yi şükr-i ni’met-I Yazdân
Sebîl-I Hakda ez-cümle idüb bu çeşmeyi bünyad / Zülal-I cûdi kıldı teşnegan-ı himmeti reyyan
Bu câ-yi behcet-efzâyi kılub cennet gibi şadab / Sanırsun selsebîlin aynın itdi sû-be-sû cuyan
Sevabın Fâtîma Sultana ihdâ eyledi tâkim / Kenar-ı âb-ı kevser de olsa ola etrafa feyz-efşân
O hür-ı ayne hemdem duhter-I pâkîzesi zîra / Henüz ma’sum iken itmişdi azm-ı ravza-ı rıdvân
Revân itdi ana sir-ü şeker-ves iste âb-I sâf / Ki çuş-I şevkatiye ruh-I pâkin eyleye şâdan
Suyun âb-I hayat-âsâ içen ol çeşme-i feyzin / Olur böyle duâ-yi hayri icrâ eyleyüb şükran
O cennet de safâsında bu devletde ola bâki / Hüdâ Sultan Selim’e eyleye hem ömr-I Hızır ihsan
İki târîh yazdım Vehbiyâ bir beyt-i dil-cude / Safa ile akar su gibi ezber itmeğe şâyan
Revandır Fâtîma Sultan rûhuna o âb-ı saf / Bu aynı itdi cârî bahr-ı cûd-i Vâlide Sultan (1206)
285 Egemen, 1993, s. 383; Tanışık, 1943, s. 384; Barışta, 1994; Ödekan, 1992 vb.

Hibetullah Sultan için yaptırılmış olmasıdır. Vefat eden hanedan üyelerinin anısına çeşme yaptırmanın bir sebebi, vefat eden kişi için daha fazla dua almaktır. Ancak kim olursa olsun bir annenin küçük yaşta bir evlâdını kaybetmesi ve bunun acısını bir hayır eseri ortaya koyarak paylaşmasının halkta o kişiye karşı sempati ve yakınlık hisleri uyandıracağı gözönüne alındığında, bir diğer sebebin de halk ile hanedan üyeleri arasında duygusal/mânevî bir bağ kurmak olduğu da düşünülebilir.

Valide Sultan'ın Fındıklı'daki çeşmesini de, Üsküdar'da KaracaAhmed Mezarlığı yakınında (bugünkü Nuhkuyusu Caddesi üzerinde) yedi sene önce aynı amaçla yaptırdığı gibi, yine vefat eden kızı Fatma Sultan'ın ruhunu ta'ziz için yaptırmış olması da, benzer şekilde yorumlanabilir. Ayrıca bu çeşmenin, Tophane'deki Topçu ve Toparabacı Kışlalarındaki büyük çaplı inşâî faaliyetlerin bitimiyle aynı tarihte, 1798 senesinde inşa ettirilmiş olması da bir tesadüf değildir. Askerin ve gittikçe çoğalan nüfusun yoğun olduğu kışla bölgesinde yer alan çeşme, hem askerin hem halkın günlük hayatında hanedana dair bir hatırlatıcı niteliği taşır.

Bir sıra taş, iki sıra tuğla şeklinde örülmüş genişçe bir hazneye sahip, mermerden ma'mul tek yüzlü çeşme, düşeyde ve yatayda üçer bölüm olarak tasarlanmıştır. En alt bölümde bulunan çeşmenin sade mermer yalağı ve bunun iki yanında yer alan mermer sekiler, günümüzde yol seviyesinde kalmış ve oldukça harap durumdadır. (Şekil 4.165) Orta kısımda, çeşmenin geniş profillerle çevrelenerek hafifçe içeri çekilmiş ve iki yanda ikişer sütun formu pilastır ile sınırlandırılmış ayna taşı dikkat çeker. Ayna taşının üzerinde yer alan, iç ve dış bükey kıvrımlı ince profiller ve yelpaze gibi açılmış yaprak motiflerinden müteşekkil içiçe duran iki kabartmalı bezeme, dönemin hemen hemen tüm erken çeşmelerinde görülen beğeniye yansıtır. Yapının en üst bölümünde ise yine alışıldık bir şekilde orta bölümde iki yanda yer alan sütun formu pilastırların devam ettirildiği ve bunların ortasında da çeşmenin Sünbülzâde Vehbî'ye ait altı beyitlik kitabesinin yer aldığı görülür. Çeşme bugüne kadar yapılan restorasyonlar sonrasında beyaz mermer'in hakim olduğu bir görünümle karşımıza çıksa da, dönemin mimârî ve bezeme zevkleri gözönüne alındığında, özgün durumunda en azından altın yaldızlarla bezemelerin ve kitabede olduğu gibi çeşitli kabartmalı yüzeylerin boyalı olduğu varsayılabilir. (Şekil 4.166)

Şekil 4.165: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Fındıklı, ön görünüm.

Şekil 4.166: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Fındıklı, kitabe.²⁸⁶

286 Hamdü li'llah cûş-i lütf-i Valide Sultan ile
 Oldu sîrab-ı inâyet teşnegân-ı kâinat
 Bend-i vâlâ-yi cedîdin eylemiş Rabb-i mu'în
 Menba-ı mâ-i mâ'in ü sâfi-i 'azb-i Fırat
 Kıldı hem andan revân Fâtıma Sultân için
 İşte bu nev çeşmeyi câri o hayriyyet-sıfât
 Nûş iden âbın şeker-veş der safâ-yi bâl-ile
 Böyle lezzet-bahş olur mu şerbet-i kand-i nebat
 Cûy-i şîr-i cennet ol tıfl-ı letâfet-meşrebin
 Eylesün şîrin demin mânend-i şîr-i ümmehât
 Can-fezâ târih-i Vehbî teşnegâne müjdedir
 Fâtıma Sultan rûhiyçün gel iç 'ayn-ül-hayat (1212)

Annesi gibi III. Selim de kendi yaptırdığı askerî külliyelerde su yapıları inşa ettirmiştir. Örneğin Üsküdar'da, yaptıracığı kışla yerleşiminin beraberinde bölgeye getireceği nüfusun su ihtiyacını önceden öngören III. Selim ve Mihrişah Valide Sultan, bölgedeki su yollarını tamir ettirir ve yeni birer kol ilâve ettirirler. III. Selim'in Çiçekçi'de, askerine hizmet etmesi için inşa ettirmiş olduğu III. Selim çeşmesinin, bu yeni su yolu kolunun üzerinde yer alması su ihtiyacını karşılamamanın yanısıra suyolunun yeni bânisini ortaya koyma amacının da güdüldüğünü düşündürür.

Üsküdar Kışlası'nın tamamlanmasının hemen ardından III. Selim'in yaptırdığı çeşme, oldukça büyük, dikdörtgene yakın kare biçimli bir su haznesi ile bunun 45° pahlanmış köşesine yerleştirilmiş som mermer bir çeşme kısmından meydana gelir. Yapının su haznesi, çeşme kısmına göre oldukça büyüktür. İki sıra tuğla, bir sıra taş almalı örgüsüyle inşa edilmiş ve sade bir silme ile nihayetlendirilmiş bu bölümün yan cephesinde bir niş ve bunun da üzerinde mermer söveli küçük bir pencere ile kemerli küçük bir pencere vardır. (Şekil 4.167)

Şekil 4.167: III. Selim Han Çeşmesi, yan cephesi.

Yapının çeşme cephesi üç bölümde ele alınmıştır. (Şekil 4.168) En alt bölümde sade bir yalak ve iki tarafında birer seki biçimindeki dinlenme taşları bulunur. Orta bölüm, iki yanında birer pilastır ile sınırlandırılmıştır. Bu pilastırlar kare kesitli birer kaideye oturan, gövdesi yivli ve stilize edilmiş sütun başlıklarına sahip birer sütun görünümündedir. Pilastır gövdelerinin ortalarında kabartma çiçek motifleri yer alır. Pilastırların ortasındaki kemerli niş içerisinde aynataşı yer alır. Aynataşının ortasında üç kademeli sade ve ince profillerle çevrelenmiş bir oval bölüm ve bunun üzerinde eğrisel hatlara sahip kabartma, kapaklı bir kase motifi yer alır. Bu motifin üst kısmına tutturulmuş ve ortasından kabartma çiçekler tarafından kaldırılarak kıvrımlandırılmış bir kumaş görünümü verilmiş bezeme ise oval bölümü taçlandırır.

Şekil 4.168: III. Selim Han Çeşmesi, ön cephesi.

Musluk lülesi, büyük oval motife kıvrımlı bir bağlantı ile birleşen ve ufak bir kaideye oturan daha küçük bir bezemeli oval kabartma içerisinde yer alır. Bu kabartmanın kaidesi aynalanmış şekliyle çeşme yalağının içerisinde de tekrarlanmıştır.

Yapının kitabesi, çeşmenin en üst bölümünde, üzerinde birer kabartma onbir köşeli yıldız motifi bulunan pilastırla sınırlandırılmış dikdörtgen bölüme yerleştirilmiştir. Yapının Seyyid İhya Efendi tarafından ta'lik yazı ile yazılmış kitabesinde, bölgeye su getirilmesi ve sultan'ın askerine-tebasına gösterdiği hayırseverliğin yanısıra Selim'in gazi ünvanının özellikle vurgulandığı da görülür.²⁸⁷ Bunun yanısıra 1940'lı yıllara kadar çeşmenin üzerinde yer aldığı bilinen ancak günümüze ulaşamamış olan III. Selim'e ait tuğra da, yapı üzerinde vurgulanan görsel imparatorluk imgelerinden bir diğeri kabul edilebilir (Konyalı, 1977b, s. 105).

Sultan ve hanedan üyeleri, askerî nitelikli külliyelerin yanısıra yaptırdıkları dînî nitelikli külliyelerde de su yapıları yaptırırlar. Selim'in Eyüp Sultan Câmii'ni yenilemesi sırasında câmi ile türbe arasında kalan iç avluda yaptırdığı, hâcet çeşmesi olarak adlandırılan dört küçük çeşme, Mihrişah Valide Sultan'ın kendi adına yaptırdığı imarette yer alan sebil ve çeşmeler, Şah Sultan'ın Eyüp'te yaptırdığı külliyesinde bulunan sebil ve çeşmeler bunlara örnek gösterilebilir. Yaptırmış oldukları, bir külliyenin parçası olmayan çeşmelerin konum seçimlerinde ise, genellikle müdahale edilen/iyileştirilen/ genişletilen su yolu hatlarının önemli rol oynadığı görülür. Genellikle su hatlarına eklenen kolların üzerinde yer alan çeşmeler, civara su getirilmesinin yahut suyun arttırıldığı bir nişânesi olarak kullanılmıştır. Avrupa yakasında, boğaz hattının en kuzeyinde, Yeniköy'de Mihrişah Valide Sultan'ın 1805 (h. 1220) tarihinde yaptırmış olduğu çeşme bunlardan biridir. Kaynaklarda çeşmenin, onbeşinci yüzyılda ahşap olarak inşa edilmiş, onyedinci yüzyıl başında yenilenmiş ve II.Mahmud devrinde tamamen yıkılıp kâgir olarak yeniden inşa edilmiş olan Molla Çelebi Câmii'nin kible duvarında yer aldığı kaydedilir (Egemen, 1993, s. 611; Tanışık, 1943, s. 168). (Şekil 4.169) Çeşmenin,

287 Şehriyâr-ı Cem-hadem Sultân-ı İskender-haşem / Tacdâr-ı yem-himem Hâkân-ı Gâzî Şah Selîm
Yaptı himmetle bu dil-cû çeşmesâr-ı hurremî / Âlemi cûdiyle sırâb etti ol şâh-ı kerîm
Eyleyip şûyide âb-ı şöreti bu çeşmenin / Levh-i âlemden eder Âb-ı hayât ismin 'adîm
Yazdı ihyâ böyle bir beyt-i dil-ârâ içre tâm / İki târih-i neşât-efzâyı tab'-ı müstakîm
Pâdişâha kıl duâ bu çeşmeden âb iç revân / Cûybâr-ı himmet icrâ eyledi Sultan Selîm

üzerinde III. Selim’e ait tuğra ile çiçek, ay ve güneş motifleri bulunan “Sahibet’ül-hayrat ve’l-hasenat devletlü ismetlü Mihrişah Valide Sultan aliyett’üş-şan hazretleri 1220” şeklindeki tarih kitabesinden, yapının 1805 senesinde Mihrişah tarafından inşa ettirildiği anlaşılr. (Şekil 4.170) Ancak çeşmenin bütününe bakıldığında, devrin mimârî beğenileri ile tamamen alâkasız oluşu, akıllara II.Mahmud müdahalesinden önce aynı yerde farklı bir çeşme yaptırılmış, ancak bu çeşmenin câmi kâgire çevrilirken kitabesi korunarak yeni beğenilere göre yeniden inşa edilmiş olabileceğini getirir. (Şekil 4.171)

Şekil 4.169: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Yeniköy, 1940’lı yıllardaki durumu²⁸⁸

288 İstanbul Arkeoloji Müzesi, Encümen Arşivi’nden Fotoğraf için bkz: Ulusoy-Binan, 2005

Şekil 4.170: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Yeniköy, kitabe detayı.

Şekil 4.171: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Yeniköy, ön görünüş.

Sarraı Sarkis Hovhannesyan Yeniköy’de eskiden su darlığı olduğunu, ancak 1803 tarihinde Sultan Selim’in annesinin iradesiyle yaptırılan çeşme sayesinde halkın bol suya kavuştuğunu kaydeder (Hovhannesyan, 1996, s. 52-53). Hovhannesyan’ın verdiği tarih, Mihrişah’ın 1805 senesinde yaptırdığı çeşmenin/çeşmelerin dışında, aynı bölgede 1803 tarihinde, başka bir çeşme daha inşa ettirmiş olabileceği ihtimalini ortaya koysa da buna dair elimizde yeterli delil bulunmamaktadır.

Taksim su yolu’na eklenen ve Boğaziçi’ne uzanan kollar üzerinde hanedan tarafından yaptırılan bir diğer çeşme, Beyhan Sultan tarafından 1802 (h. 1217) senesinde yaptırılmıştır. Akıntıburnu’nda 1801 senesinde inşa ettirmeye başladığı sâhilsarayını civarında yaptırdığı bu gösterişli çeşme, muhtemelen Beyhan Sultan’ın, yeni sarayının bulunduğu bölge halkına hayırseverliği ve cömertliğinin bir göstergesidir. Çeşitli kaynaklarda, çeşmenin bugünkü durumundan referans alınarak, özgün durumunda iki cepheli bir çeşme olarak tasarlandığı belirtilir (Artan, 1994b). Ancak çeşmenin 1950’li yıllarda Bebek sâhil yolunun genişletilmesi çalışmaları sırasında yıkıldığı ve parçalarının, onlarca sene âtıl durumda Tevfikiye Câmii’nin avlusunda durduğu gözönüne alındığında (Tanışık, 1943, s. 165; Egemen, 1993, s. 203), yan cephelerden birine ait parçaların kaybolmuş olabileceği de ihtimal dahilindedir. Her iki durumda da, yapının özgün hâlinde saray ile ilişkili olması muhtemel bir yapıya dayalı olarak inşa edildiği düşünülebilir.

Çeşmenin ana cephesi düşeyde dört bölüm şeklinde tasarlanmıştır. (Şekil 4.172) Birbirine eklenmiş “c” kıvrımlarla öne çıkartılmış ve iki kenarda kalın ve kısa boylu birer yarım sütun ile sınırlandırılmış mermer yalağı düşeydeki en alt bölümü oluştur.

Bir üst bölümde cephe sütunlar formu pilastırlar kullanılarak üçe bölünmüş, her birinin içine birer ayna taşı ve musluk yerleştirilmiştir. Ortada yer alan ayna taşı iki yandakine göre daha geniş tutulmuş, bunun dışında her biri aynı motiflerle bezenmiştir. Ayna taşları ince profillerle oluşturulmuş, dışa doğru dışbükey bir kıvrımla açılan birer kemer içerisine alınmıştır. Bu kemerlerin içinde kalan yüzeylerde, kıvrımlı profillerin ortada akant yaprak motifleri ile birleştirilmesi ile oluşturulmuş, aynı zamanda iki yanı ve üstünde de akant yaprak çeşitlemeleri yer alan kabartma bezeme ve bunu taşırmış gibi gösterilen iki sütun formu ince pilastır yer alır ve bunlar muslukları üç yönden çevreler.

Şekil 4.172: Beyhan Sultan Çeşmesi, Akıntı Burnu, ön cephe görünümü.

En üst bölümden, alttaki kemerlerin formunu takip eden profilli kemerlerle ayrılan üçüncü bölümde, yapının kitabesi üç levha olarak yer alır.²⁸⁹ Çeşmenin “âbidevî” niteliği ve güzelliğinin methedildiği kitabede, yaşanan her yere iyilik ve cömertliği ile asalet getirdiği söylenen Beyhan Sultan’ın, “cihan pâdişâhının” kızkardeşi olarak tanımlanması ve Sultan Selim’in sahip olduğu aziz ve muhterem şahsiyeti, Allah’ın kendisine saltanat’ın yüzüsuyu hürmetine verdiğinin belirtilmesi, Osmanlı saltanatının meşrûyetini güçlendirmeye yönelik çabalar olarak algılanabilir.

Çeşmenin en üst kısmı, diğer bölümlerde cepheyi üçe bölmek için kullanılan yarım sütunlar yerine iki adet yivli ve ”s” formu sütun biçimindeki pilastır kullanılarak üçe ayrılmıştır. Bu pilastırların üzerinde yer alan yivler, kaidenin hemen üzerinde ve başlığın hemen altında dışa doğru kıvrılarak akant yaprağı biçiminde şekillendirilmiş, bunun yanı sıra pilastır ortadan ikiye ayrılmış gibi gösterilmiştir. Üst kısımdaki her üç bölümün ortasında birer oval madalyon yer alır. Bunların üzerinden

289 Ab-ı rûy-i saltanat Sultan Selim’in zâtını / Su gibi kılmış azîz ü muhterem Perverdigâr
Devletinde eyledi inşâ bu dîlcü çeşmeyi / Hazret-i Beyhan Sultan gibi bir âlî tebâr
Eyleyüp bu cûy-i dîlcü havz-ı Kevser’den akın / Gûyâ vermiş gelüp sû-yi akandide karâr
Vâsıfâ şâyetse tahrîr eylesem târih-i tâm / Yaptı Beyhan Sultan a’lâ tarh-ı dîlcü çeşmesâr
Mâ bihi’l-maksûd-i şân hemşîre-i şâh-ı cihan / Mâyeh-bahş-ı bahr u kân Sultan-ı ihsân-iştihar
Tab’-ı sâfî sûy-i hayra meyl edüp cûlar gibi / Su yerine etti bu hayrâta sîm ü zer nisâr (1219)

aşağı doğru sarkıtılan kabartma girlandlar, tepe noktada bir akant yaprağından kaynaklanmaktadır. Orta aksta bulunan madalyonun içerisine III. Selime ait bir tuğra, iki yıldız ve bir hilal motifi, kabartma olarak işlenmiştir. (Şekil 4.173) Çeşmenin cephesi kalın bir silme ile sonlanır. Arkasında ise haznenin dörtgen gövdesi yükselir. Çeşmenin yan cephesi, ön cephenin bezemesiz bir tekrarı şeklinde tasarlanmıştır. (Şekil 4.174)

Şekil 4.173: Beyhan Sultan Çeşmesi, Akıntı Burnu, ön cephe bezeme detayı.

Şekil 4.174: Beyhan Sultan Çeşmesi, Akıntı Burnu, yan cephe görünümü.

Taksim su yoluna eklenen kolların boğaza doğru yönelen son büyük kolu, Beşiktaş kolu'dur. Bu kolun üzerinde, semte getirilen suyun bollaştığının nişânesi olarak, ikisi III. Selim, diğeri Mihrişah Valide Sultan'a ait olan üç tane çeşme yaptırılır.

Bu üç çeşmeden en erken tarihli olanları, Sultan Selim'in 1790-91 (h. 1205) yılında yaptırmış olduğu çeşmelerdir. Avusturya ve Rusya ile devam etmekte olan savaş yıllarında yaptırılan çeşmelerden ilki, II.Mehmed'in Tuzcubaşısı Rum Ali Ağa'nın yaptırmış olduğu Tuzbaba Câmii yakınlarında bulunur ve çevresindeki mahallenin su ihtiyacını karşılamak amacıyla yaptırılır. Yapının Yanyalı Zihni Efendi'ye ait olan tarih kitabesinde bu amacın açıkça belirtilmesinin yanısıra, yeni sultan'ın adaletlilik ve hayırseverlik gibi niteliklerinin de medhedilerek vurgulandığı görülür.²⁹⁰

Bugüne oldukça deforme olmuş ve özgün görünümünden oldukça uzaklaşmış bir şekilde ulaşabilmiş olan çeşmenin, özgün hâlinde büyükçe bir hazne üzerine yerleştirilmiş mermer bir cepheden oluştuğu düşünülebilir. (Şekil 4.175) İki yanda sade birer pilastır ile sınırlandırılmış çeşmenin sade bir yalağı ve bunun iki yanında birer dinlenme sekisi vardır. Çeşmenin bezemeli ayna taşı ve bunun üzerinde yer alan kitabe bölümü geniş profilli bir çerçeve içerisine alınarak cepheden bir miktar geriye çekilmiştir. Ayna taşı üzerinde rastlanan sütun görünümlü pilastırların taşıdığı kıvrımlı profiller ve bunların tepe noktasına yerleştirilen yelpaze gibi açılmış akant yapraklarından oluşan bezeme, onsekizinci yüzyıl çeşmelerinde görmeye alışık olunan bezemelerdir.

III. Selim'in aynı sene içerisinde (1790-91 / h. 1205) yaptırmış olduğu diğer çeşme ise yine II.Mehmed döneminde, II.Mehmed'in Ekmekçibaşısı olan Ali Ağa tarafından yaptırılmış halk arasında Dibek Câmii de denen Ekmekçibaşı Ali Ağa Câmii'nin yanında bulunur. Tuzbaba Câmii yakınında yaptırdığı çeşme gibi bu çeşmenin de muhitindeki su sıkıntısına çözüm getirmeyi hedeflediği düşünülebilir. Günümüze ulaşamamış olan çeşmenin mimari özellikleri ile ilgili elimizde bilgi

290 Âb-ı rû-yi şân-ı devlet server-i derya-neval / Şeh Selim Han adalet-pîse-i sâhib-kemâl
Cûd-i lûtfu sâbe-sû neşr.....âleme / Nice hayrata muvaffak kıld Hayy-i lâ-yezâl
Câ-yi bi-âb idi ayn.....idüb / Oldu bu ehl-i mahalle sü-be-sü asûde-hal
Aç duâya destini içtikçe âbı çeşmeden / Eyle davet şehinşahını her rûz-ü leyâl
Böyle içrab eyle zihni tam tarihin anın / Çeşm-i sârı resm-i dil-cû âb-ı sâfi-i zülal
(1205)

bulunmamaktadır. Ancak Çâkerî'ye ait birbuçuk kıtalık kitabesinin “Çeşme-i nev-tarh-ı dîlcû'dan gel iç âb-ı hayat” şeklindeki tarih mısrası'nda, onsekizinci yüzyıl çeşmelerini tariflemek için sıklıkla kullanılan nev-tarh kelimesinin kullanılmış olması, yapının onsekizinci yüzyıl çeşmelerinin genel mimari özelliklerini taşıdığı izlenimini yaratır.

Şekil 4.175: III. Selim Çeşmesi, Beşiktaş, 2009 senesindeki durumu.

Beşiktaş semtinde Mihrişah Valide Sultan tarafından yaptırılan çeşme ise çok daha geç tarihlidir. Muhtemelen 1797 senesi ortalarında (h. 1211 sonu) Beşiktaş Sâhilsarayı'nda yaptırılan Valide Sultan Dairesi'nin tamamlanmasının ardından 1797 senesi sonlarında (h. 1212) Mihrişah, cömertliği ve hayırseverliğinin bir göstergesi olarak Beşiktaş'ta, Kılıç Ali Mahallesi'nde, Topal Hoca Mescidi karşısındaki bu çeşmeyi yaptırır. Yapı'dan bugüne yalnızca kitabesi ulaşabildiği için, mimari detayları hakkında pek bilgi sahibi olunamasa da, Onsekizinci Yüzyıl çeşmelerinin bezemelerini devam ettiren, mermer cepheli bir çeşme olduğu düşünülebilir (Tanışık, 1943, s. 157; Egemen, 1993, s. 601). Kitabe metninden, Valide Sultan'ın yaptırdığı

ve aynı senelerde tamamlanan Valide Bendi'den yarım masura suyun bu çeşmeye aktarıldığı ve çeşmenin Valide Sultan'ın vakfına katıldığı anlaşılır.²⁹¹

Taksim su yolu'na eklenen yeni kollar üzerine eklenen son çeşme Kurtuluş'a doğru uzanan kolun üzerinde yer alan, Mihrişah Valide Sultan'ın 14 Haziran 1799 (10 M 1214) tarihinde yaptırdığı çeşmedir. Günümüze özgün özelliklerini taşıyarak ulaşamamış olan bu sekiz köşeli meydan çeşmesi'nin bugün düz ve bezemesiz olduğu görülen ayna taşlarının, dönemin diğer çeşmelerinde olduğu gibi yoğun bezemeli biçimde tasarlandığı düşünülebilir. (Şekil 4.176) Yapının kitabesinde Valide Sultan'ın Bahçeköy'de yaptırmış olduğu Valide Bendi'nden bu çeşme'ye iki masura su aktarıldığı bilgisi yer almakta, bu da yaptırılan alt yapı çalışmalarının bânilerinin çeşmeler yaptırarak hizmetlerini halka görünür kıldıkları hakkındaki düşüncemizi desteklemektedir.

Şekil 4.176: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Kurtuluş.

Onsekizinci yüzyılda sarayın, ricalin ve dolayısıyla İstanbulluların, başkentin Boğaz kıyılarına artan ilgisi yüzünden İstanbul'daki imar faaliyetleri daha çok bu bölgelerde yoğunlaşsa da, suriçi hanedan tarafından asla ihmâl edilmemiştir. III. Selim döneminde de suriçinde çeşitli yapılar yaptırılmış yahut varolan yapılar elden geçirilmiştir. Ancak diğer yapı grupları ile kıyaslandığında en çok su yapılarına ağırlık verildiği ve farklı konumlarda ve farklı tarihlerde en az yedi tane çeşme

291 mehd-i ulya-yı saltanat devletlü Mihrişah Valide Sultan aliyet'üş-şan efendimiz hazretlerinin li-vech-u'llah-il kerim müceddeden bina buyurdıkları Bend-i Kebir'den iş bu çeşmeye yarım masura mâ-i leziz ihsân ve vakf-ı şerîflerine ilhâk buyurdular (1212)

yaptırıldığı dikkat çeker. Bunlardan en erken tarihli, III. Selim’in kızkardeşi Şah Sultan’ın 1792-3 (h. 1207) senesinde Bab-ı Âlî civârında yaptırdığı çeşmedir. (Şekil 4.177) Pek çok dönem çeşmesi gibi düşeyde üç bölüm halinde tasarlanmış çeşmenin yalak kısmı günümüze ulaşamasa da üst bölümlere göre daha sade bir şekilde tasarlandığı düşünülebilir. orta bölümde bulunan iç ve dış bükey kıvrımlı profiller ve akant yaprakları ile yoğun biçimde bezenmiş olan aynataşı, çeşme cephesinden bir miktar geri çekilmiştir. Bu ayna taşının iki kenarında yer alan sütun formlu pilastırların “s” biçimindeki kaideleri dikkat çekicidir. Çeşmenin en üst bölümünde bezemeler daha yüzeysel tutulmuştur. Yapının 1970’li yıllardaki görsellerinden, kalınca bir profil şeridi ile sonlanmakta olduğu görülse de özgün durumunda genişçe bir saçağa sahip olması ihtimal dahilindedir. Yapının İzzet Efendi’ye ait tarih kitabesinde Şah Sultan ve yaptırmış olduğu çeşmenin methedildiği görülür.²⁹²

Şekil 4.177: Şah Sultan Çeşmesi, Bab-ı Âlî.²⁹³

Suriçinde, Balıkpazarı ile Eminönü arasında Mihrişah Valide Sultan tarafından yaptırılmış ancak bugüne ulaşamamış ve bir diğer çeşme ise 1796 (h. 1211) senesine tarihlenir. Bu çeşme hakkında herhangi bir görsel/yazılı bilgiye ulaşılamamıştır.

292 Didim bâ feyz-i Hak bünyad olunca İzzetâ târîh / Muanven oldu ihya çeşme-i âlâ-yi Şah Sultan

293 Egemen, 1993, s. 77

Suriçinde III. Selim tarafından inşa ettirilen tek çeşme olan III. Selim Çeşmesi Kumkapı'da, 1800 (h. 1214) senesinde yaptırılmıştır. Taş-tuğla almaşık örgü duvarlı ve kubbeli büyük bir haznenin önünde bulunan çeşmenin cephesinde, bugüne ulaşamamış -muhtemelen mermer- bir yalak, kemerli bir nişe yerleştirilmiş basit bir ayna taşı, bir kitabe bölümü ve bunun üzerinde de oval bir madalyon yer alır. (Şekil 4.178) Çeşmenin ön cephesinin, bugün özgün halini koruduğunu söylemek oldukça güçtür. Dönemin diğer çeşmeleri ile kıyaslandığında oldukça gösterişsiz ve sade olan bu çeşmenin bir sultan yapısı olduğu gözönüne alındığında, yapının önceki bir restorasyon sonucunda bugünkü halini aldığı, özgün durumda mermer bir cephesi olabileceği düşünülebilir. Yapının ön cephede özgün olan en önemli bölümleri, kitabe ve madalyon kısımlarıdır. Yapının oniki mısra'lık kitabesinin üzerinde bulunana madalyonun içerisinde III. Selim'in tuğrası ile bir ay yıldız kabartması bulunur. (Şekil 4.179) Çelenk şeklinde tasarlanmış oval madalyonun en tepesinde, yelpaze gibi açılmış bir akant yaprağı motifi yapıyı ve madalyonu taçlandırır. Hilal motifinin yüzü tuğraya dönük olup yıldız da bunun karnındadır. imparatorluk imgelerinin güçlü olarak kullanıldığı bu çeşmenin, Mısır'ın işgal edildiği ve henüz kesin bir sonuç alınamadığı bir dönemde inşa edilmesi mânîdardır.

Şekil 4.178: III. Selim Çeşmesi, Kumkapı.

Şekil 4.179: III. Selim Çeşmesi, Kumkapı, detay.

Suriçinde yaptırılan çeşmelerden bir diğeri ise III.Mustafa'nın üçüncü kadını, Beyhan Sultan ve Hatice Sultan'ın anneleri Adilşah Kadın'ın adını taşıyan çeşmedir. Bu çeşme, Adilşah Kadın'ın 1804 (h. 1219) senesinde vefat etmesinin ardından, açık türbesinin bulunduğu Laleli Câmii hazîresinde, kızları Beyhan Sultan ve Hatice Sultan tarafından yaptırılır. Türbeye açılan bronz şebekeli bir açıklık ve bunun iki yanındaki ikiz çeşmeden oluşan yapı, düşeyde üç ana bölümden oluşur. Yapının en alt bölümü bütünleşik ve sade bir etek duvarı şeklindedir. İkiz çeşmeleri ortadaki açıklıktan ayıran pilastırların oturduğu kaideyi oluşturur gibi görünen yatay profil, çeşmelerin altlarına denk gelen kurna şeklindeki yalaklarla aynı hizada yer alır. Çeşmelerin yalakları, altlarında yer alan konik biçimli, profilli destekler tarafından taşınıyormuş gibi gösterilmiş, bu destekler etek duvarına ters lale formundaki yüzeysel birer kabartma ile birleştirilmiştir.

Adilşah Kadının mezarına açılan bronz şebekeli pencere, yanlarındaki ikiz çeşmelerden, sütun şeklinde birer pilastır kullanılarak ayrılmıştır. Bu pilastırlar üzerinde yivler ve ortalarında daire biçimli oymalar vardır. Açıklık son derece sade olmakla birlikte onu taçlandıran üst bölüm son derece yoğun bir bezemeye sahiptir. Yanlara doğru hafifçe kıvrılan basık kemerin üzerinde, sonlarında yaprak motiflerine dönüşen C kıvrımlarla oluşturulmuş organik hatlara sahip bir kabartma profil

bulunur. Bunun üzerinde ise iki yanında kabartma çiçek motifleriyle süslenmiş ve yüzeyden kabartılarak hafifçe ayrılmış kitabe yer alır. Kitabenin üzerinde, abartılı c kıvrımların organik formlara dönüşmesiyle oluşturulmuş ve en üst noktasında akant yapraklarında oluşan bir bezeme ile taçlandırılmıştır. Alt bölümlerdeki sade ve iki boyutlu bezeme anlayışı yapının üst kısımlarına doğru ilerledikçe giderek, yüzeyden ayrılan, üçüncü boyutta etkili ve çok daha kıvrımlı ve organik hatlara sahip bir biçime dönüşmüştür.

1806 (h. 1221) senesinde, Hatice Sultan'ın Eminönü'nde bir başka çeşme yaptırdığı görülür. (Şekil 4.180) Selim ve hanedan üyelerinin bu tarihten önce yaptırdıkları çeşmelere nazaran oldukça yoğun ve farklı bir bezeme anlayışına sahip olan bu çeşme, bir başka "Hatice Sultan"'ın onyedinci yüzyıl ortasında yaptırmış olduğu Yeni Valide Külliyesi'nin hemen yanında, şehrin en kalabalık bölgelerinden birinde konumlandırılmıştır. Bu konumun seçilmesinde, buradaki yoğun nüfusun su ihtiyacının giderilmesinin yanısıra, alınan hayır duanın fazla olması ve hanedanın ihtişam ve görkemini bir defa daha günlük hayatın içerisinde vurgulamak isteği de rol oynamış olmalıdır. Dönem şairlerinden Vehbî'nin yazmış olduğu;

Allah rızası için hemşîre-i Selim Han
İtdi bu şahrâhe icrâ-yi cûy-i ihsan
Oldı bugüne hayri sa'y-i kerimesinden
Sultan Mustafa'nın ruh-i şerîfî şâdan
Çünkü rıza-yi Hakdır dil-hahı bu eserden
Nezd-i Hüdâ'da olsun hüsn-i kübûle şâyan
Ol hayr- pîşe zâtı ömr-ü saadet ile
İtsün hemîşe daim Rabb-i kerîm-ü müttean
Vehbî su gibi dil-cû târîhin itdi inşâd
Âb-ı zülâli cârî kıldı Hadice Sultan
(1221)

şeklindeki kitabede de Hatice Sultan'ın bu çeşmeyi, kendisi ve babası III.Mustafa'nın hayırla anılmaları için yaptırdığı belirtilmiştir.

Şekil 4.180: Hatice Sultan Çeşmesi, Eminönü.

Büyük bir haznenin önüne yerleştirilmiş beyaz mermerden ma'mul çeşme, ortada düz, yanlarda iç bükey olacak şekilde üç bölüm şeklinde tasarlanmıştır. Bu üç bölümün herbiri aynı zamanda düşeyde de dörde bölünmüştür. En alt kısma bakıldığında ana orta bölümde geniş, dışa doğru dairesel olarak genişleyen ve iki yanında birer seki bulunan bir yalak bölümü görülür. İki iç bükey yan bölümde ise çeşmeler müstakil, ayaklı, küçük dairesel birer lavabo şeklinde tasarlanmıştır. Düşeyde ikinci kısımda çeşmelerin bezemeli ayna taşları bulunur. Ortada ayna taşı kenarları dışa doğru kıvrımlanmış yuvarlak kemerli bir bölümde içe doğru çekilmiş, sığ kabartmalı bir bezeme ile bezenmiştir. Düşeyde üçüncü kısmın ortasında çeşmenin kitabesi, iki yan bölümde ise organik formlu sığ kabartmalı bezemeler yer alır. Çeşmenin saçak altında kalan kısmında ise ortada dairesel bir çelengin içine yerleştirilmiş III. Selim tuğrası ve iki yanda yine daire formlu madalyonların içine yerleştirilmiş ay-yıldız motifleri dikkat çeker.

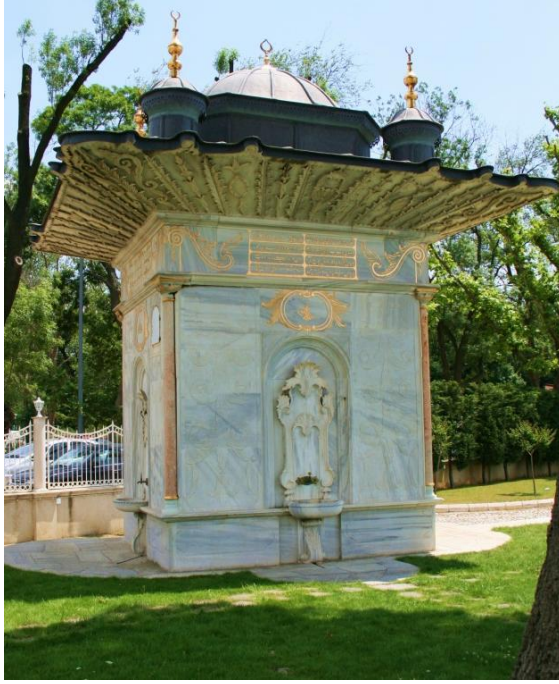
Yukarıda incelenen, Taksim ve Üsküdar su yolları üzerindeki, askerî ve dînî külliyelerin parçası niteliğindeki ve suriçindeki çeşmelerin dışında, 1806 (h. 1221) senesinde, III. Selim tarafından Küçükusu’da bir meydan çeşmesi inşa ettirilir. III. Selim döneminde inşa ettirilmiş su yapılarının en gösterişlilerinden biri olan ve sultan’ın bir sene önce vefat etmiş olan çok sevdiği annesinin ruhunu ta’ziz için inşa ettirdiği bu âbidevî çeşme, anne-oğul arasındaki sıkı bağı da bir kez daha ortaya koyması bakımından önemlidir.

Kareye yakın dikdörtgen plana (3.20x3.90) sahip olan çeşme, cadde kotundan dört basamakla yükseltilmiş geniş bir platform üzerinde inşa edilmiştir. Yapının kasır ve hisar cepheleri ile deniz ve cadde cepheleri birbirlerinin eşi olarak tasarlanmıştır. (Şekil 4.181, Şekil 4.182)

Düşeyde üç bölüm halinde tasarlanmış olan çeşme, geniş saçaklı, merkezî kubbe ve köşe kuleciklerinden oluşan kubbeli bir örtü kompozisyonu ile taçlandırılmıştır. Cephede en alt bölümde “S” biçiminde, akant yapraklarıyla süslü barok konsol tarafından taşınan çeşme yalakları yer alır. Bunlar orta bölümden, çeşmeler düzeyinin altında cepheden dışarı taşan ve çepeçevre dolanan bir korniş ile ayrılır. Cephenin orta bölümünün kenarlarında ince birer sütunçe yer alır. Çeşmenin ayna taşları, klasik birer yuvarlak kemer içerisine yerleştirilmiştir. “C” ve “S” kıvrımlı profiller ile oluşturulmuş, akant yaprak varyasyonları ve deniz kabukları ile sonlandırılmış ayna taşı bezemesi kasır ve hisar cephelerinde daha sade, deniz ve cadde cephelerinde ise daha yoğundur. Bununla ilişkili olarak, ayna taşını çevreleyen kemerin yüksekliği deniz ve cadde cephelerinde daha yüksek, bunun üzerinde yer alan bezemenin yüksekliği ise daha dardır. Ayna taşlarının üzerinde yukarıda da belirtildiği gibi, sırtlarında akant yaprakları bulunan birbirine dönük iki “C” kıvrımlı profilin çevrelediği birer bezeme bulunur. Profillerin ortasında deniz ve cadde cephelerinde III. Selim’in tuğrası, kasır ve hisar cephelerinde ise kavuk şeklinde istiflenmiş birer yazı bulunur. Ayna taşı ile kolonetler arasında kalan dikdörtgen yüzeylerde yüzeyel kabartmalar halinde soyut bitkisel motifler yer alır.

Şekil 4.181: sol: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, kasır cephesi, sağ: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, hisar cephesi.

Şekil 4.182: sol: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, deniz cephesi, sağ: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, cadde cephesi.

Çeşmenin saçak altında kalan son ve en üst bölümü, orta bölümden, köşelerdeki kolonetların sütun başlıkları ile birleşen sade, profilli bir silme ile ayrılır. Bu üst yüzey kitabelere ayrılmıştır. Çeşmenin kitabesi her yüzde güzel bir talik ile yazılmış sekizer mısra olmak üzere dört cephede saçak altındaki yüzeyin ortasına konmuştur.

Kitabelerin iki yanlarında birbirlerine simetrik olarak yerleştirilmiş son derece yüzeyel kabartmalı birer bezeme yer alır.²⁹⁴ Bu bezemelerin kendi içindeki dönüşleri ve iki tarafından tutturularak aşağı doğru sarkıtılmış birer kumaşı andıran bitişleri ile II.Mahmut döneminde çok kullanılan bir ucundan tutturulmuş kumaş şeklindeki ampir bezemenin öncülü sayılabilir. (Şekil 4.183)

Şekil 4.183: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, cephe detayları.

294 Kasır tarafındaki cephede:

Şehinşâh-ı cihân Sultân selîm Hân-ı hümayûn-fer / Şuâ'-ı pertev-i iclâline peyk-i zafer yâver
Fezâ-yı sînesi gülzâr-ı mazmûn-ı meânîdir / Cihâna gelmemişdir böyle bir şâh-ı sühan-perver
Nigâhı mâye-i iksîr-i cân-bahş-ı saâdetdir / Künûz-ı cevher-i eltâfının hasret-keşi Kayser
Yed-i teshîre al şimden girû sen heft e ekâlîmi / Olunca râyet-i ikbâline çün Hudâ rehber

Deniz tarafındaki cephede:

Tulû'u Mihrişâh'dan gün gibi ol mâh-ı garrânın / Sipîhr-i tâlî'-i mesûdunu remz itdi Şeyh-i ekber
Bu âlemde habâb-ı âb-ı lûtfu olsa ger evzan / Ne mümkündür derâhim ola ana bahr ile hem-ber
Bu cây-ı dil- küşâda yâdigar olmak için her bâr / Derûn-ı enverinde hayli müddet olub muzmer
Yapıldı fî sebîlillâh bu âsâr-ı cemîl elhâk / Ola hoşnûd-u râzî hizmetinden rûh-ı Peygamber

Hisar tarafındaki yüzünde:

Me'sûbat-ı cezîlin Vâlîde Sultân-ı zî-şâna / Hedâyâ itdi rûh-i pâkine şâh-ı bülend-ahter
Temâşâ eyleye züvvâr dû'a-yi sâhib-ül-hayra / Heman elfâz-ı ma'nâsın su gibi eylesün ezber
Ferâmuş itdi dilden çeşme-i hurşîd ile mâhı / Bu dil-cû menba'ı seyr eyleyüb çarh-ı sitem perver
Şehîdân-ı itâş-ı Kerbelâ'ya eyleyüb tebşîr / Dedi Rıdvân-ı cennet işte mâ nûş eyle gel kevser

Cadde tarafındaki yüzünde:

Nikât-i lâfz-ı şîrîni çekerken satr-ı imlâya / Kesildi su duyunca lezzet-i vafında kand-i ter
Çıkub kestirme yoldan ragbet itmezken terâzûya / Ne ta'mirât ile bulmuş suyun nev ma'den-i gevher
Suyunca varmak ister mâ-cerâmız bundadır şimdi / Olub sahn-ı çemende serv-kad-i nâzende bir dil-ber

Bu dil-cû çeşmeye şâyeste hâtîf böyle bir târîh / Küçüksü verdi zîrâ kıt'a-i elmâsa zîb-ü fer

Yapı, dış kenarlarda yukarı doğru yükselen geniş bir taç saçağa sahiptir. Saçak köşelerde dairesel bir biçimde şekillendirilmiş, saçağın dış kenarı boyunca devam eden kabartmalı bezeme yer yer genişletilerek saçağın dairesel çıkıntılara sahip olması ve hareket kazanması sağlanmıştır. Saçakaltında bir yapraklardan oluşan kıvrımlı motif, bir yapraklardan oluşan düz motif kullanılarak yoğun kabartmalı bir bezeme uygulanmıştır. Cephenin ortasına denk gelen yerde ise kıvrımlı motiflerin yerini oval oluşturacak şekilde birbirine birleşen bitkisel motifler almıştır. Üst yapıdaki merkezî kubbe ve köşe kuleciklerinin etekleri de saçak altındaki anlayışla uyumlu olarak bezenmiştir. (Şekil 4.184)

Şekil 4.184: Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, saçak genel görünümü.

Mihrişah Valide Sultan adına inşa edilmiş Küçüksu'daki bu çeşme ve 1806 senesine tarihli Eminönü'nde bulunan Hatice Sultan Çeşmesi ile III. Selim devrinde sultan ve ailesi tarafından inşa ettirilmiş diğer çeşmeler arasında, özellikle bezeme karakteri açısından çeşitli farklılıklar görülür. Her iki çeşmenin de cephelerinde, klasik onsekizinci yüzyıl bezeme anlayışından izler ağırlıklı olmakla birlikte, ampir üslûbun öncülleri sayılabilecek çelenkler, rozetler ve kumaş motiflerine de rastlanır. Saçak altında kullanılan kabartmalı ve organik hatlı bezemeler de sadece bu iki çeşmede ortak kullanılan bir bezeme ögesidir. Bu gibi farklılıklar, 1806 senesinden itibaren bezeme boyutunda da olsa yeni bir üslûp arayışına girildiğini düşündürür.

5. SONUÇLAR

Tarihi boyunca, ona sahip olan devletlerin değişen dünya görüşleri, politik, kültürel ve dînî yönelimleri doğrultusunda fiziksel dokusu ve mekânları değişen “şehir”²⁹⁵, Osmanlılar tarafından fethedilip imparatorluğun merkezi durumuna geldikten sonra da pek çok farklı sebeple, farklı büyüklüklerde ve farklı niteliklerde imar faaliyetine sahne olur. Genellikle bu imar faaliyetlerinin iki temel tetikleyicisi; şehrin ve halkın çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması ile sultanın ve hanedanın meşrûiyetinin pekiştirilmesidir. III. Selim’in imar faaliyetleri için de bu temel tetikleyiciler geçerlidir. Selim döneminde yoğun biçimde gündemde olan askerî düzendeki değişikliklerle paralel olarak artan yeni fiziksel ihtiyaçların giderilmesi, nüfusu yoğunlaşan bölgelerde halkın su, ibâdet vb. temel ihtiyaçlarının karşılanması, başkente yapılabilecek muhtemel saldırılara hazır olunması için savunma yapılarının güçlendirilmesi yahut yenilerinin inşa edilmesi gibi ihtiyaçlar, imar faaliyetlerinin ana yapılaş nedenlerindendir. Diğer yandan ise sultanın ve hanedanın dindarlık ve hayırseverliğin önplanda tutulması, sultanın dînî liderlik vasfının güçlendirilmesi, sultanın ve hanedan üyelerinin günlük hayatta görünürlüklerinin âzamî seviyeye çıkartılması gibi meşrûiyetle ilgili kaygılar da ön plandadır.

Ancak Selim’i kendisinden önceki pâdişahlardan ayıran; “karşılarında giderek prestij kaybettiği iç ve dış rakiplerinin önüne, tüm otoriteyi tek elde toplamış “güçlü” ve “çağdaş” bir Osmanlı sultanı olarak çıkmak” olarak özetlenebilecek olan hedefi, sultânın imar faaliyetlerini öncüllerinden ayıran en önemli etkidir.

Kendisi ve imparatorluğu için öngördüğü yeni ve güçlü imajı temsil etmesi için imparatorluğun kalbi niteliğindeki başkent İstanbul’u kullanan Selim’in buradaki imar faaliyeti, yapı türlerine göre ayrılarak incelendiğinde bâzı mimârî özelliklerin ön plana çıktığı görülür. Örneğin bu çalışma kapsamında “**askerî yapılar**” başlığı

295 Yunan ve Osmanlı kaynaklarında İstanbul yerine “Şehir” kelimesi sıklıkla kullanılırdı. Örnek için bkz., Barkan ve Ayverdi, 1970

altında incelenen askerî yapı grupları²⁹⁶; çoğunlukla orta avlulu dörtgen planlı, ihtişamlı büyük kütleli kışla yapıları ve bu ana kütlelerin çevresinde konumlandırılmış, askerin tüm günlük ihtiyacını (şehre gitmesini gerektirmeyecek şekilde) karşılayabileceği yapılardan müteşekkil külliyyeler şeklinde tasarlanmıştır. Kışlaların ana kütlelerinde, özellikle sâhilden görülebilen cepheler gibi temsîlî niteliği yüksek cephelerde, Avrupa mimarisinde “imparatorluk imgesi” olarak algılanan elemanlar (alınlıklar, ampir üslûplu bezemeler vb.) kullanılarak sultan ile askeri arasındaki bağ vurgulanmıştır. Yine bu ana cephelerin ortasına sultâna ait hünkâr kasrı yerleştirilerek sultânın askerî liderlik özelliği ön plana çıkartılmıştır. Hünkâr kasırlarında mimârî üslûp olarak Osmanlı sivil mimârîsinin benimsendiği ve ana kütleye nazaran daha fazla renk ve altın varak kullanılarak yapının genele nazaran daha ihtişamlı olmasının hedeflendiği görülür. Kışlaların yan cephelerinde hünkâr kasrının benzeri ancak daha az gösterişli ve daha küçük çıkmalar inşa edilmiş ve bunlar ocağın üst rütbeli subaylarına ayrılmış, bu şekilde yeni ordu düzeninin hiyerarşik yapısı mimârîye de yansıtılmıştır.

Askerî külliyyelerde genellikle su yapıları ve/veya dînî yapıların Mihrişah Valide Sultan tarafından yaptırılmış olduğu görülür. Bu, çalışma kapsamında detaylı olarak incelendiği üzere Selim ile annesi arasındaki sıkı ilişkinin, düşünülen her tür ıslahat hamlesinde fizikselleşmesi olarak algılanabilir. Ayrıca varolan askerî gruplar ile yeni oluşturulan veya yeni bir nizâm verilmeye çalışılan askerî gruplar arasında bir denge sağlanmasına önem verildiği ve bu dengenin sağlanması sırasında Selim kadar Mihrişah Valide Sultan’ın da rol oynadığı görülür. Bu gruplar için yaptırılan yapılarda ve bu yapılara gösterilen mimârî özende de bu denge korunmaya çalışılmıştır.

Bölüm 4.2’de ayrıntılı olarak incelenen “**Dînî Yapılar**” grubu ele alındığında, bu tipoloji için de belli mimârî özelliklerin ve ana kriterlerin öne çıktığı söylenebilir. Öncelikle bu devirde başkentte yaptırılan dînî yapıların büyük kısmının askerî yapı külliyyeleri dahilinde yaptırılan, ihtiyâca yönelik câmi-mescit ve tekkeler oluşu dikkat çeker. Humbaracı Kışlası, Levend Çiftliği, Beyoğlu Topçu Ocağı gibi askerî külliyyeler dahilindeki câmi ve mescidlerin büyük kısmında onsekizinci yüzyıl

296 Bkz. Bölüm 4.1

Osmanlı mimarisinde benimsenen barok üslûp kullanımı devam ettirilmiştir. Ancak askerî külliyele içerisinde yer alan cāmilerin en büyüğü ve en önemlisi olan Selimiye Cāmii örneğinde bir takım yeni mimârî denemelere gidildiği, yepyeni mekân organizasyonlarının denendiği de görülür.

Askerî külliyele ilişkisi olmayan diğer dînî yapılarda da genellikle onsekizinci yüzyıl için alışılmış mimârî üslûpların kullanımının devam ettiği söylenebilir. Bu çalışmanın 4.2.2 ve 4.2.3 bölümlerinde detaylı olarak ele alınan Eyüp'teki Mihrişah Valide Sultan İmâreti ve Şah Sultan Külliyele bu sürekliliğin en açık örnekleridir. Bölüm 4.2.1'de her yönüyle incelenen Eyüp Sultan Cāmii'nde ise bazı küçük detaylar dışında oldukça klasik bir üslûbun tercih edildiği ve hâkim kılındığı görülür. Eyüp Sultan Cāmii'nin Selim tarafından yeniden inşa ettirilmesi ve bunun yanı sıra İstanbul'da sembolik önemi olan dînî yapıların yeniden elden geçirilmesi pratik ihtiyaçların çok ötesinde, sultanın mânevî liderlik vasfının halk gözünde pekiştirilmesine yönelik bir faaliyet olarak ele alınmalıdır. Askerî külliyele haricinde inşa ettirilmiş dînî nitelikli yapıların büyük oranda İstanbul'un en kutsal sayılan bölgesi olan Eyüp'te toplanması da bu hedefin bir ürünüdür.²⁹⁷

Bu dönemde inşa ettirilen dînî yapılarda, genellikle alışılmış mimârî üslûpların kullanılmasına rağmen, yukarıda da belirtildiği üzere Selimiye ve Eyüp Cāmilerinde tamamen farklı iki tarzın benimsenmesinde, iki yapının III.Selim'in politik planlarını farklı yönlerden desteklemesi etkili olmuştur.

Bu çalışma kapsamında, “**saraylar, kasırlar, köşkler**” başlığı altında detaylı olarak incelenen üçüncü yapı grubu için de mimârî nitelikler bakımından bir takım ortaklıklar ve farklılıklardan bahsedilebilir. Başkentte bu dönemde yaptırılan saray, köşk ve kasırların tümü birarada değerlendirildiğinde, bu yapıların mimârî özelliklerinin, suriçi, haliç ve boğaz kıyısı olmak üzere bulundukları üç ana konuma göre değiştiği görülür.

Suriçinde, eski ve yeni saray dışında, Hibetullah Sultan, Esmâ Sultan, Hatice Sultan gibi hanedanın kadın üyelerine ait saraylar bulunmaktadır. İmparatorluk imgesinin ve prestijin en yoğun hissedildiği şehrin bu esas bölümünde yüzyıllardır süren tören ve

297 Bkz. Bölüm 4.2 , s. 161

geleneklerin devam ettirildiği, varolan saraylara yapılan ilave yapılarda mimârî üslûplarda, bezeme tarzlarında değişiklikler yapılsa bile mekân organizasyonlarında çok köklü değişimlere gidilmediği söylenebilir. Onyedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren sarayın değişen yaşama alışkanlıkları ile paralel olarak değişen saray mimârîsinin suriçindeki az sayıdaki örnekleri arasında, yeni sarayın bahçesinde inşa edilmiş olan Topkapı sâhilsarayı ve çeşitli ufak boyutlu köşkler sayılabilir. III. Selim devrinde de bu yapılar onarılarak kullanılmış, ayrıca yeni köşkler de inşa ettirilmiştir.²⁹⁸

Ancak onsekizinci yüzyıl başlarından itibaren gelişen sâhilsarayı tipolojisi en yoğun olarak, şehrin hemen dışında haliç ve boğaziçi kıyısındaki konumlarda görülür. Alışılan yaşam rahatlığının ve çeşitliliğinin sağlanmasının yanısıra, hanedanın görünürlüğünü arttırarak fiziksel olarak sarayın, halkın günlük yaşamında daha fazla yer alması gibi bir takım hedeflere hizmet eden bu çok sayıdaki sâhilsarayların tamamı, III. Selim döneminde elden geçirilerek yenilenir. Padişahın ziyaretlerinin artık saray protokolünün bir parçası haline gelmesi ise, sâhilsarayların büyük kısmında padişahın kullanımına ayrılmış özel bir daire inşa edilmesini beraberinde getirir. Özellikle sâhilsaraylardaki bu padişaha ayrılmış bölümün özel bir mimari dile sahip olarak dışarıdan da algılanması da bu dönemde önem kazanır. Daha çok boğazdaki sâhilsaraylarda bu tip kaygıların mimariye yansımaları, batılı elçilerin esas güzergahlarının bu deniz yolu üzerinde oluşuna bağlanabilir. Batıda kraliyet/imparatorluk sembolü olarak algılanan üçgen alınlık'ların ve diğer batı kaynaklı mimari öğelerin, boğaziçindeki sâhilsarayların özellikle hünkar bölümlerinde kullanılması, batılılaşma çabası yahut batı özentisi/taklidi olarak algılanmamalı, daha çok III. Selim'in batılı muhatapları ile aynı görsel dili kullanarak istediği güçlü imajı yansıtmaya çabası ile ilişkilendirilmelidir.

Haliç ve Boğaziçi sâhilindeki sâhilsarayların özellikle dış cephelerinde görülen mimârî üslûp tercihlerindeki bâriz farklılaşma da, bu seçimlerde hitap edilmek istenen kitlenin önemini ortaya koyar. Haliçte, özellikle Eüp semti çevresinde yoğunlaşmış olan sâhilsarayların dış cephelerinde, geleneksel konut mimarisi öğeleri

298 Bkz. Bölüm 4.3.1, s. 231

yoğun olarak kullanılırken, Boğaziçi'nde daha yenilikçi ve gösterişli bir mimari dilin hâkim olduğu görülür.

Konumların etkisini yitirdiği en önemli mimari özelliklerden biri, hanım sultanların eşlerine ayrılmış dairelerde gözlenir. Genellikle sarayın hanedana ait kısmına oranla çok mütevazı biçimde inşa edilen bu bölümlerin, eşlerin konumları ne denli yüksek olursa olsun, hiyerarşik olarak hanedanın hükümrانlığını vurguladığı söylenebilir.

Sarayların iç mekânlarında ise yine konumdan bağımsız olarak son derece fazla bezeme ve renk kullanıldığı, duvar resimlerinin yavaş yavaş iç mekân ögesi olarak kabul edilmeye başladığı ancak bunun yanında sedir, ocak, mangal vb. geleneksel iç mekân mobilyalarının kullanılmaya devam edildiği de görülür.

III. Selim ve hanedan üyelerinin başkentte yoğun olarak yaptırdıkları bir diğer yapı tipi de, bu çalışmanın 4.4. bölümünde ayrıntılı olarak ele alınan **su yapıları**'dır. Bu devirde Sultan ve Vâlide Sultan, şehrin su şebekesini geliştirmek ve şehrin su ihtiyacı artan bölgelerine su götürmek için oldukça masraflı faaliyetlere girişmişlerdir. Ancak bu faaliyetlerin halk tarafından algılanmasının güçlüğü, yaptırılan su yolu hatları üzerinde pekçok ihtişamlı çeşme inşa ettirilmesini ve bu şekilde sarayın hizmetini ve hayırseverliğini somutlaştırarak halka sunma çabasını da beraberinde getirir.

Bu dönemde, askerî yapılarda görülen Avrupa mimârîsi kaynaklı bir takım mimârî elemanlara yahut üslûp denemelerine çeşmelerde pek rastlanmaz. Yaptırılan çeşmelerin neredeyse tamamı, genel mimârî biçimleniş, üslûp ve bezeme tercihleri açısından onsekizinci yüzyıl çeşmelerinden çok farklı değildir. Sadece Küçüksu Mihrişah Valide Sultan ve Eminönü Hatice Sultan Çeşmeleri bu konuda bir istisna olarak gösterilebilir. Bunda bu iki çeşmenin yapılış tarihlerinin diğer çeşmelere nazaran oldukça geç oluşu, hem de yapılış amacının diğerlerinden farklı olmasının etkili olduğu düşünülebilir.

III. Selim dönemi çeşmelerini önceki dönemlerde inşa edilen çeşmelerden ayıran en bariz özellik tuğra ve ay yıldız gibi simgelerin kullanımınıdır. Genellikle kitabe üstlerinde bulunan bu simgeler, yapının Sultanla olan ilişkisini doğrudan görselleştirir. Ayrıca çeşmenin bânisi hanedan üyelerinden kim olursa olsun kitabelerde genellikle Selim'le olan bağlantısının belirtildiği ve bâninin yanısıra Selim'in ve askeri/politik faaliyetlerinin de uzun uzadıya methedildiği görülür.

III. Selim, başkentte kendi ve hanedan üyeleri tarafından yaptırılan tüm yapı/yapı gruplarının karar, tasarım, uygulama gibi her tür aşamasında gerek yazılı olarak gerek yerinde kontrollerle birebir müdahil olmuş bir padişah olması ile dikkat çeker. Çalışmanın, yapıların dört anabashlık altında tek tek incelendiği dördüncü bölümünde padişahın mimari süreçlere olan bu direkt ilgisi açıkça ortaya konmuştur.

III. Selim'in başkentteki imar faaliyetlerinde önem verdiği ve doğrudan müdahale ettiği konular dört başlık altında değerlendirilebilir. Bunlardan ilki, mimârî sürecin ilk adımlarından biri olan “konum seçimi” dir. Bu çalışmanın dördüncü bölümünde²⁹⁹ detaylı olarak ele alındığı üzere, III. Selim de kendisinden önceki Osmanlı pâdişahları gibi yaptıracığı imar faaliyetleri için konum seçim sürecinde bir takım konulara öncelik ve önem vermiştir. Bu konuların en önemlilerinden biri, seçilen uygun konum meskûn bir bölgede ise bölge halkına rahatsızlık verilmemesidir. Selim'in kendi saraylarından iki tanesinin arsalarını (kavak sarayı ve tersane sarayı) askerî yapılara devretmesi, azadlu baruthanesi için konum seçiminde yöre halkına rahatsızlık vermeyecek bir çözüm bulma çabaları³⁰⁰ bu kaygı ile ilişkilendirilebilir. Çeşitli yapıları genişletmek üzere meskûn bölgeden arsa alınmak zorundaysa, minimum satın alma ile işin halledilmesi ve satın alınan arsalar için hakkâniyet çerçevesinde ödeme yapılması da bir diğer önemli konudur. Azadlu Baruthanesi için yapılan yer seçimi sırasında Selim'in bölge sakinlerini rencide etmeyecek bir çözüm arayışını ortaya koyan belgeler bu konuya en iyi örneklerden biridir.³⁰¹ Benzer şekilde tersane-i amirede yapılacak genişletme için Karaağaç Sâhilsarayı ile İbrahim Hanzade sâhilhanesi arasındaki arsanın satın alınması söz konusu olduğunda ödenen ücreti az bulup bunu arttırmak istemesi de Selim'in bu konudaki hassasiyetine bir diğer örnektir.³⁰²

Seçilen konumun fonksiyonla uyumluluğu da gözönünde tutulan en önemli konulardan biridir. Örneğin, Humbaracı kışlası ve baruthaneler gibi patlayıcı madde ihtiva eden fonksiyonlara sahip yapılar için şehir dışında, halka ve şehrin fiziksel dokusuna zarar verilemeyecek konumlar tercih edilmiştir. Mühendishâne gibi bir

299 diğer padişahların konum seçimine dair tutumları hk. bkz. s. 32-33

300 Bkz. Bölüm 4.3.1, s. 219-236

301 Bkz. Bölüm 4.1.4, s. 100

302 Bkz. Bölüm 4.1.7, s. 48

eğitim kurumu için ise öğrenci ve hocaların ulaşım kolaylığı, öğrencilerin görüştüğü kimselerin kontrol edilebilirliği gibi konular öncelik kazanmıştır. Mihrişah Vâlide Sultan ve Şah Sultan Külliyesi için Eyüp Semtinin seçilmiş olmasının altında ise, hânedânı şehrin mânevî koruyucusu ile özdeşleştirme, daha fazla hayır duâ alma gibi hedefler yatar.

Konum seçiminde etkili olan etken her ne olursa olsun, Selim'in konum seçim sürecine doğrudan müdâhil olduğu ve uygun görülen konumla ilgili şüpheleri giderilene kadar nihâyî kararını vermediği söylenebilir.

İmar faaliyetlerinde konum seçimini, “mimârî tasarıma yönelik seçimlerin yapılıp, kararların verildiği” ikinci aşama takip eder. III. Selim bu süreçte de diğer mimârî süreçlerde olduğu gibi etkin bir rol oynamıştır. Mimârî projeleri iki ve üç boyutlu³⁰³ olarak incelediği anlaşılan Selim'in, tasarım aşamasında “dar olsun, geniş olsun, ahır görünmesi yakışmamış kışla eklenerek silüet yeniden ele alınsın” gibi çeşitli isteklerini açıkça belirttiği görülür. Örneğin bölüm 4.1.8'de detaylı olarak ele alındığı üzere, tersâne-i âmirenin tasarım sürecinde başka örneklerin incelenmesini ve ona göre tasarımın geliştirilmesini ister. Sultanın bu isteği, tezin üçüncü bölümünde detaylı olarak incelenen hedeflerine uygun olarak Avrupa devletleri ile aynı dili konuşma ve rekâbet ortamında üstün olduğunu kanıtlama çabası ile ilişkilendirilebileceği gibi, Selim'in projenin tasarım aşamasındaki rolüne de örnek gösterilebilir.

Mimârî tasarım konusunda kendisinden önceki Osmanlı sultanları gibi, Selim'in dikkat ettiği bir diğer öge ise hiyerarşik uygunluğun (decorum) gözetilmesidir. Bunun en açık örneğine bölüm 4.1.1'de ele alınan, Humbaracı Kışlası içerisinde Mihrişah Valide Sultan'ın yaptırdığı câmiye ikinci bir minare eklenmesi konusunda rastlanır. Yapılan kışlalarda bulunan hünkar dairelerine verilen ekstra önem de decorum konusundaki özene işaret eder. Bölüm 4.3'de detaylı olarak ele alınmış olan hanedan kadınlarına ait sâhilsaraylarda, hanım sultanlara mahsus bölümlerin, eşlerine ayrılan bölümlerden mimârî nitelik ve büyüklük anlamındaki üstünlüğü de hiyerarşik uygunluğa gösterilen ihtimâma örnek olabilir.

303 Belgelerde, iki boyutlu görseller için; **resm**, **musattah**, **tarh** ve maketler için; **mücessem** gibi kelimeler kullanılmıştır.

Mimârî sürecin en uzun süren ve en önemli aşamalarından biri olan “uygulamaya yönelik seçim ve kararlar” konusunda da sultan’ın aktif rolünden bahsetmek mümkündür. III. Selim’in inşaat için gerekli malzeme’lerin nereden ve nasıl temin edileceğinden, yapımda çalışacak usta ve amele’nin getirilmesine kadar uygulama safhalarının birebir içerisinde yer aldığı görülür. Örneğin Mihrişah Valide Sultan için yaptırılan türbede hangi malzemenin hangi bölgeden (yahut hangi yıkılan yapının enkazından) temin edilmesinin istendiği açıkça belirtilmiştir.³⁰⁴ Pek çok örnekten bir diğeri ise Azadlu Baruthânesi’nin inşaatı başlamadan önce, İstanbul ve kaleler amelelerine muhtaç olunmaması için gerekli sayıda amele ve ustanın taşradan getirilmesine başlanmasının bizzat Selim tarafından emredilişi olabilir.³⁰⁵

Özellikle prestij niteliği yüksek yapılarda hangi şâirin şiiir(ler)inin, hangi hattatın hattı ile yazılmasını istediği konusunda da III. Selim’in alâkası dikkat çekicidir. Örneğin Aynalıkavak Has bahçe kasrı içerisindeki yazı şeritlerinde yer alan Enderunlu Fâzıl’a ait ellidört mısra’lık şiiiri ve kasrın giriş kapısı üzerinde yer alan Şeyh Gâlib’e ait tarih kitâbesini yazması için Mehmed Esad el Yesârî Efendi’ye özel ricâda bulunmuş ve ricâsının ünlü hattat tarafından kabûl edilmesi için de ısrarcı olmuştur.³⁰⁶

III. Selim, kendi ve hanedan üyelerin inşa ettirdiği yapıların neredeyse tamamını inşaat süreçleri sırasında birden çok defa kontrole gitmiştir. Hasköydeki Humbaracı ve Lağımcı kışlası örneğinde olduğu gibi³⁰⁷, inşaat sırasında hoşuna gitmeyen uygulamaları derhal gerekli makamlara bildirmesi, Tophane’de bulunan Topçu kışlası örneğinde olduğu gibi³⁰⁸ uygulamanın istediğinden / kendisine söylenenden daha yavaş gitmesi durumunda ısrarla durumun üzerine gitmesi sultanın uygulama ile birebir ilişkisini de ortaya koyar.

İnşaat ve yenileme/onarım süreçleri incelendiğinde, yapıların çok hızlı inşa edildiği ve çabuk yıprandığı için çok sık aralıklarla onarıldığı görülür. Selim’in yakından takip ettiği bu yenileme/onarım faaliyetleri, bir yandan yapıların gerekli

304 bkz. Bölüm 4.2.2 , s. 183

305 bkz. Bölüm 4.1.4 , s. 101

306 bkz. Bölüm 4.3.2 , s. 255

307 bkz. Bölüm 4.1.1 , s. 63-65, 68

308 bkz. Bölüm 4.1.3.1 , s. 89

mukâvemette yapılmadığına, kullanılan malzemelerin kısa ömürlü oluşuna yahut yapıya yüklenen fonksiyon programının hızlı değişimine yapının yetemeyişine işaret ederken, bir yandan da onsekizinci yüzyılda artan mimari hassasiyete uygun olarak yapıların “yeni” görünmesinin ne denli önemsendiğini de akla getirir.

İnşaatların tamamlanmasını izleyen süreçte, Selim’in muhakkak tamamlanmış yapıyı ziyaret ettiği, eğer umûmî veya askerî bir yapı ise gerekli teşrîfatı uygulayarak açılışını yaptığı ve binânın yapımında çalışanları hediyeler dağıtarak taltif ettiği görülür. Bölüm 4.1.6’da ele alındığı üzere, dönemin imar faaliyetlerinde hem mimârî tasarım hem uygulama kısımlarında görev aldığı anlaşılan Foti Kalfa, Todori Kalfa gibi kalfalara çeşitli ayrıcalıklar tanıması, bu ayrıcalıklara sebep olarak çeşitli yapıların yapım ve tamamlanmasındaki aktif rollerinden bahsetmesi de III. Selim’in mimârî süreçlerle ilişkisini ortaya koyan bir diğer önemli konudur.

Kendi ve ailesinin bânisi olduğu yapıları hem inşaat aşamasındayken, hem de kullanıma açıldıktan sonra sık sık gezmesi ve bu yapılarla ilgili çıkarttığı çok sayıdaki hat ve fermanlarla; kendi icraatı için kamuoyu oluşturmaya çalıştığı da görülür.

Onsekizinci yüzyıl sonunda, hem uluslararası platformda, hem imparatorluk içerisinde yoğunlaşan sorunlar, III. Selim’in, gücün giderek merkezden yerel yöneticilere doğru kaydığını ve yabancı devletlerin farklı bir askerî bürokrasi sayesinde savaşlarda daha başarılı olduklarını açıkça görmesine sebep olur. Bunun sonucunda hem ordunun, devrin güçlü Avrupa devletlerinin orduları ile aynı güce ulaşması, hem de merkezi, yerel yöneticilere neredeyse bağımlı kılmaya başlayan sistemin değiştirilerek askerin merkeze bağlanması esas hedef haline gelir. III. Selim’in İstanbul’un silüetini değiştirecek çaptaki imar faaliyetlerinin ardındaki en temel tetikleyicilerden biri bu hedeftir. Bir diğer önemli etken de, imparatorluğun ve hânedânın gücünü, büyüklüğünü, ihtişamını yansıtacak bir fizikî yapının oluşturulması-geliştirilmesi ve sürdürülmesidir. Bu süreçte, hem çeşitli politik fraksiyonlardan oluşan şehir halkının ihtiyaçları/ temsil edilmesi/ idaresi , hem de yerel yöneticiler ve yabancı devletler indindeki temsiliyet büyük rol oynar.

Pratik ihtiyaçları karşılamanın yanısıra büyük ve kapsamlı bir prestij projesi niteliği de taşıyan, başkentteki imar faaliyetlerinde III. Selim’in konum seçiminden, tasarıma, mimârî üslûp seçiminden, uygulamaya kadar her tür sürece müdahil olduğu

görölür. Bu imar faaliyetlerinin sonucunda ortaya çıkan askerî niteliği yoğunlaşmış, dış rakipleri ile ortak bir dil konuşan, yeni ve güçlü Osmanlı başkenti, Selim'in iç ve dış arenadaki politik otorite mücadelesinde kullandığı en etkin propaganda araçlarından biridir. Her ne kadar uygulamaya çalıştığı siyasi ve askeri dönüşüm programları başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da III.Selim'in mimariyi kendi hedefleri doğrultusunda başarılı bir biçimde kullandığı ve başkente damgasını vurduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Abou-el-Haj, R. A.** (1984) *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, İstanbul
- Abu-Manneh, B.** (1982) "The Naqshbandiyya-Mujaddidiyya in the Ottoman Lands in the Early 19th Century", *Die Welt des Islams, New Series*, Bd.22 Nr.1/4, s. 1-36
- Abu-Manneh, B.** (2001) *Studies on Islam and the Ottoman Empire in the 19th Century (1826-1876)*, ISIS Press, İstanbul
- Ágoston, G.** (2005) *Guns for the sultan : military power and the weapons industry in the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge
- Ahmed Asım Efendi** (1867a) *Asım Tarihi*, 1.cilt, İstanbul
- Ahmed Cevdet Paşa** (1891a) *Tarih-i Cevdet*, 3. cilt, Üçdal Neşriyat, İstanbul
- Ahmed Cevdet Paşa** (1891b) *Tarih-i Cevdet*, 4. cilt, Üçdal Neşriyat, İstanbul
- Akdağ, M.** (1975) "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8-12, S. 14-23, Ankara, 1975, s. 51-61
- Aksan, V.** (2004) *Ottomans and Europeans; Contacts and Conflicts*, Isis Press, İstanbul
- Aktepe, M.** (1976) "Kâğıthane'ye Dair Bazı Bilgiler", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, TTK Yayınları, Ankara, s. 335-363
- Alarслан, B.** (1999) *Tersane Sarayı'nın Yerleşim Planı ve Mimari Özellikleri*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
- Allom, T. ve Walsh, R.** (1838) *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, 2 cilt, Fisher, Son & Co, Londra
- Altınay, A. R.** (1935) *Onaltıncı Asırda İstanbul Hayatı*, Maarif Vekilliği, İstanbul
- And, M.** (2002) *Minyatür*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul
- Anonim** (2007) *Ruzname; Osmanlı-Rus Harbi Esnâsında Bir Şâhidin kaleminden İstanbul (1769-1774)*, ed.S.Göksu, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul
- Anonim** (1994) *Aynalıkavak Kasrı*, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul
- Aptullah, K.** (1977) "Eighteenth-Century Ottoman Architecture", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, ed. T. Naff and R. Owen, Carbondale: Southern Illinois University Press, s. 303-327
- Arel, A.** (1975) *18. Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İTÜ Yayını, İstanbul

- Arıkan, S.** (1996) *Nizâm-ı Cedid'in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi'nin "Büyük Lâyiha"sı*, yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
- Artan, T.** (1989) *Architecture as a theatre of life: Profile of the Eighteenth Century Bosphorus*, yayınlanmamış doktora tezi, MIT, Cambridge
- Artan, T.** (1993) "The Kadirga Palace: An Architectural Reconstruction", *Muqarnas X: An Annual on Islamic Art and Architecture*, ed. Margaret B. Sevcenko, E.J. Brill, Leiden
- Artan, T.** (1994a) "Eyüp'ün bir diğer çehresi; sayfiye ve sâhilsaraylar", *Eyüp; Dün Bugün* ed.Artan,T., Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 106-115
- Artan, T.** (1994b) "Beyhan Sultan Sâhilsarayı", *DBİA*, c.2, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul, s. 191-192
- Artan, T.** (1994c) "Aynalıkavak Kasrı", *DBİA*, c.1, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul, s. 485
- Artan, T.** (1994d) "Beşiktaş Sarayı", *DBİA*, c.2, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul, s. 171-173
- Artan, T.** (1994e) "Esmâ Sultan Sâhilsarayı", *DBİA*, c.3, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul, s. 211-212
- Artan, T. ve Berktaş, H.** (2003) "Selimian Times: A Reforming Grand Admiral and Anxieties of Re-Possession, Changing Rites of Power", Elizabeth Zachariadou (ed.), *The Kapudan Pasha His Office and Domains*, Crete University Press, Rethymnon, pp. 7-45.
- Aslanapa, O.** (1986) *Osmanlı devri mimarisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul
- Atasoy, N.** (1998) "Hırka-i Saadet", *DİA*, c.17, İstanbul, s. 374-377
- Avcıoğlu, N.** (2008) "İstanbul the Palimpsest City", *Res: Anthropology and Aesthetics*, 53/54, s. 190-211
- Ayvansarâyî, Hüseyin Efendi, Ali Satı Efendi, Süleyman Besim Efendi,** (2001) *Hadikatü'l Cevâmî, İstanbul Camileri, Diğer Dinî Sivil Mimari Yapılar*, Ed.Galitekin, A.N., İşaret Yayınları 93, İstanbul.
- Ayverdi, E. H.** (1973) *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, III, Baha Matbaası, İstanbul
- Bakır, B.** (2003) *Mimârîde Rönesans ve Barok; Osmanlı Başkenti İstanbul'da Etkileri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara
- Barışta, Ö.** (1994) "Hibetullah Valide Sultan Çeşmesi", *DBİA*, c.4, s. 70-71
- Barkan, Ö.L. ve Ayverdi, E.H.** (1970) *İstanbul Vakıflar Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul
- Başaran, B.** (2006) *Remaking The Gate of Felicity; Policing, Social Control and Migration in Istanbul At The End of The Eighteenth Century, 1789-1793*, Basılmamış Doktora Tezi, Chicago Üniversitesi, Chicago, Illinois

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Askerî Tasnifi, 26245; 51941; 24374; 32054; 36976; 4303; 19609; 2986; 32689; 3519 ; 36529; 43473; 7396; 7784; 895-38509 ; 4427; 272-11278 ; 289-11973 ; 435-18095 ; 79-3724; 10163; 17893; 29524; 6338; 580-23802; 36544

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Evkaf Tasnifi, 1027; 10954

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Maliye Tasnifi 25245

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Sıhhiye Tasnifi 228

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Saray Tasnifi 8765; 908; 3603; 886; 4058; 4310; 782; 8048

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Bahriye Tasnifi 465

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Bina Eminliği Defterleri 16108; 16122; 16137

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayunlar 3671 ; 53006 ; 37-1899; 37-1899A; 37-1899B; 110-4399; 113-4538; 116-4661; 129-5359; 1354-52942; 1355-52987; 1357-53241; 1403-56682; 1404-56755; 1404-56784; 1411-57452; 1426-58411; 1433-58768; 1433-58777; 1434-58903; 1434-58903; 1434-58908; 1464-49; 1487-63; 1490-32; 167-7002; 167-7002; 167-7065; 167-7065; 168-7136; 168-7136; 180-8171; 182-8394; 183-8407; 183-8423; 183-8495; 184-8530; 185-8605; 192-9335; 195-9678; 195-9758; 196-9783A; 196-9783B; 196-9783C; 197-9890; 200-10156; 201/10369A; 202-10391; 202-10413; 205-10701; 205-10701; 208-11004; 210/10331; 219-12120; 225-12534; 225-12534/A; 225-12534/B; 239-13399; 239-13336; 239-13336; 240-13414; 240-13418; 248-14011; 253-14364A ; 253-14409; 255-14505; 255-14505; 255-14517; 255-14553; 255-14572; 255-14580 ; 257-14811; 262-15103; 262-15142 ; 263-15177A; 271-15824; 275-16188; 1354-52907; 12506

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler 622; 8956

Bates, Ü. (1979) “The European Influence on Ottoman Architecture”, *Mutual Effects of the Islamic and Judeo-Christian Worlds: The East European Pattern*, ed. Abraham Asher, Tibor Halasi-Kun, and Béla Király, Brooklyn College Press, Brooklyn, s. 167–81

Batur, A. (1985) “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1038-1067

Batur, A. (1994) “Selimiye Kışlası”, *DBİA*, c.6, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul, s. 515-516

Batur, S. (1976) “Bir Geç Dönem Osmanlı Yapısı; Üsküdar’da Selimiye Camisi”, *Ord.Prof.İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya Armağan*, TTK Basımevi, Ankara, s. 375-396

Beydilli, K. (1984) “Ignatius Mouradgea D’ohsson (Muradcan Tosunyan): Ailesi Hakkında Kayıtlar; Nizam-ı Cedid’e Dair Layihası ve Osmanlı İmparatorluğundaki Siyasi Hayatı”, *TD*, XXXIV, İstanbul, s. 247-314

- Beydilli, K.** (1987) □”İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizam-ı Cedid’e Dair Risalesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, no.13, s. 387-429.
- Beydilli, K.** (1995) *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihi’nde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi; 1776-1826*, Eren Yayınları, İstanbul
- Beydilli, K.** (2001) *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, Tarih Ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul
- Beydilli, K. ve Şahin, İ.** (2001) *Mahmud Raif Efendi ve Nizam-ı Cedid’e Dair Eseri*, TTK, Ankara
- Beyhan, M. A.** (2007) *Saray Günlüğü 1802-1809*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul
- Bulut, H.** (2001) *Yeniliklerle Dolu Yüzyıldan İki ‘Yeni’ İsim: Nedim-Levnî ve Eserlerindeki Sevgili Figürleri*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara
- Buzpınar, T.** (2005) “The Question Of Caliphate Under The Last Ottoman Sultans”, *Ottoman Reform And Muslim Regeneration*, ed. Itzhak Weismann ve Fruma Zachs, I.B. Tauris Publishers, Newyork, S. 17-37
- Câbi Ömer Efendi** (2003) *Câbi Tarihi -Tarih-i Sultan Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni;Tahlil ve Tenkitli Metin-*, ed.Mehmet Ali Beyhan, c.I-II,TTK Yayınları, Ankara
- Cantay, G.** (2000) “Eyüp Sultan Külliyesi”, 4. *Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğ Kitabı*, Eyüp Bel.Yayınları, İstanbul, s. 156-163
- Cezar, M.** (1963) “Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetleri”, *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I*, s. 327-414.
- Cezar, M.** (1971) *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- Cezar, Y.** (1986) *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, XVII. Yüzyıl’dan Tanzimat’a Mali Tarih*, Alan Yayıncılık, İstanbul
- Coşkun, Y.** (ed.) (2010) *III. Selim: İki asrın dönemecinde İstanbul : III. Selim: Istanbul at a turning point between two centuries*, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Projesi, İstanbul
- Çağatay, N.** (1966) “Vahhabîlik”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, c.13, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 262-268
- Çataltepe, S.** (1997) *19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedit Ordusu*, Göçebe yayınları, İstanbul
- Çeçen, K.** (2000) *İstanbul’un Osmanlı dönemi suyolları*, İSKİ, İstanbul
- Dallaway, J.** (1797) *Constantinople, Ancient and Modern*, Londra
- Davies, B.R.** (1844) *Constantinople-İstanbul Map* (First published by the Society for the Diffusion of Useful Knowledge, 59 Lincolns Inn Fields, Septr. 1840), Chapman & Hall, London

- Denel, S.** (1982) *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişimin Nedenleri*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara
- Dirimtekin, F.** (1993) *Ecnebi Seyyahlara Nazaran XVI. Yüzyılda İstanbul*, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul
- D'ohsson, M.** (1788-1824) *Tableau general de l'empire othoman*, 7 cilt, Paris
- Egemen, A.** (1993) *İstanbul'un çeşme ve sebilleri*, Arıtan Yayınevi, İstanbul
- Eldem, S. H.** (1969) *Köşkler ve Kasırlar, c.2*, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık Bölümü Rölöve Kürsüsü, İstanbul
- Eldem, S. H. ve Akozan, F.** (1981) *Topkapı Sarayı: Bir Mimari Araştırma*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- Elgin, N.** (1959) *Üçüncü Sultan Selim (İlhami)*, Yıldız Basımevi, Konya
- Erdoğan, M.** (1956) "Arşiv Vesikalarına göre İstanbul Baruthaneleri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, c2, İstanbul, s. 115-138
- Eren, A. C.** (1964) *Selim III' ün Biyografisi*, Nurgök Matbaası, İstanbul
- Esmer, T.** (2009) *A Culture of Rebellion: Networks of Violence and Competing Discourses of Justice in the Ottoman Empire, 1790-1808*, Basılmamış Doktora Tezi, Chicago Üniversitesi, Chicago, Illinois
- Evliya Çelebi** (2006) *Evliya Çelebi seyahatnamesi: Topkapı Sarayı Bağdat 304 yazmasının transkripsiyonu dizini*. (1. cilt), yayına hazırlayanlar: R. Dankoff, S. A.Kahraman ve Y. Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Eyice, S.** (1980) "XVIII.Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Üslubu", *Sanat Târihi Yıllığı*, IX-X, İstanbul, s. 163-189
- Eyüpgiller, K.** (2007) "The 18th Century Fortifications of the Bosphorus and İstanbul, Turkey", *FORT*, no.35, s. 91-103
- Faroghi, S.** ed. (2006) "The Later Ottoman Empire, 1603–1839" Cambridge University Press, Cambridge, UK
- Fâzıl (Enderûnî)** (1842) *İbtidâ-yı Divân-ı Fazıl Bey Enderûnî*, Daruttıbaa, Bulak [Kâhire]
- Fried F.** (1821) *İstanbul ve Boğaziçi Bölgesi haritası*, Artaria & Co.
- Galib** (1994) *Şeyh Galib Divanı*, ed.Muhsin Kalkışım, Akçağ Yayınları, Ankara
- Genç, M.** (2009) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul
- Gibb, E. J. W.** (1999) *Osmanlı Şiir Tarihi*, tercüme eden:Ali Çavuşoğlu, Akçağ, Ankara
- Goodwin, G.** (1971) *A History of Ottoman Architecture*, Thames and Hudson, London
- Göcek, F. M.** (1996) *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire; Ottoman Westernization and Social Change*, Oxford University Press, USA
- Gökbilgin, T. M.** (1979) "Tarihte Bogaziçi" *MEB İslam Ansiklopedisi*, c.2, s. 689.

- Göksu, S.** (ed.)(2007) *Ruzname; Osmanlı-Rus Harbi Esnâsında Bir Şâhidin kaleminden İstanbul (1769-1774)*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul
- Gölen, Z.** (2006) *Osmanlı Devleti'nde Baruthane-i Amire (18.yy)*, TTK, Ankara
- Göncüoğlu, S. F.** (2005) *Tarihte Hasköy-Hasköy,Sütlüce ve Halıcıoğlu Semtleri Monografisi*, Sinpaş Kültür Yayınları, İstanbul
- Göyünç, N.** (1950-51) “Kapudan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa”, *Tarih Dergisi*, II, s. 35-50
- Gültekin, G.** (1994) “Mihrişah Valide Sultan Külliyesi”, *DBİA*, c.5, s. 460
- Gürel, R.** (ed.) (1999) *Enderunlu Osman Vâsıf Bey ve Dîvânı; Dîvân-ı Gülşen-i Efkâr-ı Vâsıf-ı Enderûnî*, Kitabevi, İstanbul
- Halaçoğlu, A.** (1998) “Humbaracı”, *DİA*, c. 18, İstanbul, s. 349
- Hamadeh, S.** (1999) *The City's Pleasures: Architectural Sensibility in Eighteenth-Century Istanbul*, M.I.T., yayınlanmış doktora tezi
- Hamadeh, S.** (2002) “Splash and Spectacle: The Obsession with Fountains in Eighteenth-Century Istanbul”, *Muqarnas*, Vol. 19, s. 123-148
- Hamadeh, S.** (2007) “Westernization, Decadence, and The Turkish Baroque : Modern Constructions of the Eighteenth Century” , *Muqarnas*, Vol.24, 2007, s. 185-297
- Hamadeh, S.** (2008) *The City's Pleasures, Istanbul in the Eighteenth Century*, University of Washington Press, Seattle
- Hobhouse Broughton, J. C.** (1817a) *A journey through Albânia was the only section reprinted from the original edition of A journey through albânia and other provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople during the years 1809-1810*, c.1, M.Carey&Son, Philedelphia
- Hobhouse Broughton, J. C.** (1817b) *A journey through Albânia was the only section reprinted from the original edition of A journey through albânia and other provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople during the years 1809-1810*, c.2, M.Carey&Son, Philedelphia
- Hovhannesian, S.** (1996) *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 34, İstanbul
- İnalcık, H.** (1994) “Eyüp Projesi”, *Eyüp Dün Bugün*,ed.Tülay Artan, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 1-24
- İnan, A.** (2004) “Eyüp Sultan'da Mihrişah Valide Sultan İmaretı”, 8. *Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğ Kitabı*, Eyüp Bel.Yayınları, İstanbul, s. 276-281
- İnciyan, Ğ.** (1976) *XVIII. asırda İstanbul*; tercüme ve notlar Hrand D. Andreasyan., Baha Matbaası, İstanbul
- İnciyan, Ğ.** (2000) *Boğaziçi sayfıyeleri* (çev., Kandilli Ermeni Kilisesi Papazı ; ed.Orhan Duru) Eren Yayıncılık, İstanbul

- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi**, Bostancıbaşı Defterleri, T8865, T8866, T10099
- Kafadar, C.** (1995) *Between two worlds :the construction of the Ottoman state*, University of California Press, Berkeley
- Kafesçioğlu, Ç.** (2010) *Constantinopolis/Istanbul; Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital*, Penn State Uni.Press, PA
- Karabuçak, K.** (2007) *Surûrî-i Müverrih'in Manzum Târihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin s. 51-150)*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya
- Karal, E. Z.** (1939) *Halet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği; 1802-1806*, İÜ Yayınları, İstanbul
- Karal, E. Z.** (1942-3) "Nizam-i Cedid'e Dair Layihalar", *Tarih Vesikaları Dergisi*, I/6, 1942, s. 414-425; II/8, 1942, s. 104-111; II/11, 1943, s. 342-351; II/12, 1943, s. 424-432, Maarif Vekâleti Yayını, İstanbul
- Karal, E. Z.** (1941) "Selim III Devrinde Osmanlı Bahriyesi Hakkında Vesikalar", *Tarih Vesikaları Dergisi*, Cilt I, Sayı III, Maarif Vekaleti Yayını
- Karal, E. Z.** (1970) *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, TTK Yayınları, (3. Baskı), Ankara
- Karal, E. Z.** (1988) *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları – Nizam-ı Cedit*, TTK, Ankara
- Kayra, C. ve Üyepazarcı, E.** (1992) *İkinci Mahmut'un İstanbul'u; Bostancıbaşı Sicilleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, İstanbul
- Kazancıgil, R.** (2000) Ahmet Badi Efendi, Riyâz-ı Belde-i Edirne (Edime Şehir Tarihi çevirisi) c.1, Edirne Valiliği Yayınları No:13, Acar Matbaası, İstanbul
- Kenan, S. (ed.)** (2010) *Nizam-ı Kadim den Nizam-ı Cedid e III. Selim ve Dönemi: Selim III and His Era from Ancien Regime to New Order*, İSAM Yayınları, İstanbul
- Kılıçarslan, Y.** (1998) "Cebeci", *DİA*, c.7, s. 182
- Koçu, R. E.** (1958) "Bostancıbaşı Defterleri", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, Baha Matbaası, İstanbul, s. 39-90
- Koçu, R. E.** (1960) "Aynalıkavak", *İstanbul Ansiklopedisi*, c.3, Neşriyat Kolektif Şirket i, İstanbul, s. 1610-1615
- Koçu, R. E.** (1960) *Topkapı Sarayı*, İstanbul Ansiklopedisi Neşriyatı, İstanbul
- Konyalı, İ. H.** (1977a) *Üsküdar Tarihi, cilt:1*, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayını, İstanbul
- Konyalı, İ. H.** (1977b) *Üsküdar Tarihi, cilt:2*, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayını, İstanbul
- Kömürcüyan, E. Ç.** (1952) *İstanbul tarihi: XVII asırda İstanbul*, ed. Hrand D. Andriasyan, İÜ Yayınları, İstanbul

- Kuban, D.** (1954) *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul
- Kuban, D.** (2007) *Osmanlı Mimarisi*, YEM Yayınevi, İstanbul
- Kuran, A.** (1977) Eighteenth Century Ottoman Architecture, ed. Naff T., Owen R., *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Carbondale, s. 303-327
- Kuran, E.** (2001) Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri, *Türk Dünyası El Kitabı Coğrafya-Tarih*, (3. Baskı), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 163, Ankara, 659-676
- Kütükoğlu, M.** (1998) “Baruthane-i Amire”, *DİA*, c. 5, İstanbul, s. 96
- Latîfi** (1977) *Evsâf-ı İstanbul*, ed. Nermin Pekin, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul
- Mahmud Raif Efendi** (1789) *Tableau des nouveaux reglemens de l'empire*, Harvard Uni. Houghton Library
- Mahmud Raif Efendi** (1988) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yeni Nizamların Cedveli*, ed. Arslan Terzioğlu ve Hüsrev Hatemi, TTOK Yayınları, İstanbul
- Mc Gowan, B.** (2004) “Ayanlar Çağı, 1699-1812”, *Osmanlı imparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, c.2, ed: H. İnalcık – D. Quataert, çev: A. Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul, s. 761-884
- Melling, I. A.** (2003) *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore/ d'après les dessins de M. Melling*, Ertuğ & Kocabıyık, İstanbul
- Mehmed Es'ad** (1894) *Mirat-ı Mühendishane-i Berri-i Hümayun*, İstanbul
- Mert, Ö.** (1999) “Osmanlı Devleti Tarihinde Ayânlık Dönemi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.4, Ankara, s. 174-182
- Muller Wiener, W.** (1998) *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul
- Mustafa Nuri Paşa** (1979) *Netayic-ül Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, TTK Yayınları, Ankara
- Naima Mustafa Efendi** (1968) *Naima tarihi*, c.1-4, ed. Zuhuri Danışman, İstanbul
- Necipoğlu, G.** (2010) “From Byzantine Constantinople To Ottoman Kostantiniyye: Creation Of a Cosmopolitan Capital And Visual Culture Under Sultan Mehmed II”, *Efsane İstanbul: Bizantion'dan İstanbul'a - Bir Başkentin 8000 Yılı*, SSM Yayınları, İstanbul, s. 262-277
- Necipoğlu, G.** (2007) *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı - Mimarî, Tören ve İktidar*, çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul
- Necipoğlu, G.** (2005) *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, Reaktion Books, London, and Princeton University Press, Princeton, NJ
- Ortaylı, İ. ve diğ.** (2009) *Vefatının 200.Yılında Bir Reformcu, Şair ve Müzisyen: Sultan III. Selim Han*, Kültür Bakanlığı & İst. Büyükşehir Bel., İstanbul

- Ödekan, A.** (1993) "Kentiçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümlemeler", *Semavi Eyice armağanı :İstanbul yazıları*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, s. 281-297
- Öğreten, A.** (1989) *Nizam-ı Cedid'e Da'ir Islahat Layihaları* , yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
- Önalp, E.** (1999) "Bir İspanyol Gezgininin Gözüyle 1807 Yılında Eyüpsultan Camii", *III.Eyüp Sultan Sempozyumu*, İstanbul, s. 276-281
- Önkal, H.** (2001) "Eyüp Mihrişah ve Şah Sultan Türbelerinin Kitabeleri Işığında Mihrişah Kadın Meselesi", *V.Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğ Kitabı*, Eyüp Bel.Yayınları, İstanbul, s. 122-125
- Öz, T.** (1941) "Fransa Kralı Louis XVI'nın Selim III'e Namesi", *Tarih Vesikaları*, I/3, s. 198-202
- Özcan, B.** (2000) "Sultan III. Selim devri ıslahat hareketleri (Nizam-ı Cedid)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.VII, Ankara, s. 671-683
- Özcan, M.** (1999) "Osmanlı Devleti Tarihinde Âyanlık Dönemi", *Osmanlı*, C. VI, Ankara, s. 174-180
- Özcan, A.** (1998) "Lağımçı Ocağı", *DİA*, c.27, s. 48
- Özcan, A.** (ed.) (2000) *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, TTK Yayınları, Ankara
- Özer, F.** (2012) "18. Yüzyılın Yaratıcı Osmanlı Mimarlığı", *Sanat Tarihi Defterleri* 15, Ege Yayınları, İstanbul, s.
- Özer, F.** (1995) "III.Mustafa Devri'nin Mimari Üslubu", *IX.Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 3.cilt, s. 59-68
- Özkaya, Y.** (1979) "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Timar ve Zeametlerin Düzeni Konusunda Alınan Tedbirler ve Sonuçları" *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, 32, 1979, s. 219-25
- Öztekin, Ö.** (2006) *Divandan Yansıyan Görüntüler (18.Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri)*, Ürün Yayınevi, Ankara
- Özvar, E.** (2003) *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulamaları*, Kitapevi Yayınları, İstanbul
- Pamukciyan, K.** (2003) *Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar*, ed. Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul
- Pardoe, J.** (2004) *Şehirlerin Ecesi İstanbul*, çev.Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul
- Pardoe, J.,** (1837) *The City of The Sultans and Domestic Manners of the Turks in 1836*, c.II, Londra
- Perot ve Hitzel ve Anhegger** (2001) *Hatice Sultan ile Melling Kalfa Arasında Mektuplar*, çev.Ela Güntekin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- Pertusier, C.** (1820) *Picturesque promenades in and near Constantinople, and on the waters of the Bosphorus*, Londra

- Pouqueville, F.C.H.L** (1806) *Travels Through The Morea, Albânia and Several Other Parts of The Ottoman Empire to Constantinople*, Barnard & Sultzer, Londra
- Quataert, D.** (2005) *The Ottoman Empire 1700-1900*, University Press, Cambridge
- Rado, Ş.** (1972) *Bostancıbaşı defteri: 1802 yılında Boğaziçi ve Haliç kıyılarında kimler otururdu?*, Hayat Tarih Mecmuası eki, İstanbul
- Ramazanoğlu, G.** (2003) *Osmanlı Yenileşme Hareketleri İçerisinde Selimiye Kışlası ve Yerleşim Alanı*, Basılmamış doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul
- Renda, G.** (1977) *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı, 1700-1850*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara
- Renda, G.** (1996) "Ressam Kostantin Kapıdağlı hakkında yeni görüşler", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı Sempozyum 14-15 Mart 1996*, Mimar Sinan Üniversitesi Bildiriler, İstanbul, 139-162.
- Renda, G.** (2000a) "III. Selim ve Resim Sanatı Üzerine Yeni Görüşler", *Uluslararası IV.Türk Kültürü Kongresi-Bildiriler*, c.II, Ankara, s. 187-197
- Renda, G.** (2000b) "Portrenin Son Yüzyılı", *Padişahın Portresi, Tesavir-i Ali Osman*, İstanbul, s. 440-543
- Renda, G. ve İnankur Z.** (2005) *İmparatorluktan Portreler / Portraits from the Empire*, Pera Müzesi, İstanbul
- Safvet Bey** (1911) *Filasalar: Bahriyemiz Tarihinden*, Matbaa-i Bahriye, İstanbul
- Sami ve Aziz ve Şevki** (1876) *Mirat-ı Tarih-i Osmani*, İstanbul
- Saner, T.** (1999) "Lâle Devri Mimarlığında Hint Esintileri; Çinihâne", *Sanat Tarihi Defterleri*, sayı.3, İstanbul, s. 35-54
- Saner, T.** (2003) "18.Yüzyıl Osmanlı Mimarisinin Batılı Yönü", *Sanat Tarihi Defterleri*, İstanbul, 2003, sayı.6, s. 17-28
- Sarıcaoğlu, F.** (2002) *Sultan I. Abdülhamit : Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi*, TATAV, İstanbul
- Shaw, S. J.** (1969) "Selim III and the Ottoman Navy" *Turcica: Revue d'etudes turques* 1, s. 212-241
- Shaw, S. J.** (1971) *Between Old and New: Ottoman Empire Under Selim III, 1789-1807*, Harvard University Press, Cambridge-MA
- Shaw, S. J.** (2008) *III. Selim Eski ve Yeni Arasında: Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789 - 1807)*, Kapı Yayınları, İstanbul
- Sırkâtibi Ahmed Efendi** (1993) *III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruznâme*, ed.Sema Arıkan, TDK Yayınları, Ankara
- Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa** (1966) *Nusretname*, c.2, ed.İsmet Parmaksızoğlu, MEB Yayınları, İstanbul

- Şakul, K.** (2009) *An Ottoman Global Moment: War of Second Coalition in The Levant (1798-1802)*, Basılmamış Doktora Tezi, Georgetown Üniversitesi, Washington, DC
- Şefik Mehmed Efendi** (1866) *Şefiknâme; 1115 senesinde zuhura gelen Edirne vakasının tarihidir*, Tasvir-i Efkar Gazetehanesi, İstanbul
- Şemdânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi** (1980a) *Mür'it-Tevârih*, c.1, ed.Münir Aktepe, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul
- Şemdânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi** (1980b) *Mür'it-Tevârih*, c.2, ed.Münir Aktepe, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul
- Tanışık, İ. H.** (1943) *İstanbul Çeşmeleri*, Maarif Matbaası, İstanbul
- Tanman, B.** (1994) "Eyüb Sultan Külliyesi", *DBİA*, c.3, İstanbul, s. 237-243
- Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi** (2003) *Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi Tarihi: İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*, ed. Feridun Emecen, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul
- Thornton Şaşmazer, L. M.** (2000) *Provisioning İstanbul: Bread Production, Power, And Political Ideology In The Ottoman Empire, 1789-1807*, Basılmamış Doktora Tezi, Indiana Üniversitesi, Bloomington, IN
- Thyss Şenocak, L.** (2009) *Osmanlı İmparatorluğunda Kadın Bâniler: Hadice Turhan Sultan*, Kitap Yayınevi, İstanbul
- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi**, Evraklar 2-4215; 8-180; 47-28; 47-29
- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi**, Defterler, 7886; 10119; 4408; 2234; 2917; 3130; 9583
- Tott, F.** (1786) *Memoirs of Baron de Tott: Containing the state of the Turkish empire & the Crimea, during the late war with Russia. With numerous anecdotes, facts, & observations, on the manners & customs of the Turks & Tartars*, 2. Cilt, G.G.J. & J. Robinson, Londra
- Tucker, E.** (1996) "The Peace Negotiations of 1736: A conceptual turning point in Ottoman-Iranian relations", *The Turkish Studies Association Bulletin*, 20, s. 16-37
- Turan, Ş.** (1963) "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı I/I, Ankara, s. 551-592
- Uçman, A.** (ed.) (1976) *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul
- Uçman, A.** (ed.) (1999) *Ebubekir Ratip Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi*, Kitabevi, İstanbul
- Uğur, Y.** (2003) "Rifa'at Ali Abou-El-Haj: Osmanlı Devlet ve Siyasî Yapısına Farklı Bir Bakış", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, s. 585-599
- Ulusoy-Binan, D.** (2005) "Yeniköy Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi", *60.Yaşında Sinan Genim'e Armağan Makaleler*, Ege Yayınları, İstanbul, s. 211-228

- Unat, F. R.** (2008) *Osmanlı sefirleri ve sefaretnameleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- Uslu, A.** (2007) *Surûrî-i Müverrih'in Manzum Târihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin s. 151-250)*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya
- Uslu, Ş.** (2008) *Surûrî-i Müverrih'in Manzum Târihleri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin s. 1-50)*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya
- Usluer, F.** (2008) "Şeyh Galib'in Baruthane Şiirleri", *The Journal of International Social Research*, vol. I/3, s. 411-42
- Uzunçarşılı, İ. H.** (1938) "Selim III'ün Veliahd İken Fransa Kralı Lui XVI ile Muhabereleleri", *Belleten*, II/5-6, TTK Yayınları, Ankara, s. 191-246.
- Uzunçarşılı, İ. H.** (1942) Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa, TTK Yayınları, İstanbul
- Uzunçarşılı, İ. H.** (1973) "III. Sultan Selim Zamanında Yazılmış Dış Ruznamesinden 1206/1791 ve 1207/1792 Senelerine Ait Vekayi, TSMA 4819", *Belleten*, XXXVII, s. 607-662
- Uzunçarşılı, İ. H.** (1988a) *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, c.I, TTK, Ankara
- Uzunçarşılı, İ. H.** (1988b) *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, c.II, TTK, Ankara
- Uzunçarşılı, İ. H.** (1988c) *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK, Ankara
- Uzunçarşılı, İ. H.** (1988d) *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, TTK, Ankara
- Ünlü, R.** (2005) *Bahriye'nin Haliç Serüveni*, Deniz Yayınevi, İstanbul
- Vandal, A.** (1887) *Une Ambassade Français en Orient Sous Louis XV La Mission du Marquis de Villeneuve 1728-1741*, Libraire Plon, Paris
- Walsh, R.** (1828) *Narrative of a Journey from Constantinople to England*, Frederick Westley and A.H.Davis, Londra
- Yalçinkaya, M. A.** (2010) *The First Permanent Ottoman Embassy in Europe: The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)*, İSİS, İstanbul
- Yaycıoğlu, A.** (2008) *The Provincial Challenge: Regionalism, Crisis, and Integration In The Late Ottoman Empire (1792-1812)*, Basılmamış Doktora Tezi, Harvard Üniversitesi, Cambridge, MA
- Yenişehirlioğlu, F.** (1983) "Western Influences on Ottoman Architecture in the Eighteenth Century", *Das Osmanische Reich und Europa, 1683 bis 1789: Konflikt, Entspannung und Austausch*, ed. Gernot Heiss and GreteKlingenstein Oldenbourg, München, s. 153-78
- Yeşil, F.** (2009) *Nizâm-ı Cedid'den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim, 1793-1826*, Basılmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara

- Yetişkin Kubilay, A.** (1994) “Tophane-i Amire - Mimari”, *DBİA*, c.7, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul, s. 279
- Yüngül, N.** (1957) *Taksim Suyu Tesisleri*, İstanbul Belediyesi Yayınları, İstanbul
- Yıldız, A.** (2008) *Vaka-yı Selimiyye Or The Selimiyye Incident: A Study Of The May 1807 Rebellion*, Basılmamış Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi, İstanbul
- Yılmaz, C.** (ed), (2010) *III. Selim; İki Asrın Dönemecinde İstanbul: Istanbul at a Turning Point Between Two Centuries*, İstanbul 2010 Kültür Başkenti Yayınları, İstanbul
- Zorlu, T.** (2008) *Innovation and empire in Turkey : Sultan Selim III and the modernisation of the Ottoman Navy*, Tauris Academic Studies, New York
- Url-1** <<http://googlemaps.com>>, alındığı tarih: 29.11.2011
- Url-2** <<http://www.ottomaninscriptions.com>>, alındığı tarih: 29.05.2012

EKLER

EK A: Kronolojik Çizelge

EK B: Seçilmiş belgeler

EK C: Seçilmiş belgelere ait transkripsiyonlar

EK A: Kronolojik Çizelge

Çizelge A.1: Dönemin Seçilmiş Önemli Olaylarını ve İmar Faaliyetlerini İçeren Kronolojik Liste

OSMANLI-RUS ve OSMANLI-AVUSTURYA SAVAŞLARININ BAŞLAMASI		1787
III.SELİM'İN TAHTA ÇIKIŞI		1789 (8 Nisan)
GEORGE WASHINGTON'IN ABD'NİN İLK BAŞKANI OLUŞU		
FRANSIZ DEVRİMİNİN BAŞLAMASI		1789 (5 Mayıs)
İSVEÇ İLE BARIŞ ANT. İMZALANMASI		1789 (11 Temmuz)
PRUSYA-OSMANLI İTTİFAK ANT. İMZALANMASI		1790 (31 Ocak)
III. Selim ve MVS daireleri, Yeni Saray	...	1791
III.Selim Çeşmesi, Beşiktaş, Selim Tuz baba camii yakını	...	1791
III.Selim Çeşmesi, Beşiktaş, Ekmekçibaşı Ali Ağa Câmii yakını	...	1791
MVS Çeşmesi, İhsaniye, Üsküdar	...	1791
OSMANLI-AVUSTURYA ARASINDA ZİŞTOVİ ANT. İMZALANMASI		1791 (4 Ağustos)
III. SELİM'E SUİKAST DÜZENLENMESİ		1791 (Aralık)
OSMANLI-RUS SAVAŞININ SONA ERMESİ – YAŞ ANT. İMZALANMASI		1792 (9 Ocak)
FRANSIZ DEVRİMİ SAVAŞLARININ BAŞLAMASI		1792
ESMA SULTAN İLE KAPTAN-I DERYA KÜÇÜK HÜSEYİN PAŞA'NIN EVLENMESİ		1792
ORDUNUN İSTANBUL'A GELİŞİ		1792 (3 Nisan)
Şah Sultan Çeşmesi, Bab-ı Ali		...
Eski ve Yeni Odalar	tadilat	...
Aynalı Kavak Kasrı	geniş çaplı onarım	1792 (22 Ocak)
Eyüp Sultan Külliyesi	türbe'de geniş çaplı onarım ve yenileme	1792 (Ocak)
İstanbul Baruthane-i Amiresi, Bakırköy	Surûr-âbad isimli kasr-ı hümayun, bakırköy deresi kenarında	...
Kale ve tabyalar	Telli Tabya'nın inşa edilmesi	...
Kale ve tabyalar	Macar (Yuşa) kalesinin inşa edilmesi	...
VAHHABÎLERİN HAREMEYN-İ ŞERİFEYN'İ ZAPT ETMEK İÇİN KUTSAL TOPRAKLARDA İSYAN ÇIKARTMALARI		1792 Sonu

Çizelge A.1 (devam): Dönemin Seçilmiş Önemli Olaylarını ve İmar Faaliyetlerini İçeren Kronolojik Liste

Levend Çiftliği	havuz başında bir kasır, kurşun menzili soffaları inşası	...	1793'ten önce
HUMBARACI, LAĞIMCI, TOPÇU, TOPARABACI OCAKLARI İÇİN YENİ NIZAMNAMELER ÇIKARTILMASI			1793 Başı
Levend Çiftliği	kışla binası, subaylar için üç bab hane (lojman), hastane, hamam, kışlaya tüfek yapmak için bir kaynakçı, tabancacı, kundakçı, dökmeçi, çilingir, aşçı, çamaşırcı ve berber dükkanları, gerekli su yolları, mvs mescidi inşası	...	1793 Başı
Topkapı Sahil Sarayı	yenileme - onarımlar	...	1793 Başı
LONDRA, PARIS VE VIYANA'YA DAİMİ ELÇİLER GÖNDERİLMESİ			1793
Humbaracı ve Lağımçı Kışlası, Hasköy	kışla çevresinde bulunan Abdüsselam Vakfına ait arsaların satın alınması (amaç: kışla külliyesine ait arazinin genişletilmesi)	...	1793 (Şubat)
Yeni Köşk (Serdab / Şevkiye köşkü)		1792	1793
Eski ve Yeni Odalar	tadilat	...	1793
Sadabad Kasırları	tadilat	1792 (Ortaları)	1793 (22 Mayıs)
Humbaracı ve Lağımçı Kışlası, Hasköy	kışlanın arkasında bulunan iki hane ve bir arsa (amaç: kışla meydanı olacak alanın genişletilmesi)	...	1793 (Haziran)
İstanbul Baruthane-i Amiresi, Bakırköy	sergi, kalhâne ve perdahthane gibi mekânların yenilenmesi	...	1793 Ortaları
Humbaracı ve Lağımçı Kışlası, Hasköy	MVS Çeşmesi	...	1793
Humbaracı ve Lağımçı Kışlası, Hasköy	kışla binası	1792 (20 Ekim)	1794 Başı
Humbaracı ve Lağımçı Kışlası, Hasköy	<i>timurhâne</i> (demirhane), <i>kâlhâne</i> (metalin eritildiği döküm tesisi), <i>dökümhâne</i> , siyah barut cebehânesi, talim yerleri (harp oyunları yapmak için), hamam, hastane, ambarlar, ahırlar, mutfak, iskeleler, dükkanlar	...	1794 Başı
Kale ve tabyalar	Telli Tabya - yenileme	...	1794
Kale ve tabyalar	Macar (Yuşa) Kalesi - yenileme	...	1794
Kale ve tabyalar	Rumeli Feneri Kalesi - yenileme	...	1794
Kale ve tabyalar	Anadolu Feneri Kalesi - yenileme	...	1794
Mihrişah Valide Sultan Külliyesi	türbe	1792	1794
Neşatabad (Hatice Sultan) Sahilsarayı, Defterdarburnu	yıkılıp tekrar inşa edilmesi	1793	1794 (18Ağustos)

Çizelge A.1 (devam): Dönemin Seçilmiş Önemli Olaylarını ve İmar Faaliyetlerini İçeren Kronolojik Liste

Çırağan Sahilsarayı, Beyhan Sultan	yıkılıp tekrar inşa edilmesi	1791	1794 (7 Eylül)
PİRİ PAŞA YANGINI			1794 (Ekim)
Humbaracı ve Lağımçı Kışlası, Hasköy	MVS camii	...	1794 Sonu (Açılış: 26 Eylül 1794, Cuma)
Kale ve tabyalar	Karataşaltı Tabyası- onarım	...	1794 -95
Kale ve tabyalar	Filburnu Tabyası - onarım	...	1794 -95
Humbaracı ve Lağımçı Kışlası, Hasköy	Piri Paşa yangınında tahrip olmuş camekân, nâzır dairesi, mühimmat ambarı ve kereste depolamak için kullanılacak bir sundurma, siyah barut cebehanesi, amele koğuşları ve kışla haricinde yer alan dükkanların yeniden inşası	1794 Sonu	1795 (Şubat)
Humbaracı ve Lağımçı Kışlası, Hasköy	Piri Paşa yangınında tahrip olmuş tophane, lengerhane, humbarahane, demirhane yapılarının yeniden inşası	1794 Sonu	1795 Ortaları
Humbaracı ve Lağımçı Kışlası, Hasköy	Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn (ilk bina)	1794 Sonları	1795 (Ekim Sonu- Kasım Başı)
Azadlu Baruthanesi	iki katlı çarhane, perdahthane, kalhane, kasr-ı hümayun ve cami-i şerif inşası	1794 (Haziran)	1795 Ortaları
Kale ve tabyalar	Rumeli Kavağı Kalesi - genişletme	1794	1795
Kale ve tabyalar	Anadolu Kavağı Kalesi - genişletme	1794	1795
Mihrişah Valide Sultan Külliyesi	sebil	...	1795
Humbaracı ve Lağımçı Kışlası, Hasköy	Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn (ikinci ve nihâyî bina) [bunun için alınan arsa: nâzırhâne havalisinden cebehaneye karib 2500 zira' boş arsa]	...	1796 Başı
Tersane-i Âmire	Aynalıkavak Sarayının bir bölümünün yıkılması ve arazisinin tersaneye verilmesi	1795 - 96	1796 [?]
MVS Çeşmesi, Balıkpazarı Eminönü arası		...	1796
MVS Köşkü, Topkapı Sahil Sarayında		1795	1796
III.Selim Dairesi, Beşiktaş Sahilsarayı		1795 (Ekim)	1796 (Şubat)
RUS ÇARİÇESİ KATERİNA'NIN ÖLÜMÜ			1796 (6 Kasım)
PAZVANDOĞLU İSYANI			1797
RUMELİ'DE DAĞLI EŞKİYA HAREKETLERİ VE İSYANLARI			1797
NAPOLYON'UN VENEDİK'İ ELE GEÇİRMESİ (aynı senenin ekim ayında Fransa ile Avusturya arasında imzalanan Campo Formio ant. Ardından Venedik Avusturya'nın eline geçer)			1797 (12 Mayıs)
Tırnakçı (Esmâ Sultan) Yalısı, Kuruçeşme	geniş çaplı tadilat	1797 (Mayıs)	1797 [?]

Çizelge A.1 (devam): Dönemin Seçilmiş Önemli Olaylarını ve İmar Faaliyetlerini İçeren Kronolojik Liste

Hatice Sultan'ın ikinci sahilsarayı, Defterdarburnu	geniş çaplı yenileme	1796	1797 [?]
Topçu ve Top Arabacıları Kışlaları, Tophane	Tophane-i Âmire Kışlasının genişletilmesi ve tamiri, Top Arabacıları için yeni bir kışla inşası ve top meydanının boşaltılıp, temizlenerek yeniden düzenlenmesi	1792 Sonu	1797 Sonu
Harbiyedeki maslağın makseme dönüşmesi		...	1797
MVS Çeşmesi, Beşiktaş, Topal Hoca Mescidi karşısında		...	1797
Valide Bendi		1794 Sonu	1797
FRANSA'NIN MİSİR'İ İŞGALI			1798 (Temmuz)
FRANSA'YA RESMEN SAVAŞ ILAN EDİLMESİ			1798 (4 Eylül)
MVS Çeşmesi, Fındıklı		...	1798
Humbaracı ve Lağımçı Kışlası, Hasköy	kışla sınırına komşu bir bostan (kullanım amacı: mühimmat depolanması için bir depo (mehazen), âletlerin depolanması için yarı kapalı bir mekân (sundurma) ve san'at (zanaat icrası) için çilingir, marangoz ve sair ehl-i hıref odaları inşa olunması)	...	1799
MVS Çeşmesi, Kurtuluş		...	1799 (14 Haziran)
Esmâ Sultan Sahil Sarayı, Eyüp	büyük çaplı yenileme	...	1800 (Ağustos)
Levend Çiftliği	eczacı dükkanı inşası	...	1800 (Haziran)
Eyüp Sultan Külliyesi	MVS Camii	1798 (Temmuz)	1800 (16 Ekim)
Tersane-i Âmire	"havz-ı kebir pür sanayi" olarak anılan kuru havuz	1796 (31 Aralık)	1800
Şah Sultan Külliyesi	türbe, sebil, sıbyan mektebi, çeşme, hazire inşası	...	1800
III.Selim Çeşmesi, Kumkapı		...	1800
FRANSIZLARLA OSMANLI İMPARATORLUĞU LEHİNE YAPILAN ANTLAŞMA VE ARDINDAN FRANSIZLARIN MİSİR'İ TAHLİYE ETMESİ			1801 (28 Haziran)
Selimiye Kışlası	kasr-ı hümayun	...	1801 (Temmuz Başı)
Tersane-i Âmire	Kaptan-ı Derya Sarayı (yıkılıp genişletilerek yeniden yapılması)	1795 - 96	1801 Sonu
Cebelhâne-i Âmire Kışlası	Cebelhâne-i Âmire Kışlası yapımı	...	1802 Başı

Çizelge A.1 (devam): Dönemin Seçilmiş Önemli Olaylarını ve İmar Faaliyetlerini İçeren Kronolojik Liste

VAHHABİLERİN KERBELA'YI BASIP, İKİ BİNDEN FAZLA Şİİ'Yİ ÖLDÜRMELERİ			1802 (Başı)
Levend Çiftliği	ocak ağaları için konak, konağın yanına “dahiliye ve hariciye” [?] binaları, mutfak ve gerekli müstemilat yapılarının inşası tüm binaları kapsayan ve foti kalfa tarafından yapılan büyük tadilat	1802 Başı	1802 [?]
FRANSA-OSMANLI ARASINDA PARİS ANT.			1802 (25 Haziran)
AYASOFYA CİVARINDA YANGINI!!			1802 (9 Kasım)
Beyhan Sultan çeşmesi, Akıntıburnu	...	...	1802
Beyhan Sultan Çeşmesi, Arnavutköy	...	...	1802
MVS Bağ Kasrı, Yahya Efendi Türbesi yanında	...	...	1803 (Nisan)
VAHHABİLERİN MEKKEYİ 1 AY SÜREYLE İŞGAL ETMESİ			1803 (30 Nisan)
Çırağan Sahilsarayı, III.Selim	mabeyn binası	1803 Başı	1803 (Haziran Sonu)
Selimiye Kışlası	kışla	1800 (Ağustos Sonu)	1803 (10Temmuz)
Selimiye Kışlası	mutfak, hatabhane (odun deposu), zabitan konakları, hastane ve sair binaların inşası	...	1803 Sonu
Selimiye Kışlası	kışla ve çevre yapıların ilk onarımı	...	1803 Sonu
Hibetullah Sultan Sahilsarayı, Eyüp	yenileme ve tadilatlar	...	1804 (Ocak)
Ayasofya Sarayı, Hibetullah Sultan	yenileme ve tadilatlar	1804	
HİBETULLAH SULTAN İLE ALAADDİN PAŞANIN EVLENMESİ			1804 (28 Ocak)
SİRP AYAKLANMASI			1804 (Şubat)
Cebelhâne-i Âmire Kışlası	Cebelhâne-i Âmire Kışlası'nın yeniden yapımı	1802 (Kasım)	1804
Çırağan Sahilsarayı, III.Selim	Beşiktaş Mevlevihanesinin yenilenmesi ve Hünkar mahalli yapımı	...	1804 Baharı
Selimiye Kışlası	Selimiye Camii	1802 (26 Nisan)	1804 (19 Ekim)
TOPHANE YANGINI			1804 (3 Eylül)
Hatice Sultan Köşkü, Arnavutköy sırtları	...	...	1804 (Eylül)
Levend Çiftliği	tüm binaları kapsayan ve Foti Kalfa tarafından yapılan ikinci büyük tadilat ikinci bir hastane ile zabitler ve askerlerin kullanımı için 27 bab hane inşası	1804 Başı	1804 [?]

Çizelge A.1 (devam): Dönemin Seçilmiş Önemli Olaylarını ve İmar Faaliyetlerini İçeren Kronolojik Liste

Adilşah Kadın çeşmesi		...	1804
Akıntıburnu (Beyhan Sultan) Sahilsarayı	yıkılıp yeniden yapıma başlanması	1801	1804
VAHHABİLERİN MEDİNE'Yİ ELE GEÇİRMESİ			1805 (Haziran)
Topçu ve Top Arabacıları Kışlaları, Tophane	3 eylül 1804 Tophane'deki büyük yangın sonrası hasar gören binaların yeniden inşası veya yenilenmesi	1804 Sonu	1805 [?]
Tersane-i Âmire	darağacı isimli vinç ve valide kızağı, taş kızak ve ağaç kızak isimli diğer üç kuru havuzdur	...	1805
MVS Çeşmesi, Yeniköy		...	1805
NAPOLYON'UN VİYANAYA GİRİŞİ			1805 (13 Kasım)
VAHHABİLERİN MEKKE'Yİ ELE GEÇİRMESİ			1806
Yeni Köşk	Yeni Köşk ve etrafının yıkılıp yeniden inşa edilmesi	1805 (5 Kasım)	1806 [?]
Selimiye Kışlası	kışla ve çevre yapıların ikinci onarımı	1805	1806
Kale ve tabyalar	Karataşaltı Tabyasının kale olacak şekilde genişletilmesi	...	1806
Kale ve tabyalar	Filburnu Tabyasının kale olacak şekilde genişletilmesi	...	1806
EDİRNE OLAYI			1806 (Haziran)
Eski ve Yeni Odalar	tadilat	...	1806
Beyhan Sultan bağ köşkü, Arnavutköy sırtları		...	1806
Hatice Sultan Çeşmesi, Eminönü		...	1806
MVS çeşmesi, Küçükusu		...	1806
Topkapı Sahil Sarayı	Muhtelif bölümlerin yıkılıp yeniden inşa edilmesi	1806 Başı	1806 Sonu
İNGİLİZ DONANMASININ İSTANBUL ÖNLERİNE DEMİRLEMESİ			1807 (20 Şubat)
VAHHABİLERİN HAC YOLUNU KAPATMASI			1807
Topçu ve Top Arabacıları Kışlaları, Taksim	kışla binası, MVS Camii, nâzır efendi ve topçu başı ağalara mahsus iki katlı bir daire, süvari beygirlerine ait iki ahır binası, zabıtlara ait iki bina, gümüşsuyu nam mahalde inşa olunan samsonhane, süvari binbaşısı ağa için inşa edilen konak, su hazneleri, çeşmeler, set duvarları ve kanalizasyonlar inşası	1802 - 03	1807 (İlk Yarısı)
Kale ve tabyalar	Karipçe Kalesi - yenileme ve genişletme	...	1807

Çizelge A.1 (devam): Dönemin Seçilmiş Önemli Olaylarını ve İmar Faaliyetlerini İçeren Kronolojik Liste

Kale ve tabyalar	Poyraz Kalesi - yenileme ve genişletme	...	1807
Kale ve tabyalar	Köybaşı Tabyası - yapım	...	1807
Kale ve tabyalar	Kireçburnu Tabyası - yapım	...	1807
III.SELİM'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİ VE NİZAM-I CEDİD'İN İLGASI			1807 (25-29 Mayıs)

قایم مقام پناه
 مقدمی مشوره بنیزده سکه سفره ~~حکومت~~ خورگه فرض مشایه
 البت کیدرس دیو بناجوب وردینگر بنده کیدرم دیدم من اود
 ابته کیدرم دیدم ایدیه بورائی / ایندینگر و قیو به خط یازدور
 بتون دنیا نکر دیند و شود دینگر اسو جلوالی سکه وحی تخریر بن
 مسرور اولدق دیو یازمش ایدیه بود قدر فرزند دولتیه و بود
 او جعفر و عام بنده بن گنجه یلنجی و گنجه دیدرم و یلان سولیم
 پشالو حقه نه اولد عتق بیلدینگر بن زن توتو مکتودن بنم سفره کندی
 عکس و کد حکم اغنا یورم زیاده پادشاه از لوازمه قلعه البت کیدرم
 خضر لنالیدر زده چرخ حرکت یو قدر با ملوک سوغه یاقشود کرگش
 جگر و کورک صلح بن البت بهارده ادرینه اولسور ~~حکومت~~ ایدرم
 کند و می رسوایه جهان اتم اگر بر مانع جعفر و رب بنی منع ایدرینگر
 و بنی بود قدر عالمین و ادر پائینه رزق ایدرینگر و مشورت بن بولغای
 جمله نگوای و الله عزوجل ایدرم صکره کندی بن بیلدینگر بوگون قیو یاز
 کله جکره ادملوی جعفر و رب بن مشورت ~~اصحاب~~ رابط و یرو
 ایدر کله کینگر

HAT 192/9335

Şekil B. 1: BOA HAT 192-9335

نیم وزیم
ایزد اولور جب بهادیم
اشبواجی تنظیم و لوزات جهادیه بی نیم
ایکد امور حربی تنصیر سی
ایچون خالص الله بناوت سی البیه سی مصارفه
اولد اولور باروتخانه سی البیه سی مصارفه
ایلدیم ضربخانه سی البیه سی مصارفه
ایلدی کج صرف اولسون

HAT: 1433/58777

Şekil B. 2: BOA HAT 1433-58777

نیم وزیم
قرور لکی اوزره قریه ورنه
یا بلون سنا سنا وقلعه
لرینه محتاج اولمیه رقی
عمله جلی ایله یا بلون
ایسه بهماک شمرد
اولسون

HAT: 1434/58903

Şekil B. 3: BOA HAT 1434-58903

نیم وزیم
قرور لکی اوزره قریه ورنه
یا بلون سنا سنا وقلعه
لرینه محتاج اولمیه رقی
عمله جلی ایله یا بلون
ایسه بهماک شمرد
اولسون

HAT: 1434/58903

Şekil B. 4: BOA HAT 1434-58908

استاد سعادته بر مهندس خان ايجاد اولمغه وار مهندس له تقديم ايديكي تقريري زكاتب همايون عرض اولمغه
 بودايي كوزل شيدو رئيس افندي شمسو مصطفی افندي و راتب افندي ايله سيشسون بوني بايزمق موزمده
 سعد ابادو اولمغه و بو خط ها يون شومقرون شرفيافته صيدور اولمغينه ناز موسي اهرم قونلري جمع واده
 مرقومه بي مذاكره ايدكاري في تقوا لومر بعض خصوصيه استخدام ايجون اطرافدن مهندس جديا و تحفه
 ووق عقيبه ده بر مهندس خان وودوننده طبع خان ترتيبده مهندس يئشدر ووب اقتضا ايدون جدمانده استخدام
 اولمق هر وركه مهندس اولمغيني و شوم مهندس خان مشافهه بعديه ده يعني كاغد خان ده اولور ايسه افندي
 ايدجك شاكرو اولمق مصادف كننده بر وغب مشفته ميتور اولمغينه و بو وچره فقور عارض اولوب شوق
 ايجلر نه سبب اولوب و عقيبه نل بر مناسب محنده افشا اولمور ايسه هم شاكرو ده موجب سهوت وهم هوك
 زياده اولمغه باعث اولمغيني و مهندس خان افشا منده صيفر اولمغيني افشا اولمغيني شاكرو اولمق
 بيتوته طالب اولمور صيفر اولمغه لومر جيتوت ايجلري و مهندس خان نل جاي افشا و تحميدنه ناظر رسا مديرو
 جمعه ايله بازادون ماعدا هر يوم سوي كللري و مهندس خان نل جاي افشا و تحميدنه ناظر رسا مديرو
 نصيب اولمور ايجق مهندس خان افشا منده اوده عقيبه تعلق ايدور ايسه شوميدون بعض كتابلر ترجمه منه
 دوم طائفه سندن سان افشا بعض كنه لر نصيب و امر بنا خيانت و بعض لزوم كنابلر ترجمه و طبع اولمق
 اقتضا ايدجكي و فن حساب و هندسه نل عملي تحميدنه و افشا فعه و اعمال سفارين و فنون حربيه و سا
 فنونده ما هر استاد و فن جيلنه شوميدون مبادرت اولمق لومر كله جكي و بو موده ر اصول اولوب
 مهندس خان و طبع خان ايجيسي بر محنده افشا ايدور اولوب مهندس له لومر سنده تفصيل و بيان اولمغيني اوزره
 ووسا و استاد لومر شاكرو ان ترتيب اولمق قديم صكه افشا منده كوده بعض موده لر و نظا ملاحظه
 اولمق اولمق قرو عمانه واطله و بر ملك مناب ايدو و در بيان اولمغيني معلوم عاليلري بيور لومر
 نوجور اوده عقيبه ري تعلق ايدور ايسه امر و فرمان و قضاو سعادتو سولتم هر تازيكندر

HAT 196/9783-B

Şekil B. 5: BOA HAT 196-9783B

بهم وزیرم
 قتی و قتر در رمضان ایچنده بعضی مهلت ترتیبی و مصارفی و قتر ایچ
 و قوفر بو غارک رسمی یا چئی و قتی بنا ایچی بولنه چئی ایچ
 اشته عید شریف تمام اولدی شو مصلحت لره کمال دقت و انعام
 بخون شروع ایلمیورکن و راتب افندی اشته شوق ثالث
 اولدی ابرائیل طرفنده نه قدر ذخایر و راتب بخون
 الحش تجار شکایت ایچ لر ایشی چو مسموع اولدی راتب
 بخون خیرالوب بزه خبر ورمیور بوار القده بخون تضریر
 ورمیور یوخسه او صاندی

بمذریم
 بگویند تدبیر کا غنہ خانہ وارڈم یا پلہ برعجاب بومیری اہلہ سنہ
 وقت اول نمونہ کجراہیں حاصل کی قشور کی کوروم ہوں احتساب بیانی
 برقوق کی یا پلہ برعجاب ترسانہ قشور کی تنبیہ اہلہ سنہ
 دفتر نے نصف کا کرایہ ملے اہلہ نصف کا کرایہ کا درمیان
 تنبیہ اہلہ ترسانہ قشور باقوب انک کی مدد تقریر استوں

مجلس شوریہ اولہ صحت کی قلم الام غلبہ برایش صاحبی آدم در زیر
 دخی پشالہ جی یا زلمہ ی بوختمہ برایش آدم لازم در رتبہ افندی
 مامور اہلہ مجلس لری او قلم السولہ زیر انک ایشی یوقدر

جیقاہ کمر کی حسہ اغانتہ زجر یہ حسابی غلبہ اور وقتہ کلوب برحوش
 خارج جیقاہ جی شمدی حق کی زجر یہ حسابی روئے مامور اہلہ
 صادق آدم در وقت اہلہ کمر کی مصطلحی بکرو دخی معیہ تنہہ اولہ
 ایکسی بدخ وقت اہلہ سنہ زیر ابو زجر یہ دخی جوی سائہ کلہ سنہ بارہ
 تلفہ اولہ لکھی

دولہ سائہ تنبیہ می رئیس فندی سولہ فراخ بدخ مہندس و معمار و انجیل
 کتہہ مکہ سولہ اہلہ الجی وکیلہ ہرنہ سولہ اہلہ سولہ البقہ
 معمار جلب اہلہ زیر اور دست اولہ قلعہ لریز مہندس سزا و لاز

[illegible]

Şekil B. 8: BOA HAT 248-14011

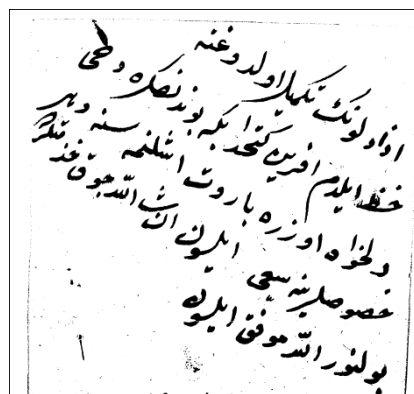
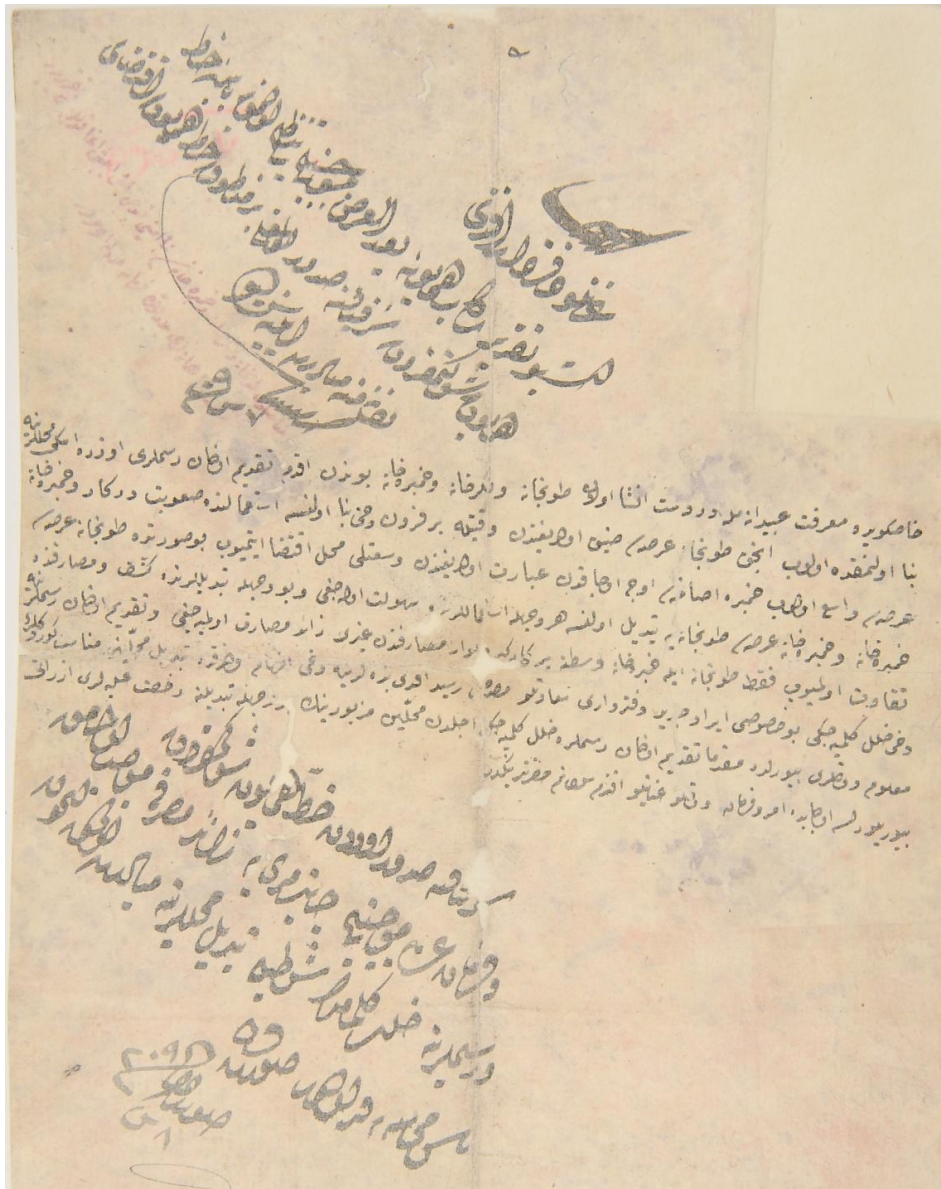
[illegible]

خانه معماری فولدریک نقشبند

صا در بود بون فرمان سادری موصیحه خا مکتوب با مننه مبانش اوظن فشرقه جدید انبه سله قاسم باشاده کی فشرقه
 بالزره جاری اولون نصف کار کبر نقبیری با فشرقه نصب اوظن سوندرن اطرافدنی خود سان کج و طوغله ایه فائو
 با سوندری فووردونج محقق قلمی قاله هفی و سوندرن میانی کار کبر جوار و اوندی کمر کار کبر ایه رطب و سوندرن
 با سوندری اوندنه بعال جابه رن جان و کربش و دوشنه و سوندری طوغله و دوشنه و اطراف و بوله جوار لری کار کبر
 خاش دیوار و پنجر لری طاشی جار جوبه ایه بنا اولمقدن عبادت اولوی اشو نقبیرا فشرقه با سنده جاری و بوسونه
 بنا اولمقدن اوندنه و قاسم باشاده کی فشرقه با سنده سوندری با نکر کورسی اوندنه وضع اولمقدن اشو فشرقه
 منی اوندنه فشرقه مقامه بهلو دوشنه و اوندنه کرسی و سوندری وضع اولمقدن بوسون قاسم باشا فشرقه اشکال
 با سندن فشرقه اولمقدن مشانت و التیای دخی ذابج اوله هفی و ابوم وضع اوظن سوندر آجوق و اطرافی قبلو تاش
 اولمقدن شمدی خالرج احتشای کی کور بوج بمنه لغالی بون بویه اطرافدنی و میانی دیوار لری اثا و شمدید اولمقدن
 سنی کار کبر کی مشاهج و انبه مذکوره ده نصف کار کبر و نقضان برلسته اولمقدن و بعون الله المستعان درجه تکلیف
 خالرج قاسم باشاده کی فشرقه منبای و صیای اوله هفی معلوم و سوندری بون قاسم باشاده و بون خالرج

HAT 263 / 15177-A

Şekil B. 10: BOA HAT 263-15177A

بادنام

سوكندو كراشو ملايو درندو ولي نعمت اقم
 ترسانه عامه لى نظامانه دار بعينه مذكرات ايجوده كنج اياك دريس ادى وامورجيه ناظرى ادى قورندو
 حضور فائده لود ملوكا لرنه روال اولين زده ترسانه عامه لى وبعينى قورنده سرانك محو وابات ادرى
 نسيم اومنه ورم مذكورك هيدوى قصورسى ميان جعفرده صكره اينه مذكوره امورجيه ده اولين نظام
 شوراى شوبه اومه اقضا ايريش دنهاماك ايجوده هر موضع و محله تشریف هادوبه ايه راي اعميه شاهه بولوبه
 خصوصى شهاها مذكره اومنى و منظومه اراده سدرى اوزره رسم مذكورى نسيم ايريشى ناظر ادى قورنده
 نسيم قلمش اومنيه ادى موياله قوردى رسم مذكورى بوردو كمال ايرى بولوبه اومنى مويابه قورندك
 بوردوبه ايجوده مرفوع بىگاه تهر باريدى قوردى بعينه محله ناك شهاها فقير بولوبه ادى مويابه قورندك
 حكيلى ملكا لرنه اعضاى اراده بوردوبه نفردا ويا خود نقدى كې نه مويالها قورندك اياك وريس
 ادى قورندو بار اوى قورنده دى نفيسى فوله بوردوبه ايس نفى اوزره حكه اوله جنى مصلح بوردى
 بوردوبه امروندو سوكندو كراشو ملايو درندو ولي نعمت اقم

HAT 113/4538

Şekil B. 13: BOA HAT 113-4538

347

بسم و نریم
 دود خالصکوی کا رخا نہ کنه واروم ایکی مسکین جو قدر دینم غیری کمند یوق
 معهود فرزند دخی لسان بلغم و یا به جفنی بلغم اوزرنی برکند یوق و میرنده
 پاره لشمش طویسریا سید بو نصار وقت و صداقت و نظر رند بر یوق
 مصلحتی اولور بر گید شده دخی کار خانه نک ایجی طویجان کار خانه سی
 کی کده یم خوش گند جواب قادر اوله مار فیر فرزند تر جانی یوق و اوزرنه
 برکند یوق و نجیر لک ایق دور بو حطار تل سائر لری نصار جلب
 اولوند و خبره خانه بی محمد افندی نه زمانه تمام ایق جلب و هم قشلا
 اتصالده اولام میجان لری یسه ایل قالدروب شقی یا یلسون
 زیر اوار قشله قریب میکنه اوله عاز میرا قضا اید ندره تندی
 ایدوب شو حصار لک اوزرنه اوله کن

Şekil B. 16: BOA HAT 239-13399

یارشاهم
 شوکلو کمالو مہانبو فردلو و لایق اقم
 و ہندس فوکل برمدق افرودق خدمتہ کنجہ بو طرفہ توقیفہ باطلی خصوصی بوندن اقم حضور شاہانہ لرنہ مذکورہ اقم
 مرسوم افرودق خدمتہ کما سی خصوصی نصیرا افادہ اولمق مناسب کوردلر کنجہ بعض دھما عیہ خدمتہ لرنہ استخدا اہلہ اشتغال
 اولمق مازہ بی مطقی رشید افندی قوللہ اہلہ مذکورہ اولدقہ ہندس مرسومک و ساطعی تقریرہ بوندن اقم کلی قطعہ بی رسم
 و انشا امش اولوب الخالہ ہذہ قطعہ مرقومہ نانیم و انما فی نقصی اولدقہ بنا انجیلچون بوسنہ مبادکہ دہ دخی مرسوم کلی برانک
 و قدیم ماہیہ سی اولون بشبور غروی اشبو سوالل اونی کوندن اعتبار اہلہ نہ کدوبہ نقی و باقی محاسبہ برقد و بریدہ صورت
 اعطای خصوصی موئی اہلہ مطقی رشید افندی قوللہ بر قطعہ تقریرہ انا و افادہ انکلاہ تقریر مذکور منظور شاہانہ لری بودقہ
 تقدیم خاکہای ملوکا لری قلد بی و مرسومک برمدق دخی دھما عیہ خدمتہ استخدا و اشتغال خصوصی بوسورلہ تنظیم اولدقہ
 معلوم ہا یونلہ بودلرہ امر و فرماہ شوکلو کمالو مہانبو فردلو و لایق اقم یارشاهم حضرت لک

Şekil B. 17: BOA HAT 185-8605

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد واله الطيبين
الطاهرين

شکوه کرامت مهابت قدسند وایتمم اقدم
از اردو بارونخانه سنده عیالات محمد از اشیاء الملکی بطریق قانو ناریت جوضی قنوی جاگری سببنا قری قواری مقدس کید
تجاشا وکودنده مناف وخصانای طرف نیکازمه انبا انیکد وکده وکده راز قری در سید اذنی قولارنه دخی دارعب جرج مذکور
کشف و معاینه الملکی چند دند مقدم تبیه ایلکه بنا آنلری کید معاینه و تماش و شمه دیک بود معنی جرج مسودری
ارلیقی بیان بره وافرنا انیشلاری معلوم هانیزلی بودلیقی اوزده وکی کون جاگری دخی نیدر سوزی بارونخانه مذکور
ایلکه بنا جرج مزبورک هر حاله امر از نظریات ایلکه فی الحقیقه شلی مسود و سمیع اولماشی و اردو با اسناد لرزن هج بربک
ضال و خاطره دوران اتماش فوجاد معنی اوستمالی سیر و فائده نفی عظیم و فیر جرج فی نظیر ایدری مسود جاگری
ضال و خاطره دوران اتماش فوجاد معنی اوستمالی سیر و فائده نفی عظیم و فیر جرج فی نظیر ایدری مسود جاگری
اولسدر زمان بین اقران ماساها لرزنه رعایای دولت علیه لرزن ایدون قولارنیک بدلی برکت المنافی جرج ایجاد و ضایع
همه و در کشفای قوت طالع هانیزلین ایلکه جمله اشارت شاه لرزن اولدومه بودلی سلط سینه لرزه بار جلیل ایلقی
جود و در معلوم و انکار در ان شاه الله تعالی ذات سکوت ابان ملک لرزنه دخی نظیر هانیز بودلیق محتاج وصف
و تعریف اولدوبنده زبانه ایدری قری طایع شاه لرزی بودلیق خالیک بارونخانه مذکورده ایدون آنکارلک دخی اکرم مانیر لک
مرتبا اولوب ایدری جرج مذکورده هان بر طرفن و منقطع بارون عکاله مباشرت و ساعت ایلکه اهر و اقدم ایلکه ذکر اوطان الکلیک
انشاکی بینه لات ترک اولمده و بنه تعالی سنده آتیه ده آنکارلک دخی بابو هتام انزالنه ایدر ایلکه مناس و اولی کورنیک
معلوم هانیزلی بودلیق فزان شکوه کرامت مهابت قدسند وایتمم اقدم ماسم حکم کید

Şekil B. 18: BOA HAT 205-10701

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد واله الطيبين
الطاهرين

شکوه کرامت مهابت قدسند وایتمم اقدم
الحاقه ده در دست انشا ایدون جرج دخی قشورنیک آیه قزان و قشورنیک خازن دارنجه بندری البشیر زاده
میداندا اولوب لکن و راسنده بر باب بودی و بر باب اشی خازن لریله بر قطعه منزل عرصه سنده دارنجه ایدون انی زواج مقداری مسود ایدری
ضالی ایلکه سبب انصالدن بعضی محذور و خطی ایلکه معارفه معارفه ذکر اوطان خازن عرصه معاینه و بهار برکت و عدلیت
اولدومه سبب ذکر قشورنیک الحاقه ایلکه و سار ایلان قشورنیک هزارنه بعضی مهات و ایدون قشورنیک معارفه معارفه
و رانقوز سار ایلان قشورنیک انشا ایلکه معارفه بر قطعه بوستان ستر ایلان اولوب بناسنه سزوی ایلکه معارفه معارفه
دخی معارفه معارفه کشف و فیر باین محاسبه قد و بر بنه صورت اعطای قشورنیک سید محمد اقره قوی ایلکه بر قطعه تقریر افاده
و انبا ایلکه معارفه معارفه ایلکه بودلیق ایلکه معارفه معارفه سار ایلکه فزلی و در وقت ملک ایلکه ایدون ایدون ایدون
محل مذکور نیک کشف و معاینه سبب دخی معارفه معارفه قولارنه تبیه ایلکه معارفه معارفه معارفه معارفه معارفه
قدسند وایتمم اقدم ماسم حکم کید

Şekil B. 19: BOA HAT 255-14580

350

352

تاجدار قاهره لرزن لوزيه قتلگي و اسكدار و جاعی و طنجانه بنارنم استخدام اعلان قوتی قاهره قتلگي شمدیه دلت ابنه میرده ده سبقت یدرن خدمت و صداقتی مقابل

۶۴۱ (۱۳۵۹)

اشانه اعطا و احسان بیوریدون امتیازات مثلاً فیما بعد کندوی و اولودی جهیزدن و سار باخله لکالیفدن معاف و مسلم اولوب بیریه براق عالی شان
عنايت و احسان بیوریدون بنیاد و استعدا ایدر واقعا قاهره مسلم شمدیه دلت ابنه کلیده ده استخدام ایدر ابراز غیرت و صداقت ایدوب و حاله ابنه جهیزده
استخدام اولمقده ایدونکی وادسته قید بیان اولمقده فیما بعد فی استخدام اولدینکی ابنه میرده ده ابراز غیرت و صداقت ایتک شرطیه رسولهک بنیادینه مساعد علیه
اولدانی بیوریدوب ملتبی بیشتن قریب اعتباد و امتیاز قلعه ذوق امتیاز و بیوریدون مشهور عالی مثلاً مسولهک دخی بدینه براتی عالی شان عنايت و احسان
بیوریدوب ایه امرو و زمان دولتو سعادتو سلطانم بیوریدوب

خاتمه

ایضاً قاهره لرزن لوزیه قتلگي و اسكدار و جاعی و طنجانه بنارنم استخدام اعلان قوتی قاهره قتلگي شمدیه دلت ابنه میرده ده سبقت یدرن خدمت و صداقتی مقابل
اشانه اعطا و احسان بیوریدون امتیازات مثلاً فیما بعد کندوی و اولودی جهیزدن و سار باخله لکالیفدن معاف و مسلم اولوب بیریه براق عالی شان
عنايت و احسان بیوریدون بنیاد و استعدا ایدر واقعا قاهره مسلم شمدیه دلت ابنه کلیده ده استخدام ایدر ابراز غیرت و صداقت ایدوب و حاله ابنه جهیزده
استخدام اولمقده ایدونکی وادسته قید بیان اولمقده فیما بعد فی استخدام اولدینکی ابنه میرده ده ابراز غیرت و صداقت ایتک شرطیه رسولهک بنیادینه مساعد علیه
اولدانی بیوریدوب ملتبی بیشتن قریب اعتباد و امتیاز قلعه ذوق امتیاز و بیوریدون مشهور عالی مثلاً مسولهک دخی بدینه براتی عالی شان عنايت و احسان
بیوریدوب ایه امرو و زمان دولتو سعادتو سلطانم بیوریدوب

Şekil B. 26: BOA HAT 1490-32

۵۰
 ۵۱
 ۵۲
 ۵۳
 ۵۴
 ۵۵
 ۵۶
 ۵۷
 ۵۸
 ۵۹
 ۶۰
 ۶۱
 ۶۲
 ۶۳
 ۶۴
 ۶۵
 ۶۶
 ۶۷
 ۶۸
 ۶۹
 ۷۰
 ۷۱
 ۷۲
 ۷۳
 ۷۴
 ۷۵
 ۷۶
 ۷۷
 ۷۸
 ۷۹
 ۸۰
 ۸۱
 ۸۲
 ۸۳
 ۸۴
 ۸۵
 ۸۶
 ۸۷
 ۸۸
 ۸۹
 ۹۰
 ۹۱
 ۹۲
 ۹۳
 ۹۴
 ۹۵
 ۹۶
 ۹۷
 ۹۸
 ۹۹
 ۱۰۰

Şekil B. 27: BOA C.ML. 25245

EK C: Seçilmiş belgelere ait transkripsiyonlar

BOA HAT 192-9335 (katalog tarihi: 29 Z 1204): *Sultan III.Selim'in bizzat sefere iştiraki konusunda çıkan dedikodulara verilen cevap ve kaymakam paşaya ihtar*

kaimakam paşa,

mukaddemki meşveretimizde senin sefere hareketin farz mesabesinde elbet gidersin deyu bana cevap verdiniz ben de giderüm didim ben o vakit ibtida giderim dimedim idi bu rey'i siz itdiğiniz ve kapuya hat yazdurub bütün dünyanın diline düşürdünüz isveçlü elçisinin dahi tahririnde işitdik mesrur olduk deyu yazmış idi bu kadar frenk devletleri ve bu kadar ocaklar ben kendümi yalancı ve kezzab didirmem ve yalan söyleyen paşalar hakkında ne olduğun bilirsiniz ben sizin tutumunuzdan benim sefere gitmemi aks ve sed çekmem zira' padişah az levazımla kalkamaz elbet şimdiden hazırlanmalıdır siz de hiç bir hareket yoktur söz bir yakışır gerek cenk ve gerek sulh ... baharda edirneye olsun hareket iderim kendümi rüsva-yı cihan itmeme. eğer bir mani' çıkarıverib beni men' iderseniz ve beni bu kadar alemin ve avrupa beyninde rezil iderseniz o meşveretde bulunanların cümleinin zayı vallah rezil iderim sonra kendiniz bilürsünüz bu gün kapuya yarın gelecek adamları çağırıp bir meşveret rabt virüb öyle gelesiniz.

BOA HAT 1433-58777 (katalog tarihi: 29 Z 1206)

benim vezirim,

işbu akçe iç hazineme irad olunur ceyb-i hümayunum iken umur-u harbî tanzîm ve lavâzımât-ı cihadiyyeyi temim için halisenlillah bina ve inşası tasmimgerde-i şahanem olan azadlu baruthanesi ebniyesi mesarısına tahsis eyledim darphaneye teslim eyleyüb bi'inayetillah iktiza eyledikçe sarf olunsun.

BOA HAT 1434-58903 (katalog tarihi: 29 Z 1206)

benim vezirim,

karar verildiği üzere karye derununa yapılsın. istanbul ve kaleler amelelerine muhtac olmayarak taşradan amele celbi ile yapılması mümkün ise hemen şimdiden mübaşeret olunsun.

BOA HAT 1434-58908 (katalog tarihi: 29 Z 1206)

benim vezirim, vakı'a telli tabya biraz dar olacak idi. aferin feyzi efendi'ye. takriri mucibince yapılsun. karakolhane dahi bağ köşkü gibi olmayub frengî ve metin olsun. kavak dahi böyle yapılp üst mahal kâgir misillu olsun.

BOA HAT 196-9783B (25 Ş 1208) : *mühendishanenin yer seçimi hk.*

asitane-i saadetde bir mühendishane icad olunmasına dair mühendisin takdim eylediği takriri rikâb-ı hümayuna arz olundukda "büyük, güzel şeydir. reis efendi raşid mustafa efendi ve ratib efendi ile söyleşesün bunu yaptırmak lazımdır, sadabada olamaz" deyu hattı hümayun şevket makrun şeref yafte-i sudur olduğuna binaen mumailyhim kulları cem ve madde-i merkumeyi müzakere eylediklerinde fi nefs-ül emr bazı hususda istihdam için etraftan mühendis celb olunmakda ise devlet-i aliyyede bir mühendishane ve derununda tabhane tertibiyle mühendis yetisdirüb iktiza iden hizmette istihdam olunmak her vechile mansub olduğu ve işbu mühendishane mesafe-i baidede yani kağıthanede olur ise idecek şakirdanın mesarif-i kesîreye tab' ve meşakkateile olmalarına ve bu vecihle fütür 'âriz olub terk itmelerine sebep olub der aliyyenin bir münasib mahalinde inşa olunur ise hem şakirdana mucib-i sühulet ve hem heveskârın ziyade olmasına bais olacağı ve mühendishane inşasında sagir odalar dahi inşa olunup şakirdandan beytutete talib olanlar sagir odalarda beytutet itmeleri ve sairleri akraba ve mütalakatları hanelerine gidüb cuma ile bazardan maada ahar yevm seherî gelmeleri ve mühendishanenin hin-i inşâ ve tekmilinde nazır ve saire müdirler ta'yin olunur ancak mühendishane inşasına irade-i aliyye taalluk ider ise şimdiden bazı kitabların tercemesine rum taifesinden lisana aşına bazı kimesneler ta'yin ve emr-ü bina hitamından bazı..... kitaplar terceme ve tab' olunmak iktiza ideceği ve fenn hesab ve hendesenin amelî vede ve inşâ-i kal'a ve imâl-i sefine ve fûnun-u harbiyye ve sair fûnunda mahir üstadların dahi celbine şimdiden mübaşeret olunmak lazım geleceği ve bu maddeler usul olunub mühendishane ve tabhane ikisi bir mahalde inşa buyurulub mühendisin lâyihasında tafsil ve beyan olduğu üzere üstadları ve şakirdan tertib olunduktan sonra iktizasına göre bazı maddeler ve nizamlar ihtira' tevcihe irade taalluk ider ise emr-ü ferman devletlü saadetlü sultanım hazretlerininindir.

BOA HAT 183-8423 (katalog tarihi: 29 Z 1208) : *defterdârın bazı mühimmat ve masarifi defter etmediği ve kofer'in boğaz'ın resmini yapmadığı, ibrail'de zahireleri numan bey'in aldığını duyduğu ve bunların niçin haber verilmediği hk.*

benim vezirim,

kanı defterdar ramazan içinde bâzı mühimmat tertîbi ve mesârifi defter idecek idi ve kofer boğazın resmini yapacak ve kanı bina emini bulunacak idi? işte ramazan -i şerîf tamam oldu şu maslahatlara kemâl dikkat ve ihtimâm ile niçin şürû' eylemiyorsun ve ratib efendi işte şikk-ı salis oldu. ibrail tarafında ne kadar zahâir var ise numan bey almış tüccar şikayet iderlerimiş deyu mesmuum oldu. ratib niçün haber alub bize haber vermiyor bu aralıkda niçün tahrir vermiyor yoksa usandı mı?

BOA HAT 240-13414 (katalog tarihi: 29 Z 1208)

1.sayfa

[benim vezirim, simleri ?? gördüm yapanlara atıyye veresin dahi sa'y eylesinler göreyim anları humbarahane ve hendeseane içinde olan işlerin cümlesine akdem itdiresin ve zabt-u rabt-u neferât ve icra-yı kanûnları hususlarına gayet dikkat isterüm]

şevketlü kerametlü mehabetlü kudretlü velinimetim efendim padişahım ,

hasköy mühendishanesine mülâzemet iden şâkirdân kullarından çend nefer bendelerin bu def'a ba'zı kal'a kıt'aları olmak üzere tersîm eyledikleri birkaç adet resmler mühendishane-i mezkûr nâzırı tarafından bâb-ı âliye takdim olunmuş olduğundan zikr olunan resmler ka'ide-i hendeseye mutâbık mıdır bilinmek için bir kere mühendis kofere ve tahsin tahsinini bâ-tahrir ifâde eylemesi hususu mustafa reşid efendi kullarına havale olunmakdan nâşî el haletü hâzihi mumâileyh mustafa reşid efendi kulları bir kıt'a tahrir takdim idüb mefhumunda zikr olunan resmleri mühendis-i mersûm kofere ledel..... cümlesini tahsin ve hesâbları kâide-i hendeseye muvaffak olduğunu beyân idüb fakat tabyalar dahi sagirce ve dahi olmak iktiza eylediğini ve bu maddede zikr olunan kıt'aları resm iden şâkirdânın kusurları olmayub üstadlarından ol vechile görmüş oldukları ve zikr olunan resmler tamam kâide-i hendeseye mutâbık ve müstahsen olduğunu ve bundan böyle makam-ı mülâzım bendeleri fenlerinde

kesb-i maharet idecekleri asarlarından istidlal olunduğunu mühendis-i mersum kofer ifade itmiş olduğunu mumaileyh mustafa reşid efendi kulları inha itmeği manzûr-u şâhaneleri buyurulmak için efendi-i mumâileyhin takriri ile selef-üz zikr resmler ma'ruz-u huzur-u mekârim şahaneleri ma'lûm-u hümâyunları buyuruldukda merkûmun kullarının bâis-i tezâyüd şevk ü gayretleri olmak için taraf-ı şahanelerinden birer mikdar atiyye ihsanı ile muvâfık rey'-i rezîn-i mülûkâneleri buyurulur ise ferman şevketlü kerametlü mehabetlü kudretlü velinimetim efendim padişahım hazretlerininindir.

2.sayfa

benim vezirim

bugün tebdîlen kağıthâneye vardım.yapılar bir acayip bu mîrî ebniyesine dikkat olunmuyor geçer iken hasköy kışlasını gördüm bütün ahşab bayağı bir konak gibi yapıyor ben ise tersâne kışlası gibi tenbîh eylemiş idim. keşf defterinde nısf kargir yazılmış idi nısf kargir bunamı derler. mimar ağaya tenbih eyle tersâne kışlasına bakıp anın gibi midir? takrîr etsün

meclîs-i meşveretde olunan sohbetleri kaleme alasın. gâlib bir iş sâhibi âdemdir zîrâ dahî paşalar nizâmı yazılmadı. bu hezimete işsiz âdem lâzımdır. râtib efendi me'mur eyle meclisleri o kaleme alsın zîra anın işi yokdur çıkan gümrükçü hasan ağanın zecriyye hesâbı dar-ı dikkate gelüb harice çıkmayacak şimdi..... me'mur eyle sâdık âdemdir dikkat eylesünler gümrükçü mustafa bey dahi ma'iyetinde olsun ikisi birden dikkat eylesinler zîrâ bu zecriyyeden çok bari telef olmasun

dün lisânen tenbîhimi reis efendiye söyle francadan mühendis mimar ofciyal getürtmeğe say eylesün elçi vekîline her ne söyler ise söylesin, mi'mar celb eylesün zîrâ derdest olan kal'alarımız mühendissiz olmaz

BOA HAT 248-14011 (katalog tarihi: 29 Z 1208)

benim vezirim, göreyim ali efendi şu tertip olunan mühimmat ve levazımatı gece ve gündüz işletip bir gün evvel tekmilen irsal eylesin, aşağıda mühendislerin tasvip ettiği mahallere icaleten istihkamlar versinler, gidecek salları ve ateş gemilerini fransız mühendisleri vaz ve tertip etsinler ve tarik-i istimalini gereği gibi öğrensinler,

kaptan paşaya etraflı yazılıp tekit olunsun, tabyalara top döşenmesi için aşağıda kalın tahta ağaç yoktur, burada kerestecilerden ve bulunduğu mahallerden alınıp icaleten döşeme tahtası gönderilsin.

BOA HAT 255-14553 (katalog tarihi: 29 Z 1208)

[benim vezirim, takrir mucebince francekârî misillû ısığa oluna ve üzerlerine ağzına karib mahale hilal şekli ile bir yıldız resm olunan arabaları dahi mukaddem virdiğimiz nizam gibi resmi ve rengi gayet iltizamla olsun ile boyansun ve topların ikisi gayet ince olub cilaları altun gibi parlсын ‘ali reis efendi baruthaneleri ne yapıyor? nizam veriyor mu? hiç bir haber yoktur]

mustafa efendi kullarının takriridir.

tophane-i âmire ve haskôy karhanesinde ısığa olunan sür’at topları seksenbeş ve seksen altı ısığa olundukda hafifce ve endamlı iken gittikce endamını kalınca ve tulunu ziyade bir kaç seneden beru ısığa olunan sür’at topları ağır ve tul’ı ziyade olarak dokuz kantar vezninde olub isti’malinde muhaberat olduğundan kk sür’at kkk. ile françe ve ingiltere ve nemçenin sür’at toplarını cem’ ve kangısı isti’mâlê topcubaşı ağa vebaşı ile olundukda bizim sür’at topumuz kebir olub şâhî top makamına varmağla sür’at makamında isti’mâlindeolub veznî dokuz kantar ve françe ve ingilterenin sür’at topları vezinleri beşer kantar ve nemçe sür’at topu dört kantar eden kıyye olub bizim sür’at topumuz kebir ve nemçenin sür’at topu kısa olduğundan françe ile ingiliz sür’at topları ve isti’mâlî olub seririne niyet ile francenin sür’at topunu intihab ve barut yatağına otuz kıyye dahi kalınca olmasını itmeleriyle cümlesinin bir kağıda resm olunuv takdim olunmakla dört sür’at toblarından kangısı irade-i aliyeye buyurulur ise fimâbâd varağını ısığa ve ana muvaffik inşa olunmak üzere ferman-ı âlîleri ısdar buyurulur ise emr-ü ferman devletlü saadetlü sultanım hazretlerininindir.

BOA HAT 263-15177A (katalog tarihi: 29 Z 1208): *haskôy’de binasına mubaşeret olunan kışlak-ı cedid ebniyesinin kasımpaşa’daki kışlaka nisbetle nasıl olacağına ve olması lazım geleceğine dair*

hassa mimarı kullarının takriridir

sadır buyurulan ferman-ı sâmilîleri mucebince haskôyde binasına mübaşeret olunan kışlak-ı cedid ebniyesiyle kasımpaşadaki kışla binalarında cârî olan nısf kargir tabiri bina tahtına nasb olunan sütunların etrafları horasan harcı ve tuğla ile kablânub binâ sütunları kayud derununda muhtefî kalacağı ve sütunların meyânı kargir divar ve üzeri kemer-i kargir ile rabt ve sütunların başlıkları üzerine battal cabeden(?) taban ve kiriş ve döşeme ve matbah mahalleri tuğla döşeme ve etraf ve bölme divarları kargir taş divar ve pencereleri taş çerçube ile bina olunmakdan ibaret olub işbu ta'bîrât kışlak binasında cârî ve bu sûretle bina olunmak üzere olub ve kasımpaşadaki kışlak binasının sütunları yalnız kürsî üzerine vaz olunmuş iken işbu kışlanın temeli üzerine kafatahtası makamına bahalu döşeme ve üzerine kürsî ve sütunları vaz' olunub bu suret kasımpaşa kışlasının eşkal-i binasından fazla olmağla metanet ve iltiyamı dahi ziyâde olacağı ve elyevm vaz' olunan sütunlar ve etrafı kışla.... olduğundan şimdiki halde ahşâbî gibi görünübteala bundan böyle etrafları ve meyâî divarları inşa ve tesdid olundukdan kargir gibi müşahade ve ebniye-i mezkurede nısf kargirden noksan bir nesne olmadığı ve derece tekml halde kasımpaşadaki kışladan metin ve rasin olacağı malumu devletleri buyuruldukda emr-ü ferman devletlü inayetlü sultanım hazretlerininindir.

BOA C.AS. 36529 (7 Ş 1209): *hasköy'de yapılmakta olan darphane, lengerhane ve humbarahaneye dair takrir*

[izzetlü defterdar efendi, işbu takrir rikâb-ı bâb-ı hümayun'a ba'del-arz mucebince tanzim olunmak bâbında hatt-ı hümayun-u şevket-makrûn şeref-yafte-i sudûr olmağla ber-mantuk-u hatt-ı hümayun iktizâ-yı nizâmına mübâderet eyleyesün. fi 7 şaban sene 1209]

hass-köy'de ma'rifet-i 'ubeydanemle der-dest-i inşa olan tophane ve lengerhane ve humbarahane bundan akdîm olunan resmleri üzre eski mahallerine bina olunmakda olub ancak tophane 'arsası zıyk olduğundan vaktiyle bir furûn dahî bina olursa isti'malinde su'ûbet der-kar ve humbarahane 'arsası vasi' olub humbara esnafı üç ocak'dan 'ibaret olduğundan vüs'atli mahall iktiza itmeyüb bu sûretde tophane 'arsası humbarahane ve humbarahane 'arsası tophane'ye tebdîl olursa her vechle isti'mallerinde sühûlet olacağı ve bu vechle tebdîllerinde keşf ü mesarifi'nde tefavüt olmayub fakat tophane ile humbarahane vasatına bir kar-gîr dîvar mesarifinden gayrî za'id mesarif olmayacağı ve takdîm olunan resmlerine dahi halel

gelmeyeceği bu husûsi ırad-ı cedid defter-darı se'adettü mısırî reşid efendi bendelerine dahi ifham olundukda ve tebdil mahallini münasib gördükleri ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda mukaddema takdim olunan resmlere hâlel gelmeyecek eelden mahalleyin-i mezbûreynin bir vechle tebdiline ruhsat-ı 'aliyyeleri irzânî buyurulursa ol babda emr ü ferman devletlü, 'inayettü efendim sultanım hazretleri'nindir.

şerefyaft-e-i sudûr olan hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn ve ferman-ı 'ali mücebince canib-i miri'ye zaid masrafı mûcib olmamak ve resmlerine hâlel gelmemek şartıyla tebdil-i mahallerine mübaderet olunmak için baş muhasebe'ye virilür sûret'dir.

fi 8 şa'ban sene 209

BOA HAT 195-9678 (9 B 1210)

azadlunun tekmi oluğuna arz eyledim. aferin kethüda bey'e bundan sonra dahi dilhah üzere barut işlenmesine ve her hususlarına sa'y eylesin. inşallah çok hizmetlerde bulunur. allah muvaffak eylesin

BOA HAT 113-4538 (katalog tarihi: 29 Z 1210): *boğaz kalelerinin takviyesine, boğaziçi'nde istinye gibi tersane yapılmasına ve saireye dair*

[benim vezirim, resm güzeldir ibtidâ aynalıkavak sarayının enkâzı ve eşcârı muhafaza olunub hedmine mübâşeret olunur ise ve muktezî olan enkâz hıfz olunub lüzumsuzlarsa furuht olsun ve sirkaden muhafaza dikkat olunarak mahal-i açılın ve bir taraftan düvel-i saire tersânelerine vukufu olan resamlara musattah ve mücessem resimler yaptırılın bakalım sa'ir tersaneler görünüşlerine enkaz edilüb mahal-i tersane açılınca ben de resme karar verimiz cenab-ı hak teshil eylesün göreyim. nazır efendiyi nasıl ihtimam ve dikkat ile birşey çaldırmasun]

şevketlû kerâmetlû mehâbetlû kudretlû velînîmetim padişahım efendim,

tersâne-i âmireleri nizâmatına da'ir bazı müzâkerat için kethüdâ bey ve re'is efendi ve umûr-u bahriye nâzırı efendi kullarıyla geçen gün huzur-ı fa'iz el nur mülûkânelerine rû-mâl olduğumuzda tersâne-i âmireleri ve aynalıkavak sarayının mahv-ü isbât ile resimleri tersîm olunmak ve resm-i mezkûrun heyûlâyı tesavvuriyesi meydâne çıktıktan sonra ebniye-i mezkûra umûr-u cesîmeden olduğuna nazaran şurası şöyle olmak iktizâ eder imiş denilmemek için her bir mevzu ve mahalleri teşrîf-i hümayûn ile re'y-el-ayn müşahade buyurulmak hususu şifâhen müzâkere

olunmuş ve mantûk-i irâde-i seniyyeleri üzere resm-i mezkûru tersîm ettirmesi nâzır efendi kullarına tenbih kılınmış olmağın efendi-i mumâileyh kulları resm-i mezkûru bu def'a ikmâl etdirüp takdîm etmekle manzûr-ı cihandârîleri buyurulmak için merfû' pîş-gâh şehir-yârîleri kılındı. bazı mahallerinin şifâhen takrîri çün efendi-i mumâileyh kullarının hâki-pâyî-i mülûkânelerini ihzârı irâde buyurulub tekrâren ve yâhud mukaddemki gibi yine mumâileyh kethüdâ bey ve re'is efendi kullarıyla beraber olması şıklarından dahi kangısı fermân buyurulur ise muktezâsı üzere hareket olunacağı mâlûm-u hümâyûnları buyuruldukda emr-ü fermân şevketlû kerâmetlû mehâbetlû kudretlû velînîmetim efendim pâdişâhım hazretlerindir.

BOA HAT 208-11004 (katalog tarihi: 29 Z 1210)

[benim vezîrim, bu tavr iş görmek degil, maslahati gücüne çekmekdir. gerek defter-dâr ve gerek sâ'ir me'mûrlara müsâ'ade eyledikçe bu tavra başladılar. selefde bir binâyâ bin kîse akça binâ emîni sarf eyleyüb on seneye dek nisfi eline geçmez idi. bunlar şimdi biş akça almayınca bir işe yapışmayorlar. tôphâne binâları için bu kadar akça virildi. kırkbin gurûş dahî iktizâ itdiği vakt bulunamamak ve matlûb zuhûr itdükde virilmez mi? lâkin sen tenbîh eylemeyorsun. elbette bütün mühimmât dahî def'aten akçaya tevakkuf eylemeyüb bir taraftan tedârük olundukça irsâl ü celbe bakilsun. elbette iş görmek ve maslahat bitürmek böyle olur!]

şevketlû, kerâmetlû, mehâbetlû, kudretlû, veliyy-i ni'metim efendim, pâdişâhım,

tôphâne binâları şimdiye degin niçün bitmediği ve el-yevm içinde iki dülger işlediği ve reşîd mustafâ efendi bunlara niçün bakmadığı husûslarını şâmil başka ve tersâne mühimmâtı için tertîb olunub etrâfa evâmir ve akçe gidecek idi. irsâl olundu mı, su'âlîni müştemil başka defter-dâr efendi kullarının takrîr'i bâlâlarına şerefyâfte'-i sudûr olan hatt-ı hümâyûn-ı şeref-makrûnları karîn-i iz'ân-ı çâkerânem olmuştur. tôphâne'-i 'âmire binâları'nın şimdiye dek bitememesinin sebebi el-hâletü hâzihi hazîne'-i hümâyûn'da akçanın fıkdanı kazıyyeleri idüğü dünki gün mûmâ ileyh mustafâ reşîd efendi kulları bir kıt'a takrîr takdîm idüb mefhûmunda kırkbin gurûş mikdârı akçe bir iki gün zarfında 'inâyet olunur ise bâkî tôphâne'ye müte'allık ebniyyenin kırk güne dek itmâmı müyesser olabileceğini beyân itmekden nâşî defter-dâr efendi kullarına havâle olundukda hazîne'-i 'âmire'nin mevcûdı ve masrafını beyân ve akçenin fıkdanından bahsle takrîr takdîm itmekle huzûr-ı hümâyûnları'na dünki gün 'arz olunmuşdı. binâ-yı mezkûrun itmâmına iktizâ iden kırkbin gurûş

husûsı ancak ‘inâyet-i pâd-şâhâneleri’ne menûd olan mevâddandır. kaldı ki tersâne’-i ‘âmire levâzimiyçün iktizâ iden evâmir-i şerîfe egerçi ısdâr u ikmâl olunub ancak işbu levâzimâtın tedârük ü tanzîmi lâ akall sekizyüz bu kadar kîse akçeye mütevakkıf ve ol mikdâr akçe bugün mevcûd ü hâzır olsa cümlesinin mahallerinden mübâye’a vü celb ü teheyü’ ve ikmâli akall-i mertebe bir seneye muhtâc olmağla el-hâletü hâzihî levâzimât-ı mezkûrenin tahrîran olacak tedâbîri ru’yet ve fermânları teheyü’ itdirilüb lâkin mahallerine irsâlleri akçalarının berâberce gönderilmesine tevakkuf eylediginden el-ân fermânlar mahallerine tisyâr olunamayub gerek işbu tersâne levâzimâtı mebâliğî’nin ve gerek mühimmât ocakları’na i’tâsı muktezâ-yı sâ’ir ‘ale’l-hisâb akçalarının yerlü yerine teslîmi bir nev’-i ‘inâyet ü ihsân-ı mülûkâneleri’ne vâbeste olmakdan nâşî sonra mazhar-ı ‘inâyet-i şâhâneleri olmakdan ihtirâzen keyfiyyet-i küstâhâne bu def’a bi’z-zarûre hâk-i pâ-yi şâhâneleri’ne ‘arz olunmağa ictisâr olundığı ve bu mâddelerin tesviye vü ikmâli her hâlde ‘inâyet-i şâmîle’-i pâd-şâhâne ve mekârim-i kâmile’-i husrevâleri’ne menûd idüğü muhât-ı ‘ilm-i kâ’inât-pîrâ-yı dâverâneleri buyuruldukda fermân şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü, veliyyi ni’metim, efendim, pâdişahım hazretleri’nindir.

BOA C.AS. 24374 (5 S 1211): azadlu baruthanesi için lâzım olan gereçlerin tasarımı ve yapılması hk.

[‘izzetlü defterdar effendi, mücebince iktizâ-yı nizâmına mübâşeret eylesün. fî 5 safer sene 211]

istânbul bârûthanesi’nde nümûne olmak üzre ‘arakıl ma’rifetiyle inşâ olunan tokmaklı çarh ile senede ikibin kantar bârût i’âmâl olunur deyu mukaddemâ haber virilmişiken şimdi i’âmâl olundığına göre beş altıyüz kantardan ziyâde olamayacağını sa’âdetlü ket-hudâ beg bendeleri bir sene mukaddem reyü’l-ayn müşâhede birle mersûm arakıl’i mu’âhaze eyledikde bârûthâne-i ‘âmire’nin mecmû’-ı zâbitân u neferâtı bârûtçı françosko tarafdârları olmak takrîbiyle cümlesi benim hasmım olub üç dört günde hâsıl olacak bârûtı beş altı günde dökürüb beni tekzîb idiyorlar. ancak mâamâfih bu çarhı ben basma kitâblar’da görüb yâhûd birinden öğrenüb yapmadım, kendi zihnimle bulub, çıkarub yaptığım şeydir. îcâd ü ihtirâ’ makûlesi olan şey bi-hamdi’llâhi te’âlâ bu kadarcık sûretde bunları itmâm idince ne korkular ve ne zahmetler çekdim. eger bu çarh dönmezse seni katl iderler deyu ihâfe itdiler. şu’ûrum kalmadı ve aralıkda ta’cîl buyurilub tasavvurâtımı temâm icrâ idemedigimden ve

mülâhazaya vakt kalmadığından ba'de't-tekmîl şurası şöyle olsa dahî güzel olurmuş deyu kendim dahî i'tirâf itdiğim şeyler vardır. azadlunun su çarhı bu resmde degil başka dürlü olacaktır ve bir küçük resmini dahî yapayorum, elimdedir. manzûrunuz olacağı vaktde ma'lûmunuz olur in şâallâhü te'âlâ. azadlu çarhı'nı tekmîl idüb bârût i'mâline mübâşeret olundukda bu çarh'ın dahî meylini degişdirüb sâir ba'z-ı mahallerini iktizâsı üzre tanzîm ideyim. yine evvelki sözime gelür. bu çarh senede ikibin kantar bârût yapılır deyu cesûrâne ısrâr u sebât üzre olduğu müşârünileyh kethudâ beğ bendeleri tarafından ol vaktde pâk-i pâyi hâcet-revâ-yı veliyyü'n-ni'amîleri'ne takrîr ü ifâde olunmuş imiş. şimdi çarh-ı mezkûrun milini tebdîl ve ba'z-ı mahallerini mahv ü isbât ile a'dâsı lisânından tahlîs buyurulmasını ve nihâyet iki üçbin gurûş'dan ziyâde masrûf gitmeyeceğini mersûm 'arakîl ifâde vü niyâzdan hâlî olmamağla bunca külliyyetlü akça sarf olunmuş. çarh-ı mezkûrun nazardan iskât ile hâlî üzre terki sûretinden iki üçbin gurûş dahî sarf ile merâm üzre tanzîm ü ikmâlî re'y-i 'âlîleri ise yapılmasına izn ü ruhsatı hâvî baş-muhâsebe'den yedime sûret ve kusûrî hîn-i tekmîlinde virilmek şartıyla 'ale'l-hisâb ikibin gurûş i'tâsı iktizâ ideceği ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

çarh-ı mezkûrun mesârifi baş-muhâsebe'den virilsün.

fî 7 safer sene 1211

sadr-ı a'zam

BOA HAT 239-13399 (katalog tarihi: 29 Z 1210)

benim vezirim, dün hasköy karhanesi'ne vardım. iki miskin çukadardan gayri kimse yok. mahud frenk dahi lisan bilmez ve ne yapacağını bilmez, üzerinde bir kimesne yok ve meydanda paralanmış top yatıyor. bu nasıl dikkat ve sadakat ve nezarettir. böyle devlet maslahatı mı olur? bir gidişte dahi karhanenin içini tophane karhanesi gibi göreyim! yoksa kimse cevaba kadir olamaz. fakir frenk tercümanı yok ve üzerinde bir kimse yok. rençberlik ediyor. bu hakaretle sairleri nasıl celbolunur ve humbarahaneyi mehmed efendi ne zaman tamam edecek? ve hem kışla ittisalinde olan meyhaneleri yeri ile kaldırıp başkasını yapsın. zira orada kışlaya karip meygede olamaz. tez iktiza edenlere tenbih edip şu hususların üzerinde olasin

BOA HAT 185-8605 (14 L 1211)

[güzel olmuş]

şevketlû kerâmetlû mehâbetlû kudretlû velînîmetim padişahım efendim

mühendis kofer bir müddet ahar devlet hidmetine gitmeyüb bu bu tarafda tevkifine bakılması hususu bundan akdem huzûr-u şahanelerinde müzâkere olunmuş idi. mersum ahar devlet hidmetine gitmemesi hususu tasrihen ifâde olunmak münâsib görölmediğinden baz'ı devlet-i aliyye hizmetlerinde istihdam ile iştigal olunması maddesini mustafa reşid paşa efendi kulları ile müzâkere olundukda mühendis-i mersumun ressamlığı takribile bundan akdem kili kal'asını tersim ve inşa itmiş olub el haletühazihi kal'a-i merkûme nâtamam ve itmâmı muktezî olduğuna binâen tekmiliçün bu sene-i mübarekede dahî mersum kiliye irsal ve kadim mâhiyyesi olan beşyüz guruş işbu şevvalin onuncu gününden itibar ile yine kendüye ta'yin ve baş muhasebeye kayd ve yedine suret itası hususu mumaiyleh mustafa reşid efendi kulları bir kıt'a takririle inha ve ifade itmeğle takrir-i mezkûr manzûr-u şâhaneleri buyurulmak için takdim hâk-i pâyi-i mülûkâeleri kılındığı ve mersumun bir müddet dahi devlet-i aliyye hidmetinde istihdam ve iştigali hususu bu suretle tanzim olunduğu emr-ü fermân şevketlû kerâmetlû mehâbetlû kudretlû velînîmetim efendim padişâhım hazretlerindir

BOA HAT 205-10701 (katalog tarihi: 29 Z 1211)

[benim vezirim, heman barut işlenmeğe başlanub hademesi ve amelesi tertib olunsun]

şevketlü kerametlü mehabetlü kudretlü velinimetim efendim padişahım

azadlu baruthanesinde Arakelin müceddeden ve inşa eylediği yüz tokmakla barut çarhını kethüda-i çâkerî şerif efendi kulları mukaddemce görüb temâşâ ve avdetinde menafi' ve muhasenâtını taraf-ı bendegâneme inhâ itdikden sonra defterdar efendi ve reşid efendi kullarına dahi varub çarh-ı mezkuru keşf ve muayene eylemelerini çendruz-u mukaddem tenbih eylediğime binaen anlar dahi görüb muayene ve temaşa ve şimdiye dek böyle musanna' çarh meşhudları olmadığını beyan birle vâfir sena etmişler idi. malum-u hümayunları buyurulduğu üzere dünkü gün çakerleri dahi tebdilen seherî baruthane-i mezkûra azimet eylediğime binaen çarh-ı mezburun her haline nazar-ı dikkat eylediğimde fiil-hakika misli meşhud ve mesmu' olmamış ve avrupa üstadlarından hiç birinin hayal ve hatırında devran?? etmemiş nev icad ve musanna ve isti'mâli yesir ve fa'ide ve nef'i azîm ve bir çarh-ı bî-nazîr

idüğü meşhud-u çakeri olmuşdur zamanımın? akran-ı pâd-şâhânelerde reaya-i devlet-i aliyyelerinden olan kullarının böyle bir kesir-ül menâfi' çarh icad ve ihtira' etmesi cümle indinde ma'lum ve aşikardır. inşaallah-u teala zat-ı şevket mülûkânelerinin dahî manzûr-u hümâyûn buyuruldukda muhassehat-ı vâf ve tarif olduğundan ziyade idüğü karin-i ittîlâ'-ı şâhaneleri buyurulur kaldı ki? barudhane-i mezkurda olan eleklerin dahiolub ancak çarh-ı mezkurda heman bir taraftan lâkk.. barut imaline mübaşeret olunmak ehemmiyet ve akdem? olmağla zikr olunan eleklerin inşaları bu senelik terk olunmak sene-ide anların dahi bil-ihtimam inşalarına ikdam kılınmak münasib görüldüğü malum-u hümâyûnları buyuruldukda ferman şevketlü kerametlü mehabetlü kudretlü velinimetim efendim padişahım hazretlerininindir.

BOA HAT 255-14580 (katalog tarihi: 29 Z 1213)

[benim vezirim, mehmed efendinin takriri üzere ol mahaller iştirâ ve tanzim oluna lâkin humbaracı ve lağımcıları nasıl eyliyor? yazmak şürû eyledi mi?]

şevketlü kerametlü mehabetlü kudretlü velinimetim padişahım efendim

elhaletü hazîhi derdest inşa olan humbaracı ve lağımcı kışlalarının aynalıkavak ve karaağac taraflarından hanelere varınca beyinlerinde ellişer ziradan mütecâviz meydanlar olub lakin verasında bir bab yahudi ve bir bab ermeni haneleriyle bir kıt'a menzil arsasına varınca oniki zira mikdarı meydan ancak hâlî olmağlaittisalden? ba'zı mahzur-u melhuz olmağın mi'mar ağa mağrifetiyle zikr olunan hane ve arsa muayene ve bahalarıyla iştirâ badelhedm meydan olarak salîfûzzikr kışlalara ilhak olunmasını ve mârr-ül-beyan kışlalar civarında bazı mühimmat ve âlât ve san'at için mehazen ve sundurma ve çilingir ve marangoz ve saire ehl hiref odaları inşa olunmak zımnında bir kıt'a bostan iştâr olunmuş olub binasına şürû' olunmak musammem olmağla mahalli mezkurun dahi mi'mar ağa mağrifetiyle keşf ve defteri baş muhasebeye kayd ve yedine suret îtâ kılınmasını seyyid mehmed efendi kulları iki bendlü bir kıt'a takrirle ifade ve inha itmekle manzur-u şâhâneleri buyurulmak için takrir-i mezkûr ma'ruz-u şâhaneleri kılındığı ve ruhsat-ı mülûkâneleri arzânî buyurulur ise mahalli mezkûrenin keşf ve muayenesi hususu mi'mar ağa kullarına tenbih olacağı malûm-u âlîleri buyuruldukda ferman şevketlü kerametlü mehabetlü kudretlü velinimetim efendim padişahım hazretlerininindir.

BOA HAT 37-1899 (katalog tarihi: 29 Z 1217)

[defter-dâr efendi kullarının takrîri'dir. fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.]

cebehâne-i 'âmire'nin keşf-i sâlis üzre emr-i inşâsına irâde-i seniyye te'alluk itmişiken ba'dehû bi-kazâ'llâhi te'âlâ ihtirâkı cihetiyle ittisâlinde bulunub muhrerik olan arslânhane ve derezîler kârhanesi ve nakkâşhane ve harîkı sebebiyle ba'z-ı mahalleri hedm olunan sîm-sakâları kışlası ebniyye-i mîriyye'den olduğundan anların dahî i'mâr u inşâsı lâzımgelüb ancak zikr olunan arslânhane ve nakkâşhane kâr-gîr ve kadîm binâ olub ekserî mahalli dahî fenâ bulmuş olmak hasebiyle bunların hedm olunmaksızın ta'mîr kabûl eyler mi ve hedm olunduğı sûretde mahall ü enkâzı işe yarar mı ve yerinden cebehâne'ye 'ilâve iktizâ eyler mi? etrâfıyla bilinmesi emr ü su'âl-i hümâyûn buyurulmuş olmağla mi'mâr ağa ve sâ'ir iktizâ idenler ma'rifetleriyle mahall-i merkûm mu'âyene itdirilerek zikr olunan arslânhane ve nakkâşhane ve derezîler kârhanesi hedm olunmaksızın ta'mîri kâbil midir, kâbil olmadığı sûretde hedmi ne mikdâr mesârife muhtâcdır ve yerinde cebehâne'ye 'ilâve iktizâ eyler mi ve enkâzı cebehâne-i 'âmire ebniyyesi'nde kullanılsa menfa'at husûli me'mûl midür ve yâhûd yeri dükkân mahalli olarak cânib-i mîrî'ye fûrûht olunsa esmânı ne mikdâra bâliğ olur ve cümlesi kaç arşûn yerdir ve kanğı sûretde cânib-i mîrî'ye ziyâde menfa'ati vardır ve nakkâşhane ne makûle mahalldir ya'nî lüzûmı var mıdır ve içinde olanlar kimlerdir ve fiil-hakîka nakkâşlara mahsûs mıdur yohsa vücûdı ve 'adem-i vücûdı müsâvî midür? etrâfıyla teharrî ve teyekkun idüb rikâb-i hümâyûn'a 'arz için serî'an takrîr-i çâkerî ile ifâde olunmak bâbında beyâz üzerine sâdır olan fermân-ı 'âfîleri mücebince keyfiyyet binâ emîni emîn efendi ve hâssa mi'mârbaşısı efendi kulları'na havâle olundukda anlar dahî erbâb-ı vukûf ile lede'l-müzâkere takdîm eyledikleri bir kıt'a takrîrleri nâtık olduğu üzre kable'l-ihtirâk cebehâne-i 'âmire'nin ta'mîr ü termîmine irâde-i 'aliyye te'alluk eyledikde verâsında olan 'arsa-i hâliyye ile ebniyye-i mîriyye'den olan battâl derezîler kârhanesi cebehâne-i 'âmire'ye 'ilâve ile tersîm ve mukaddemâ takdîm olunan üç 'adet resminden resm-i sâlis üzre binâ vü inşâ olunmasıyçün mübârek hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn şeref-rîz-i sudûr itmekle bu sûretde kârhane-i mezkûre ber-müceb-i hatt-ı hümâyûn-ı şeref-makrûn cebehâne'ye dâhil olub gâilesi ber-taraf olmağla fakat 'arsa-i mezkûr iştirâ olunmakda olduğunu..

ke-zâlik harîk sebebiyle ol havâlîde hedm olunan sîm-sakâları kışlakı ebniyye-i mîriyye'den lüzûmlı mahall olmak takrîbiyle çend-rûz akdemce saadetlü bâbu's-se'âdeti's-şerîfe ağası hazretleri'nin bâ-takrîr-i inhâsına mebnî keşf ü defter olunub mi'mâr ağa kulları ma'rifetiyle inşâsına mübâşeret olunmak üzre diger takrîr-i çâkerî 'arz olunmuş olduğı..

arslânthane ve fevkînde vâkı' nakkâşhane kadîm kârgîr ve kâfirî binâ olub ba'z-ı mahalleri hareket-i 'arz sebebiyle mukaddemlerde harâb ve ekser-i mahalleri dahî bu def'a müşerref-i âteşden rahne-yâb olduğundan ğayri kubbesini hâmil sekiz 'adet sütûnların dahî cümlesi şikest olub bir taraftan münhedim olmakda olmağla hey'et-i asliyyesine ircâ'ı murâd olunsa ta'mîri her ne kadar mümkün olursa dahî yüzelli, yüzaltmışbin gurûş'a muhtâc olacağı zikr olunan kemerle sağ vücûdun mahlût olduğına binâ'en bir gerek yâhûd terfîkiyle tek sağ tarafı ibkâ olunsa cedvel tarafı hedm ve tekrâr sağ tarafına muttasıl oluncaya kadar i'mâr u inşâsı lâzımgelüb bî-hûde mesârif-i kesîreye dûcâr ve dahî nesh olamayacağı bedîdâr ve telef ü hasâret-i mîrî'yi müceb olduğî âşkâr olduğî ve üst tabândan yukarı kemerler ve dîvârlarda sağ mahall olmak ihtimâli olmayub tabândan aşağı kemerlerde metânet me'mûl idüğünü ve hedmi irâde buyurılır ise ebniyye-i mezkûrenin onbeşbin zirâ'-ı mik'ab cismi olmağla be-her zirâ'ı yüzseksen akça'dan yirmiikibin beşyüz gurûş ile hedmi mümkün olacağını ve enkâsından hâsıl olan taşı ve tuğla ve tolozları cebehâne-i 'âmire ebniyyesi'nin küllisine kifâyet eyledikten sonra fazla kalmak muhtemel idüğünü..

sâlifüz-zikr nakkâşhane'de sâkin olan nakkâşlar fiil-asl hânlarında sâkin iken devr-i sultân ahmed hânî'de ber-takrîb-i şefâ'at ile mahall-i merkûmı bi-lâ îcâr zabt ve ekserî otalarını kendüleri âhara îcâr ile fakat beş altı otasında kendüleri sâkin olduklarını tâ'ife-i merkûme bedestânı nakkâşlar ve tavukçılar ve sîm sakâları ve sâ'ir mîrî ocakları gibi olmayub sıvacı ve neccâr tâ'ifesi mi'mâr ağalara merbût esnâf'dan olub şimdiye kadar sâkin olmaları fuzûlî idüğünü..

el-hâletü hâzihî sultân ahmed meydânı'na nâzır arslânlar vaz' olunan mahall önünde ve vüs'atlı ve hevâ-dâr ve vesat-ı şehirde olub te'affünden 'ibâdu'llâh halâs olacak bir mahall-i münâsib olub fakat arslâncıbaşı ve neferâtına üç otalı bir mahall tanzîm olunmak lâzimmeden olmakdan nâşî mahall-i mezkûrda bir köhne binâ olub kiremîdi

ve ba'z-ı enkâzı isti'mâl olunarak ikibin gurûş ile vücûda gelüb arslânthane gâilesi ber-taraf olacağını..

mezkûr arslânthane ve nakkâşthane zemînine kadar hedm olunub maydân açılıb keşâyış kisb eyledükde cebehâne tarafından hil'athane'ye kadar elli altı zirâ' tûli olub on beş zirâ' kapu mahalli ihrâc ile bâkîsine beş altı dükkân inşâ olunub ancak mahall-i mezkûrda bâzer-gân ve sarrâf tâ'ifesi olmayub kahve ve manâv ve berber dükkânları olmağla gediklerinden belki beş altı bin gurûş hâsıl olacağını..

zıkr olunan arslânthane'nin zûkâkdan derûn-ı cebehâne'ye 'ilâve olunacak 'arsası binüçyüz zirâ' mikdârı olub tâlibine fûrûht olunsa etrâf-ı selâsesini cebehâne kışlası ihâta itmek mülâbesesiyle alan kimesne ne makûle binâ inşâ vü ihdâs ideceği nâ-ma'lûm ve bu sûretle tâlibi dahî zuhûr itmeyeceği emr-i meczûm olduğundan başka cebehâne-i mezkûr fiil-asl zıyyık olmak mülâbesesiyle hemân arslânthane-i mezkûr cebehâne 'arsasına 'ilâve olunsa etrâfı ebniyyeden hâlî ve hey'eten kemâl-i vüs'at gelüb ishâk pâşâ tarafına giden tarîka üç dört arşûn zamm olunsa cebehâne-i merkûmun her tarafı ahşâbdan ba'îd ve sâlim olub nev'an sıyânet olacağını..

arslânthane kapusu önündeki kolluk zûkâk ortasında bir iki dükkân ile münâsebet-siz olacağından başka zâbitân mahalli olan cebehâne önünde kolluk'un lüzûmı olmadığı ve olsa dahî cebehâne tahtına iki kapu beynine vaz' olunub siklet vermeyerek maslak ve maslak ile müzeyyen bir sûtûn şeklinde mâ'-i lezîz çeşmesi binâ olunsa cümle 'ibâdu'llâh'a nâfi' bir mâdde olacağını mûmâ ileyhimâ ve mi'mâr ağa kulları bi'l-iştirâk memhûran i'lâm eylediklerinden başka mûmâ ileyhimâ nezd-i çâkeriye celb ve müzâkere olundukda ebniyye-i kadîme bâlâda best u beyân olundığı üzre hedm ve 'ilâve olunarak inşâ olunursa hem cânib-i mîrî'ye nâfi' ve hem 'ibâdu'llâh'a hayrlu olacağını ifâde vü inbâ itmeleriyle mûmâ ileyhimânun inhâ vü i'lâmları üzre tanzîmi irâde buyurulur ise mûmâ ileyhimâ ile ma'an çâkerleri varub mu'âyene vü keşf ve tersîm ve keyfiyyeti huzûr-ı 'âfîleri'ne takdîm olunacağı..

kaldı ki arslânthane ve nakkâşthane 'arsasından iktizâsı mikdârı cebehâne'ye 'ilâve olundukdan sonra fazla her ne mikdâr 'arsa kalur ise ba'dehû iktizâsına göre tâlibine fûrûht olunmak ve bu husûs ebniyyenin resmi ve esâsı vaz'ından sonra ma'lûm olacağı ve bi-mennihî te'âlâ keyfiyyet-i hâle ne sûret kisb ider ise ba'dehû huzûr-ı 'âfîleri'ne 'arz u takdîm olunacağı ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda emr ü fermân devletlü, saadetlü sultânım hazretleri'nindir.

BOA HAT 37-1899A (katalog tarihi: 29 Z 1217)

‘izzetlü defter-dâr efendi,

cebehâne-i ‘âmire’nin keşf-i sâlis üzre emr-i inşâsına ne vechle irâde-i seniyye te’alluk itmiş olduğu ma’lumunuzdur. el-hâletü hâzihî cebehâne-i ‘âmire’nin bi-kazâ’i’llâhi teâlâ ihtirâkı cihetiyle ittisâlinde bulunub muhterik olan arslânhâne ve derezîler kârhânesi ve nakkâşhâne ve harîk tekarrubi sebebiyle ba’z-ı mahalleri hedm olunan sîm sakâları kışlası ebniyye-i mîriyye’den olduğundan anların dahî i’âmâr u inşâsı lâzım gelüb ancak zikr olunan arslânhâne ve nakkâşhâne kârgîr ve kadîm binâ olub ekserî mahalli dahî fenâ bulmuş olmak hasebiyle bunlar hedm olunmaksızın ta’mîr kabul ider mi ve hedm olundığı suretde mahall ü enkâzı işe yarar mı ve yerinden cebehâne’ye ‘ilâve iktizâ eyler mi? etrâfiyla bilinmesi emr ü su’l-i hümayûn buyurulmuş olmağla imdi mi’mâr ağa ve sâ’ir iktizâ idenler ma’rifetiyle mahall-i merkum mu’âyene itdirilerek zikr olunan arslânhâne ve derezîler kârhânesi hedm olunmaksızın ta’mîri kâbil midir? kâbil olmadığı suretde hedmi ne mikdâr masrafa muhtâcdır ve yerinde cebehâne’ye ‘ilâve muktezî midir ve enkâzı cebehâne-i ‘âmire ebniyyesi’nde kullanılsa menfa’at husuli me’mul midür ve yâhud yeri dükkân mahalli olarak cânib-i mîrî’den tâlibine fûruht olunsa esmânı ne mikdâra bâli olmak gerekdir ve cümlesi kaç arşun yerdür ve kanğı suretde cânib-i mîrî’ye ziyâde menfa’ati vardır ve nakkâşhâne ne makule mahalldir ya’nî lüzümü var mıdur ve içinde bulunanlar kimlerdir ve fiil-hakîka nakkâşlar’a mahsus mıdur yohsa vücud ve ‘adem-i vücudı müsâvî midür? etrâfiyla teharrî ve teyakkun idüb rikâb-i hümayûn’a ‘arz için serî’an takrîriniz ile ber-vech-i îzâh huzurumuza ifâde vü i’lâma mübâderet eylesüz.

fi 24 şa’bân sene 1217

BOA HAT 37-1899B (katalog tarihi: 29 Z 1217)

1.sayfa

hâcegân-ı dîvân-ı hümayûn’dan cebehâne-i ‘âmire binâ emîni saadetlü efendi ve hâssa mi’mârı ‘izzetlü efendi sâdır olan fermân-ı ‘âlî mefhûmını bir bir mütâle’a ve mahall-i ta’lîka ve sâ’ir dîvân-ı hümayûn’la müzâkere ve iktizâsını tarafımıza dahî iştirâken i’lâm buyurasız!

2.sayfa

sâdır olan fermân-ı şerîfleri'ne imtisâlen mefhûm-ı emr-i 'âlî bir bir mütâle'a olundukda mâ'rûzât-ı kullarıdır ki:

kable'l-ihtirâk cebehâne-i 'âmire'nin te'mîr ü termîmine irâde-i 'aliyye te'alluk eyledikde cebehâne verâsında olan 'arsa-i hâliyye ile ittisâlinde olan ebniyye-i mîriyye'den battâl derezîler kârhanesi cebehâne-i 'âmire'ye 'ilâve ile tersîm ü takdîm olunan üç 'adet rûsûmlardan resm-i sâlis üzre müceddeden ibnâ vü inşâ olunmasıyçün mübârek hatt-ı hümayûn-ı mevhîbet-makrûn sudûr itmekle bu takdîrce kârhane-i merkûm ber-mûceb-i hatt-ı hümayûn ol vakt cebehâne'ye dâhil olub gâilesi ber-araf olmuştur. fakat 'arsa-i mezkûre iştirâ olunmak üzre olduğı..

ber-mûceb-i defter-i keşf binâsına mübâşeret olunmak üzre defter-i mezkûr diger takrîr ile bâb-ı 'âlî'ye 'arz olunmuş olmağla şerh virildi.

ve yine harîkî sebebiyle ol havâlîde hedm olunan sîm sekâları kışlakı ebniyye-i mîriyye'den lüzûmlı mahall olmağla bâ-fermân-ı 'âlî kapu ağası takrîri'yle keşf ve defteri takdîm olunmuştur.

ve arslânhane ve fevkında nakkâşhaneleri kârgîr kadîm kâfirî binâ içre olub ba'z-ı mahalleri hareket-i arz sebebiyle mukaddemlerde harâb ve ekser-i mahalleri dahî bu def'a şiddet-i âteşden rahne-yâb hattâ kubbesini hâmil sekiz 'adet sûtûnların dahî cümlesi şikest olub hâlen ân-be-ân taraf taraf münhedim olmakda olmağla hey'et-i aslıyyesine ircâ'ı murâd olunarak ta'mîri her ne kadar mümkün olursa dahî yüzelli yüzaltmışbin gurûş'a muhtâc olur. zirâ sağ vücûdun mahlût olmağla bir kemerin ve yâhûd bir fakliyyenin tek sağ tarafı ibkâ olunsa dahî be-her hâl çürük tarafı hedm ve tekrâr sağ tarafına muttasıl oluncaya kadar i'mâl ü inşâsı lâzımgelmekle bî-hûde mesârif-i küllîye dūçâr olub ve bir fâ'ideyi dahî müntec olmadığından telef ü hasâret-i mîrî makûlesi olcağı ve üst tabânlarından yukarı kemerlerde ve dîvârlarda sağ mahall olmak ihtimâli olmayub tabândan aşağı kemerlerde metânet me'mûldür.

ve hedmi irâde olunduğı sûretde ebniyye-i mezkûrenin onbeşbin zirâ' mik'ab cismi olmağla be-her zirâ'ı yüzseksener akçadan yîgirmiikibinbeşyüz gurûş ile hedmi mümkün olur.

ve enkâzdan hâsıl olan taşı ve tuğla ve tolozları cebehâne-i 'âmire ebniyyesi'nin küllîsine kifâyet idüb fazla kalmak muhtemeldir.

ve nakkâşlar fiil-asl hânelerde sâkin olub devr-i sultân ahmed hânî ‘aleyhi’r-rahmeti ve’l-ğufrânî’de ber-takrîb-i şefâ’at ile mahall-i mezbûrî bi-lâ îcâr zabt ve ekserî otalarını kendüleri îcâr ile âhara virüb fakat beş altı otasında kendüleri sâkin olurlar imiş ve tâ’ife-i mezkûre bedestânı nakkâşlar ve tavukçılar ve sîm sakâları ve sâ’ir mîrî ocakları gibi olmayub sıvacı ve neccâr misillû mi’mârbaşılara merbût esnâf’dan olub şimdiye kadar ikâmetleri dahî fuzûlî olduğı..

ve hâlen arslânlar vaz’ olunan mahall evvelkinden vüs’atli ve hevâ-dâr ve vesat-ı şehirde olub te’affününden ‘ibâdu’llâh bîzâr olmayacak bir mahall-i münâsib olmağıla fakat arslâncıbaşıya ve neferâtına üç otalı bir mahall lâzım olub ve ol mahallde bir köhne binâ olub kiremîdi ve ba’z-ı enkâzı isti’mâl olunarak ikibin gurûş ile vücûda gelüb arslânhane gâilesi ber-araf olacağını..

ve mahall-i mezkûr zemîne kadar hedm olunub meydân açılıb keşâyış kisb eyledükde cebehâne tarafından hil’athane’ye kadar elli altı zirâ’ tûli olub on beş zirâ’ kapu mahalli münhâ olundukda bâkîsine beş altı dükkân olub ancak mahall-i mezkûrda bâzer-gân ve sarrâf tâ’ifesi olmayub ancak kahve ve manâv ve berber dükkânları olmağıla gediklerinden ve mülklerinden belki beş altı bin gurûş hâsıl olur..

ve mahall-i mezkûrun sokâkdan mâ-’adâ derûn-ı cebehâne’ye hulûl iden ‘arsa binüçyüz zirâ’ mikdârı olub tâlibine fûrûht olursa etrâf-ı selâsesini cebehâne kışlakları ihâta itmiş iken alan kimesne ne makûle binâ inşâ vü ihdâs idecegi nâ-ma’lûm ve bu sûretle tâlibi dahî zuhûr itmeyecegi emr-i meczûm olduğından başka cebehâne-i mezkûr fiil-asl zıyyık olmak mülâbesesiyle hemân arslânhane-i mezkûr cebehâne ‘arsasına ‘ilâve olursa etrâfı ebniyyeden hâlî ve hey’etine kemâl-i hüsn ü vüs’at gelüb ishâk pâşâ tarafına giden tarîka üç dört arşûn zamm olursa cebehâne-i merkûmun her tarafı ahşâbdan ba’îd ve sâlim olub nev’an sıyânet olacağını..

ve arslânhane kapısı önünde ki kolluk sokâk ortasında ortasında bir iki dükkân ile münâsebetisiz olduğundan başka zâbitân mahalli olan cebehâne önünde kolluk’un dahî hiç lüzûmı olmadığı ve eger lüzûmı olursa dahî cebehâne tahtına iki kapu beynine vaz’ olunub siklet virmeyerek cevânib-i erbe’ası maslak ile müzeyyen bir sûtûn şeklinde mâ-i lezîz çeşmesi binâ olursa cümle ‘ibâdu’llâh’a nâfi’ ve ‘ayn-i ‘inâyet ismine lâyıık idüğü muhât-ı ‘ilm-i devletleri oldukda ol bâbda emr ü fermân men lehü’l-emr ve’l-ihsân efendimiz hazretleri’nindir.

seyyid muhammed bin hüseyin

BOA HAT 110-4399 (29 Z 1217)

[dikkat olunub bir gün evvel tekmîllerine ğayret olunsun. ocaklar neferâtî'nin kisveleriçün gönderdiğim bu hatt kağıdlarından bir cevâb gelmedi, neden gelmedi?]

şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü veliyyü'n-ni'metim pâd-şâhim, efendim, îrâd-ı cedîd-i hümayûn ve tersâne'-i 'âmire hazîneleri'nin îrâd u mesâriflerini mübeyyin defâtir takdîm olduğına dâ'ir 'arz olunan takrîr-i çâkerî bâlâsına tersâne defter-dârı binâları nasıl eyledi, dîvârları yapıyor mı ve mühendishane'ye şurû' eyledi mi ve îrâd-ı cedîd defter-dârı yukarı tûpçılar kışlası'na mübâşeret eylesün, bu husûslara ihtimâm ve dikkat olunsun ve bu hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûnları şeref-bahşâ-yı sahîfe'-i sudûr olmağla mazmûn-ı münîfi karîn-i iz'ân-ı 'abd-i müsted'îleri olmağın mantûk-ı münîfi defter-dâr-ı şikk-ı sâni ve hâlet efendiler kullarına tefhîm olundukda es'ile'-i şâhânelerine cevâb olarak şikk-ı sâni ve şikk-ı sâlis defter-dârı efendiler kullarının takdîm eyledikleri takrîrler, merfû'-ı pîş-gâh-ı cihân-dârîleri kılındığı ve taraf-ı çâkerî dahî ol bâbda iktizâ iden nezâret ü ikdâmda kusûr olmayacağı ma'lûm-ı şâhâneleri buyuruldukda, emr ü fermân şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü veliyy-i ni'metim efendim, pâd-şâhim hazretleri'nindir

BOA HAT 1490-32 (22 Z 1219)

(elindeki işleri bitürsün)

şikk-i sâni defter-dârı efendi kulları'nın takrîridir: mücebince mu'âfiyyet-i emr-i 'âlî i'tâsi muvafık-i müsâ'ade'-i şâhâneleri ise fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

neccâr kalfaları'ndan levend çiftliği ve üsküdâr ocağı ve tûphane binâlarında istihdâm olunan fotî kalfa kulları şimdiye dek ebniyye'-i mîriyye'de sebkât iden hıdmet ü sadâkati mukâbili emsâline i'tâ vü ihsân buyurılan imtiyâzât misillû fî mâ-ba'd kendüsi ve evlâdı cizye'den ve sâ'ir bi'l-cümle tekâlîf'den mu'âf u müsellemler olup yedine berât-ı 'âlî-şân-ı 'inâyet ve ihsân buyurulmasını niyâz ve istid'â ider. vâkı'â kalfa'-i mersûm şimdiye dek ebniyye'-i külliyyede istihdâm ile ibrâz-ı ğayret ü sadâkât idüb ve hâlen ebniyye'-i cesîmede istihdâm olunmakda idüğü vâreste'-i kayd-ı beyân olmağla fî mâ-ba'd dahî müstahdem ebniyye'-i mîriyye'de ibrâz-ı ğayret ü sadâkât itmek şartıyla mersûmun niyâzına müsâ'ade'-i 'aliyye irzânî buyurılıb milleti beyinde karîn-i i'tibâr u imtiyâz kılınarak emsâline virilen

menşûr-i ‘âlî misillû mersûmun dahî yedine berât-ı ‘âlî-şân-ı ‘inâyet ve ihsân buyurılır ise, emr ü fermân devletlü, saadetlü sultânım hazretleri’nindir.

tüccâr kalfalarından todori kalfa’ya virilen berât kaydı:

anatoli kâzî-’askeri pâyesiyle bi’l-fiil istanbul kâzîsı olan mîr muhammed emîn dâme mecdühû kazâ’ile ve bi’l-fiil dergâh-ı ma’lûm yeniçerîleri ağası olub kapûcibaşılarından istanbul cizye-dârı dâme mecdühû dülger kalfalarından todori nâm harîfin mübârek-i rikâb-ı kamer-tâb-ı husrevâne’de takdîr eyledikde bir kıt’a ‘arzı mâ-beyn-i hümâyûn’ı ve gerek hemşîre-i mahrû’ beyhan sultân dâmet ‘ismetühâ ve zâdet ‘iffetü-hâ, boğaziçi’nde der-hüsn-i inşâ olunan serâylarının ebniyyeleri hıdmetinde sadâkat ü istikâmet üzre leyl ü nehâr sa’y-i mevfûr ve sarf-ı makdûr iderek itmâm idüb şâyeste’-i ‘inâyet olduğından bahsle kendüsi ve oğulları ve iki nefer hıdmet-kârları cizye ve sâ’ir tekâlîf’den mu’âf u müsellemler olmak ve mu’âfiyyetlerine bir vechile rencîş olmamak üzre emr-i şerîf’i sudûrını tahrîr ve istid’âsı üzre mu’âfiyyet emri virile diyü hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnı şerefyâfte’-i sudûr olmakdan nâşî sâ’ire sirâyet itmeme ve emsâl olmamak ve sâ’ir hakkında emsâlî istid’â olunur ise, hatt-ı hümâyûnî sâdır olmadıkça vechen mine’l-vücûh imtisâl ittihâz olunmamak üzre şerefyâfte’-i sudûr olub hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnı mücebince ‘amel olunmak fermânı olmağın mu’âfiyyeti hâvî işbu emr-i şerîf’i isdâr ve mesfûr yerine i’tâ olunmuşdur. imdi, sen ki cizye virür mûmâ ileyhsin, mesfûrun hırmen mukâbelesinde akrânın miyânında şerefli olmasına binâ’en kendüsi ve oğulları ve iki nefer hıdmet-kârlarının mu’âfiyyetleri’ne müsâ’ade’-i seniyye’ın irzânî kılındığı ma’lûmunuz olarak ber-vec-i muharrer şerefyâfte’-i sudûr olan hatt-ı şerîf-i ‘inâyet-redîfî mücebince mesfûr olarak ve iki nefer hıdmet-kârları cizye’-i şer’iyye ve ‘avâriz cevrine ve tekâlîf-i ‘örfiyye ve şâkkadan mu’âf u müsellemler olub cizye alan taraflarından tezkire teklîfî ve âhar behâne ile te’arruz olunmamak ve mesfûrun kisvesine ve vüs’ati olmadığı ya’nî bâr-gîr ve atına ve kayığına kimesne tarafından bir dürlü behâne ile müdâhale olunmaması ve kul ve câriye ve bâğ ve tarla resmi ve kasabaya ve kürekçi akçesi talebiyle ve ordû-yı hümâyûnî teklîfiyle ümenâ ve ‘ummâl ve zâbitân taraflarından rencide ve hânesine konak tutulmayub ve kassâm tarafından tahrîr-i teklîfî ve resm-i kismet talep ve âhir kimesne girmeyüb ve bir kimesne ile ahz u ‘atâ ve sâ’ir husûsunda ümûr-i şer’iyye vâkı’ oldukda me’âl virmegi kendü hattı ile muharrer ve

mümzâ temessük ve yâhûd huccet-i şer'îyye olmaya. bi-lâ sened-i şer'î şâhid-i zôr ile kat'â istimâ' olunmayub şurût-ı mezkûre üzre ancak dîvân-ı âsafî'de istimâ' olunub âhir yerlerde istimâ' olunmamak ve berran ve bahran bir yere gitmek vâkı' oldukda kimesne tarafından müdâhale ve te'arruz itdirilmemek ve mahûf u muhâtara olduğu yerlerden zâbitân taraflarından emîn âdemler yanına ta'yîn olunub mahalline emnen ve sâlimen îsâli ve her husûsda himâyet ü sıyânet olduğu ve mîr-i mîrân ve zâbitlar ve mütesellimler ve voyvodalar ve sâ'ir zâbitân taraflarından sebebün mine'l-esbâb rencîde ve bu vesîle ile âhiri himâye olunmamak bâbında.. fî evvel-i safer sene 219 / fî 22 rabî'u'l-evvel sene 219.

BOA HAT 1487-63 (29 Z 1218)

aga, el hamd buraya gele valideme gelmiyor lakin merakdan ba'zı kere ah iden idiyor lakin inşaallah böyle kalur ise külliye sıhhati dahi hüdâdan me'mulumdur. bizim câmi karşı olmağla ahşam bana didiki senin câmine gıpta idem ve sair valideler dahi iki minarelidir benim haskôydeki camiime ah bir minare dahi yapılsa didi bende kethüdânıza yazın yapıdırır didim yok ben hicab iderim sen yaz yapıdırısın yapıdırır ise pek haz iderim deyu söylersin bende olsun sabah yazdım yapıdırısın didim hasılı humbarahane camiine bir minare dahi yapılmak arzu ideyorsan valideme yazasın ki şevketlü efendimiz talebi? ile sizin humbarahaneli camiine bir minare dahi ısmarladım deyu yazasın haz ider

BOA C.ML. 25245 (29 S 1220)

anatolî kâzî-'askeri pâyesiyle bi'l-fiil istanbul kadısı olan mîr muhammed emîn dâme devletühû kazâ'ile ve bi'l-fiil dergâh-ı ma'lûm yeniçerîleri ağası olan dâme mecdühû'ye ağa dâme 'ulvühû'ye

dergâh-ı ma'lûm kapûcubaşılarından istanbul cizye-dârı mi'mâr'ı, hüsn-i himmet-i şâhâne ve hendese-kârî husûsıyla bu def'a üsküdâr'da müceddeden binâ ve inşâ birle sâha-pîrâ-yı zuhûr ve nâm-ı sâmi'-i cenâb-ı hılâfet-penâh'a nisbet ile şark vilâyetlerinde yıkık olan câmi'-i latîf-si'âlden neşv ü kârını ve ibdâ' ve tasvîr ve ihtirâ'ı hıdmetinde istihdâm olunan kurûn-ı a'yân olmasıyla foti kalfa zîde rüşdühû'nün gerek câmi'-i şerîf-i mezkûr ve gerek sâ'ir ebniyye'-i hümayûn hıdmetinde hüsn-i hıdmet ve sadâkati nümâyân ve bu makûle ibrâz-ı hıdmet-i mebrûre idenler haklarında olunan şehir-yârî-hurrem buyurığı olarak kılınması

hasene'-i şâhâne ve şîme'-i kerîme'-i pâd-şâhâne'mden olduğına binâ'en vâkı' olan hıdmet ve sadâkati mükâfâtı olarak milleti beyninde vâcib-i imtiyâz mu'âfiyyeti husûsuna irâde'-i şâhânem te'alluk idüb, ol bâbda hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnı sahîfe-pîrâ-yı sudûr olmağla, şeref-efzâ-yı sudûr olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnı mücebince 'amel olunmak fermânı olmağın mersûmun mu'âfiyyetini hâvî işbu emr-i şerîf'i ısdâr ve beyân i'tâ olunmuşdur. imdi sen ki yeniçerî ağası ve cizye-dâr-ı mûmâ ileyhsiz; mersûmun hıdmeti mukâbelesine milleti miyânında mümtâz ve ser-efrâz olması lüzûmeden olduğına binâ'en kendüsi ve oğulları ve iki nefer hıdmet-kârları'nın mu'âfiyyetleri husûsuna müsâ'ade'-i pâd-şâhânem lüzûmlı kılındığı ma'lûmunuz olarak, ber-vech-i muharrer şerefyâfte'-i sudûr olan hatt-ı şerîf-i 'inâyet-redîfî mücebince mersûm ve oğulları ve iki nefer hıdmet-kârları, cizye'-i şer'iyye ve 'avâriz-ı dîvâniyye ve tekâlîf-i 'örfiyye ve şâkka'dan mu'âf ve müsellemler olub, cizye-dârlar taraflarından tezkire teklîfî ve âhar behâne ile ihzâr ve te'arruz olunmamak ve mersûmun kisvesine ve vüs'ati olmadığı ya'nî bâr-gîr ve atına ve kayığına kimesne tarafından bir dürlü behâne ile müdâhale olunmaması ve kul ve câriye ve bâğ ve tarla resmi ve kassâbiyye ve kürekçi akçesi talebiyle ve ordû-yı hümâyûnî teklîfiyle ümenâ ve 'ummâl taraflarından rencîş ve hânesine konak konulmayub ve kassâm tarafından tahrîr teklîfi'yle ve resm-i kısmet talebi ve âhir behâne ile kendüye ve hânesine mahsûs olan eşyâsından gümrük ve masdariyye bey' ve resm-i mutâlebe ve kendü bâğından hâsıl olan mahsûlî hıdmetinden nakl olunan iskele ve kapûlarda zâbitân tarafından muhâlefet ve hâric akçesi talebiyle rencîde olunmayub ve sâkin olduğu hânesine zâbitân tarafından cebren kimesne girmeyüb ve bir kimesne ile ahz u i'tâsı ve sâ'ir husûsda ümûr-i şer'iyye vâkı' oldukda mâ-meleki kendü hattı ile muharrer ve mûmzâ temessük ve yâhûd huccet-i şer'iyye olmaya, birer sened-i şer'î şâhid-i zôr ile kat'â da'vet-i istimâ'ı olunmayub vâkı' olan da'vetini şurût-ı mezkûre üzre ancak hümâyûn-ı âsafî'de istimâ' olunub âhar yerlerde istimâ' olunmamak ve berran ve bahran bir yere gitmek vâkı' oldukda kimesne tarafından müdâhale ve te'arruz itdirilmemek ve mahûf u muhâtara[1] yerlerden zâbitân taraflarından emîn âdemler yanına ta'yîn olunub mahalline emnen ve sâlimen îsâli ve her husûsda himâyet ü sıyânet olunub mîr-i mîrân ve kâzîlar ve mütesellimler ve voyvodalar ve sâ'ir zâbitân taraflarından sebeben mine'l-esbâb rencîde ve bu vesîle ile âhari himâye olunmamak bâbında.. fî evvel-i vasat-ı safer sene 220.

BOA HAT 1354-52942 (29 Z 1222): beyoğlu'nda inşa olunan topçu kışlasının anahtarlarının geldiği hk.

[malum-u şahanem olmuştur tobcu başı teslim olunsun]

şevketlü kerametlü mehabetlü kudretlü velinimetim padişahım efendim

beyoğlunda inşa olunan tobcu kışlalarının tekmi hususu çapad? zade kethüdası mustafa bey kullarına / olunmuş olup zikr olunan kışlaların taşrasında birkaç bazı kasurı kalmış ise de sair / olmuş olduğunu bir kıt'a takrir ile inha ile zikr olunan kışlaların miftahlarını takdim etmekle / şahaneleri buyurulmak için takrir-i mezkur merfu'-u atabe-i âlileri buyuruldukda emr ü ferman şevketlü kerametlü mehabetlü kudretlü velinimetim efendim padişahım hazretlerindir.

BOA HAT 1357-53241 (29 Z 1222): azadlu baruthanesinde muhterik olan mahalin yeniden inşa olunduğu ve üzerine talik edilmek için baruthane nazırının bir tarih inşad edip gönderdiği hk.

[tecdîd olunan mahalline tuğrâ ile bu ta'rîh vaz' olunsun]

şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü veliyyü'n-ni'metim efendim

âzâdlu bârûthanesi'nde bundan akdemce bi-kazâ'-i li'llâh muhterik olan perdâhthane ve elek çarhı binâ vü inşâ ile el-hâletü hâzihî karîn-i hüsn-i hitâm olduğundan çerh-ı mezkûr bâlâsına âvîhte için bârûthane nâzırı efendi kulları takrîriyle berâber bir kıt'a ta'rîh takdîm itmegin, ma'rûz-ı huzûr-ı tâc-dârîleri kılındı. ta'rîh-ı mezkûr, nezd-i ferd-i mülûkânelerinde karîn-i pesend ü istihsân kılınarak mahall-i mezkûrda âvîhte olunması husûsı, muvâfık-ı irâde'-i seniyye'-i mülûkâneleri ise, emr ü fermân şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü veliyyü'n-ni'metim efendim pâd-şâhım hazretleri'nindir

.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad:

Ayşe Hilâl UĞURLU

Doğum Yeri ve Tarihi:

İstanbul, 1978

E-Posta:

ahilalugurlu@yahoo.com

Lisans:

İTÜ, Mimarlık Fak., Mimarlık Bölümü

Yüksek Lisans:

İTÜ, FBE, Mimarlık Tarihi Programı

